

*Національна академія наук України
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»*

**ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНІ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ І ЛОКАЛЬНИЙ ВИМІР**

МОНОГРАФІЯ

Львів - 2021

УДК 332.146:334.012.74

Ц-37

Центро-периферійні взаємодії в умовах децентралізації: регіональний і локальний вимір: монографія / Патицька Х., Гринчишин І., Лещух І., Максименко А., Бас-Юрчишин М. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України, 2021. 292 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

Визначено особливості розвитку центрально-периферійних взаємодій на регіональному і локальному рівнях в умовах адміністративно-фінансової децентралізації та реалізації державної регіональної політики в Україні. Здійснено ідентифікацію рівнів центрально-периферійної взаємодії у регіоні, на основі чого представлено теоретико-методичні підходи до оцінювання їх розвитку. На основі розробленої методики проведено аналітичне дослідження взаємодії центру та периферії на трьох рівнях: обласний центр - територія області; міста обласного значення - зони їхнього впливу; центр - периферія територіальної громади. У контексті апробації методичного підходу на прикладі Львівської, Полтавської і Чернігівської областей у регіонах визначено просторові зони з різною інтенсивністю впливу «ядра» (міста - обласного центру) та обґрунтовано ступінь генерування позитивних імпульсів та їх абсорбції з акцентом на ролі міст обласного значення. Шляхом проведення соціологічних опитувань голів місцевих рад і жителів територіальних громад досліджено формування і розвиток центрально-периферійних взаємодій між населеними пунктами в умовах децентралізації, виявлено проблеми і ризики, які сповільнюють та стають на заваді активному соціально-економічному розвитку громад та формуванню у них комфортного соціально-психологічного клімату.

Рецензенти:

Мельник М. І., доктор економічних наук, професор

Копилук О. І., доктор економічних наук, професор

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-966-02-98-19-4

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (протокол № 10 від 13.12.2021 р.)

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ.....	8
1.1. ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНІ ВЗАЄМОДІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС.....	8
1.2. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРУ ТА ПЕРИФЕРІЇ У РЕГІОНІ.....	23
1.3. ІДЕНТИФІКАЦІЯ РІВНІВ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	33
1.4. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ.....	46
РОЗДІЛ ІІ. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ, ПОЛТАВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ).....	57
2.1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	57
2.2. ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ НА ТЕРИТОРІЮ ОБЛАСТІ.....	69
2.3. ОЦІНЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОРЕГІОНАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ: ВПЛИВ МІСТ ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ НА ПРИЛЕГЛУ ТЕРИТОРІЮ.....	106
РОЗДІЛ ІІІ. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	138
3.1. ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРУ І ПЕРИФЕРІЇ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ.....	138
3.2. СОЦІОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ.....	175

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	218
4.1. ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНІ ВЗАЄМОДІЇ У КРАЇНАХ ЄС: ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ АКТИВІЗАЦІЇ.....	218
4.2. ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ ЗГУРТОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	238
4.3. ІНСТРУМЕНТАРІЙ РОЗВИТКУ МІСТ ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	253
4.4. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....	264
ВИСНОВКИ.....	275
ДОДАТКИ.....	279

ПЕРЕДМОВА

Стратегічною метою державної регіональної політики в Україні на сучасному етапі є забезпечення гідного життя громадян у згуртованій, децентралізованій, конкурентоспроможній і демократичній країні. Для її досягнення в основі державної регіональної політики – акцент на забезпечення розвитку регіонів і територіальних громад, сприяння їм у ефективному використанні власного потенціалу, переваг, ресурсів і можливостей для підвищення якості життя людини, досягнення економічної й екологічної стабільності, політичної та соціальної згуртованості. У цьому контексті одним з пріоритетних завдань на регіональному і місцевому рівнях – забезпечення економічної, інфраструктурної, соціально-культурної зв'язаності й інтегрованості.

Поставлені у Стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року завдання є своєчасними, адже формування організаційно-економічних засад розвитку територіальних громад, передача на місцевий рівень повноважень і ресурсів в умовах адміністративно-фінансової децентралізації підвищили відповідальність органів місцевого самоврядування за раціональне використання власного потенціалу та можливостей міжтериторіальної співпраці в контексті вирішення спільних завдань соціально-економічного розвитку.

В таких умовах відбулося зростання вагомості та ролі міст як центрів економічного і соціального розвитку, що здатні продукувати потужний соціально-культурний та інноваційно-інвестиційний вплив на прилеглу територію, та постало завдання посилення використання потенціалу розвитку середніх і малих міст у регіонах. Іншим аспектом, який вимагає особливої уваги через свою новаційність, є формування взаємодій та взаємних впливів центру і периферії у територіальних громадах, утворених внаслідок укрупнення в умовах адміністративно-територіальної реформи.

Відтак актуальним науковим завданням є ідентифікація рівнів центрально-периферійних взаємодій у регіоні в умовах розвитку соціально-економічного простору країни, окреслення зон впливу центрів та особливостей активізації адаптуючої і стимулюючої ролей, які вони виконують як «полюси росту» та генератори інноваційних зрушень у територіальному розвитку. З огляду на це вкрай необхідними є наукові пошуки в напрямі розроблення концептуальних засад активізації центрально-периферійних взаємодій у

регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації, що вимагає використання наукового підходу, в основі якого інтегрований, міждисциплінарний та міжгалузевий фокус дослідження розвитку регіону в розрізі різних рівнів взаємодії.

У першому розділі «Наукові засади дослідження центрально-периферійних взаємодій у регіоні» обґрунтовано теоретичні засади сутності центрально-периферійних взаємодій, розвинуто типізацію таких взаємовідносин у територіальному вимірі та виділено їх рівні у регіоні (обласний центр – територія області; міста обласного значення – зони їхнього впливу; центр – периферія територіальної громади). Наведено авторський підхід до аналізу центрально-периферійних взаємодій у регіоні в розрізі ідентифікованих рівнів з метою визначення особливостей їх формування і розвитку в умовах адміністративно-фінансової децентралізації, окреслення зон впливу соціально-економічних центрів на територію та виявлення інтенсивності такого впливу.

У другому розділі «Міста обласного значення як центри соціальної та економічної активності регіону» висвітлено результати просторового аналізу впливу обласного центру на територію області, що дало змогу виявити у регіонах (аналіз проведено на прикладі Львівської, Полтавської і Чернігівської областей) просторові зони з різною інтенсивністю впливу «ядра» та ідентифікувати ареали центрального, напівпериферійного і периферійного типів. Також проведено оцінювання внутрішньорегіональної диференціації у контексті впливу міст обласного значення на прилеглу територію з метою обґрунтування ступеню генерування позитивних імпульсів та їх абсорбції у регіоні на рівні міст обласного значення.

У третьому розділі «Формування і розвиток центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах» визначено проблеми й особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах, а також наведено результати соціологічного опитування мешканців територіальних громад Львівської області, що дало змогу виявити ризики, які сповільнюють та стають на заваді активному соціально-економічному розвитку громад та формуванню у них комфортного соціально-психологічного клімату.

У четвертому розділі «Напрями та інструменти розвитку центрально-периферійних взаємодій в регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації» наведено результати

дослідження закономірностей та напрямів активізації взаємодії центру та периферії на різних рівнях у країнах ЄС у контексті політики згуртування, а також обґрунтовано шляхи забезпечення соціально-економічної зв'язаності на місцевому і регіональному рівнях та стимулювання центрів економічного розвитку в умовах реалізації регіональної політики в Україні. Аргументовано на ролі поведінкових чинників та соціально-психологічного аспекту центр-периферійних взаємодій у територіальних громадах, зокрема потребі розвитку соціального капіталу, забезпечення самоідентифікації жителя з громадою та залучення мешканців до управління територією.

Представлена монографія є результатом досліджень авторського колективу ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України» в межах реалізації наукового проєкту «Розвиток центр-периферійних взаємодій в регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації».

Авторський колектив:

Патицька Х. О., к.е.н., с.н.с. (пп. 1.2, 1.3, 1.4, 3.1, 3.2, 4.4)

Гринчишин І. М., д.е.н., с.н.с. (пп. 1.3, 1.4, 2.1, 2.3, 4.3)

Лещух І. В., к.е.н., с.н.с. (пп. 1.3, 1.4, 2.2, 4.2)

Максименко А. О., к.соц.н., с.н.с. (пп. 1.1, 3.1, 3.2, 4.1)

Бас-Юрчишин М. А., к.е.н., н.с. (пп. 1.3, 1.4, 2.1, 2.3, 4.3)

Розділ І. Наукові засади дослідження центр-периферійних взаємодій у регіоні

1.1. Центр-периферійні взаємодії: теоретичний дискурс

«Центр-периферія» – це дихотомія, яка використовується для опису та пояснення нерівномірного розподілу управлінських функцій і ресурсів в економіці, суспільстві і політиці. Зазвичай центр характеризується як розвинутий політичний, економічний, культурний і торговий осередок, а периферія – маргінальна, протилежна до центру, яка межує з ним чи є за його зовнішнім кордоном. Використання пари «центр-периферія» поширене у політичній та економічній географії, історії, культурології, соціології, економіці, зокрема у дослідженнях з питань розвитку ринку праці, концентрації і поширення видів економічної діяльності, для опису та пояснення диспаритету та нерівномірності розвитку¹.

У науковій думці існує чимало теорій, в основі яких лежить система «центр-периферія» (табл. 1.1). Зарубіжні науковці використовували цю модель для аналізу макроекономічних і геополітичних процесів (теорія економічного зростання, теорія залежності, світ-системна теорія, теорія структурного насилля). З плином часу вектор змістився у сторону проблем регіонального розвитку. З'явилися дослідження з використанням моделі «центр-периферія», у яких пояснювалися неоднорідності та диспаритет розвитку на регіональному і локальному рівнях (теорія полюсів росту, кумулятивного зростання, теорія центральних місць, теорія нової економічної географії).

Ідея поділу країн на «центр» і «периферію» сягає своїм корінням теорії модернізації, яка вивчає процес соціальної еволюції і розвитку суспільства та бере свій початок з робіт М. Вебера, Т. Парсонса, У.Ростоу². Найвідомішою у цьому контексті є теорія економічного зростання У. Ростоу. Він стверджував, що економіка будь-якої країни може перебувати на одній із п'яти різних стадій економічного зростання. Згідно з теорією, кожна наступна стадія слідує за

¹ Pietikainen S., Kelly-Holmes H. Chapter 1. Multilingualism and the Periphery. In book: Multilingualism and the Periphery. *Oxford University Press*, 2013; pp.1-16.

² Goorha P. Modernization Theory. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Online Publication, 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/301731821_Modernization_Theory (дата звернення: січень 2020).

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

попередньою, що показує шлях розвитку для нерозвинених країн.

Таблиця 1.1

Наукові теорії, в основі яких модель «центр-периферія»

Теорія	Представники	Основна ідея
Теорія центральних місць (30 – 40-і рр.)	В. Кристаллер, А. Льош	Пояснення просторової організації поселень, як міських, так і аграрних, та визначення меж їх впливу. Центр (переважно місто) забезпечує населення певного району товарами і послугами. Зони обслуговування і збуту формуються у правильні шестикутники - «решітка Кристаллера». Аграрні поселення організовані у форму трикутника (А. Льош). Міста бувають різного порядку (формування міської ієрархії) та можуть мати відмінні функції. Чинники, що впливають на формування центральних поселень - збутовий, транспортний, адміністративний, ринковий.
Теорія залежності (кн. 50-х рр. – поч. 60-х рр.)	Р. Пребіш, Х. Зінгер, А. Франк, П. Баран	Трансфер ресурсів лежить в основі поділу на «центр» і «периферію». Периферійне становище країни визначається через переважання експорту сировини, дешевої робочої сили та імпорту готової продукції. Периферійні країни знаходяться в економічній залежності від «центру», що перешкоджає їхньому розвитку.
Теорія «полюсів росту», або поляризованого розвитку (50-70-і рр.)	Ф. Перру, Дж. Фрідман	Розвиток відбувається нерівномірно і концентрується у певних полюсах, які характеризуються потенційно високим рівнем інформаційно-комунікаційної взаємодії. Розвиток передбачає акумуляцію інновацій. Периферія завжди визначається через відносини залежності з центром, які формуються через інститути.
Теорія кумулятивного зростання (60-70-і рр.)	Г. Мюрдаль, А. Хіршман, Т. Хегерstrand, Ж-Р. Будвіль, П. Потье, Х. Р. Ласуен	Економічні та неекономічні чинники генерують постійну нерівність і сприяють її зростанню. Економічна діяльність концентрується та акумулюється на територіях з кращим рівнем розвитку й інфраструктурою. Такі центри забезпечують імпульс розвитку для усієї території регіону.
Теорія «світ-система» (70-80-і рр.)	І. Валерстайн	Світ інтегрований через економіку. В основі поділу світу на чотири регіони (ядро, напівпериферія, периферія та зовнішній) лежить міжрегіональний та транснаціональний розподіл праці. Країни-центри (ядро) зосереджуються на капіталомісткому виробництві, володіють висококваліфікованими кадрами, а периферія зосереджується на трудомісткому виробництві,

1.1. Центр-периферійні взаємодії: теоретичний дискурс

		характеризується сировинною спрямованістю економіки і низькокваліфікованою робочою силою.
Теорія структурного насилля, або «структурного імперіалізму» (60-70-і рр.)	Й. Галтунг	Модель «центр-периферія» - це ідеалістичний тип пояснення функціонування та структури існуючих імперій протягом історії людства. Відносини між країною-Центром і країною-Периферією описуються через відносини між панівними соціальними групами країн, взаємовідносинами між панівними класами і населенням кожної країни (гармонія інтересів чи конфлікт). Нерівномірний розподіл цінностей може бути не тільки в економічній площині, але й в політичній, військовій, культурній, комунікаційній.
Теорії нової економічної географії (90-і рр.)	П. Кругман, Е. Венейбл, Ж. Оттавіано, М. Фуджіта, Б. Болдвін, Ф. Роберт-Ніку, Ф. Пуга та ін.	Пояснення процесів концентрації економічної діяльності у географічному просторі та формування агломерацій, передбачає врахування транспортних витрат і місткості ринку, статичних і динамічних чинників.

Джерело: складено автором

Однак на практиці країни з низьким рівнем економічного розвитку не показували суттєвого прогресу щодо переходу до інших стадій. Відтак наприкінці 50-х – поч. 60-х рр. економісти та соціологи спробували пояснити відсталість країн Латинської Америки, запропонувавши теорію залежності, згідно з якою нерозвиненість в основному спричинена периферійним становищем країни у світовій економіці.

Як правило, слаборозвинені країни пропонують дешеву робочу силу та сировину на світовому ринку. Ці ресурси продаються передовим економікам, які мають засоби та промислові потужності, щоб переробити їх на готову продукцію. Відтак нерозвинені країни закупають готову продукцію за високими цінами, виснажуючи капітал, який вони могли б спрямувати на модернізацію власних виробничих засобів. Це сприяє формуванню так званого замкнутого циклу («порочного кола»), який посилює розрив та відставання між багатими економіками, або «центром», та бідними, «периферією» (рис. 1.1).

Серед найвідоміших представників цього напрямку Р. Пребіш, Х.Зінгер, А. Франк, П. Баран. Так, Р. Пребіш зазначав, що характерною рисою периферійної економіки є її зовнішня залежність від центру як джерела та призначення великої частки імпорту й експорту. Світова економіка є єдиним цілим, розмежованим на «центр», який включає в себе кілька високорозвинених

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

індустріальних держав, і «периферію», до якої належать в основному аграрні країни³.

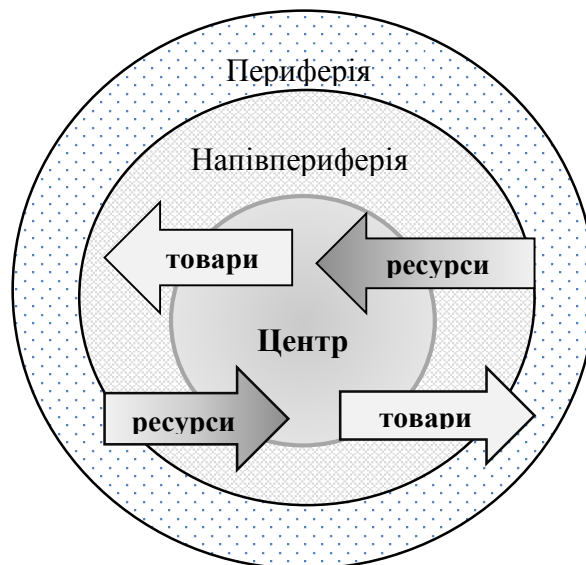

Рис. 1.1. Відносини «центр-периферія» у теорії залежності

Джерело: ⁴

А. Франк розвинув «теорію залежності» та наголошував, що недостатній розвиток країн є частиною продукту історичного минулого та тривалих економічних зв'язків між слаборозвинутими (залежними) сателітами та розвинутими країнами. Загалом концептуалізація моделі «центр-периферія» вважається основною заслугою А. Франка. У теорії залежності відстоюється ідея, що рух ресурсів відбувається з «периферії» бідних і слаборозвинених держав до «центру», заможних країн. Тим самим останні збагачуються за рахунок периферії⁵.

Поряд з поділом на країни розвинуті і нерозвинуті розробники теорії залежності намагалися аргументувати, які механізми викликають таку залежність і сприяють її підтримці. Як результат,

³ International Development: Ideas, Experience, and Prospects / edited by B. Currie-Alder, R. Kanbur, D. M. Malone and R. Medhora. 1st edition. Oxford University Press, 2014. 943 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=BVQ1AwAAQBAJ&pg=PA326&lpg=PA326&dq=Prebisch+core+periphery+concept&source=bl&ots=V489m4LoLw&sig=ACfU3U0m1srdsANJxKqJZiP4EySiHA7Dhg&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwie0_i_0JTnAhWktYsKHaT6AKoQ6AEwDHoECAGQAQ#v=onepage&q=Prebisch%20core%20periphery%20concept&f=false (дата звернення: лютий 2020)

⁴ Rose M. Andre Gunder Frank & Dependency Theory. 2016. URL: <https://ourpolitics.net/andre-gunder-frank-dependency-theory/> (дата звернення: лютий 2020).

⁵ Uwazie I. U., Igwemma A. A., Ukah F. I. Contributions of Andre Gunder Frank to the Theory of Development and Underdevelopment: Implications on Nigeria's Development Situation. *Journal of Economics and Sustainable Development*. 2015. Vol.6. № 18, 27-38. URL: <https://www.iiste.org/Journals/index.php/JEDS/article/viewFile/25824/26671> (дата звернення: лютий 2020).

1.1. Центрo-периферійні взаємодії: теоретичний дискурс

визначено чотири ключові чинники:

1) *експлуатація шляхом репатріації* – іноземні фірми реінвестують лише частину свого прибутку, отриманого від діяльності у країнах «третього світу», у ці ж країни. Основна частина прибутку повертається додому, на користь країни, яка інвестує;

2) *єдність еліти* – капіталісти з країн «третього світу» укладають угоди з капіталістами із «центру» для підтримання статусу-кво нерозвиненої країни. Це відбувається тому, що еліти обох країн отримують користь від існуючої економічної ситуації;

3) *структурне викривлення* – економічна залежність призводить до спотворення економіки у нерозвиненій країні. Таке викривлення створює серйозні бар'єри для економічного розвитку;

4) *нестабільність ринку* – периферійні країни особливо страждають від світової кон'юнктури ринку. Світовий попит на сировину периферійних країн має тенденцію до зниження, яке посилюється внаслідок коливання цін на первинну продукцію⁶.

Ідея центрo-периферійних взаємодій знайшла відображення також у *теорії «полюсів росту»* або *поляризованого розвитку*, серед найвідоміших розробників якої Ф. Перру та Дж. Фрідман.

Дж. Фрідман розглядав розвиток через інновації, які він трактував як успішне представлення нових ідей, винаходів чи комбінацій, які вимагають наявності інноваційного агента – підприємця. На його думку, розвиток є інноваційним процесом, що спричинює структурні трансформації соціальної системи і, як наслідок, просторової. Сприятливі умови для інновацій зазвичай існують у великих і швидко зростаючих урбанізованих системах, а також там, де є розвинуте комунікаційне та інформаційне середовище. Інновації пов'язані з владними відносинами у територіальних соціально-економічних просторових системах, а розвиток розглядається як процес акумуляції інновацій. При цьому, основними центрами змін є центральні регіони (core regions). Усі інші території у визначеній просторовій системі є периферійними (peripheral regions). При цьому, периферія завжди визначається через відносини залежності з центром, а залежність формується через інститути, які знаходяться під контролем центру.

В контексті запропонованої теорії автор виділяє шість зворотних ефектів, зумовлені розвитком центрального регіону: ефект

⁶ Uwazie I. U., Igwemma A. A., Ukah F. I. Contributions of Andre Gunder Frank to the Theory of Development and Underdevelopment: Implications on Nigeria's Development Situation. *Journal of Economics and Sustainable Development*. 2015. Vol.6. № 18. 27-38 pp. URL: <https://www.iiste.org/Journals/index.php/JEDS/article/viewFile/25824/26671> (дата звернення: лютий 2020).

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

домінування (трансфер природних, людських й інших ресурсів із периферії до центру); інформаційний ефект (збільшення потенційної взаємодії периферії з центром внаслідок збільшення кількості населення, виробництва, доходів у центрі); психологічний ефект (подальше створення сприятливих умов для розвитку інновацій в центрі); модернізаційний ефект (трансформація існуючих соціальних цінностей, поведінки та інститутів); ефект зв'язку (інновації створюють нові сервіси, нові ринки, і врешті-решт сам центр стає постачальником для інших територій); виробничий ефект (зростання спеціалізації, збільшення економічної віддачі, зменшення витрат на інновації)⁷.

Натомість Ф. Перру вважав, що розвиток не відбувається рівномірно, а відтак концентрується у певних просторових вогнищах, тобто поляризується. Учений диференціював хвилю поляризації, коли формуються ці полярності росту, від хвилі поширення, коли стимуляція розвитку від полюсів росту передається до зон їх впливу⁸.

Відомою є *теорія кумулятивного зростання*, серед представників якої слід назвати таких науковців: Г. Мюрдаль, А.Хіршман, Т. Хегерstrand, Ж-Р. Будвіль, П. Потье, Х. Ласуен та ін.

Розглядаючи особливості розвитку центрально-периферійних взаємодій, А. Хіршман вказував на збереженні та навіть посиленні відставання між розвиненими і нерозвиненими регіонами, що спричинене, по-перше, витісненням підприємств з менш розвинених регіонів внаслідок конкуренції з підприємствами з економічно розвинених регіонів, по-друге, міграцією висококваліфікованих працівників із менш розвинених регіонів у економічно розвинуті регіони.

Г. Мюрдаль акцентував на існуванні впливу неекономічних факторів на економіку та посилення нерівності. Автор звернув увагу, що циркулярні і кумулятивні взаємодії між економічними і неекономічними чинниками генерують постійну нерівність та сприяють її зростанню. Відтак обґрунтував вагому роль держави та

⁷ Friedmann J. A General Theory of Polarized Development. The Ford Foundation Urban and Regional Advisory Program in Chile. Santo Domingo 504, of. 81. Santiago, Chile. 1967. URL: https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/34953/S6700361_en.pdf?sequence=1 (дата звернення: лютий 2020)

⁸ Despotovic D., Cvetanovic S. The theoretical explication of the factors of regional growth and the economic convergence (divergence) of the region. *Economic Horizons*, May - August 2017. Vol. 19. Nr 2. P. 111 - 125. URL: https://www.researchgate.net/publication/320820119_The_theoretical_explication_of_the_factors_of_regional_growth_and_the_economic_convergence_divergence_of_the_region (дата звернення: лютий 2020).

1.1. Центрo-периферійні взаємодії: теоретичний дискурс

політичних інституцій у втручанні в економічну політику. При цьому, автор наголошував на існуванні двох ефектів: «зворотної хвилі» та «поширення». Перший акцентує увагу на тенденції до концентрації економічної діяльності у регіонах з високим рівнем розвитку. У цих регіонах розвинена інфраструктура, широкий спектр послуг для фірм і населення, що веде до залучення на територію підприємців і кваліфікованих працівників. Ефект «поширення» полягає в переміщенні економічної діяльності на нові території, що пов'язано із переважністю та високими витратами на оплату праці і оренду у розвинених регіонах. Причому цей ефект більш характерний для багатих країн, ніж для бідних, а регіони, що користуються такими перевагами, переважно суміжні з високорозвиненими регіонами. Ефект «зворотної хвилі», як правило, переважає над ефектом «поширення», особливо в менш розвинених економіках⁹.

Одним із найвідоміших представників *теорії центральних місць* є В. Кристаллер. Основний акцент розробники теорії роблять на поясненні просторової організації поселень та меж їх впливу. Центральне місце – поселення будь-якого розміру (найчастіше міста з різною кількістю населення), що служить центром для усього населення регіону і забезпечує його товарами та послугами. Центральні місця виконують різну роль щодо розвитку відповідної території: для центрів більш високого рівня характерний широкий набір товарів і послуг; для центрів низького рівня – менший набір товарів і послуг, а їх розвиток частково забезпечується через взаємодію та вплив центрального місця більш високого рівня.

Внаслідок проведених досліджень В. Кристаллер обґрунтовує організацію зон обслуговування і збуту у правильні шестикутники (бджолині стільники), відтак уся заселена територія покривається шестикутниками (так звана «решітка Кристаллера»). Центри деяких осередків є вузлами шестикутної решітки вищого рівня, центри її осередків – вузлами решітки ще більш вищого рівня і т. д. аж до найвищого рівня з єдиним центром. Завдяки цьому мінімізується середня відстань для збуту продукції або поїздок до центрів для покупок і обслуговування. Вид такої мережі розселення В. Кристаллер розглянув залежно від трьох головних факторів – збутового,

⁹ Panico C., Rizza M., Myrdal O. Growth Processes and Equilibrium Theories. In book Geography, Structural Change and Economic Development: Theory and Empirics. N. Salvadori & P. Commendatore & M. Tambari (ed.). Edward Elgar Publishing. January 2009. URL: https://www.researchgate.net/publication/242301156_7_Myrdal_growth_processes_and_equilibrium_theories (дата звернення: лютий 2020).

транспортного й адміністративного¹⁰.

Ще одним представником цього напрямку є А. Льош. Його припущення ґрунтується на мережі аграрних поселень, які просторово організовані у формі трикутника. У цій моделі центри одного рівня можуть мати відмінні і специфічні функції, а центри вищого рівня не перебирають та не виконують обов'язків центральних місць нижчого рівня. Таким чином, на думку А. Льоша, досягнення балансу між двома бажаннями виробників і споживачів, є можливим внаслідок створення системи центральних місць, яка управляє простором ринків¹¹.

Дослідження ключових чинників економічного зростання регіону і питання дисбалансу розвитку розглянуті у *теорії нової економічної географії* (абр. англ. NEG), запропонованої у 1991 р. у працях П. Кругмана, який намагався пояснити процес концентрації економічної діяльності у географічному просторі¹².

Модель П. Кругмана описує процес регіональної концентрації промисловості, коли виробництво зосереджено в одному чи декількох регіонах країни, а решта регіонів відіграють «периферійну» роль постачальників сільськогосподарської продукції до індустріального «ядра». На певному етапі розвитку у суспільстві зростає частка доходів від несільськогосподарських видів діяльності, починає розвиватися промисловість, зростає споживання, виникає масове виробництво та зменшуються транспортні витрати. Як результат таких змін, регіон з відносно більшою часткою несільського населення стане привабливим місцем для розміщення виробництва, зокрема, як через місткість місцевого ринку, так і через наявність товарів і послуг, які тут виробляються. Це приваблюватиме населення з інших регіонів, а сам процес триватиме доти, доки більшість робітників сконцентруються у декількох регіонах країни.

Отже, коли транспортні витрати, місткість ринку та частка витрат на несільськогосподарські товари перейдуть певний критичний поріг, населення та економічна активність буде зосереджена в одному або

¹⁰ Голіков А., Черномаз П. Використання теорії центральних місць з метою вдосконалення адміністративно-територіального устрою Харківської області. *Часопис соціально-економічної географії*. 2018. Вип 24. С. 47-55.

¹¹ Dauphiné A. Chapter 4. Theories of Geographical Locations. In book *Geographical Models with Mathematica*. ISTE Press Ltd. 2017. 296 p. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/earth-and-planetary-sciences/central-place-theory> (дата звернення: лютий 2020).

¹² Ascani A., Crescenzi R., Iammarino S. New Economic Geography and Economic Integration: A Review. Search WP01/02. January 2012. p. 24. URL: <http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2012/02/WP-1.2.pdf> (дата звернення: березень 2020).

1.1. Центрo-периферійні взаємодії: теоретичний дискурс

кількох регіонах, де у подальшому буде спостерігатися економічне зростання¹³.

Ідеї нової економічної географії були розвинені у працях таких авторів, як Ж. Оттавіано, Ф. Пуга, М. Фуджіта, Б. Болдвін, Ф. Роберт-Ніку та ін. Науковці досліджували вплив різних чинників, з огляду на їх статичність чи мобільність, на формування агломерацій. Зокрема, пояснення динамічних аспектів моделі «центр-периферія» з'явилося у публікації Ф. Пуга у 1999 р. Він поєднав в одну модель міжрегіональну міграцію робочої сили П. Кругмана і вертикальні зв'язки між галузями Е. Венейблза.

У середині 90-х років Г. Гансон одним з перших здійснив спробу перевірити гіпотези нової економічної географії в емпіричній роботі. Він досліджував ефекти зменшення торгових витрат між Мексикою та США у результаті діяльності NAFTA (North American Free Trade Agreement - Північноамериканська угода про вільну торгівлю) та припустив, що внаслідок поглиблення економічної інтеграції мексиканські фірми матимуть більші можливості доступу до ринку, що сприятиме переміщенню більшості місцевих виробників в напрямі до прикордонних регіонів зі США. Крім того, інтеграція позитивно вплинула на місцевих підприємців, які здійснили перехід від виробництва продукції, орієнтованої для збуту на внутрішньому ринку, до виготовлення товарів для іноземних фірм. Як довів дослідник, американсько-мексиканський приклад підкреслює, що економічна інтеграція між розвиненими і нерозвиненими територіями може впливати як на географічний поділ економічної діяльності через доступ до ринку, так і на розміщення різних стадій виробничого процесу у країні та регіонах¹⁴.

А. Копус запропонував *концепцію «непросторової периферійності» (aspatial peripherality)*, зазначаючи, що завдяки структурним змінам в економіці та технологічним інноваціям більшого значення набувають «м'які» локальні чинники. Тобто периферійність буде все частіше визначатися ними, а не лише просторовим розміщенням. «Непросторова периферійність» охоплює наступні елементи:

- локальна інформаційна інфраструктура та комунікації;

¹³ Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*. 1991. Vol. 99. Issue 3. P. 483-499. URL: https://pr.princeton.edu/pictures/g-k/krugman/krugman-increasing_returns_1991.pdf (дата звернення: березень 2020).

¹⁴ Ascani A., Crescenzi R., Iammarino S. New Economic Geography and Economic Integration: A Review. Search WP01/02. January 2012. p. 24. URL: <http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2012/02/WP-1.2.pdf> (дата звернення: березень 2020).

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

- соціальний капітал як форма знань та можливостей;
- локальні підприємницькі мережі;
- включеність місцевих підприємств у громадянське суспільство;
- інституційні мережеві структури між економікою та політикою;
- інтеграція місцевої економіки у глобальний ринок.

Також він підкреслював вплив акторів та мережі управління, хоча і не описував конкретний процес периферизації¹⁵.

В останні роки у контексті дослідження взаємодії центру та периферії на різних рівнях територіального розвитку увага акцентується на понятті *поліцентричності*.

Поліцентричні системи управління як предмет міждисциплінарних досліджень поширені у дослідженнях державного управління, метрополій, управління природними ресурсами. Загалом поліцентричність – це поняття, що позначає комплексну форму управління з декількома центрами напівавтономного прийняття рішень. Як фундаментальне поняття воно розглянуто у роботах В. та Е. Остром, де під цим терміном визначено складну форму управління з безліччю центрів прийняття рішень, кожен з яких має певний рівень самостійності. Відтак поліцентричність управління характеризується багаторівневою конфігурацією, а поліцентрична система управління може існувати тільки тоді, коли центри прийняття рішень враховують інтереси один одного і здатні спільно вирішувати конфлікти¹⁶.

Окрім географічної та економічної наук, виокремлення пари «центр-периферія» знайшло відображення і у соціологічній думці та соціокультурному підході.

У соціології система взаємодії центральних і периферійних структур означає, що центр утверджує нормативно-ціннісні зразки, визначає цілі і рамки життєдіяльності, а периферія виконує адаптивні функції. Просторова локалізація центру не обов'язково є значущою: у розвинутих суспільствах функції центру і периферії взагалі можуть не бути локалізовані географічно¹⁷.

¹⁵ Fischer-Tahir A., Naumann M. (Eds.). *Peripheralization. The Making of Spatial Dependencies and Social Injustice*. Springer VS. Wiesbaden, 2013. 320 p.

¹⁶ Carlisle K., Gruby R. L. Polycentric Systems of Governance: A Theoretical Model for the Commons. *Policy Studies Journal*. Vol. 47. No. 4. 2019. P. 927-952. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/psj.12212> (дата звернення: березень 2020).

¹⁷ Нагорна Л. Центр як категорія історичної регіоналістики. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. 2009. Вип. 3. С. 67-84. URL: <http://history.org.ua/JournALL/regions/3/3.pdf> (дата звернення: квітень 2020).

1.1. Центр-периферійні взаємодії: теоретичний дискурс

Найбільш відомою теорією, розробленою з метою пояснення динаміки «капіталістичної світової економіки» як «тотальної соціальної системи» є *світ-системна теорія*, яка асоціюється з іменем І. Валерстайна. Згідно підходу автора, «світ-система» є «багатокультурним територіальним поділом праці, у якому виробництво та обмін основними товарами і сировиною є необхідними для повсякденного життя мешканців»¹⁸. Він пропонує чотири різні категорії на які можна поділити усі регіони світу: ядро, напівпериферія, периферія та зовнішній. Серед цих чотирьох найбільш важливими є два: центр і периферія.

Співвідношення «центр-периферія» є структурним. Автор робить висновок, що у географічному, економічному і культурному аспектах центр та периферія різні, зокрема, одна фокусується на трудомісткому виробництві, а інша – на капіталомісткому виробництві. Регіони, які визначаються як центральні, отримують найбільшу користь від капіталістичної світової економіки. Периферійні зони характеризуються відсутністю сильних центральних органів влади або є підконтрольними центральному і експортують сировину та ресурси до ядра. Напівпериферійні, згідно визначення ученого, це буферна зона між ядром і периферією, які характеризуються поєднанням різних видів діяльності та установ, що функціонують в них.

Таким чином, автор приходить до висновку, що серед найважливіших структур сучасної світової системи є ієрархія між ядром та периферією, в яких потужні та заможні «центри» суспільства домінують і експлуатують слабкі і бідні «периферійні» суспільства, а технології є основним чинником у позиціонуванні регіону на «центр» та «периферію»¹⁹.

Загалом, асиметричні відносини у соціальній теорії описуються у двох вимірах: вертикальному та горизонтальному. Під вертикальною соціальною відмінністю слід розглядати нерівність в контексті ієрархії, що відображено у аналізі класів, гендерних дослідженнях та соціальній стратифікації. Горизонтальна відмінність виникає тоді, коли мова йде про простір і його поділ на «центр» і «периферію». Якщо соціальну відмінність співвідносити з соціальною нерівністю, стикаємося з *теорією конфлікту*, яка наголошує на

¹⁸ Cosma S. Immanuel Wallerstein's World System Theory. *Annals of Faculty of Economics from University of Oradea*. 2010. Vol. 1. Issue 2. P. 220-224. URL: https://www.researchgate.net/publication/49615339_IMMANUEL_WALLERSTEIN'S_WORLD_SYSTEM_THEORY (дата звернення: 12.03.2020).

¹⁹ Там само.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

асиметрії влади між центром і периферією²⁰.

У цьому напрямі Й. Галтунг розвинув *теорію структурного насилля, або «структурного імперіалізму»*. На думку вченого, у стосунках між домінуючою («центром») і залежною («периферією») країнами необхідно враховувати не тільки збіг чи конфлікт інтересів панівних класів і соціальних груп кожної держави, але й взаємовідносини еліт і народу. Таким чином, Й. Галтунг прийшов до припущення, що імперіалізм як відносини між Центром і Периферією має місце, якщо:

1) існує гармонія інтересів між центром Центру і центром Периферії, тобто між панівними соціальними групами країн;

2) конфлікт інтересів між центром і периферією всередині країни на Периферії проявляється сильніше ніж між центром і периферією домінуючої країни;

3) існує дисгармонія інтересів (конфлікт) між периферіями з Центру і Периферії, тобто між периферіями домінуючої країни та залежної (рис. 1.2)²¹.

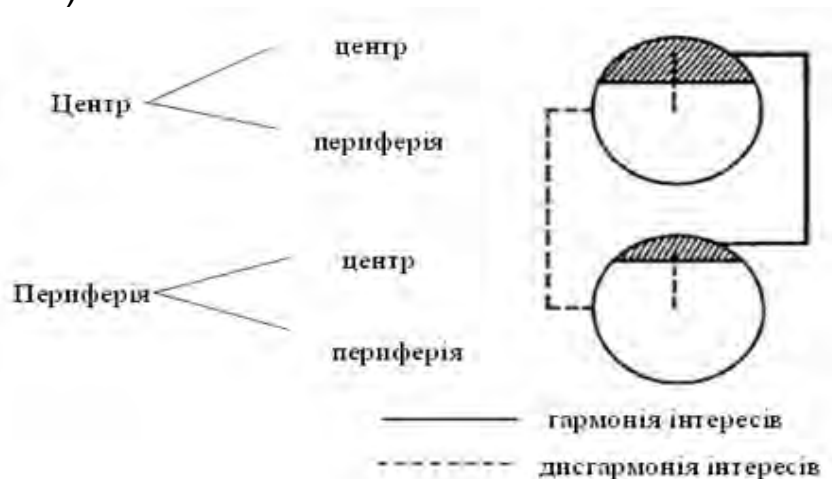

Рис. 1.2. Структура імперіалізму за Й. Галтунгом

Джерело:²²

В таких умовах, вважає Й. Галтунг, «структурне насильство» протікає без конфлікту, а конфлікт виникає лише тоді, коли інтереси панівних класів центру і периферії більше не збігаються. Він пропонує стратегії структурних змін у міжнаціональній системі домінування, а

²⁰ Muller H-P. Center and Periphery. *Encyclopedia of Social Theory*. Edited by A. Harrington, B. L. Marshall, H.-P. Müller. Routledge 2005, 760 p.

²¹ Galtung J. A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*. 1971. Vol. 8. No. 2. P. 81-117. URL: https://www.academia.edu/31580199/A_Structural_Theory_of_Imperialism (дата звернення: березень 2020).

²² Там само.

1.1. Центрo-периферійні взаємодії: теоретичний дискурс

саме: порушення гармонії між центрами Периферії та Центру; зменшення дисгармонії на Периферії шляхом або революції (насиленої чи мирної) на периферії, або кооперації між периферіями; зміни в Центрі шляхом наростання дисбалансу в центрі, або внаслідок зміни цілей центру²³.

Існує п'ять типів залежності, зважаючи на типи обміну між центром та периферією: економічна (центр - засоби виробництва, периферія – сировина), політична (центр пропонує модель прийняття рішень, периферія – наслідую), військова (центр – захист, виробництво військової техніки, засобів, периферія – дисципліна), комунікаційна (центр – новини, засоби комунікації, периферія – події, глядачі, товари), культурна (центр продукує та поширює знання, а периферія – поглинає через навчання, валідацію)²⁴.

Р. Інглехарт розробив свою *теорію про зміну цінностей в індустріальних та постіндустріальних суспільствах*. Згідно з теорією «центр-периферія» нові культурні та соціальні цінності насамперед (і переважно інтенсивно) інтерналізовуються «соціальним центром», а згодом поступово поширюються на «соціальну периферію»²⁵.

Актуальним є дослідження М. Бернта та Л. Коліні, які зазначають, що з концепцією периферійності тісно пов'язані поняття «соціальне виключення» та «маргіналізація». Результати проведених ними досліджень з урбаністики показують, що соціально-просторова нерівність зростає не тільки на міжрегіональному рівні, але є й всередині окремих населених пунктів, а саме міст.

Термін «маргіналізація», як і «соціальне виключення», з огляду на різні теоретичні підходи мають різні тлумачення. Так, «соціальне виключення» є одночасно і процесом, і умовою, та виникає внаслідок комбінації переплетених форм соціальної, економічної та владної нерівності, що призводить до невідгідного становища, вигнання і систематичного позбавлення індивідуальних свобод та громадянських прав, можливостей і ресурсів.

Маргіналізація пов'язується, по-перше, з нерозвиненістю,

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Wiberg H., Van den Berg H., Van der Veer K., Hartmann A., Galtung J., Diez-Nicolás L. Chapter 7. The centre-periphery theory revisited: A holistic multidimensional approach of social behaviour, social change and social conflicts. In book: *Multidimensional Social Science. An inclusive approach to social position and inequality*. K. van der Veer, A. Hartmann, H. van den Berg, J. Diez-Nicolas, J. Galtung & H. Wiberg (eds.). Amsterdam: Rozenberg. 2009. pp.161-166. URL: https://www.researchgate.net/publication/263747293_The_centre-periphery_theory_revisited_A_holistic_multidimensional_approach_of_social_behaviour_social_change_and_social_conflicts (дата звернення: лютий 2020).

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

браком ресурсів, дистанцією, по-друге, з пригніченням, замкнутістю та, по-третє, недостатньою соціальною інтеграцією, відсутністю адаптації до норм («культура бідності», «міський нижчий клас»)²⁶.

М. Войчик виділяє функціональний, структурний та соціокультурний підходи до виокремлення периферії та її дослідження. Соціокультурний підхід розглядає периферію поза протиставленням «центру» та «периферії» як розвитку та стагнації. Автор пропонує альтернативний погляд на поділ «центр-периферія», акцентуючи увагу на периферичності як стані соціальної ідентичності та цінностей, що асоціюються з цим. Периферичність розглядається ним як риса соціальної спільноти, а регіоналізм і локалізм означає культурну відокремленість, що формується протягом тривалого періоду часу. Периферія – як «довготермінова» структура, сховище та джерело консервативних ідей.

Загалом культурні концепції трактують периферію як специфічний спосіб життя та тип соціальної ідентичності. Периферію не можна трактувати з точки зору економічної відсталості, проблемності чи сфери деградації культури. Периферія є частиною національної та регіональної ідентичності, яка, хоча й існує поза основними течіями економічних змін та масової культури, однак несе в собі сильне послання, засноване на конкретному баченні соціального розвитку (традиції), і виражає частину суспільства у «локальному» способі життя²⁷.

В умовах сьогодення у глобалізованому світі важко чітко сформулювати та визначити, де є центр, а де периферія. З цього приводу А. Ападураї зауважував, що «нова глобальна культура економіки розглядається як комплексний, перехрещений, альтернативний порядок, який більше не може бути пояснений у термінах існуючих центр-периферійних моделей»²⁸. Центр-периферійні відносини завжди формуються і є комплексними соціально-політичними й економічними процесами та практиками.

²⁶ Bernt M., Colini L. Exclusion, Marginalization and Peripheralization Conceptual concerns in the study of urban Inequalities. Working Paper, Erkner, Leibniz Institute for Regional Development and Structural Planning, 2013. URL: https://leibniz-irs.de/fileadmin/user_upload/IRS_Working_Paper/wp_exclusion-marginalization-peripheralization.pdf (дата звернення: березень 2020)

²⁷ Wojcik M. Peripheral areas in geographical concepts and the context of Poland's regional diversity. *Region and Regionalism*. 2013. N 11. P. 255 -265 URL: https://www.researchgate.net/publication/257815178_Peripheral_areas_in_geographical_concepts_and_the_context_of_Poland's_regional_diversity (дата звернення: січень 2020)

²⁸ Pietikainen S., Kelly-Holmes H. Chapter 1. Multilingualism and the Periphery. *In book: Multilingualism and the Periphery*. S. Pietikainen, H. Kelly-Holmes (Eds). Oxford University Press. USA, 2013. pp.1-16.

1.1. Центрo-периферійні взаємодії: теоретичний дискурс

Територія і процеси, які є периферійними в одному сенсі (віддаленість від столиці, великих економічних центрів чи урбанізованих густонаселених міст), можуть бути «центром» в іншому (наприклад, з огляду на їх роль та вагомість для туристів, мови і культури, «нішові» ринки, спеціалізована промисловість тощо).

Аналіз наукових течій, які сформувалися в контексті дослідження розвитку центрo-периферійних взаємодій, дозволяє зробити такі висновки:

- по-перше, «центр-периферія» - це система з асиметричними відносинами, які формуються внаслідок нерівномірності розподілу ресурсів (напр. економічних, трудових, управлінських тощо), ядром якої є центр, а периферія завжди вторинна по відношенню до нього;

- по-друге, «центр-периферія» - це модель, яка має просторову характеристику і може розглядатися на різних рівнях: глобальний (можна виділити розвинені країни, країни, що розвиваються, країни «третього світу»); національний (в межах країни є регіони, які в основному сконцентровані на сільському господарстві, є індустріально розвинуті, в яких сконцентровано інновації та науково-технічні розробки); регіональний (на рівні конкретного регіону є міста, як центри розвитку, а є сільські території як периферія); локальний (велике місто – агломерація, і маленькі міста, місто – село), та мікро (периферійність у міському чи в сільському середовищі);

- по-третє, є різні чинники та критерії, які лежать в основі поділу на «центр» і «периферію». Науковці розглядають проблему взаємодії центру та периферії з таких позицій:

- функції, які закріплені за центром, а які за периферією;
- ефекти та ознаки центрo-периферійних процесів;
- механізми відтворення центрo-периферійних взаємодій;

- по-четверте, причини та межі поширення периферійності відрізняються залежно від місця, конкретних обставин та соціально-політичного контексту, у якому вона виникає. У сучасному світі «периферичність» має не тільки негативний зміст. «Периферичність» можна розглядати і як рису соціальної спільноти, як культурну унікальність, джерело традицій, локальної ідентичності;

- по-п'яте, поділ на «центр» і «периферію» є наслідком певних економічних, політичних, соціальних процесів та причиною нерівності між країнами, регіонами, населеними пунктами, соціальними групами. Центрo-периферійні взаємодії не є перманентними, вони постійно змінюються, формуються і відтворюються під впливом комплексних соціально-політичних та економічних процесів.

1.2. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРУ ТА ПЕРИФЕРІЇ У РЕГІОНІ

В умовах децентралізаційних змін в Україні ключовими завданнями реформування виступають забезпечення ефективного місцевого самоврядування і спроможності територіальних громад та формування засад державної регіональної політики з метою подолання проблем територіально-економічної диференціації та забезпечення рівного доступу населення до якісних соціальних послуг і створення сприятливого життєвого середовища на всій території країни. Це вимагає вивчення та проведення комплексного аналізу ендогенного потенціалу регіонів, його формування і використання, а також виявлення та обґрунтування системних взаємодій та впливів у регіоні.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує питання формування і розвитку центр-периферійних взаємодій у регіоні, яке на сучасному етапі актуалізувалося через проведення адміністративно-територіальної реформи і фінансово-управлінської децентралізації в напрямі посилення ролі регіонального і локального рівнів управління та передбачає визначення впливу центрів різних функціонально-ієрархічних рівнів на соціально-економічний розвиток території.

Складність і багатоаспектність центр-периферійних взаємодій як явища пояснює існування широкого кола науково-теоретичних підходів та концепцій до визначення суті парних категорій «центр-периферія», передумов, чинників та наслідків формування і розвитку взаємодій на цьому рівні. Водночас теоретико-методологічна розробленість поняття вітчизняними науковцями здійснена переважно у межах соціальної географії в частині дослідження динамічності суспільно-географічного простору. Частково вона розвинена в межах досліджень розвитку ринку праці міста та прилеглої території, зокрема міграційної активності жителів прилеглої до міста території, та визначення особливостей формування транспортної системи. Натомість комплексному вивченню взаємозв'язків між центром та периферією в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку території приділено недостатньо уваги, що не дозволяє сформулювати цілісне розуміння центр-периферійних взаємодій та виявити залежність рівня соціально-економічного розвитку території від доступності до центру

1.2. Теоретико-концептуальні засади дослідження взаємодії центру та периферії у регіоні

з відповідним функціонально-ієрархічним статусом та наявною динамікою розвитку.

Наше дослідження доцільно розпочати із внесення чіткості у визначення центру і периферії як взаємозалежних категорій та виділення зв'язків між ними.

Так, І. Пилипенко, досліджуючи поняття «центр-периферія», зауважує, що воно характеризує ієрархічну впорядкованість множини географічних об'єктів і пояснює неоднорідність геопростору²⁹. Він виділяє подвійну природу центр-периферійних взаємодій як явища: *топологічну та метричну*. Топологічна природа взаємодій на рівні «центр-периферія» є первинною, оскільки саме просторова диференціація місць забезпечує їх ієрархію та впорядкованість. Однак в процесі розвитку топологічні «центр-периферія» набувають метричних характеристик – змінюються під впливом демографічних, інфраструктурних, соціально-економічних та інших чинників.

Широко ця концепція розвинута науковцями Г. Підгрушним та О. Денисенком. В процесі аналізу їхніх напрацювань, нами акцентовано на важливих аспектах взаємодії центру та периферії³⁰, а саме:

1) *різниці інтенсивності впливу центру на периферію* – вчені зауважують, що «будь-яка територія є гетерогенною щодо проходження імпульсів розвитку, які генеруються центром... відтак і глибина проникнення імпульсів по території буде різною»;

2) *залежності рівня сприйняття територією імпульсів, що генеруються центром, від її внутрішнього потенціалу до розвитку та здатності до сприйняття впливів*;

3) *існуванні синергетичного ефекту* від поєднання та накладання один на одного чинників, які в умовах центр-периферійної взаємодії підсилюють один одного та продукують додаткові соціальні та економічні ефекти – імпульси розвитку – і в ядрі, і довкола нього;

4) *визначенні центру та периферії не як статичних, а таких, що здатні до трансформації*; як результат можна говорити про *безперервний процес формування центру та периферії та їх змінний характер* («при наявності або відсутності відповідних умов та ресурсів розвитку, людського капіталу, готовності населення та

²⁹ Пилипенко І. О. Загальні характеристики методів суспільно-географічного аналізу систем типу «центр-периферія». *Часопис соціально-економічної географії*. 2014. Вип. 17 (2). С. 47-50.

³⁰ Підгрушний Г. П., Денисенко О. О. Київ та прилегла територія в системі центр-периферійної взаємодії. *Український географічний журнал*. 2013. № 1. С. 27-34.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

еліт до активного сприйняття інновацій периферія може набувати ознак напівпериферії, а напівпериферія – ознак центру і навпаки»).

Більшість вітчизняних науковців, які досліджували особливості формування і розвитку центрально-периферійних взаємодій (О. Денисенко, О. Мелиничук, Є. Маруняк, К. Мезенцев, Н. Мезенцева, І. Пилипенко, Г. Підгрушний), погоджуються з думкою, що такі взаємодії виникають внаслідок самоорганізації геопростору. Він характеризується багаторівневістю та ієрархічністю, а відтак впливає і на багаторівневість системи «центр-периферія», що ускладнює можливість чіткої делімітації периферійних зон.

Визначення центру не є складним завданням, оскільки, у порівнянні з прилеглою територією, він характеризується концентрацією і різноманіттям ресурсів та функцій, а також стійкою розгалуженою системою зв'язків різного ступеню залежності, які включають як зв'язки з іншими центрами, так і взаємодії з периферією. До основних ознак центру належать: багатофункціональність, репрезентативність, комунікаційна доступність, інноваційність, інтегрованість, адаптивність та унікальність³¹.

Поряд з категорією «центр» доцільно виділити поняття «поліус зростання». Хоча здебільшого ці поняття співвідносяться, під поліусом зростання слід розуміти територію, в межах якої відбувається концентрація економічно та суспільно значущих функцій і конкурентних переваг, ефективне використання яких сприяє соціально-економічному розвитку регіону або навколишньої території. Як зауважують К. Мезенцев, Н. Мезенцева та Г. Підгрушний³², для поліусів зростання притаманні такі особливості:

- по-перше, порівняно вища, ніж у навколишніх господарських центрах, динаміка розвитку, яка результується ускладненням їхньої внутрішньої економічної, соціальної, та організаційної структури;
- по-друге, активна реалізація зовнішніх функцій та вплив на соціально-економічний розвиток прилеглої території.

Вагомим є дослідження ролі центру як своєрідного «локомотиву» розвитку регіону у праці В. Грицяя, Г. Іоффе та

³¹ Маруняк Є. О. Соціально-економічний простір (методологія геопросторових досліджень та практика планування) / Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. док. ек. наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. К., 2016. 42 с.

³² Мезенцев К. В., Підгрушний Г. П., Мезенцева Н. І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: Монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 132 с.

1.2. Теоретико-концептуальні засади дослідження взаємодії центру та периферії у регіоні

А.Трейвіша³³, які вказують на залежності розвитку механізму функціонування територіальних систем типу «центр-периферія» від постійної якісної трансформації соціально-економічних взаємодій в межах центру. Центр є ядром зростання для навколишньої території у тому випадку, якщо він вчасно реагує на зовнішні виклики та умови розвитку шляхом формування нових функцій, концентрації нових галузей та виробництв, появи нових зв'язків, зміни кваліфікаційного складу робочої сили і соціального складу населення. Водночас вони акцентують на важливому аспекті взаємодії центру та периферії – так званих «дифузії застарілих інновацій» – виробництва, які більше не відповідають статусу центру як генератора новацій, поступово витісняються на периферію. Цей процес відіграє суттєву роль у передачі імпульсів зростання від центру до периферії, стимулюючи розвиток останньої, хоча, при цьому, і засвідчує жорстку підпорядкованість центру.

Суттєво доповнили визначення чинників, які стимулюють формування імпульсів розвитку ядер та їх впливу на периферію, Г.Підгрушний та О. Денисенко³⁴. До таких чинників вони віднесли:

1) функціонування міст як потужних ринків товарів і послуг (це сприяє залученню на територію виробників та надає їм додаткові переваги від «економії на масштабі» та скорочення логістичних затрат);

2) економію витрат як наслідок розвинутості та концентрації на території міст інженерної, соціальної, виробничої інфраструктури, ресурсів та людського капіталу;

3) ущільнення комунікативного простору та міжособистісних зв'язків, що сприяє виникненню інновативних ефектів;

4) зростання вартості землі, нерухомості та інших ресурсів в межах ядер, що забезпечує «виштовхування» на прилеглі території окремих видів виробництв;

5) динамічність соціального середовища.

Як уже зазначалося, розвиток території навколо центру як ядра економічного зростання прямо залежить від сприйняття нею імпульсів, що генеруються центром, та внутрішнього потенціалу до розвитку. Це суттєво ускладнює окреслення зон впливу центру та обґрунтування особливостей, ознак та функцій периферії. Окрім того,

³³ Грицай О. В., Иоффе Г. В., Трейвиш А. И. Центр и периферия в региональном развитии. М., Наука, 1991. 168 с.

³⁴ Підгрушний Г. П., Денисенко О. О. Київ та прилегла територія в системі центр-периферійної взаємодії. *Український географічний журнал*. 2013. № 1. С. 27-34.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

впродовж тривалих наукових пошуків більше уваги приділялося вивченню центрів як осередків впливу на соціально-економічний розвиток території. Утім саме периферія характеризується різноманітністю за типами, геопросторовим масштабом та різницею сприйняття зовнішніх впливів, що ускладнює її дослідження.

На сучасному етапі можна зустріти різні підходи до визначення периферії як економічної категорії. На увагу заслуговує підхід М.Дністрянського, який трактує її як частину суспільного простору, в межах якої швидкість суспільних процесів мінімальна або їх вектор не співпадає з вектором розвитку ядер суспільного життя, до яких відносяться великі та середні міста³⁵.

Я. Тимошик, ґрунтовно досліджуючи праці норвезького політолога С. Роккана, зазначає, що периферійність має політичний, економічний і культурний виміри та характеризується залежністю від центру, що результується обмеженістю ресурсів та обмеженою можливістю керувати власними справами (це дало йому підстави виділити три ознаки периферійності: віддаленість від центру; залежність від центру; відмінність від центру)³⁶. «Периферія є залежною і контролює, у кращому випадку, лише свої власні ресурси, вона ізольована від усіх регіонів окрім центрального; не вносить значного внеску до загального потоку комунікацій усередині певної території, не володіє універсальною культурою, не утворює самодостатнього цілого, має значення лише для обмеженого кола осіб і не домінує на певній території»³⁷.

Водночас на існуванні взаємної залежності між центром та периферією наголошують Н. Крестовська та О. Мельничук: неефективність периферії призводить до втрати центром своїх властивостей. Зокрема, Н. Крестовська в цьому контексті акцентує на ускладненні процесів урбанізації через відсутність правового вирішення проблеми розвитку сільських територій³⁸. Натомість О.Мельничук вказує на правову інституціоналізацію периферійності,

³⁵ Дністрянський М. Периферійність соціального розвитку віддалених депресивних районів України як чинник електоральної активності населення. *Вісник Львівського університету*. Серія: Географічна. 2007. Вип. 34. С. 83-89.

³⁶ Тимошик Я. М. Дихотомія «центр-периферія» в концепції державотворення Стейна Роккана. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. № 839. 2009. С. 66-72.

³⁷ Роккан С., Урвин Дерек В. Политика территориальной идентичности: исследования по европейскому регионализму. *Логос*. 2003. № 6. С.117-132.

³⁸ Крестовська Н. М. Правовий вимір незавершеної урбанізації в Україні. Правове життя сучасної України: матеріали міжнар. науково-практичної конференції, присв. ювілею академіка С. В. Ківалова: у 2 томах. Одеса: Юридична література, 2014. Т. 2. С. 35-37.

1.2. Теоретико-концептуальні засади дослідження взаємодії центру та периферії у регіоні

яка, на її думку, можлива лише на локальному рівні центр-периферійних взаємодій, коли міста-центри оформлюють і структурують навколо себе прилеглу територію³⁹.

Науковий колектив під керівництвом М. Мельник звертає увагу на неоднорідності периферії та поділяє її на внутрішню (ближню), яка пов'язана з ядром та одержує від нього імпульси до розвитку, і зовнішню (дальню), мобілізуючий вплив на яку відсутній⁴⁰. Тому, аналізуючи периферійність та проблему різниці сприйняття імпульсів з центру, більшість науковців підтримують доцільність типізації просторових зон за різницею інтенсивності впливу основного ядра і виділяють ареали центрального, напівпериферійного та периферійного типів (табл. 1.2), у тому числі соціально-економічні лагуни (ареали з периферійними ознаками, які характеризуються відсутністю передумов до розвитку за безпосередньої близькості до центру).

Таким чином, різниця між центром та периферією як ключовими суб'єктами формування центр-периферійних взаємодій полягає у таких специфічних властивостях:

1) існування *структурного розриву між центром та периферією* як наслідок різночасового та хвилеподібного розповсюдження інновацій;

2) *різновекторність впливів* у системі взаємодій центру та периферії: якщо для центру характерні відцентрові тенденції впливу, то для периферії – доцентрові;

3) притаманність центру диверсифікованої суспільної структури та ускладнення соціально-економічних функцій, висока концентрація населення, а відтак і суспільних об'єктів та явищ; периферії – симплікація і спрощення економічної та соціальної структур, деконцентрація суспільної діяльності;

4) *різновекторність інтеграційних процесів*: якщо для центру притаманні процеси інтеграції та посилення взаємозв'язків між суб'єктами і групами, то для периферії – дезінтеграційні процеси, які з часом результуються самоізоляцією території та формуванням «периферійної» ментальності.

³⁹ Мельничук О. С. Периферія у сучасній українській державі та її правове оформлення. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 24-29.

⁴⁰ Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації : монографія / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2016. 552 с.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика центру, напівпериферії і периферії в контексті дослідження центр-периферійних взаємодій

Характеристика	Центр	Напівпериферія	Периферія
Територіальна структура	Урбанізований район, що має тенденції до розширення. Висока територіальна концентрація населення та господарства	Активна урбанізація. Висока або середня територіальна концентрація	Прискорена поляризація території. Спрямованість на збереження традиційних соціально-економічних укладів. Можлива деградація поза впливом полюсів росту
Динаміка розвитку	Стійкі темпи зростання	Динамічний, проте нестійкий розвиток	Нестійкий розвиток при низькому початковому рівні
Економічна структура	Висока питома вага невиробничої сфери у структурі виробництва та тенденції до її зростання. Концентрація управлінських функцій та генерація інновацій. Перманентна структурна перебудова і «вимивання» старих виробництв	Концентрація виконавчих функцій при їх залежності від центру. Розвиток галузей з готовою технологією. Висока частка зайнятих у промисловому виробництві. Притаманна маятникова міграція населення	Висока частка зайнятих у традиційних галузях первинного сектору та сфери послуг. Слабка внутрішня інтеграція, обмежена участь населення у різних формах поділу праці. Притаманна маятникова міграція населення
Соціальна структура	Поляризація соціальної структури населення. Орієнтування населення на підвищення свого статусу	Гомогенний соціальний склад населення. Орієнтування на посилення та підвищення заробітку за посилення соціальної нерівності	Перевага працівників з традиційними навичками аграрної праці. Гомогенний склад населення. Орієнтування на збереження традиційних життєвих цінностей, можливий конфлікт з новими вимогами та нормами
Розподіл функцій	Ринково-підприємницькі; кредитно-фінансові і банківські; академічні науково-інноваційні; культурно-освітні; комунально-побутові; репрезентативні; інформаційні; комунікаційні; інфраструктурні	Прикладні науково-освітні; спеціалізовані освітні; культурні; сельбищного розвантаження ядра; рекреаційно-оздоровчі; аграрні високотехнологічні; виробничі; енерговиробничі; інфраструктурні; природоохоронні; транспортного розвантаження ядра	Аграрні низькотехнологічні; природоохоронні; утилізація та переробки твердих побутових відходів

Джерело: на основі^{41, 42, 43}.

⁴¹ Грицай О. В., Иоффе Г. В., Трейвиш А. И. Центр и периферия в региональном развитии. М., Наука, 1991. 168 с.

⁴² Козирева О. В., Козирева А. К. Дослідження підходів до визначення центр-периферійних відносин між регіонами країни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 13, ч. 1. С. 124-129.

⁴³ Пилипенко І. О. Систематика периферій у суспільній географії. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія Географія*. 2009. Вип. 19. С. 141-147.

1.2. Теоретико-концептуальні засади дослідження взаємодії центру та периферії у регіоні

Враховуючи спрямованість цього дослідження на вивчення особливостей формування та розвитку центрально-периферійних взаємодій у регіоні, зауважимо, що розглядати дану економічну категорію доцільно як *процес безпосереднього або опосередкованого взаємного впливу центру та периферії в умовах просторової нерівності та соціально-економічної диференціації регіонального розвитку, який характеризується циклічною причинною залежністю сторін та результується зміною динаміки їх розвитку.*

Узагальнюючи наукові напрацювання та наявний досвід дослідження формування та розвитку центрально-периферійних взаємодій у територіальному вимірі, вважаємо за доцільне розширити типізацію цього суспільно-географічного явища задля полегшення вивчення особливостей його розвитку на різних рівнях територіальної організації та спрощення аналізу в умовах сучасних реформ в Україні (рис. 1.3).

На увагу заслуговує виділення двох типів центрально-периферійних взаємодій за способом виникнення – базових (природні, сформовані як результат неоднорідності і самоорганізації геопростору) та похідних (штучних, управлінських, які виникають внаслідок свідомого надання центральних або периферійних функцій певним територіям).

Сьогодні у нашій державі триває реформа адміністративно-територіального устрою та децентралізація, внаслідок чого відбулося укрупнення базових адміністративно-територіальних одиниць та об'єднання територіальних громад. Відтак територіальні громади (ТГ) складаються з декількох старостинських округів (які до реформи були окремими самостійними адміністративно-територіальними одиницями з органами самоврядування) та центру громади. Це свідчить, що водночас з формуванням ТГ відбувається формування і розвиток центрально-периферійних взаємодій центру громади з її периферією як наслідок свідомого надання відповідних функцій конкретним територіям.

Розмежування центрально-периферійних взаємодій на базові та похідні дозволяє продемонструвати, що в умовах розвитку державності у соціально-економічній організації геопростору центри здебільшого виділяються не шляхом геометричної центрованості зон, а завдяки їх виділенню в контексті визначення адміністративно-територіального устрою у державі. Водночас це є і чинником формування периферійних зон.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

Рис. 1.3. Типізація центрально-периферійних взаємодій у територіальному вимірі

Джерело: сформовано автором

1.2. Теоретико-концептуальні засади дослідження взаємодії центру та периферії у регіоні

Цікавим в контексті обраного напрямку дослідження є поділ центрально-периферійних взаємодій за ступенем і характером впливу на системні та несистемні, що дозволить акцентувати увагу на результатах політики регіонального розвитку і втілення стратегій розвитку територій.

Окремо варто зупинитися і на поділі центрально-периферійних взаємодій за характером прояву. Так, взаємодії соціально-економічного характеру проявляються та логічно описуються сучасними концепціями регіонального розвитку і суспільно-географічного аналізу, якими обґрунтована закономірність міжтериторіальних диспропорцій та соціально-економічної диференціації регіонів.

Натомість взаємодії соціально-психологічного характеру (ментальні) формуються в умовах «консервації» територій як периферійних внаслідок перерозподілу на користь центру людських, матеріальних, фінансових, інформаційних ресурсів. Такий перерозподіл спричинений передовсім ментальними установками на рівні суспільства щодо переваг центру у порівнянні з периферією. Це, зокрема, проявляється в умовах «залучення» центром людських ресурсів з периферії. «Території, що багаторічно характеризуються суспільством як периферійні, є менш атрактивними для суспільства і в ситуації вибору рішення, як правило, складається не на їх користь»⁴⁴, що веде до закріплення цих територій у своїх характеристиках та формування проблеми ментального несприйняття імпульсів з центру.

Для України актуальним та важливим є дослідження розвитку цих процесів в умовах децентралізаційних змін, що можна пояснити як потребою систематизації та поглиблення теоретичних засад розвитку центрально-периферійних взаємодій, так і практичною значимістю цієї проблематики, зокрема в частині активізації центрально-периферійних взаємодій в регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації за участю міст обласного значення та у територіальних громадах з урахуванням системних трансформацій в економіці та державному управлінні.

⁴⁴ Пилипенко І. О. Механізми формування суспільно-географічних периферій в контексті динамічних концепцій регіонального розвитку. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 162. С. 23-27.

1.3. ІДЕНТИФІКАЦІЯ РІВНІВ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Трансформація системи публічного управління у напрямі посилення ролі місцевого самоврядування у забезпеченні розвитку територій та реформа адміністративно-територіального устрою, яка результувалася утворенням ТГ та зміною системи адміністративно-територіальних формувань на районному рівні, зумовили потребу перегляду взаємодій та впливів у регіоні. Системні зміни, які відбуваються в умовах проведення реформи адміністративно-фінансової децентралізації в Україні, актуалізують економічну, політичну та соціальну дискусію щодо питання центрально-периферійних взаємодій у регіоні, ставлячи його серед домінантних в умовах розвитку соціально-економічного простору країни та акцентуючи на необхідності окреслення зон впливу центрів, особливостей активізації адаптуючої і стимулюючої ролей, які вони виконують як «полюси росту» та генератори інноваційних зрушень.

Враховуючи вплив адміністративно-фінансової децентралізації на розвиток територій, тенденційність зростання ролі міст як «точок росту» та формування взаємодій центру та периферії у ТГ, утворених внаслідок укрупнення, нами виділено три рівні центрально-периферійних взаємодій у регіоні: обласний центр – територія області; міста обласного значення – зони їхнього впливу; центр ТГ – територія ТГ.

РІВЕНЬ «ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР – ТЕРИТОРІЯ ОБЛАСТІ»

Обласні центри – це потужні ядра для навколишньої території (області), які одночасно і концентрують, і генерують масштабні фінансово-економічні, соціально-культурні, матеріальні, людські, інформаційні та інші потоки. Будучи фактично найбільшими містами України в контексті як територіальному, так і за щільністю населення, вони є місцем перерозподілу та акумулювання прибутку, проживання найбільш заможної частини населення регіону, полюсом влади, багатства.

Виступаючи каркасними елементами територіальної організації суспільства, обласні центри, з одного боку, «висмоктують» ресурси прилеглої території (області), поглиблюючи соціально-територіальну сегрегацію, а з іншого – залучають ці території до процесів модернізації та ринкових обмінів, стимулюючи реновацію периферії,

1.3. Ідентифікація рівнів центрально-периферійних взаємодій у регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації

інтегруючи локальні господарські комплекси і системи розселення.

Функціонуючи та взаємодіючи між собою, обласний центр та територія області утворюють широкий спектр зв'язків, зокрема, організаційно-управлінські, економічні, трудові, інфраструктурні, виробничі, інформаційно-маркетингові, сільськогосподарські, культурно-побутові, туристично-рекреаційні. При цьому, чи не найщільнішими взаємовпливами характеризуються обласний центр, як ядро соціально-економічного розвитку регіону, та його *приміська зона*⁴⁵. У науковій полеміці відсутнє єдине загальноприйняте визначення вказаної дефініції, а також критерії, за якими визначають приналежність певних населених пунктів до приміської зони. Зокрема, приміською зоною називають:

- територію навколо міського центру, функціонально пов'язану з ним щодо постачання товарами та послугами, забезпечення зайнятості⁴⁶;

- багатофункціональну соціально-економічну систему, яка складається з адміністративних районів, прилеглих до центрального поселення, господарська діяльність яких спрямована на обслуговування та забезпечення потреб міста⁴⁷;

- територію, розташовану за межею міста, яка є резервом для розвитку міста, місцем розташування і будівництва споруд, необхідних для нормального його функціонування, організації відпочинку населення, поліпшення якості довкілля відповідно до містобудівних та інших спеціальних вимог⁴⁸;

- територію, що оточує місто, яка є його невід'ємною частиною, знаходиться з ним в тісних функціональних, культурно-побутових та інших взаємозв'язках, складається із територій сільських (рідше міських) населених пунктів та земель сільсько- та лісгосподарського призначення, має різностороннє господарське значення та виконує оздоровчі функції для міського населення⁴⁹.

Приміська зона, з одного боку, формується під впливом «ядра»,

⁴⁵ Тут і далі мається на увазі приміська зона відносно міста-обласного центра.

⁴⁶ Смолій В.А. Енциклопедичний словник-довідник з туризму В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух. К.: Видавничий Дім "Слово", 2006. 372 с.

⁴⁷ Стратегія демографічного розвитку на 2006-2015 роки / Демографія та соціальна економіка. Київ. 2006. №1. С. 3-22.

⁴⁸ Попов В.К. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / В. К. Попов, А. П. Гетьман, та ін. Харків: Право, 2001. 478 с.

⁴⁹ Волошина Ю. Теоретичні основи поняття приміська зона та її основні взаємозв'язки з містом. *Ефективна економіка*, 10, 2015. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/45.pdf (дата доступу: липень 2020 р.).

а з іншого – намагається якнайповніше використати його потенціал для задоволення своїх різноманітних та постійно зростаючих потреб. Відтак, напрям розвитку приміської зони безпосередньо залежить від розвитку великого міста.

Разом з тим, сьогодні спостерігається тенденція до надання переваги жителями великого міста проживанню за його межами в так званих передмістях, тобто в прилеглих до «ядра» населених пунктах. Це зумовлює активізацію розвитку передмість (насамперед, демографічного) у порівнянні з центральним містом. Адже інтенсивне переселення міських жителів в приміську зону на тлі обмежених земельних ресурсів великого міста у підсумку зумовлюють перенесення туди промислових, соціальних та інших об'єктів функціонального призначення.

Межі приміської зони визначаються у залежності від затраченого часу та відстані від неї до міста-ядра. Разом з тим, І. Фомін⁵⁰ виділяє межі зони впливу міста-ядра радіусом міжпоселенських зв'язків: трудових 15-60 км, культурно-побутових та рекреаційних – до 80 км. Ю. Волошина⁵¹ пропонує встановлювати межі приміської зони для міст обласного та районного значення (окрім міст-мільйонників) поділивши її на три рівні притягання до головного міста: перший рівень до 5 км; другий рівень від 5 до 15 км та третій – більше 15 км.

На думку автора, у залежності від рівня розташування приміської зони встановлюється й взаємозв'язок між містом та зоною впливу міста. Тобто перший рівень має тісніші та глибші взаємозв'язки ніж третій.

Напівпериферійні та периферійні території в міру їх віддаленості від міста-обласного центра характеризуються деяким зниженням рівня соціально-економічного розвитку, порівняно із «ядром» чи приміською зоною⁵². Важливими суспільними системами на зазначених рівнях є *міста обласного значення*. Їх окреме виділення вважаємо необхідним з огляду на більшу концентрацію тут умов і ресурсів розвитку, транспортно-комунікаційних коридорів та мереж, інтелектуального капіталу тощо, порівняно з іншими напівпериферійними та периферійними територіями. Крім того, міста обласного значення характеризуються вищою абсорбційною

⁵⁰ Фомін І. Основи теорії містобудування. К.: Наукова думка, 1997. 191 с.

⁵¹ Волошина Ю. Теоретичні основи поняття приміська зона та її основні взаємозв'язки з містом. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/45.pdf (дата доступу: липень 2020 р.).

⁵² John Friedmann. Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. MIT Press, 1966. 279 p.

1.3. Ідентифікація рівнів центр-периферійних взаємодій у регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації

здатністю до сприйняття позитивних імпульсів розвитку, генерованих обласним центром. Таким чином, названі вище суспільні системи фактично є «місцевими» осередками конкурентоспроможності, споживання та конвергенції.

Отже, резюмуючи вище сказане, вважаємо, що у системі «центр – периферія» на рівні «обласний центр – територія області» можна простежити три ключові типи взаємодій (рис. 1.4):

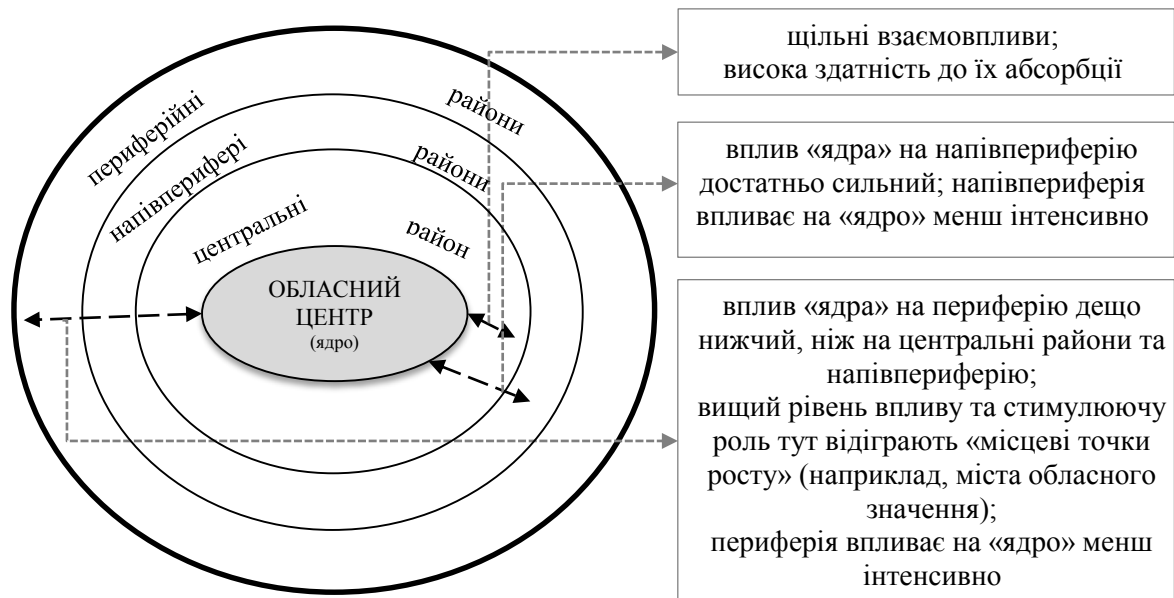

Рис. 1.4. Типи взаємодій у системі «центр – периферія» на рівні «обласний центр – територія області»*

Джерело: складено автором

1) обласний центр (ядро) ↔ приміська зона. При цьому, якщо ядро має чіткі географічні/просторові межі, то для приміської зони вони доволі умовні. Даний тип взаємодій характеризується щільними взаємовпливами між розвитком відповідних територій, при цьому чіткі причинно-наслідкові взаємозв'язки встановити важко;

2) обласний центр (ядро) ↔ напівпериферія. Остання характеризується умовністю географічних/просторових меж. Поряд із достатньо сильним впливом «ядра» на напівпериферію, чималий вплив на розвиток останньої чинять і «місцеві точки росту» (зокрема, міста обласного значення). Напівпериферія впливає на «ядро» менш інтенсивно, порівняно із приміською зоною;

3) обласний центр (ядро) ↔ периферія. Вплив «ядра» на периферію дещо нижчий, ніж на приміську зону та напівпериферію. Вищий рівень впливу та стимулюючу роль у розвитку периферії

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

відіграють «місцеві точки росту», якими, як правило, є міста обласного значення. Периферія впливає на «ядро» менш інтенсивно, порівняно із приміською зоною та напівпериферією.

Разом із позитивними екстерналіями, які отримують території області від розвитку обласного центра, у системі «центр – периферія» існує загроза підвищення рівня концентрації ресурсів і потенціалу у великому місті з одночасним прискоренням процесу деградації регіональної соціально-економічної системи внаслідок «висмоктування» містом ресурсів області. Тобто існує загроза поглиблення територіальних соціально-економічних диспропорцій внаслідок просторової експансії великих міст.

РІВЕНЬ «МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ – ЗОНИ ЇХНЬОГО ВПЛИВУ»

Наявність центрально-периферійних взаємодій є свідченням складної системи підпорядкованості, в основі якої, як правило, сильний центр, що генерує більшість впливів та локалізує основні рушійні сили розвитку⁵³. У цьому контексті можна ідентифікувати міста – обласні центри, що характеризуються значною концентрацією економічних, соціальних, фінансових, комунікаційних та інших ресурсів. Разом з тим в процесі розвитку центрально-периферійних взаємодій можуть виникати й інші полюси розвитку, здатні генерувати імпульси впливу на територію або ж поглинати ресурси. Свідченням такої ситуації є наявність ТГ, які розвиваються у контексті протидії основному центру. Необхідність ідентифікації ТГ, які можуть бути точками соціально-економічного розвитку та змінювати характер просторових взаємодій, актуалізує важливість дослідження центрально-периферійних взаємодій в регіоні за участю міст обласного значення.

Зазначимо, що периферія не є однорідним полем, вона поділяється на так звану внутрішню, або ближню, тісно пов'язану з ядром, яка безпосередньо одержує від нього імпульси до розвитку, і зовнішню, або віддалену, на яке ядро практично не чинить мобілізуючого впливу. По мірі розвитку цієї дуалістичної структури можуть виникати й інші полюси розвитку, а ступінь домінування основного центру знижуватися⁵⁴.

Зважаючи на цей аспект, в ході дослідження центрально-

⁵³ Підгрушний Г.П. Значення полюсів соціально-економічного розвитку у вдосконаленні територіальної організації суспільства. *Український географічний журнал*. 2013. №4. С40-47.

⁵⁴ Мельник М.І., Лещух І.В., Синютка О.М. Вплив регіональної метрополії на структуризацію простору: центрально-периферійний вимір. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 2(100). С. 46-60.

1.3. Ідентифікація рівнів центрально-периферійних взаємодій у регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації

периферійних взаємодій заслуговують на увагу міста обласного значення та території, що знаходяться в зоні їхнього впливу. Загострення проблем охорони довкілля, громадського транспорту, вивезення та утилізації твердих побутових відходів, забезпечення водопостачання та водовідведення, належної організації спільного освітнього, медичного, спортивного та культурного простору актуалізують питання нових взаємовідносин міст обласного значення та прилеглих територій.

Важливість врахування просторової компоненти, з поміж іншого, дозволить, по-перше, виявити ареали периферійності та ідентифікувати території, які знаходяться поза межами впливу поширення позитивних ефектів центрів та точок зростання, по-друге, детермінувати локальні зони, позбавлені економічних ресурсів, які характеризуються соціальним відторгненням, просторовою сегрегацією та формують «географію невдоволення». Створена таким чином «пастка бідності» вказує на наявність довгострокових проблем, які не вирішуються впродовж тривалого періоду.

В умовах поглиблення поляризації розвинутих та депресивних територій важливим науковим завданням є оцінювання ефектів адміністративно-фінансової децентралізації на рівні окремих ТГ та їх поширення на соціально-економічний розвиток регіону загалом, з'ясування їх ролі у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону.

Центр і периферія на будь-якому просторовому рівні пов'язані між собою потоками інформації, капіталу, товарів, робочої сили. Саме спрямування цих потоків визначають характер взаємодії між центральними і периферійними структурами. Рушійною силою, що забезпечує постійний розвиток і відтворення системи відносин «центр-периферія», є постійна якісна трансформація ядра внаслідок генерування, впровадження і дифузії нововведень⁵⁵.

Як зауважує Н. Хохлова, місто як система в процесі свого розвитку характеризується екстенсивним освоєнням простору, що виявляється у відцентрових тенденціях по лінії «центр – периферія»; зниження рівня розвитку міста як системи, навпроти, приводить до актуалізації доцентрових тенденцій по лінії «периферія – центр»⁵⁶.

⁵⁵ Павлов К.В. Экономическое ядро: сущность, элементный состав и критерии его формирования с учётом зарубежного опыта, критерии его формирования с учётом зарубежного опыта. *Культура народов Причерноморья*. 2008. № 147. С. 66-73.

⁵⁶ Хохлова Н. М. Структурно-функціональна модель міста. *Економіка та держава*. 2009. № 5. С. 96-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2009_5_31. (дата звернення: травень 2020 р.)

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

Застосування гравітаційних моделей центрально-периферійних взаємодій в регіоні вказує на модифікацію відносин центру та периферії, що проявляється і в трансформації периферійної території:

- *доцентровий дрейф периферійних територій*, що відображає просторово-економічне їх зближення з центром завдяки гравітації та збільшенню обсягу операцій взаємодії територій;

- *відцентровий дрейф периферійних територій* – діаметрально протилежний процес, який характеризується просторово-економічним віддаленням периферії від центру, що базується на зниженні кількості контактів, зменшенні гравітації центру і переорієнтації територій периферії на інші ядра тяжіння.⁵⁷

Значний вплив на характер соціально-економічного розвитку периферійних територій здійснює наявність локального соціально-економічного потенціалу та абсорбційна здатність їх економік до сприйняття позитивних імпульсів та технологічних, управлінських і соціальних інновацій, генерованих центром та точками економічного зростання⁵⁸.

Зауважимо, що значна частина досліджень щодо центрально-периферійних відносин стосується обґрунтування ролі міст та регіонів з позиції їх глобального статусу. Наявні дослідження, що стосуються впливу столиці України та решти території, метрополій та великих міст (в цьому випадку обласних центрів). Разом з тим, виявлення рівнів взаємодії центру (ядер) та решти території в межах окремих регіонів потребує поглибленого дослідження.

З позиції дослідження ТГ міст дослідники визначають важливими кілька аспектів:

- центральність міст в соціально-економічному просторі регіону, що перебувають у різній мірі взаємозв'язку з периферійними територіями;

- диференційованість міських ТГ (столиця та обласні центри, промислові центри, міста туристичного значення, курортні центри тощо), що зумовлене впливом багатьох параметрів (природні умови, чисельність та склад населення, гео економічні особливості, траєкторія історичного розвитку, функції та ін.);

⁵⁷ Панасюк М.В. Руденко А.В. Анализ развития системы «центр-периферии» региона (на примере республики Татарстан). *Известия. Серия географическая*. 2008. С. 60–72.

⁵⁸ Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації : монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2016. 552 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

1.3. Ідентифікація рівнів центрo-периферійних взаємодій у регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації

- наявність та динамічність центрo-периферійних взаємодій в межах окремої міської ТГ, адже в умовах адміністративно-фінансової децентралізації відбулася трансформація ТГ на локальному рівні⁵⁹.

Враховуючи вищевикладене, центрo-периферійні взаємодії у регіоні за участю міст обласного значення як потенційних точок економічного розвитку слід розглядати через призму таких ієрархічних конструкцій:

1) *конфігурація центрo-периферійних взаємодій у регіоні під впливом центру (ядра)*, як правило, великого міста – обласного центру з означенням градації його впливу на решту території (зона сильного, середнього та слабого впливу);

2) *ідентифікація міст обласного значення як точок зростання та ареалів їхнього впливу* (ближня та дальня периферія);

3) *генерування точками зростання імпульсів до розвитку периферії та ступінь абсорбції цих імпульсів*.

Окремо звернемо увагу, що в контексті ідентифікації центрo-периферійних взаємодій у регіоні, окрім детермінації центру, точок зростання та периферії, важливим є визначення ТГ і територій, які знаходяться поза межами їх впливу.

В контексті дослідження складної просторової структури важливим аспектом є визначення здатності ТГ до інтегрованості в економічному просторі. Характеристики регіональних просторових структур можуть мати різні наслідки з точки зору економічних результатів інтеграції ТГ як однієї із форм організації соціально-економічного простору (економіка агломерації) – місто обласного значення у взаємодії з іншими ТГ. Напрями потенційного співробітництва у межах агломерації: спільна схема планування території; поводження з твердими побутовими відходами; спільне використання та рекультивація існуючих; водопостачання та водовідведення; спільне використання водогонів, каналізаційних мереж та очисних споруд; формування спільної транспортної мережі тощо⁶⁰.

Разом з тим, в умовах адміністративно-фінансової децентралізації нового означення набувають питання формування спільного освітнього, медичного, креативного, культурного простору.

Таким чином, конфігурація центрo-периферійних взаємодій в

⁵⁹ Маруняк Є. О. Геопросторові дослідження і практика планування: Україна на тлі світових трендів. Київ: Фенікс, 2018. 336 с.

⁶⁰ Інститут громадянського суспільства. Агломерації: міжнародний досвід, тенденції, висновки для України: аналітична записка. Київ, 2017. 136 с.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

регіоні може бути представлена як багаторівнева ієрархія з виділенням відповідних зрізів (економічного, соціального, просторового), що дозволяє визначити характер та тип взаємодій між ТГ (центру, «точок зростання» та периферії), ступінь генерування позитивних імпульсів та їх абсорбції. При цьому, міста обласного значення як осередки економічного та соціального розвитку виконують вагомую роль в просторовій організації регіону, формуючи поліцентричну модель центрально-периферійних взаємодій.

РІВЕНЬ «ЦЕНТР ТГ – ТЕРИТОРІЯ ТГ»

У процесі дослідження центрально-периферійних взаємодій більшість науковців акцентують на природному характері їх виникнення, що обумовлюється інтенсифікацією суб'єктно-об'єктних взаємовідносин та підвищенням значимості рішень управлінського характеру у певному функціональному просторі. Водночас у процесі здійснення типізації центрально-периферійних взаємодій за способом виникнення, серед іншого, обґрунтовано доцільність виділення *похідних* взаємодій центру та периферії, які характеризуються як штучні, створені внаслідок прийняття управлінських рішень та свідомого надання центральних або периферійних функцій певним територіям.

Формування похідних центрально-периферійних взаємодій спостерігається в Україні в умовах реформування територіальної організації влади та утворення ТГ внаслідок добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст. Укрупнення адміністративно-територіальних одиниць базового рівня визначене в контексті проведення реформи місцевого самоврядування на центральному рівні та обґрунтоване системними законодавчими і нормативно-правовими актами (Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»⁶¹, Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні⁶², Законами «Про добровільне об'єднання територіальних громад»⁶³, «Про засади державної регіональної політики»⁶⁴ тощо). Основною метою утворення ТГ є формування належних матеріальних, фінансових та

⁶¹ Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р.

⁶² Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 1.04.2014 р.

⁶³ Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України № 157-VIII від 5.02.2015 р. Відомості ВРУ, 2015, № 13, с. 91.

⁶⁴ Про засади державної регіональної політики. Закон України № 156-VIII від 5.02.2015 р. Відомості ВРУ, 2015, № 13, с. 90.

1.3. Ідентифікація рівнів центрально-периферійних взаємодій у регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації

організаційних умов для здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень, надання якісних соціальних послуг населенню та забезпечення спроможності органів управління.

Об'єднання територіальних громад має добровільний характер та чітко визначені умови і правила формування ТГ, серед яких, по-перше, обов'язковість врахування історичних, природних, етнічних, культурних та інших чинників, що впливають на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальної одиниці, яка утворюється як результат укрупнення, та, по-друге, право визначення адміністративного центру ТГ ініціаторами об'єднання⁶⁵, тобто громадами, які об'єднуються.

Попри добровільність укрупнення, цей процес подекуди супроводжується випадками спротиву та відмови громад сіл, які внаслідок утворення нового адміністративно-територіального формування втрачають місцеву раду, що, у свою чергу, несе загрозу втрати фінансової та управлінської самостійності внаслідок «поглинання» центром периферійних сіл та ризику повної економіко-управлінської асиміляції останніх. Незважаючи на такі перепони, станом на вересень 2020 року в Україні створено більше однієї тисячі ТГ і реформа адміністративно-територіального устрою на базовому рівні підходить до завершення.

Зазначене актуалізує потребу дослідження особливостей формування центрально-периферійних взаємодій у ТГ, оскільки в умовах утворення ТГ відбувається зміна напрямів взаємозв'язків на території утворення нової адміністративно-територіальної одиниці (рис. 1.5).

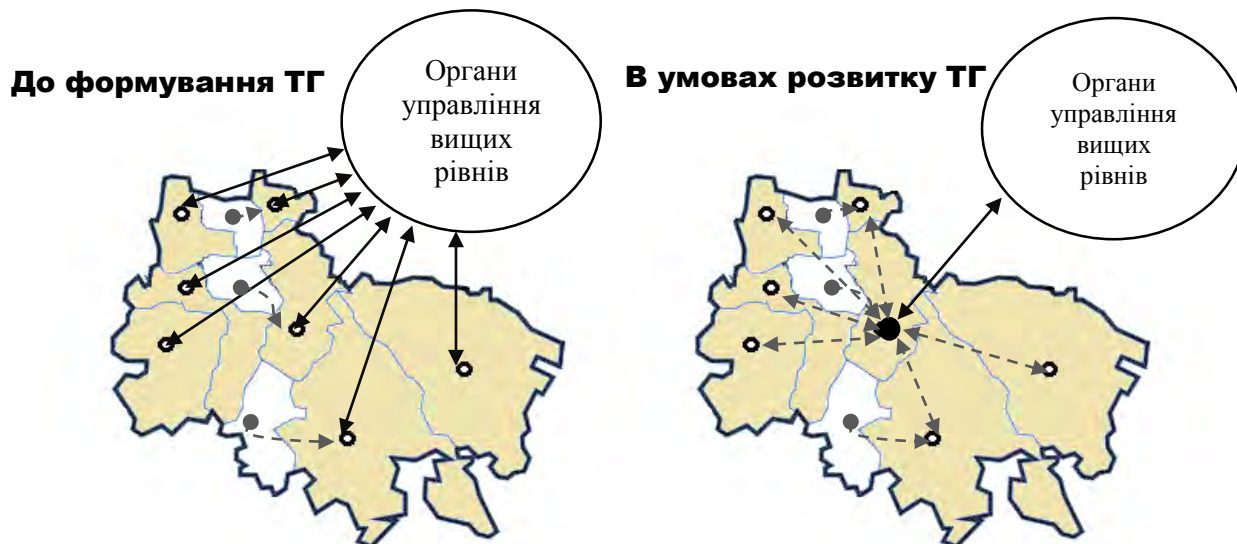
В умовах посилення ролі адміністративного центру ОТГ як вузла локального значення, в якому прослідковується концентрація інститутів прийняття політичних та економічних рішень, відбувається поширення його впливу на периферійні поселення та формування нових господарсько-поселенських, соціально-економічних, інформаційних та культурних зв'язків як наслідку управлінських взаємодій.

Проте, зважаючи на відносну «новизну» виникнення центрально-периферійних взаємодій у ТГ, доцільно говорити не про їх розвиток, а особливості формування, що суттєво обмежує коло дослідження. Враховуючи «штучний» характер виникнення зв'язків між громадами та визначення центру у ТГ, увагу слід зосередити на ефективності

⁶⁵ Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України № 157-VIII від 5.02.2015 р. Відомості ВРУ, 2015, № 13, с. 91.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

реалізації політико-адміністративного управління територією, її розвитку як єдиного соціального та економічного простору, що нівелює ризики невдоволення мешканців умовами розвитку населених пунктів у складі ТГ та знижує рівень конфліктогенності.

Умовні позначення:

- ↔ - взаємодія на рівні органу місцевого самоврядування ТГ та органів управління вищих рівнів
- ← - - - - → - взаємодія центру та периферійних пунктів - центрів старостинських округів в ТГ
- - - - - ► - взаємодія між населеними пунктами, які входять до певного старостинського округу, та центром такого округу

Рис. 1.5. Зміна напрямів управлінських взаємодій на території утворення ТГ в контексті адміністративно-фінансової децентралізації

Джерело: розробка автора

В контексті аналізу внутрішньополітичної площини розвитку ТГ її центр виконує дві функції:

- 1) функцію територіальної інтеграції, тобто розвитку як адміністративного центру громади;
- 2) функцію концентрації інформаційно-комунікаційних та соціально-економічних каналів.

В умовах дослідження цих функцій прослідковується причинно-наслідковий зв'язок, оскільки від обрання напрямів розвитку центру громади, тобто ефективності реалізації функції територіальної інтеграції, залежить швидкість та особливості формування і концентрації інформаційних, комунікаційних та соціально-економічних взаємодій. Це дозволяє стверджувати, що в контексті

1.3. Ідентифікація рівнів центрально-периферійних взаємодій у регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації

формування штучних центрально-периферійних взаємодій у територіальному вимірі ефективність їх розвитку залежить передовсім від ефективності управління територією.

Аргументом на користь стверджуваного є визначення основних причин конфліктів та протестів периферійних громад від об'єднання або приєднання / розвитку в складі ТГ, серед яких:

- відсутність налагодженої системної комунікації з жителями громад та процедур проведення громадських обговорень з питань об'єднання та визначенням квот представництва в управлінні ТГ;

- деструктивний вплив місцевих політичних еліт на процеси об'єднання та розвитку ТГ, зловживання головами ТГ посадовим становищем;

- відсутність ефективної прозорої системи управління розвитком території ТГ з чітко визначеними стратегічними орієнтирами та механізмами контролю за їх реалізацією.

Досліджуючи особливості формування центрально-периферійних взаємодій у ТГ в контексті реалізації функції територіальної інтеграції, слід виділити наявність двох типів периферій:

- 1) населених пунктів, які є центрами старостинських округів;

- 2) населених пунктів, які входять до складу старостинських округів з центром у іншій громаді.

Такий поділ є необхідним, оскільки дозволяє акцентувати на ще одній особливості формування і розвитку центрально-периферійних взаємодій у ТГ – трьохрівневій системі реалізації політико-адміністративного управління територією: «населений пункт – центр → населений пункт – центр старостинського округу → населений пункт, який входить до складу старостинського округу проте не є його центром».

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу старост села, селища»⁶⁶, *старостинським округом* є частина території ТГ, на якій розташовані один або декілька населених пунктів (сіл, селищ), визначена місцевою радою з метою забезпечення представництва інтересів жителів такого населеного пункту (населених пунктів) старостою. Староста, як посадова особа місцевого самоврядування, є членом виконавчого комітету громади і представляє в ньому інтереси жителів села/сіл, здійснює комунікацію між владою та громадою села/сіл старостинського округу, організовує заходи у селі,

⁶⁶ Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу старост села, селища. Закон України № 1848-VIII від 9.02.2017 р. Відомості ВРУ, 2017, № 12, с. 134.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

відслідковує проблеми громади та пропонує варіанти їх вирішення⁶⁷. Його робоче місце знаходиться на території старостинського округу, де він обирався.

Утім, в умовах формування ТГ центрами старостинських округів автоматично визначаються населені пункти, які були центрами адміністративно-територіальних формувань місцевого рівня до реформи та на території яких розміщувалися органи місцевого самоврядування. Дослідження особливостей функціонування адміністративно-територіальних одиниць базового рівня впродовж періоду незалежності свідчить про порівняно нижчий розвиток та складну соціально-економічну ситуацію у населених пунктах, на території яких не було органів самоврядування. Таким чином, при формуванні ТГ такі населені пункти знову ж таки залишаються у становищі, коли їх представником у місцевому самоврядуванні є особа з іншого населеного пункту. Це суттєво ускладнить можливості формування ефективних комунікаційних зв'язків периферійних територій цього типу з центром. Попри те, що мешканців цих територій у місцевій раді представляють делеговані ними депутати, проте, зважаючи на меншу чисельність жителів, вони рідко можуть ефективно впливати на рішення щодо питань розвитку території.

Відтак різниця між типами периферій в ТГ полягає у відмінних підходах до формування управлінських взаємодій з центром: якщо управлінські взаємодії населених пунктів, які є центрами старостинських округів, та центру відбуваються безпосередньо, то населених пунктів, які входять до складу старостинського округу з центром у іншій громаді, – через такі пункти, тобто опосередковано. Тому можна стверджувати про складність та утруднений характер формування ефективної взаємодії центру та населених пунктів, які входять до складу старостинських округів, проте не є їх центрами.

Таким чином, в умовах адміністративно-фінансової децентралізації дослідження формування та розвитку центрально-периферійних взаємодій у ТГ має зосереджуватися на ефективності реалізації політико-адміністративного управління територією в контексті забезпечення її розвитку як єдиного соціального та економічного простору, адже від ефективності реалізації функції територіальної інтеграції залежить швидкість та особливості формування і концентрації інформаційних, комунікаційних та соціально-економічних центрально-периферійних взаємодій.

⁶⁷ Старости в об'єднаних громадах. Прес-центр ініціативи «Децентралізація». URL: <https://decentralization.gov.ua/starosta> (дата звернення: квітень 2020 р.).

1.4. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

З метою здійснення комплексного аналізу розвитку центрально-периферійних взаємодій у регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації важливим є використання науково-методичного підходу, який характеризується інтегрованим, міждисциплінарним та міжгалузевим фокусом дослідження в розрізі різних рівнів взаємодії. Це дозволить визначити наявні та приховані центрально-периферійні залежності і особливості взаємовпливів центрів різного функціонально-ієрархічного рівня на соціально-економічний розвиток території (рис. 1.6).

ОЦІНЮВАННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ		
Рівні взаємодії	Спосіб оцінювання	Мета оцінювання
ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР – ТЕРИТОРІЯ ОБЛАСТІ	Оцінка залежності рівня соціально-економічного розвитку районів області від їх віддаленості від обласного центра	ВИЗНАЧЕННЯ У РЕГІОНІ ПРОСТОРОВИХ ЗОН З РІЗНОЮ ІНТЕНСИВНІСТЮ ВПЛИВУ «ЯДРА»; ВИЯВЛЕННЯ АРЕАЛІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО, НАПІВПЕРИФЕРІЙНОГО ТА ПЕРИФЕРІЙНОГО ТИПІВ
МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ – ЗОНИ ЇХНЬОГО ВПЛИВУ	Аналіз внутрішньорегіональної диференціації, індикативне оцінювання закономірностей економічного та соціального розвитку із застосуванням методів просторової економетрики	ОБҐРУНТУВАННЯ СТУПЕНЮ ГЕНЕРУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ІМПУЛЬСІВ ТА ЇХ АБСОРБЦІЇ У РЕГІОНІ НА РІВНІ МІСТ ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ
ЦЕНТР – ТЕРИТОРІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	Виділення груп громад за певними критеріями та їх діагностика за визначеними напрямками	ВИЯВЛЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Рис. 1.6. Методика оцінювання центрально-периферійних взаємодій у регіоні

Джерело: авторська розробка

Метою розроблення методики оцінювання центрально-периферійних взаємодій у регіоні є обґрунтування особливостей їх формування та розвитку в умовах адміністративно-фінансової децентралізації, окреслення зон впливу соціально-економічних

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

центрів на територію і виявлення інтенсивності такого впливу.

Основними завданнями, які потребують вирішення за результатами проведеного оцінювання, є такі: 1) формування цілісного уявлення про розвиток центрально-периферійних взаємодій у регіоні як континуально організованій частині простору та в розрізі окремих рівнів в умовах адміністративно-фінансової децентралізації; 2) виявлення та обґрунтування залежності соціально-економічного розвитку території від доступності до центрів соціальної та економічної активності з відповідним функціонально-ієрархічним статусом.

Розглядаючи питання розвитку центрально-периферійних взаємодій у регіоні, варто наголосити на ключовій ролі територіального та системного підходів до їх аналізу, що обумовлює доцільність формування методики дослідження з урахуванням умов розвитку конкретного середовища та наявних просторових обмежень. Таким чином, ще раз підтверджується необхідність дослідження розвитку центрально-периферійних взаємодій на трьох рівнях.

ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР – ТЕРИТОРІЯ ОБЛАСТІ

У регіоні обласний центр – це своєрідне «ядро», «лідуючий центр», «головне місто», осередок «підключення» регіону до глобальних та національних зв'язків і процесів, головною функцією якого виступає передача імпульсів розвитку, що виникають з зазначених зв'язків, на прилеглі території. Попри чітко оконтурені та інституціоналізовані межі обласного центра, генеровані та передані ним позитивні імпульси зумовлюють структурні зміни соціально-економічного характеру всього регіону.

Відповідно до теорії регіонального розвитку Дж. Фрідмана нерівномірність економічного зростання регіональної системи і процес просторової поляризації неминуче породжують диспропорції між «ядром» та периферією. Периферія не є якимось однорідним полем, вона поділяється на так звану внутрішню (ближню), тісно пов'язану з «ядром» і безпосередньо одержує від нього імпульси до розвитку, і зовнішню (дальню) – на яку «ядро» практично не виявляє мобілізуючого впливу. Центр і периферія на будь-якому просторовому рівні пов'язані між собою потоками інформації, капіталу, товарів, робочої сили тощо, причому саме напрями цих потоків визначають характер взаємодії між центральними і периферійними структурами, перетворюючи простір на силове поле. Рушійною силою, або свого роду мотором, що забезпечує постійний

1.4. Науково-методичні підходи до аналізу центр-периферійних взаємодій у регіоні

розвиток і відтворення системи відносин «центр-периферія» є постійна якісна трансформація ядра за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень⁶⁸.

Разом з тим, глибина проникнення по території регіону позитивних імпульсів розвитку, генерованих обласним центром, є різною, що проявляється у відповідних структурних змінах соціально-економічного характеру у регіоні. А досягнення «позитивних ефектів» у просторовому аспекті залежить від абсорбційної здатності економік прилеглої території та віддалених районів до сприйняття технологічних, управлінських і соціальних інновацій, наявності відповідних умов і ресурсів розвитку, транспортно-комунікаційних коридорів та мереж, інтелектуального капіталу.

Природа генерованих центром імпульсів розвитку є складною і мало дослідженою як у вітчизняній, так і світовій науці, незважаючи на те, що потенціал концепції «центр-периферія» дозволяє використовувати її домінанти при постановці численних завдань не лише політико-географічного, а й соціально-економічного характеру на всіх рівнях ієрархії територіальних систем. До основних факторів, що генерують імпульси розвитку «ядер», відносять⁶⁹: функціонування великих міст як потужних ринків товарів та послуг, що притягує до себе виробника, дає йому додаткові економічні переваги завдяки економії масштабу та скороченні транспортних витрат; економія витрат внаслідок спільного використання суб'єктами господарювання великих міст та навколишньої території інженерної, виробничої, соціальної інфраструктури, наявних умов та ресурсів розвитку, людського капіталу, що породжує агломераційний ефект; ущільнення у великих містах та довкола них комунікативного простору міжособистісних зв'язків, що забезпечує виникнення інновативних ефектів внаслідок оперативного обміну інформацією, ідеями, винаходами тощо; стрімке зростання ціни на землю та інші ресурси розвитку в межах великих міст, що зумовлює «виштовхування» на прилеглу територію окремих видів економічної діяльності та стимулює її розвиток; динамічне соціальне середовище з високою здатністю генерування та сприйняття соціальних інновацій (форми зайнятості, ритм життя, соціальні потреби, стандарти споживання).

Дослідження центр-периферійної взаємодії на рівні «обласний центр – райони області» пропонуємо здійснити на основі якісної

⁶⁸ Friedmann J. Regional development policy. Boston: Mass. Inst. Techn. 1966.

⁶⁹ Підгрушний Г.П. Київ та прилегла територія в системі центр-периферійної взаємодії. *Український географічний журнал*. 2013. №1. С.27-34.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

оцінки залежності рівня соціально-економічного розвитку районів області від їх віддаленості від обласного центра – осередка концентрації ділової активності, ресурсів та капіталу (рис. 1.7).

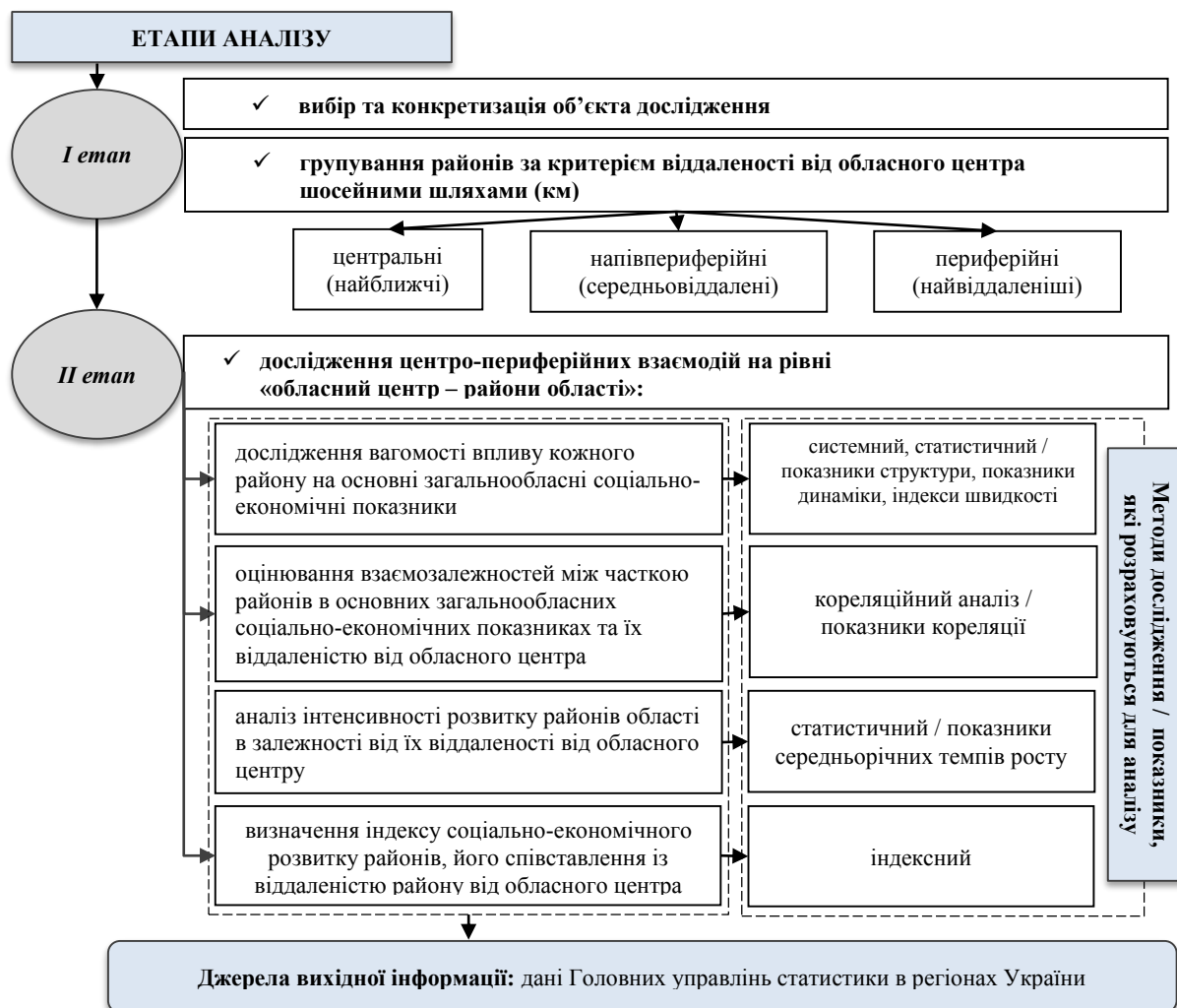

Рис. 1.7. Методичний підхід до оцінювання центр-периферійної взаємодії на рівні «обласний центр – райони області»

Джерело: складено автором

Індекс соціально-економічного розвитку районів (I_p) розраховуємо як середнє арифметичне значення індексів їх економічного (I_e) та соціального (I_c) розвитку (табл. 1.3). Враховуючи, що наведені у табл. 1.3 показники є неоднорідними, тобто не підлягають зіставленню та містять значні внутрішньорегіональні коливання, необхідним є процес їх стандартизації, який забезпечить порівнянність та співставність сформованої інформаційної бази.

Процедуру стандартизації доцільно здійснити, виходячи з позиції, що наведені показники є показниками-стимуляторами

1.4. Науково-методичні підходи до аналізу центрo-периферійних взаємодій у регіоні

(зростання їх значень позитивно впливає на рівень економічного/соціального розвитку району) або показниками-дестимуляторами (зростання їх значень, відповідно, чинить негативний вплив на рівень економічного/соціального розвитку району):

Таблиця 1.3

Індикатори економічного та соціального розвитку адміністративно-територіальних одиниць

№ з/п	Характер впливу показника	Показники
Показники економічного розвитку		
1.	Стимулятор	Роздрібний товарооборот підприємств на 1 жителя, тис. грн
2.	Стимулятор	Обсяг наданих послуг на 1 жителя, тис. грн
3.	Стимулятор	Прийняття в експлуатацію загальної площі житла, м ² на 1 тис. жителів
4.	Стимулятор	Кількість підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності, од. на 10 тис. осіб
5.	Стимулятор	Середньооблікова кількість штатних працівників на 1000 осіб, осіб
6.	Стимулятор	Середньомісячна номінальна заробітна плата, у середньому на 1 штатного працівника, грн
7.	Стимулятор	Капітальні інвестиції на 1 жителя, тис. грн
8.	Стимулятор	Прямі іноземні інвестиції на 1 жителя, дол. США
9.	Стимулятор	Сальдо зовнішньої торгівлі товарами на 1 жителя, дол. США
10.	Стимулятор	Сальдо зовнішньої торгівлі послугами на 1 жителя, дол. США
Показники соціального розвитку		
1.	Стимулятор	Природний приріст, на 1 тис. осіб наявного населення
2.	Стимулятор	Міграційний приріст, на 1 тис. осіб наявного населення
3.	Дестимулятор	Демографічне навантаження на населення у віці 15-64 роки (на початок року)
4.	Стимулятор	Забезпеченість населення житлом (на кінець року, м ² кв. на одного жителя)
5.	Стимулятор	Охоплення дітей закладами дошкільної освіти, %
6.	Стимулятор	Кількість учнів, яка припадає на 1 вчителя, осіб
7.	Стимулятор	Кількість медичного персоналу (лікарів та середнього медперсоналу) на 10 тис. населення, осіб

Джерело: розроблено авторами

$$N_i = \frac{Z_i - Z_{\min}}{Z_{\max} - Z_{\min}} \quad (1.1)$$

$$N_i = \frac{Z_{\max} - Z_i}{Z_{\max} - Z_{\min}}, \quad (1.2)$$

де N_i – нормоване значення i -го показника в районі; Z_i – значення i -го показника в районі; $Z_{\max}$ – максимальне значення i -того показника в районі; $Z_{\min}$ – мінімальне значення i -того показника в районі

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

Нормування первинних показників, здійснене за формулами (1.1) і (1.2), переведе їх величини у проміжок [0:1]. При цьому, чим вищим є значення індексу, тим вищим є рівень розвитку району за відповідним індексом, і навпаки.

Використання запропонованого методичного підходу (рис. 1.7) *дозволить визначити у регіоні просторові зони з різною інтенсивністю впливу «ядра», встановити ареали центрального, напівпериферійного та периферійного типів.*

РІВЕНЬ «МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ – ЗОНИ ЇХНЬОГО ВПЛИВУ»

Міста обласного значення як осередки економічної активності та соціального розвитку мають усі ознаки стати точками економічного зростання та генерувати позитивні імпульси, що сприятимуть розвитку інших територій. Відтак, важливим в контексті цього дослідження є огляд підходів до оцінювання центрально-периферійних взаємодій та ефектів впливу на соціально-економічний розвиток регіону.

Методичний підхід Г. Поцюті-Серейкієне до оцінювання центрально-периферійних взаємодій у Литві⁷⁰, який охоплює демографічні, соціальні, економічні, культурно-політичні, природні та локальні чинники (відстань до столиці та обласних центрів вищого рангу, густота дорожньої мережі), дозволив автору визначити центр та периферію, а також здійснити первинне виявлення ареалів впливу центру та напівпериферії, оцінити конкурентні позиції центрів першого і другого порядків.

Як результат ідентифікації центрально-периферійних взаємодій у регіонах Італії було виокремлено чотири типи периферійних територій, а саме: прилеглу зону (до 20 хв. від центру), проміжні райони (від 20 до 40 хв.), віддалені (периферійні) зони (від 40 до 75 хв.) та ультравіддалені (ультра периферійні) зони (понад 75 хв.)⁷¹. Беручи до уваги наявність просторової взаємодії серед сусідніх муніципалітетів та аналізуючи детермінанти ефективності місцевого самоврядування, позитивний вплив просторової залежності у дослідженнях ефективності публічного управління Іспанії виявили

⁷⁰ Pociūtė-Sereikienė G. Peripheral regions in Lithuania: the results of uneven development, *Regional Studies, Regional Science*, 2019, 6:1, pp.70-77, DOI: 10.1080/21681376.2019.1571437. (дата звернення: липень 2020)

⁷¹ Servillo L., Russo A.P., Barbera F. and Carrosio G. Inner Peripheries: towards an EU place-based agenda on territorial peripherality. *Italian Journal of Planning Practice*, 2016, (6)1, pp. 42-75. URL: <http://www.ijpp.it/index.php/it/article/view/68> (дата звернення: липень 2020)

1.4. Науково-методичні підходи до аналізу центрo-периферійних взаємодій у регіоні

М.Балагер-Колл, М. Брун-Мартос, Л. Маркес-Рамос, Д. Пріор⁷².

Дж. Бенедек, використовуючи просторові економетричні методи, зосередив увагу на просторовій диференціації економічного розвитку Румунії, основні результати його дослідження показують яскраво виражену просторову поляризацію у регіонах країни⁷³.

Колектив науковців під керівництвом М. Мельник, досліджуючи вплив метрополій на решту території, на основі кореляційно-регресійного аналізу дійшли висновку, що характер центрo-периферійних взаємодій на внутрішньорегіональному рівні є відцентрово-зональним і послаблюється в міру віддаленості від центру⁷⁴.

Авторський підхід до делімітації рівнів центрo-периферійних взаємодій на внутрішньорегіональному рівні за участю міст обласного значення полягає у наступному:

1) визначенні тенденцій та закономірностей соціально-економічного розвитку ТГ на внутрішньорегіональному рівні, позиціонування міст обласного значення у регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації (економічні та соціальні чинники, інтегральне оцінювання);

2) ідентифікації центрo-периферійних взаємодій у регіоні за участю міст обласного значення (просторова автокореляція основних соціально-економічних параметрів, індекс Морана);

3) виявленні ступеню та інтенсивності впливу міст обласного значення на решту території (локальні індекси просторової асоціації).

Відповідно до запропонованого методичного підходу обрано індикатори для розрахунку індексів економічного та соціального розвитку (табл.1.3) та здійснено їх стандартизацію (нормування) залежно від характеру впливу на інтегральний індекс⁷⁵.

Вимірювання ступеня, за яким набір просторових об'єктів та значення пов'язаних з ним даних можуть бути кластеризовані у просторі (додатна просторова автокореляція) та дисперговані

⁷² Balaguer-Coll M.T., Brun-Martos M. I., Márquez-Ramos L., Prior D. Local government efficiency: determinants and spatial interdependence. 2018. pp.1478-1494 <https://doi.org/10.1080/00036846.2018.152745> (дата звернення: серпень 2020)

⁷³ Benedek J. Spatial differentiation and core-periphery structures in Romania. *Eastern Journal of European Studies*, 2015, 6. PP.49-61.

⁷⁴ Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації : монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів, 2016. 552 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

⁷⁵ Hrynychshyn I., Bil M., Popadynets N., Patytska K., Leshchuh I., Panukhnyk O. Scientific-methodical foundations of estimation of territorial communities' endogenous capacity in Ukraine in conditions of decentralization. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 2019. 95, PP.314-319.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

(від'ємна просторова кластеризація) є процесом просторової автокореляції. Таким чином, від'ємна просторова автокореляція вказує на те, що поруч групуються (знаходяться одиниці), що володіють несхожими характеристиками, а позитивна просторова автокореляція є свідченням утворення кластерів у просторі зі схожими характеристиками⁷⁶.

Виявлення просторових взаємозв'язків території передбачає застосування наступного алгоритму:

- 1) формування матриці просторових ваг;
- 2) визначення глобального індекса Морана – I та перевірку на z -статистику;
- 3) побудова просторової діаграми розсіювання Морана (у разі статичної значущості глобального індексу Морана) та виявлення територіальних кластерів (HH, HL, LH, LL);
- 4) пошук локального індекса Морана для кожної території – LISA (I_{Li});
- 5) виявлення складових LISA та територіальних кластерів за силою взаємодії.⁷⁷

Важливим у процесі оцінювання просторової автокореляції є матриця просторових ваг, що характеризує взаємний просторовий вплив досліджуваних об'єктів. В межах дослідження для формування матриці просторових ваг скористаємося зворотними географічними відстанями між адміністративно-територіальними одиницями, розрахованими як довжина шляхів сполучення між їх центрами.

Негативна просторова автокореляція є свідченням процесів, які за своїм змістом протилежні до просторової кластеризації і вказують на несхожість сусідніх територій між собою. Статистика Морана (коефіцієнт глобальної просторової автокореляції) визначається за формулою:

$$I = \frac{n}{S_o} \cdot \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_{ij} (Y_i - \bar{Y})(Y_j - \bar{Y})}{\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2} \quad (1.3)$$

$$\text{де } S_o = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_{ij}, \quad \bar{Y} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n Y_i$$

де: n – кількість регіонів; w_{ij} – елемент матриці просторових ваг для адміністративно-територіальних одиниць i та j ; $\bar{Y}$ – середнє значення показника; Y – показник, що аналізується.

⁷⁶ Статистичні методи оцінки регіонального розвитку / О. В. Раєвнева, І. В. Аксьонова, Г. І. Свидло. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 68 с.

⁷⁷ Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2015. 356 с.

1.4. Науково-методичні підходи до аналізу центрo-периферійних взаємодій у регіоні

Перевірка значущості індексів Морана здійснюється за допомогою використання z-статистики за формулою:

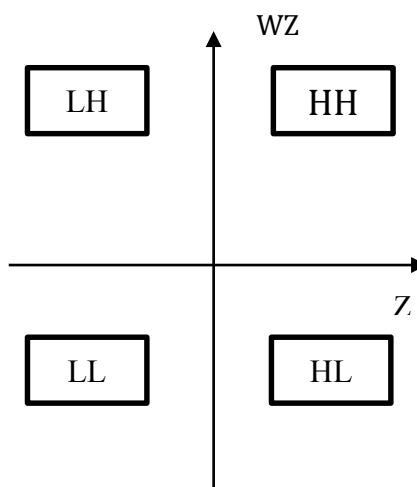
$$Z = \frac{I - E(I)}{\sqrt{E(I^2) - E(I)^2}} \quad (1.4)$$

де: I – глобальний індекс Морана; $E(I)$ – математичне очікування індексу.

Побудова просторової діаграми розсіювання передбачає виявлення територіальних кластерів (HH, HL, LH, LL) на основі розкиду значень ознаки відносно просторового лага (рис. 1.8).

LH («low-high») – території, що мають відносно низькі власні значення показника, що аналізується, оточені територіями з відносно високими значеннями відповідного показника. Автокореляція – негативна

LL («low-low») території, що мають відносно низькі власні значення показника, що аналізується, оточені територіями також з відносно низькими значеннями відповідного показника. Автокореляція – позитивна

HH («high-high») – території, що мають відносно високі власні значення показника, що аналізується, оточені територіями також з відносно високими значеннями відповідного показника. Автокореляція – позитивна

HL («high-low») – території, що мають відносно високі власні значення показника, що аналізується, оточені територіями з відносно низькими значеннями відповідного показника. Автокореляція – негативна

Рис. 1.8. Просторова діаграма розсіювання Морана та пояснення її квадрантів

Джерело: побудовано на основі ⁷⁸

Примітка: Z - централізоване значення аналізованого показника,
 WZ - просторовий лаг

Для локальної метрики, що дозволяє визначити гетерогенність окремих територій та ідентифікувати локалітети, що характеризуються підвищеним рівнем взаємодій з периферією, використано локальний показник просторової асоціації (local indicator of spatial association – LISA), який розраховується за формулою:

$$I_{LISA} = N \frac{(Y_i - \bar{Y}) \sum_{j=1}^n \sum_{j=1}^n w_{ij} (Y_j - \bar{Y})}{\sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2} \quad (1.5)$$

⁷⁸ Калашнікова Т.М. Оцінка просторової взаємодії територіальних економічних систем Дніпропетровської області на основі індексів Морана. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13. С. 998-1005.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У РЕГІОНІ

Таким чином, делімітацію рівнів центрально-периферійних взаємодій на внутрішньорегіональному рівні запропоновано здійснювати за допомогою алгоритму дослідження внутрішньорегіональної диференціації, зокрема, індикативного оцінювання закономірностей економічного та соціального розвитку та методів просторової економетрики.

РІВЕНЬ «ЦЕНТР ТГ – ТЕРИТОРІЯ ТГ»

До чинників впливу на формування центрально-периферійних взаємодій у ТГ віднесено:

1) тип ТГ (міська/сільська/селищна ТГ) – врахування типу населеного пункту, який є адміністративним центром ТГ, є важливим у контексті виявлення взаємних впливів населених пунктів у громаді. Зокрема, в ТГ з сильним центром (переважно до таких громад належать міські ТГ) зростає ризик формування моноцентричної моделі розвитку та викривлення територіального представництва у місцевих радах на користь центру;

2) розташування у регіоні – розташування ТГ суттєво впливає на формування центрально-периферійних взаємодій у громаді. Розташування ТГ у приміській зоні супроводжується зростанням міграційної активності жителів населених пунктів громади за її межі та формуванням сталих взаємодій на рівні «центр-периферія» між містом та прилеглою територією, до якої відноситься і територія ТГ (що суттєво впливає і на центрально-периферійні взаємодії між населеними пунктами у складі ТГ). Натомість для ТГ, які є географічно віддаленими від великих міських центрів, зовнішній вплив є меншим. Врахування цього чинника може результоватися виявленням суттєвих відмінностей у формуванні центрально-периферійних взаємодій у ТГ;

3) характеристика складу ТГ – передбачається врахування характеристик ТГ в розрізі таких показників: кількість населених пунктів у складі ТГ; чисельність населення; віддаленість від центру громади.

Аналіз формування та розвитку центрально-периферійних взаємодій на рівні ТГ проводитиметься на основі виділення груп ОТГ за вказаними критеріями та їх діагностики за окремими напрямками:

- аналіз стратегічних документів місцевої ради ТГ на питання розвитку центрально-периферійних взаємодій у громаді – дозволяє оцінити підхід місцевої влади до питання розвитку громади,

1.4. Науково-методичні підходи до аналізу центрo-периферійних взаємодій у регіоні

розуміння і втілення принципів представницької демократії на місцевому рівні, а також розвитку громадської відповідальності за місцеві справи;

- аналіз представництва периферійних громад, розвитку інституту старости, відповідності складу і структури органу управління цілям розвитку громади – враховуючи особливості формування ТГ, зокрема існування громад, у яких населення пропорційно розподілене між поселеннями, та громад з вираженим домінуванням адміністративного центру, варто акцентувати увагу на питанні представництва жителів периферійних населених пунктів у складі управлінського апарату ТГ та їх участі у процесі прийняття управлінських рішень;

- діагностика налагодження комунікаційних зв'язків органу управління ТГ з жителями громади – передбачає аналіз інструментів налагодження комунікативних зв'язків органу місцевого самоврядування з членами громади та діагностику організації роботи органу управління ТГ щодо доступу до публічної інформації;

- аналіз бюджетного забезпечення розвитку інфраструктури у громаді – передбачає визначення стану розвитку соціальної інфраструктури ТГ на момент її утворення, що включає: виявлення проблемних аспектів та першочергових для реалізації інфраструктурних проєктів; аналіз дотримання інтересів периферійних населених пунктів в умовах реалізації інфраструктурних проєктів за період розвитку ТГ;

- аналіз потенціалу залучення населення громади до процесу її розвитку – дослідження характеру організації залучення мешканців до місцевого самоврядування, ефекту впливу на функціонування громади, рівня її охоплення на основі методу самооцінки апарату управління ТГ (визначено на основі опитування голів ТГ (зразок анкети для заповнення у додатку А));

- дослідження можливостей працевлаштування у громаді – аналіз розвитку підприємницького середовища у громаді, зокрема діяльності органу місцевого самоврядування щодо реалізації можливостей офіційного працевлаштування населення ТГ.

Розділ II. Міста обласного значення як центри соціальної та економічної активності регіону

(на прикладі Львівської, Полтавської та Чернігівської областей)

2.1. Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах децентралізації: Львівська область у фокусі

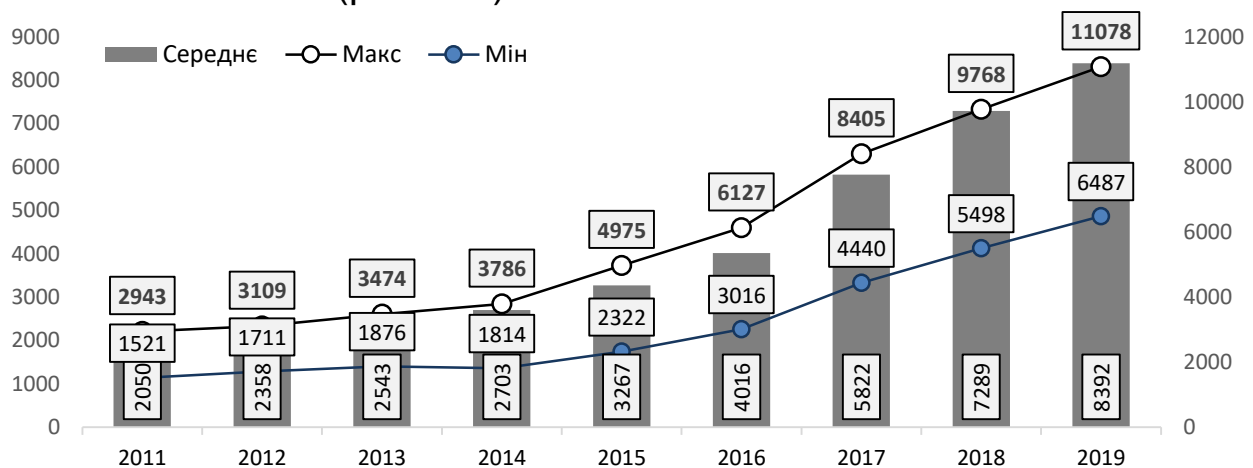
За останнє десятиліття траєкторія соціально-економічного розвитку регіонів і територіальних громад зазнала суттєвих змін. Одні територіальні громади в умовах реалізації сучасних реформ характеризувалися суттєвим поступом як в економічному, так і соціальному напрямках, інші зазнали стагнації й уповільнення економічної активності, відсутністю інвестування, і, як наслідок, соціальним відторгненням. Стійкі тенденції міжрегіональної та внутрішньорегіональної соціально-економічної диференціації вказують на посилення диспропорцій соціально-економічного розвитку територій. З метою просторового аналізу розвитку регіонів та формування в їх межах центрально-периферійних взаємодій існує потреба у з'ясуванні тенденцій розвитку та виявлення чинників впливу, які зумовили вказані процеси.

В умовах адміністративно-фінансової реформи потенційний вплив на розвиток центрально-периферійних взаємодій в регіоні зумовило об'єднання територіальних громад у 2015-2019 рр. Найбільшу кількість ТГ (25% від усіх ТГ області) за вказаний період утворено у Самбірському районі, при чому, 8 із них розпочали функціонувати у 2016 р. Натомість у Буському, Золочівському, Турківському та Яворівському районах упродовж цього періоду не створено жодної ТГ. Як результат, сільські, селищні та міські ради на території цих районів функціонували у попередньо визначених територіальних межах та відповідно до встановлених до реформи повноважень, що свідчить про суттєве обмеження права самостійно вирішувати питання фінансово-господарської діяльності на власній території. Окрім того, такі територіальні громади не отримували субвенцію на розвиток інфраструктури. Ця ситуація суттєво вплинула на конфігурацію соціальних та економічних параметрів розвитку регіону.

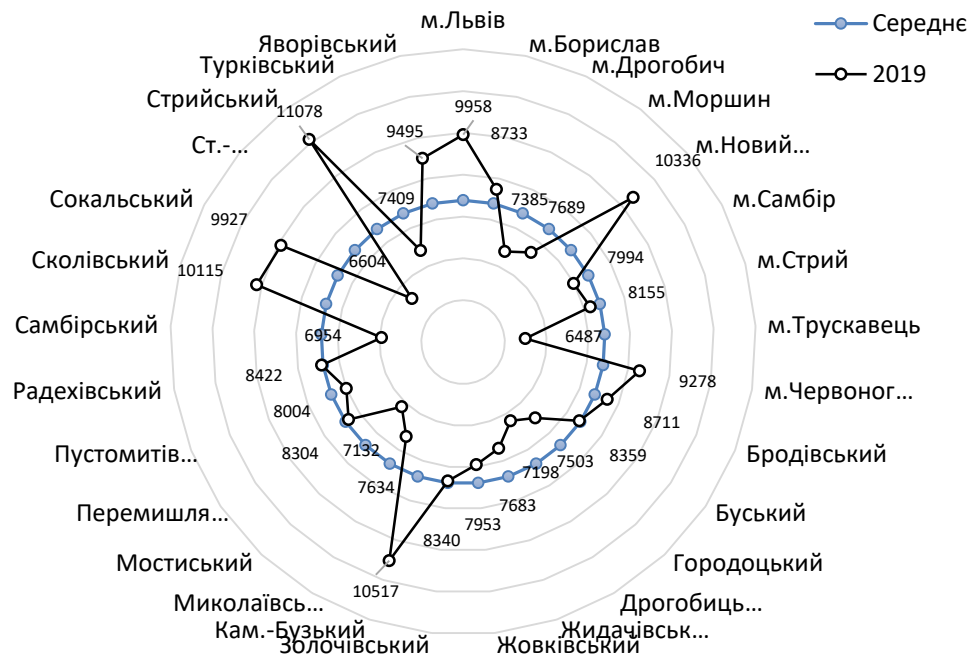
Одним із показників, що впливає на соціально-економічний

2.1. Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах децентралізації: Львівська область у фокусі

розвиток ТГ та районів, є середньомісячна заробітна плата, розрив між мінімальним та максимальним значенням якої почав поглиблюватися у 2015 р. (упродовж 2011-2019 рр. від 0,52% до 0,59%). Як результат, спостерігаємо значну варіацію вказаного параметра за районами та містами обласного значення (МОЗ). Так, найвищі показники відзначаємо у Стрийському, Кам'янка-Бузькому районах та м. Новому Роздолі, причому, останній значно поліпшив свою позицію серед адміністративно-територіальних одиниць Львівської області (рис. 2.1).

а) динаміка 2011-2019рр.

б) розподіл за районами та МОЗ у 2019 р.

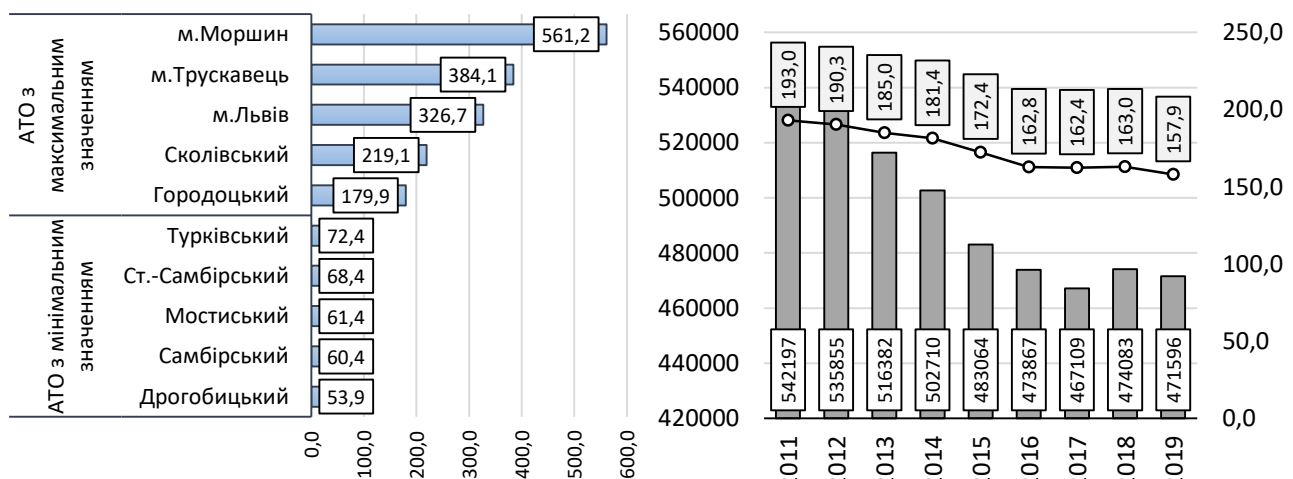
Рис. 2.1. Динаміка та розподіл середньомісячної заробітної плати у Львівській області у 2011-2019 рр., грн

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Львівській області

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

На противагу, у м. Трускавці, Старосамбірському та Самбірському районах у 2019 р. спостерігався найнижчий розмір середньомісячної заробітної плати, що може бути як свідченням надмірної пропозиції трудових ресурсів та відсутності підприємств, так і значної тінізації ринку праці. Зауважимо, що в структурі зайнятого населення значна частка осіб працевлаштована в органах місцевого самоврядування та органах державної влади (коливання заробітної плати у вказаних інституціях є менш вираженим й зрівноважує загальні показники).

Високий рівень чутливості до зміни соціально-економічної ситуації в країні загалом, кон'юнктури ринку, змін у законодавстві демонструють показники кількості підприємств і чисельності штатних працівників. Упродовж 2011-2019 рр. у Львівській області відбулося значне зниження чисельності штатних працівників – з 542,2 тис. у 2011 р. до 471,9 тис. у 2019 р. В умовах значної диференціації кількості підприємств та зайнятих на них осіб (що зважено на чисельність населення), найбільші темпи падіння значення показника спостерігалось у мм.Самборі, Моршині, Мостиському, Радехівському і Старосамбірському районах. Натомість у м. Новий Розділ, Городоцькому та Сколівському районах прослідковувалися позитивні тенденції приросту чисельності штатних працівників (рис. 2.2).

а) адміністративно-територіальні одиниці з максимальним та мінімальним значеннями у 2019 р.

б) динаміка 2011-2019 рр.

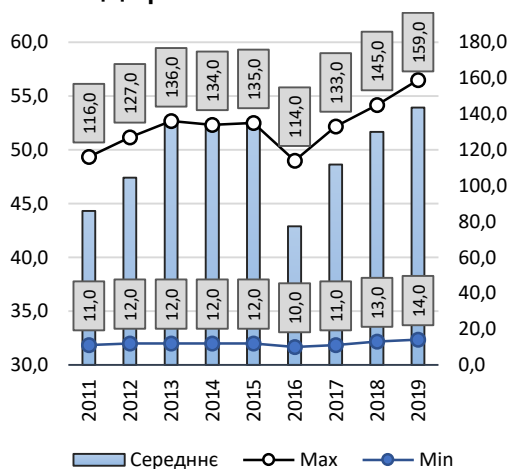
Рис. 2.2. Динаміка та розподіл штатних працівників у Львівській області у 2011-2019 рр., од. на 10 тис. населення

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Львівській області

2.1. Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах децентралізації: Львівська область у фокусі

Динаміка збільшення кількості підприємств у 2014–2015 рр. (з деяким уповільненням у 2014–2015 рр.) змінилась різким падінням у 2016 р. на тлі внесення законодавчих змін щодо обов'язкової сплати ЄСВ усіма зареєстрованими підприємствами. Як результат, спостерігалася реакція підприємств – зняття з обліку або повне «припинення діяльності» (фактично вказані підприємства такої діяльності або ж не здійснювали, або рентабельність таких підприємств була невисокою). Зауважимо, що масштаби закриття перевищили тимчасову стагнацію підприємств внаслідок проведення антитерористичної операції на Сході України та анексування частини території України Росією.

Водночас позитивна динаміка зростання кількості підприємств упродовж 2016–2019 рр. супроводжувалась усталеною варіацією їхнього функціонування в розрізі адміністративно-територіальних одиниць. Упродовж усього аналізованого періоду мінімальне значення вказаного показника варіювало від 11 до 14 підприємств на 10 тис. населення на тлі зростання максимального значення зі 116 до 159 підприємств на 10 тис. населення (рис. 2.3).

а) динаміка 2011–2019 рр.

б) темп приросту/зменшення за районами та МОЗ у 2014/2011 та 2019/2016 рр.

Рис. 2.3. Динаміка та розподіл підприємств у Львівській області у 2011–2019 рр., од. на 10 тис. населення

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Львівській області

Значна диференціація кількості підприємств у розрахунку на 10 тис. населення в розрізі районів та МОЗ є наслідком впливу різних чинників та особливостей розвитку адміністративно-територіальних формувань в останні десятиліття. Відтак сьогодні у Львівській області можна виділити групу адміністративно-територіальних одиниць (АТО) із позитивною динамікою розвитку підприємництва (мм. Львів,

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Трускавець, Моршин, Городоцький, Жидачівський, Перемишлянський та Пустомитівський райони). Утім, окремим АТО з вищими за середнє значеннями аналізованого показника у визначеному періоді не вдалось зберегти позитивну динаміку створення нових підприємств (мм. Борислав, Дрогобич, Самбір).

Решта районів Львівської області упродовж останніх 9 років демонструють значення показника кількості підприємств, зважене на чисельність населення, нижче від загальнообласного. У цій групі поліпшили свої позиції м. Новий Розділ, Кам'янка-Бузький, Стрийський та Сколівський райони. Натомість у 1/3 районів та МОЗ зростання кількості підприємств не спостерігалось (мм. Самбір, Червоноград, Золочівський, Сокальський, Турківський та інші райони).

Виявлені тенденції (стабільно низька кількість підприємств та відсутність позитивних змін щодо активізації розвитку підприємництва) вказують на поглиблення сегрегації окремих адміністративно-територіальних формувань, жителі яких вилучені з господарської діяльності та є постійними отримувачами різного роду державних допомог.

З іншої сторони, позитивна динаміка показників обсягу реалізованої продукції, наданих послуг і товарообороту є свідченням активізації виробничо-господарської діяльності у Львівській області у 2011-2019 рр. (рис. 2.4).

Так, обсяг реалізованої продукції у 2011-2019 рр. зріс з 27,9 тис. грн до 112,6 тис. грн, товарооборот – з 132,35 тис. грн до 301 тис. грн у розрахунку на одного жителя, обсяг наданих послуг – з 133,4 тис. грн до 309,6 тис. грн.

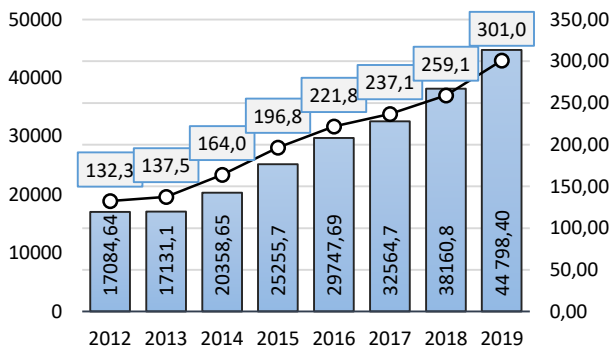
Водночас зростання цих показників не було повсюдним, а характеризувалося значною диференціацією в розрізі окремих територій, зокрема:

1) диференціацією обсягу виробленої продукції у розрахунку на одного жителя від 605,1 грн у м. Моршині до 8,0 грн у Самбірському районі у 2019 р.; зменшенням темпів приросту обсягу виробленої продукції у м. Бориславі та усталеною тенденцією низького приросту у Старосамбірському, Самбірському та Дрогобицькому районах;

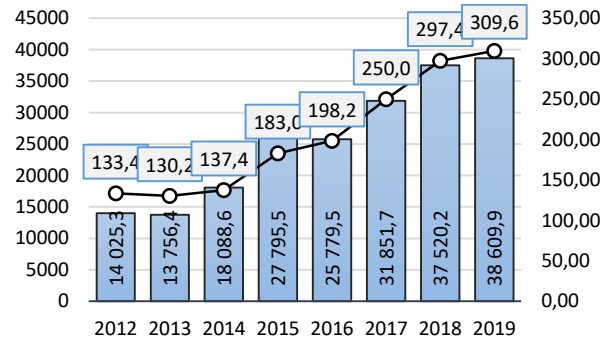
2) концентрацією товарообороту у м. Львові, інших містах обласного значення, Пустомитівському та Яворівському районах на тлі значного падіння темпів приросту товарообороту в окремих районах (Стрийському, Дрогобицькому та Миколаївському);

2.1. Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах децентралізації: Львівська область у фокусі

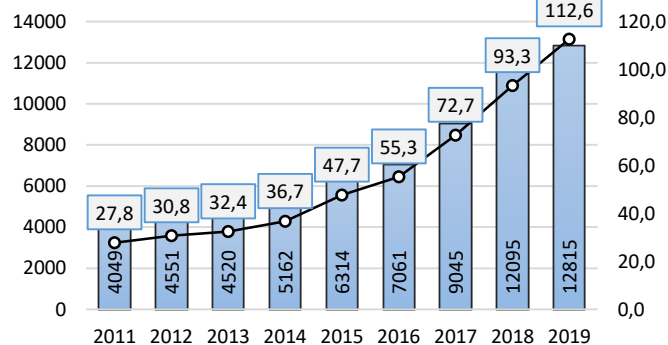
3) синхронним зменшенням темпів приросту надаваних послуг, пов'язаних із припиненням діяльності малих підприємств у 2015-2016 рр. та їх активізацією у 2018-2019 рр.

а) динаміка товарообороту, 2012–2019 рр.

б) динаміка обсягу наданих послуг, 2012–2019 рр.

в) динаміка обсягу реалізованої продукції, 2011–2019 рр.

Рис. 2.4. Динаміка окремих економічних параметрів розвитку Львівської області, 2012–2019 рр.

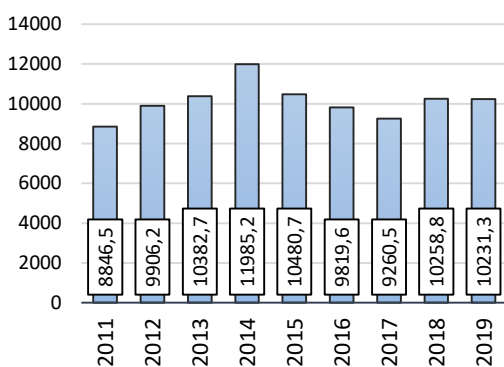
Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Львівській області

Аналіз обсягів прямих іноземних інвестицій у Львівській області упродовж 2011-2019 рр. вказує на високу чутливість до загальної соціально-економічної та політичної ситуації у країні, що підтверджується зміною позитивної тенденції зростання параметра у 2011-2013 рр. та його падінням у 2014-2017 рр. (рис. 2.5).

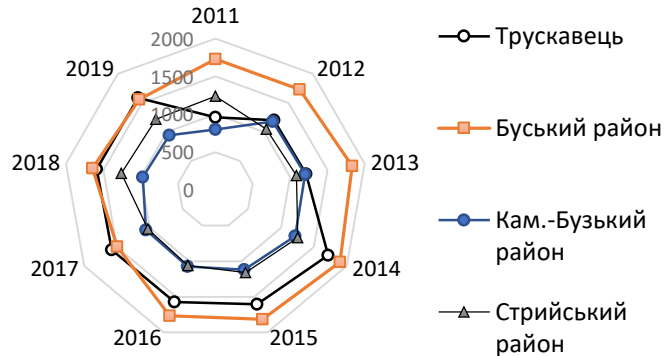
Порівняння обсягу прямих іноземних інвестицій у 2019 р. та в 2011 р. засвідчує лідируючі позиції міст обласного значення. На загальному тлі за обсягом загальних накопичених інвестицій у розрахунку на 1000 жителів упродовж аналізованого періоду вирізняються м. Трускавець, Кам'янка-Бузький, Буський та Стрийський райони. При чому, Буський та Кам'янка-Бузький райони щороку планомірно залучали значні обсяги прямих іноземних інвестицій, а у Стрийському районі активізація залучення прямих іноземних інвестицій припала на 2018-2019 рр., у м. Трускавці – на

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

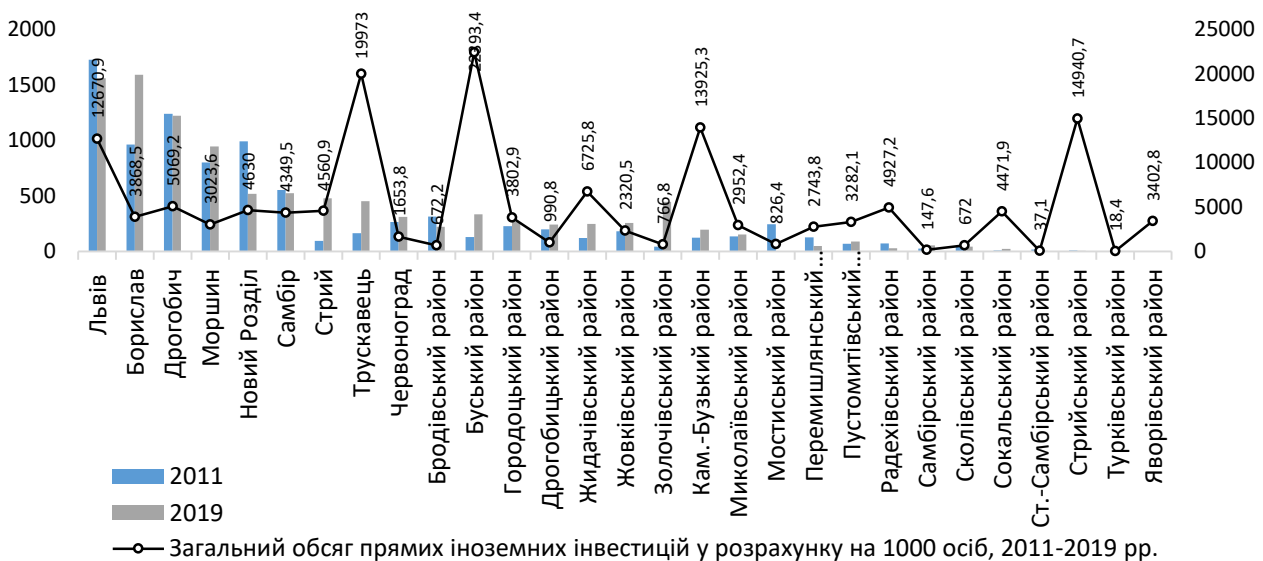
2014-2018 рр. Для прикладу, основний обсяг прямих іноземних інвестицій у Буському районі залучили ТОВ «Галіція Грінері», що належить холдингу «Galicia Greenery Holding BV», ТОВ «Західно-українські газові технології» (виробництво альтернативних джерел енергії (біо-газу) та інші⁷⁹. У Кам'янка-Бузькому районі найбільше прямих іноземних інвестицій надійшло у ТОВ «СВІСС Кроно», ТОВ «Райтекс», ДП «Амбієнте Ферніче Україна», ПП «Львів ПАК», ТОВ «Агро ЛВ Лімітед» та індивідуальне житлове будівництво⁸⁰.

а) динаміка прямих іноземних інвестицій у 2011-2019 рр.

б) прямі іноземні інвестиції у деяких АТО у 2011-2019 рр.

— Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на 1000 осіб, 2011-2019 рр.

в) порівняння прямих іноземних інвестицій у розрахунку на 1000 жителів у 2011 р., 2019 рр.

Рис. 2.5. Динаміка та розподіл прямих іноземних інвестицій у Львівській області у розрахунку на 1000 жителів, 2012–2019 рр.

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Львівській області

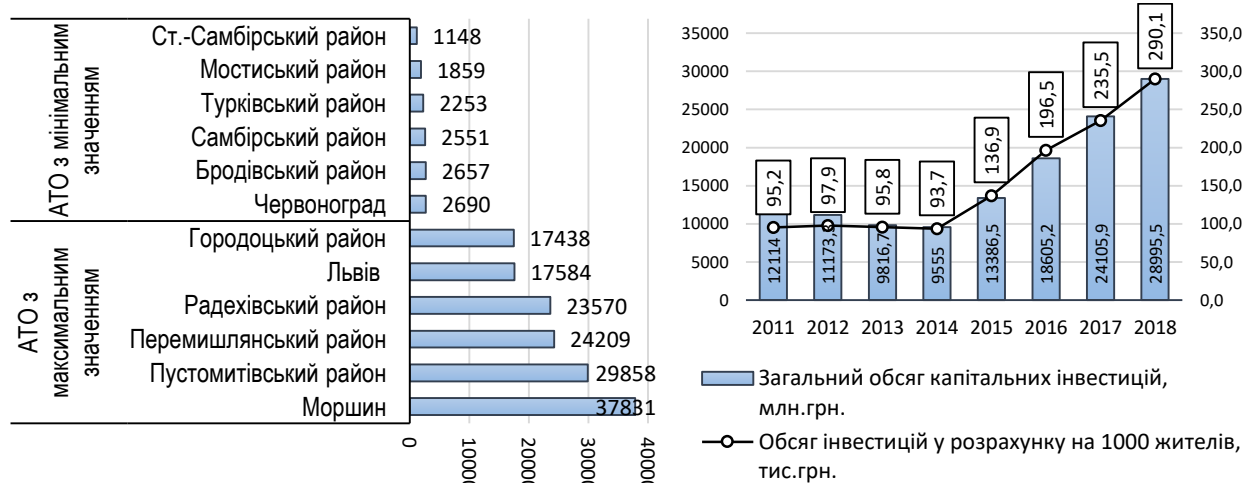
⁷⁹ Ткач С. М. Оцінка рівня ефективності інвестиційної діяльності у містах та районах Львівської області. *Регіональна економіка*. 2012. № 3. С. 86-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2012_3_12. (дата звернення: жовтень 2020 р.).

⁸⁰ Прес-служба ЛОДА. Торік у Кам'янка-Бузький район залучили майже 1 млн євро іноземних інвестицій URL: <https://loda.gov.ua/news?id=34353> (дата звернення: жовтень 2020 р.).

2.1. Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах децентралізації: Львівська область у фокусі

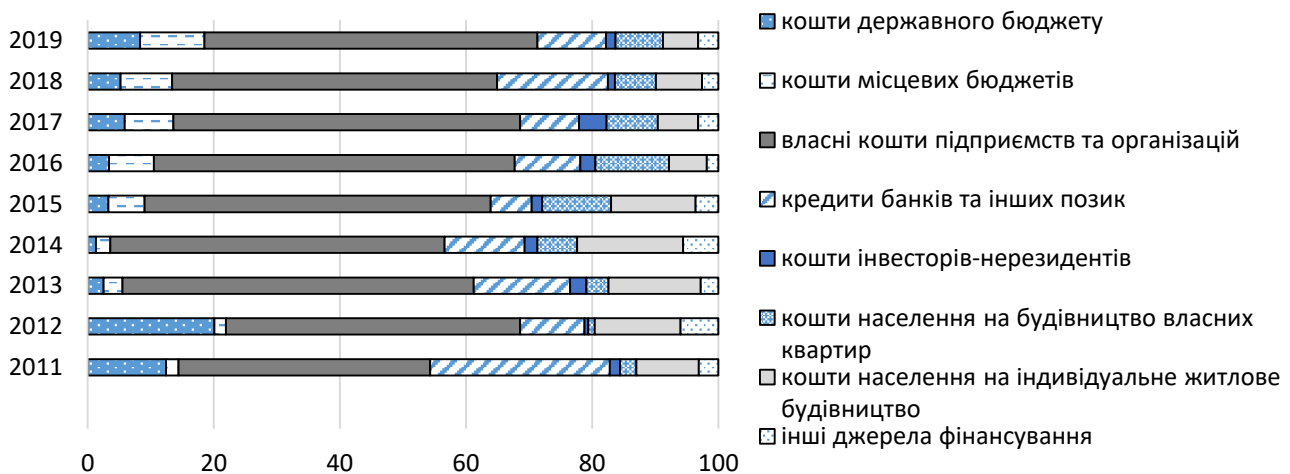
Загалом констатуємо той факт, що в районах, де спостерігається найвища інтенсивність об'єднання територіальних громад, активізації процесу залучення прямих іноземних інвестицій не відбулося.

Динаміка обсягу капітальних інвестицій у регіоні у період 2011-2018 рр. свідчить про інтенсифікацію процесу з 2015 р. та пов'язана з початком реформи адміністративно-фінансової децентралізації (рис.2.6).

а) АТО з максимальним і мінімальним значеннями у 2019 р.

б) динаміка капітальних інвестицій у 2011-2018 рр.

в) розподіл капітальних інвестицій за джерелами надходжень, 2011-2019 рр.

Рис. 2.6. Динаміка, розподіл та джерела надходжень капітальних інвестицій у Львівській області у 2011–2019 рр.

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Львівській області

Про позитивний вплив на динаміку капітальних інвестицій децентралізації свідчить зміна джерел походження капітальних інвестицій. Упродовж 2011-2012 рр. обсяг капітальних інвестицій з бюджетів усіх рівнів складав 18,5% (в т.ч. з державного бюджету –

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

16,3%, з місцевих бюджетів – 2,2%); у наступному періоді – 2013-2014 рр. відбулося значне падіння частки бюджетного інвестування – до 9,0% (ДБУ – 3,3%, місцеві бюджети – 5,7%), однак з 2015 р. частка капітальних інвестицій за участю бюджетів поступово зростала й становила у 2019 р. 18,5% (з них ДБУ – 8,3%, місцеві бюджети – 10,2%).

Отож, констатуємо факт, що органи місцевого самоврядування нарощують свою вагу в оновленні основних фондів та фінансуванні масштабних капітальних проєктів, стаючи одним із важливих інституційних інвесторів на рівні з іншими суб'єктами інвестування. Попри вказані позитивні аспекти інтенсифікації інвестиційних процесів у Львівській області, наголосимо на значному рівні диференціації: різниця між мінімальним (1148 грн у розрахунку на 1 жителя у Старосамбірському районі) і максимальним (37831 грн у розрахунку на 1 жителя у м. Моршині) обсягом капітальних вкладень у 2018 р. сягала 33 разів.

Сконцентруємо увагу і на питанні чисельності жителів та природного приросту населення в аналізованих адміністративно-територіальних формуваннях. Упродовж 2011-2018 рр. позитивний природний приріст населення спостерігався лише у Яворівському районі, проте ситуація змінилась у 2019 р., коли на усіх територіях констатуємо перевищення смертності над народжуваністю. На тлі зниження природного приросту вирізняються Жидачівський та Перемишлянський райони з найбільшими від'ємними значеннями (рис. 2.7).

Міграційний приріст у 2019 р. спостерігався лише в окремих районах Львівської області: у Пустомитівському районі, мм. Стрию, Львові, Кам'янка-Бузькому районі, м. Трускавці, Дрогобицькому та Городоцькому районах, м.Самборі.

Значний рівень демографічного навантаження у 2019 р. відзначаємо у Турківському, Перемишлянському, Пустомитівському та Буському районах (для порівняння у 2011 р. – Перемишлянський, Турківський, Жидачівський та Буський райони характеризувалися підвищеним рівнем вказаного параметра). Окремо звернемо увагу на такі міста як Борислав та Моршин, де упродовж 2011-2019 рр. рівень демографічного навантаження значно погіршився.

У контексті аналізу соціальних показників варто акцентувати увагу на особливостях розвитку освітньої сфери у регіоні. Адміністративно-фінансова децентралізація сприяла оптимізації загальноосвітніх закладів, проте, попри підвищення аналізованого

2.1. Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах децентралізації: Львівська область у фокусі

параметру з 6,9 у 2014 р. до 7,8 у 2019 р., зазначимо: у 2019 р. в усіх районах регіону рівень навантаження учнів на вчителів був нижчим від середньообласного значення. Вийняток склали лише Жовківський, Кам'янка-Бузький, Пустомитівський райони та міста обласного значення. Таку ж саму ситуацію спостерігали і у 2014 р. Відповідно, констатуємо потребу у системному реформуванні освітньої мережі, передовсім у сільській місцевості.

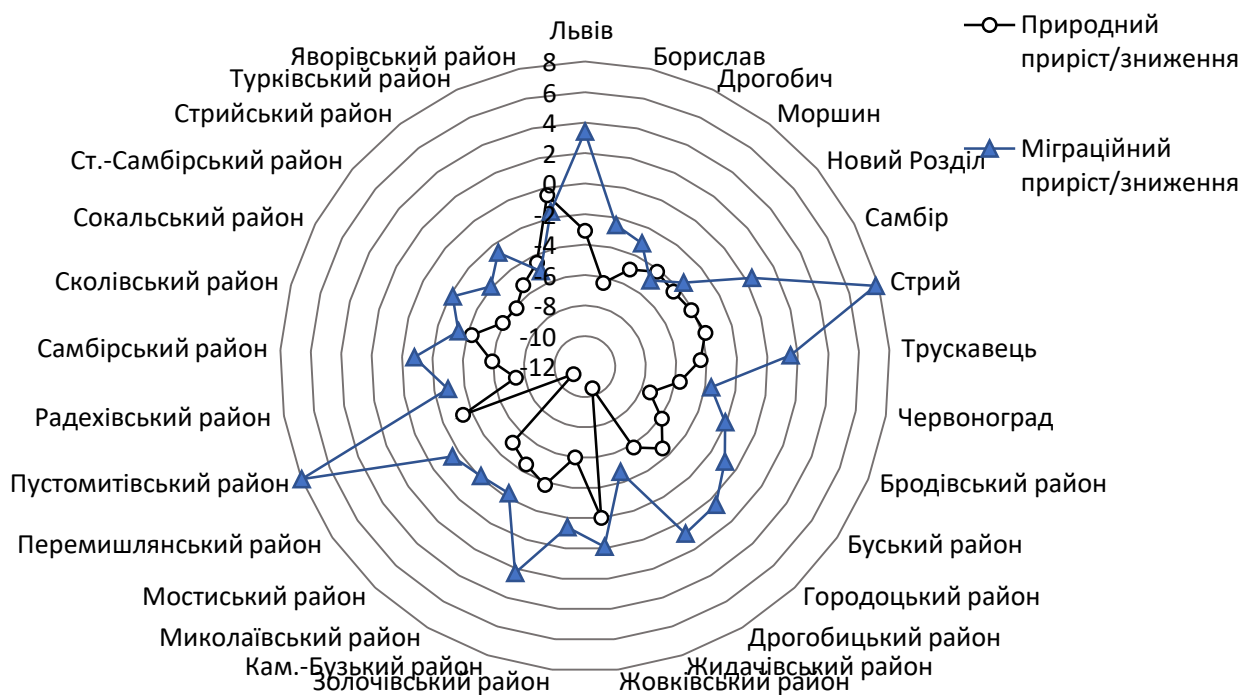

Рис. 2.7. Природний та міграційний прирости у Львівській області, 2019 р.

Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Львівській області

Щодо охоплення дітей дошкільними навчальними закладами, за підсумками 2011-2019 рр. у Львівській області спостерігалось підвищення значення цього показника (рис. 2.8), водночас вкажемо на такі закономірності: 1) найвищий рівень охоплення дітей дошкільними закладами впродовж аналізованого періоду спостерігався у містах обласного значення (100% у 2019 р. — м. Моршин та м. Трускавець); 2) найвищими темпами приросту впродовж останніх 9 років характеризуються Дрогобицький, Миколаївський та Старосамбірський райони, проте це пов'язано, більшою мірою, з низькими значеннями у 2011 р.; 3) вирізняється

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

група адміністративно-територіальних одиниць, які впродовж 2011-2019рр. характеризувались найнижчими значеннями рівня охоплення дітей дошкільними закладами, серед них Миколаївський, Старосамбірський, Сколівський, Дрогобицький та Турківський райони.

Зауважимо, що реформа адміністративно-фінансової децентралізації не вирішила зазначеної проблеми, адже розвиток дошкільної освіти сьогодні віднесено до повноважень органів місцевого самоврядування. Відповідно, фінансово спроможні територіальні громади можуть вирішити поставлені завдання (зокрема, утримувати дошкільний заклад, збільшити кількість місць у ЗДО, побудувати дитсадок), а небагаті громади не мають фінансових можливостей для реалізації поставлених цілей.

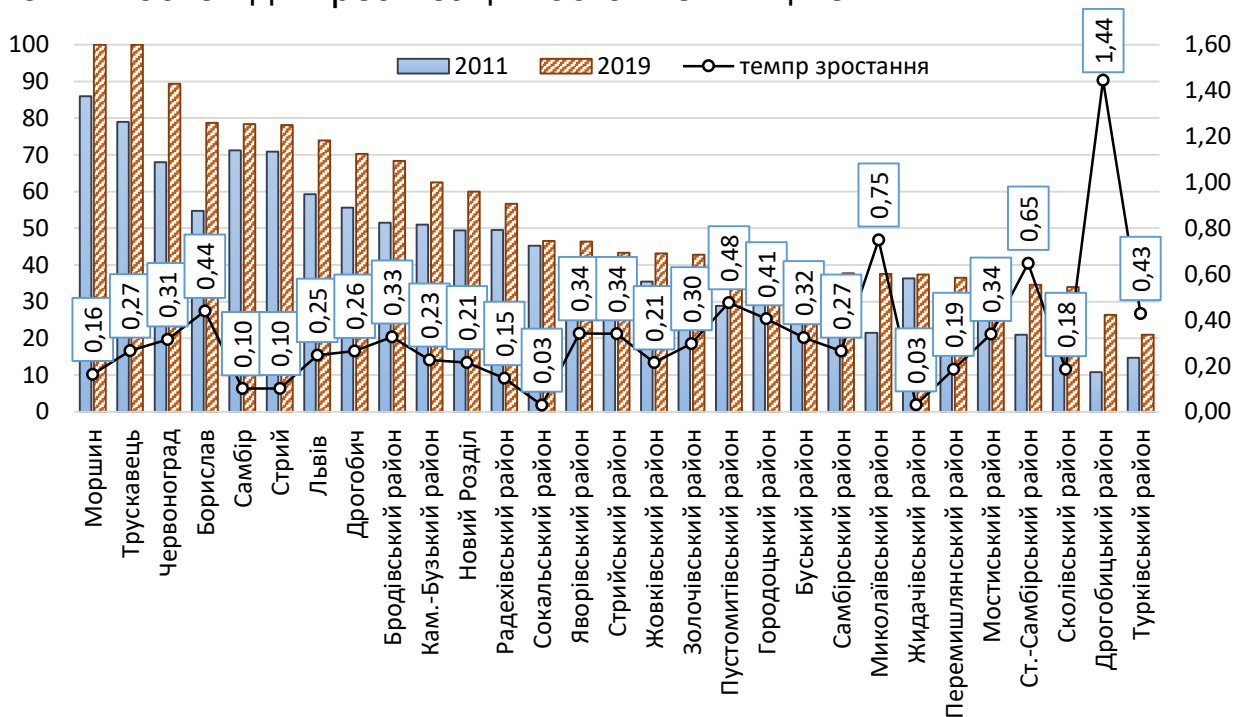
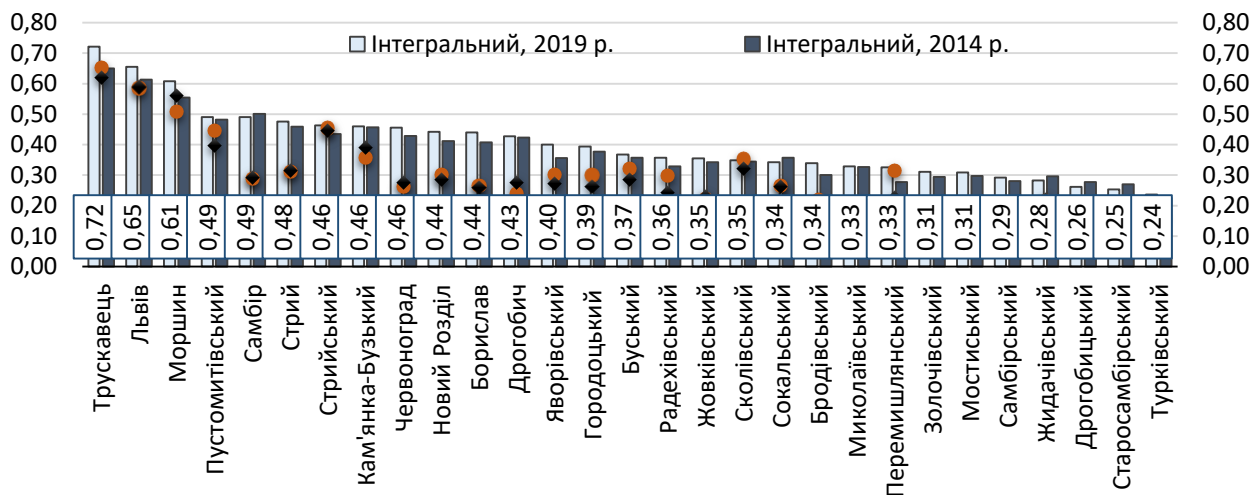

Рис. 2.8. Динаміка охоплення дітей дошкільними закладами у Львівській області, 2011, 2019 рр., %

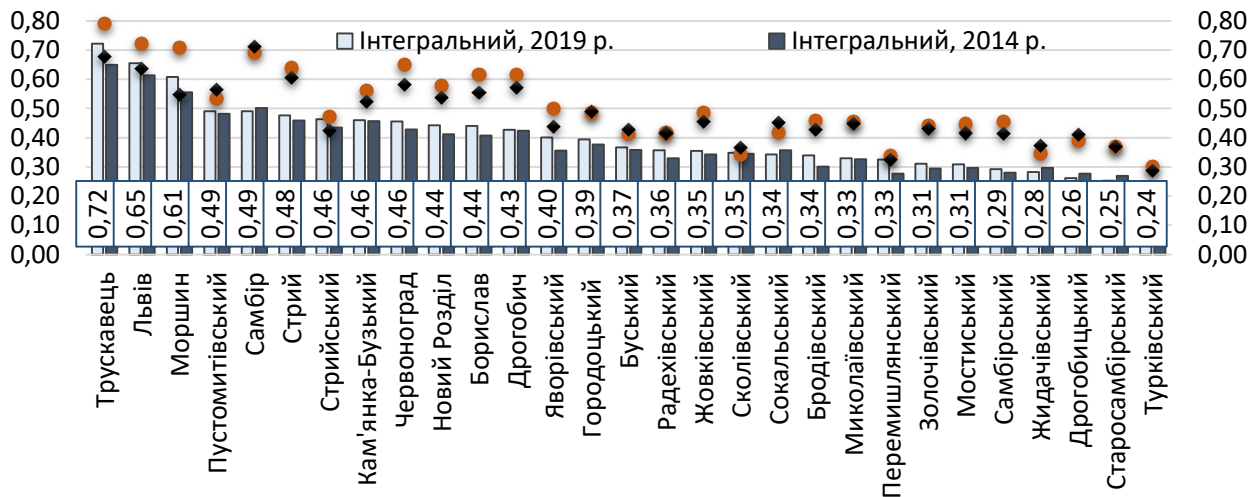
Джерело: побудовано за даними Головного управління статистики у Львівській області

Таким чином, проведений аналіз соціально-економічного розвитку Львівської області у 2011-2019 рр. дозволяє позиціонувати міста обласного значення як імовірні точки економічного зростання. Для представлення рейтингової позиції окремих адміністративно-територіальних одиниць і подальшого аналізу показники долучені до індексу соціально-економічного розвитку (рис. 2.9).

2.1. Соціально-економічний розвиток регіонів в умовах децентралізації: Львівська область у фокусі

а) інтегральний індекс економічного розвитку

б) інтегральний індекс соціального розвитку

Рис. 2.9. Інтегральні індекси економічного та соціального розвитку районів Львівської області, 2014, 2019 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Львівській області

Найвищим значенням інтегрального індексу економічного розвитку характеризуються мм. Трускавець, Львів, Моршин, Пустомитівський район, м. Самбір, Кам'янка-Бузький і Стрийський райони, серед аутсайдерів – Турківський, Дрогобицький, Старосамбірський райони. Окрім того, свою рейтингову позицію поліпшила третина районів – Бродівський, Городоцький, Золочівський, Перемишлянський, Радехівський, Самбірський та Яворівський райони. Водночас, проведені розрахунки дали змогу виявити значні відмінності серед районів за параметрами соціального та економічного розвитку, а міста обласного значення в процесі адміністративно-фінансової децентралізації значно

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

поліпшили рейтингову позицію за індексом соціального розвитку на відміну від індексу економічного розвитку.

Узагальнення тенденцій соціально-економічного розвитку ТГ Львівської області дає підстави для таких висновків:

- об'єднання ТГ і фінансова децентралізація загалом більшою мірою сприяли соціальному розвитку на тлі погіршення або відсутності позитивних тенденцій зростання економічних показників, що потребує розроблення інструментарію місцевого розвитку, який за своєю суттю матиме стимулюючий, а не рефлексивний характер. Окрім того, слід звернути увагу на значну варіацію показників економічного розвитку;

- зважаючи на необхідність інтенсифікації місцевого економічного розвитку, нагальним є розроблення місцевих програм стимулювання розвитку підприємництва, формування інфраструктури розвитку малого та середнього бізнесу, створення робочих місць. З огляду на низький рівень інтегрованості окремих територіальних громад в економічному просторі, дієвим інструментом є налагодження міжмуніципального співробітництва.

2.2. ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ НА ТЕРИТОРІЮ ОБЛАСТІ

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

У 2019 р. обсяг ВРП у розрахунку на 1 особу у Львівській області становив 85,2 тис. грн (середній показник по країні – 94,6 тис. грн), а частка регіону у загальнодержавному ВРП – 5,4%.

Львівська область входить у трійку лідерів з-поміж регіонів України за щільністю населення. Так, у 2014 р. тут проживало 116,3 ос. на 1 км² (середній показник по країні – 75,3 ос. на 1 км²), а у січні-червні 2021 р. – 113,3 ос. на 1 км² (середній показник по країні – 68,4 ос. на 1 км²).

Коефіцієнт природного руху населення Львівської області у 2020 р. становив -6,1 ос. на 1 тис. ос. наявного населення (середній показник по країні – -8,1 ос. на 1 тис. ос.). Натомість позитивним було сальдо міграції – +864 ос. При цьому, понад 80% прибулих місцем подальшого проживання обирали міські поселення.

Адміністративним центром Львівської області є місто Львів –

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

національно-культурний та освітньо-науковий осередок України, великий промисловий центр. Саме Львів вважається столицею Галичини та центром Західної України. За чисельністю населення місто займає сьому позицію у країні (станом на 01.01.2020 р. тут проживало 724,3 тис. осіб⁸¹).

Місто Львів є центром Львівської агломерації (чисельність населення – понад 1 млн осіб), однієї із найстаріших в Україні та найбільшої у Західному регіоні, яка розміщена на перетині важливих міжнародних транспортних шляхів з Європи в Азію і Росію, а також з Балтії на Балкани. Важливим інфраструктурним чинником зростання агломерації є наявні тут потужні транспортні вузли – Львівський головний залізничний вокзал та Львівський міжнародний аеропорт ім. Данила Галицького.

Разом з тим, м. Львів є лідером Західного регіону України в розвитку галузей, що характеризують постіндустріальний розвиток (послуги, інформаційні технології тощо), а також центром концентрації головних офісів економічно потужних корпорацій і фірм, фінансових інституцій та банків, страхових компаній, фондових бірж, сервісних організацій з надання високоінтелектуальних послуг, що визначається кращими умовами розміщення цих об'єктів для налагодження ділових зв'язків⁸². У 2021 р. за версією профільного ресурсу DOU.UA⁸³ Львів увійшов у трійку найкомфортніших для роботи та проживання IT-спеціалістів міст України.

Для оцінювання центрально-периферійної взаємодії м. Львова та районів області умовно поділимо останні на три групи залежно від віддаленості районного центра від «ядра» – м. Львова:

1) центральні (найближчі), які знаходяться на відстані до 50 км від «ядра» – Пустомитівський, Жовківський, Городоцький, Миколаївський, Кам'янка-Бузький та Перемишлянський райони;

2) напівпериферійні (середньовіддалені) – від 50 км до 75 км. Це Яворівський, Буський, Мостиський, Золочівський, Жидачівський, Радехівський та Стрийський райони;

3) периферійні (найвіддаленіші) – понад 75 км. Це Самбірський, Сокальський, Дрогобицький, Старосамбірський, Бродівський,

⁸¹ За даними Державного комітету статистики України.

⁸² Метрополізаційні процеси в регіоні: концептуальні підходи та прикладні аспекти просторового аналізу : науково-аналітична доповідь / Інститут регіональних досліджень НАН України ; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2014. 65 с.

⁸³ Де в Україні айтішнику жити добре. Рейтинг міст DOU: аналітичні матеріали. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/ratings-best-cities-2020/>

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Сколівський та Турківський райони.

Важливими індикаторами рівня розвитку районів є їх питома вага в основних загальнообласних соціально-економічних параметрах, зокрема, показниках зайнятості, житлового будівництва, інвестицій в основний капітал, зовнішньоекономічної діяльності тощо (табл. 2.1). Результати проведеного аналізу вказують на вищу вагу центральних районів в основних загальнообласних показниках. Разом з тим, з-поміж напівпериферійних районів суттєво виділяється Яворівський район. Незважаючи на те, що район на сході безпосередньо межує з обласним центром, можна припустити, що його економічний потенціал більшою мірою підвищують наявні тут контрольно-пропускні пункти на Україно-Польському кордоні та сусідство на заході з Ярославським і Любачівським повітами Республіки Польщі. Крім того, район зберігає зручне транспортно-географічне розташування на перетині міжнародних шляхів «схід-захід»: тут проходить автотраса європейського значення Е-40 Яворів-Львів та будується частина автостради Київ-Лісабон, що входить у третій критський коридор.

Серед периферійних районів високу питому вагу в низці загальнообласних показників (зокрема, показниках зайнятості, житлового будівництва, зовнішньоекономічної діяльності) займає Сокальський район. Він перебуває в зоні інтенсивного впливу місцевого полюсу соціально-економічного зростання – міста обласного значення Червоноград, яке: займає третє місце за чисельністю населення у Львівській області; є важливим центром гірничодобувної промисловості Львівсько-Волинського вугільного басейну; розташоване на транспортних магістралях Ковель-Жовква, Червоноград-Рава-Руська, автостраді загальнодержавного значення Львів-Червоноград-Ковель із відгалуженням у напрямку м. Берест (Білорусь). Це місто – важливий залізничний вузол; розташоване неподалік пунктів пропуску на кордоні з Польщею (відстань до пункту пропуску «Долгобичув-Угринів» становить ≈ 30 км, «Рава-Руська – Гребенне» – 55 км); є потужним локальним ринком праці, адже у місті концентрується велика кількість суб'єктів господарювання, у тому числі, підприємства-великі платники податків. Крім того, розмір середньомісячної номінальної заробітної плати (у середньому на одного штатного працівника) у 2019 р. значно перевищував відповідний показник в інших містах обласного значення (9278,32 грн, тоді як, наприклад, у м. Трускавець – 6486,7 грн, м. Дрогобич – 7385,2 грн, а у м. Моршин – 7689,4 грн).

Таблиця 2.1

Питома вага районів Львівської області в основних загальнообласних показниках у 2014 р. та 2019 р., %

Показники Райони		Відстань до обласного центру (шосейними шляхами), км	Прийняття в експлуатацію нового житла,		Прямі іноземні інвестиції, (акціонерний капітал),		Експорт товарів,		Експорт послуг		Кількість підприємств		Роздрібний товарооборот підприємств		Обсяг реалізованої промислової продукції,		Середньообліко ва кількість штатних працівників,		Капітальні інвестиції		Обсяг наданих послуг	
			2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019
Центральні райони	Пустомитівський	20	13,63	15,97	2,76	3,12	2,08	2,47	4,79	4,56	5,52	5,40	5,19	2,90	6,54	6,15	3,63	3,59	6,43	12,35	8,01	10,18
	Жовківський	27	3,05	4,71	1,56	1,80	2,21	1,95	2,21	1,80	3,16	2,84	3,04	1,66	1,49	1,81	2,25	2,46	2,45	2,33	1,04	1,15
	Городоцький	28	2,67	2,34	1,88	2,48	5,82	10,70	5,52	7,32	2,01	2,12	0,89	0,48	4,11	2,23	1,82	2,02	2,58	4,13	1,69	2,17
	Миколаївський	38	1,59	2,11	1,13	1,74	0,68	0,57	0,98	0,84	1,51	1,41	1,02	0,57	3,34	2,67	1,34	1,36	1,02	1,29	0,45	0,61
	Кам.-Бузький	41	3,68	1,86	5,84	5,89	8,11	7,58	0,80	2,67	1,53	1,47	0,98	0,61	5,73	7,06	1,43	1,75	4,10	2,31	0,48	0,39
	Перемишлянський	46	0,68	0,37	0,21	1,85	3,49	4,73	2,33	4,06	0,98	1,05	0,44	0,44	0,13	0,18	0,95	0,98	1,82	3,21	0,12	0,24
Напівпериферійні райони	Яворівський	53	7,36	7,00	3,12	3,01	4,29	3,54	3,82	1,23	3,31	3,18	3,28	2,55	5,39	6,27	2,96	3,80	3,75	5,67	0,86	0,84
	Буський	53,2	0,64	0,50	7,68	7,86	2,22	2,98	0,64	0,86	1,09	1,01	0,75	0,49	1,28	1,57	1,17	1,06	1,16	2,28	0,33	0,40
	Мостиський	66,1	2,53	1,30	0,12	0,33	0,30	0,67	0,00	конф	1,14	1,08	1,69	0,93	0,09	0,03	0,98	0,83	0,79	0,36	0,08	0,03
	Золочівський	66,2	0,77	0,85	0,19	0,17	0,33	0,65	0,19	0,16	1,76	1,34	0,90	0,86	0,81	1,15	1,35	1,67	0,60	0,72	0,27	0,23
	Жидачівський	68	0,68	0,53	2,96	3,80	3,58	2,20	1,54	1,60	1,68	1,72	0,70	0,64	3,15	3,12	1,85	1,71	1,35	1,06	1,17	1,35
	Радехівський	69	1,18	0,97	1,96	2,45	3,50	5,57	конф	конф	0,87	0,80	0,46	0,42	6,41	2,24	1,57	1,22	2,36	3,84	0,07	0,33
	Стрийський	72	2,50	2,18	6,56	8,19	14,06	9,52	конф	конф	1,22	1,12	0,87	0,22	2,59	2,44	2,44	2,53	2,45	2,34	0,02	0,05
Периферійні райони	Самбірський	76	2,73	1,12	0,05	0,04	0,02	0,05	конф	конф	0,97	0,94	0,89	0,51	0,34	0,31	0,86	0,89	0,73	0,60	0,11	0,20
	Сокальський	78	2,10	2,09	2,63	4,48	2,68	3,56	2,32	2,63	1,59	1,42	1,18	1,09	2,48	4,21	3,77	3,16	1,97	2,12	0,32	0,32
	Дрогобицький	86	1,75	1,69	0,31	0,34	0,01	0,05	0,11	0,57	1,09	0,86	0,47	0,13	0,16	0,22	1,00	1,07	0,80	1,40	0,43	0,27
	Ст.-Самбірський	95	1,11	0,38	0,02	0,01	0,16	0,20	1,33	конф	0,95	0,87	1,03	0,63	0,07	0,27	1,35	1,15	0,51	0,31	0,17	0,42
	Бродівський	102	0,21	0,74	0,06	0,03	1,17	0,81	0,54	0,34	1,02	0,95	1,05	0,97	0,57	0,52	1,55	1,64	0,46	0,54	0,56	конф
	Сколівський	106	1,89	1,70	0,18	0,15	0,70	5,16	4,01	2,97	0,83	0,76	0,93	0,69	0,33	0,66	0,94	2,18	1,66	0,92	1,65	конф
	Турківський	137	0,63	0,43	0,00	0,01	0,50	0,10	2,22	конф	0,33	0,34	0,27	0,22	0,01	0,02	0,86	0,79	0,38	0,39	0,66	конф

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Львівській області⁸⁴⁸⁴ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області. URL: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua>. (дата доступу: вересень 2020 р.).

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Зазначене, з-поміж іншого, дозволило м. Червоноград у межах проведення адміністративної реформи стати центром Червоноградського району, об'єднавши у своєму складі Белзьку, Великомоствіську, Радехівську, Сокальську та Червоноградську міські ради, а також Добротвірську та Лопатинську селищні ради. Таким чином, потенціал розвитку існуючого до середини 2020 р. Сокальського району та новоутвореного Червоноградського району буде посилено.

Загалом, інтенсивність впливу м. Львова на розвиток районів області є доволі диференційованою. Так, коефіцієнти кореляції між віддаленістю від м. Львова та показниками економічного розвитку адміністративних районів Львівської області (табл. 2.2) вказують на існування тісного взаємозв'язку ($>0,7$) між зазначеними показниками, особливо у тих районах області, які перебувають у безпосередній близькості до м. Львова (20-49 км). На напівпериферійні та периферійні райони «ядро» впливає з дещо меншою силою.

Таблиця 2.2

Взаємозалежність між віддаленістю від м. Львова та показниками економічного розвитку адміністративних районів Львівської області (за питомою вагою) у 2014 р. та 2019 р.

коефіцієнт кореляції

Райони Показники		ЦЕНТРАЛЬНІ (20-49 км):		НАПІВПЕРИФЕРІЙНІ (50-75 км):		ПЕРИФЕРІЙНІ (76-137 км):	
		Пустомитівський, Жовківський, Городоцький, Миколаївський, Камянка-Бузький, Перемишлянський		Яворівський, Буський, Мостиський, Золочівський, Жидачівський, Радехівський, Стрийський		Самбірський, Сокальський, Дрогобицький, Старосамбірський, Бродівський, Сколівський, Турківський	
		2014	2019	2014	2019	2014	2019
Питома вага районів у загальнообласному показнику, %	роздрібний товарооборот підприємств	-0,762	-0,743	-0,206	-0,220	-0,304	-0,101
	загальна площа прийнятого в експлуатацію житла	-0,745	-0,784	-0,336	-0,393	-0,732	-0,538
	середньооблікова кількість штатних працівників	-0,896	-0,959	-0,206	-0,292	-0,460	-0,330
	обсяг реалізованих послуг	-0,762	-0,770	-0,155	-0,323	-0,217	-0,722
	кількість підприємств	-0,853	-0,857	-0,327	-0,334	-0,769	-0,795

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

Львівській області

На основі компаративного аналізу центрально-периферійних взаємодій у Львівській області виявлено дещо нижчий рівень соціально-демографічного розвитку у периферійних районах. Так, наприклад, віддаленість районних центрів від м. Львова тісно обернено корелює із показниками міграційного приросту (скорочення) ($R = -0,70$; (рис. 2.10), наповнюваністю шкіл ($R = -0,79$), охопленістю дітей дошкільною освітою ($R = -0,56$) тощо.

З рис. 2.10 видно, що із наближеністю адміністративних одиниць до обласного центра зростає, зокрема, міграційний приріст населення, що об'єктивно пов'язано, насамперед, з більш інтенсивним розвитком підприємництва (як місця праці) у центральних районах, вищим рівнем оплати праці тощо.

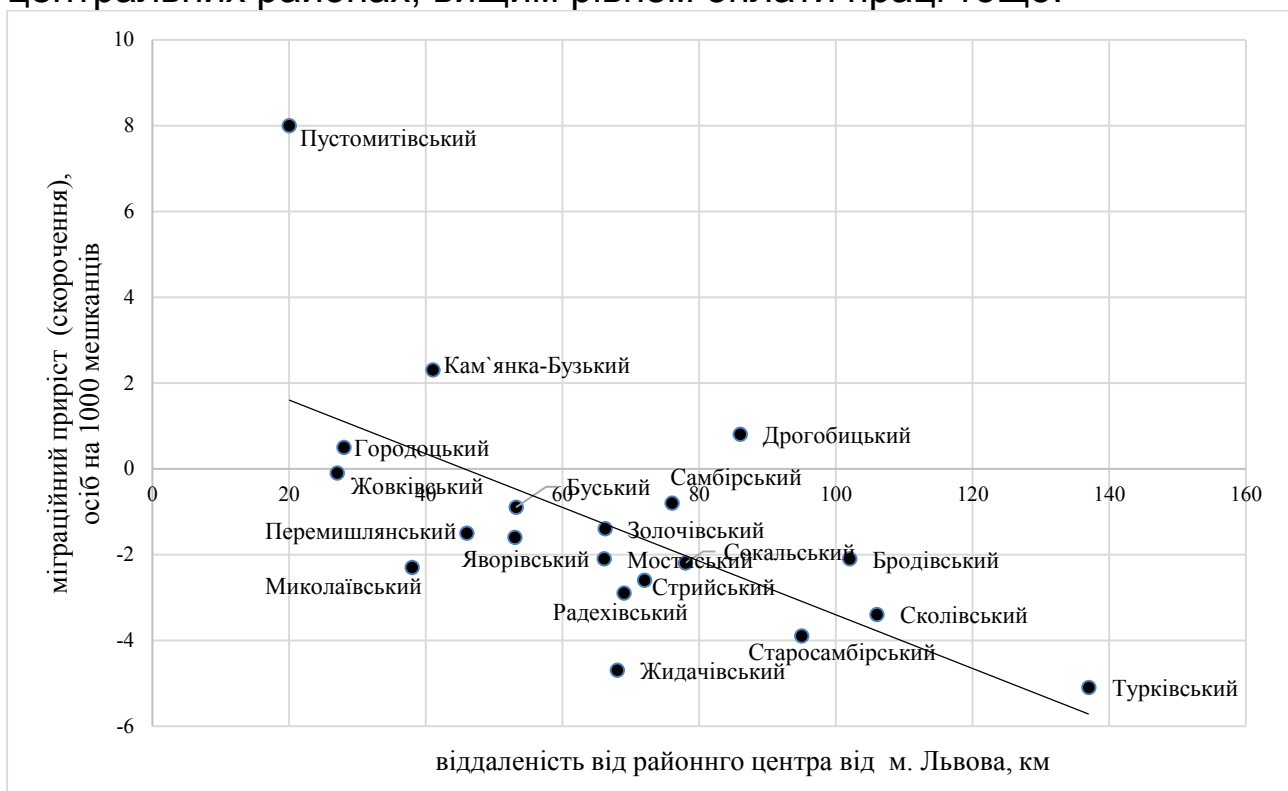

Рис. 2.10. Залежність міграційного приросту (скорочення) від близькості районних центрів до м. Львова, 2019 р.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Львівській області⁸⁵

Більш активною є й маятникова міграція з центральних районів до м. Львова. Так, за даними дослідження транспортних потоків, здійсненого Львівською міською радою спільно з компанією «Vodafone Україна»,⁸⁶ половину загального обсягу людинопотоку

⁸⁵ Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області. URL: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua>. (дата доступу: вересень 2020 р.).

⁸⁶ Маятникова міграція: 180 тис. людей щодня в'їжджають до Львова. URL:

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

створюють мешканці, які проживають в 15-км зоні навколо обласного центра. В середньому це понад 76 тис. мешканців щодня, з яких: майже 16% - це мешканці населених пунктів, розташованих найближче до м. Львова (до 4 км); 25% - мешканці з населених пунктів в зоні 4–10 км від м. Львова; 9% - мешканці населених пунктів, які розташовані в зоні 10–15 км від м. Львова.

Проаналізуємо інтенсивність розвитку районів Львівської області залежно від їх віддаленості від обласного центра – м. Львова (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Інтенсивність розвитку районів Львівської області залежно від їх віддаленості від обласного центра, 2014-2019 рр.

середньорічні темпи росту

Показники	Райони області		
	Центральні (20-49 км): Пустомитівський Жовківський Городоцький Миколаївський Кам'янка-Бузький Перемишлянський	Напівпериферійні (50-75 км): Яворівський Буський Мостиський Золочівський Жидачівський Радехівський Стрийський	Периферійні (76-137 км): Самбірський Сокальський Дрогобицький Старосамбірський Бродівський Сколівський Турківський
Кількість підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності, одиниць на 10 тис. осіб	1,023	1,013	1,014
Прямі іноземні інвестиції, (акціонерний капітал), млн дол. США	1,173	1,045	0,957
Капітальні інвестиції, млн грн	1,458	1,447	1,733
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	1,318	1,302	1,435
Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	1,001	0,979	1,004
Роздрібний товарооборот підприємств, млн грн	1,070	1,085	1,076
Обсяг наданих послуг, млн грн	1,321	1,402	1,404
Прийняття в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 1000 населення, м ²	1,177	1,212	1,303
Експорт товарів, млн дол. США	1,178	1,214	1,884
Обсяг реалізації продукції сільського господарства, тис. грн	1,099	1,077	2,077

Примітка:

лідери
аутсайтери

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Львівській області

Результати розрахунків засвідчують вищу інтенсивність

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

розвитку периферійних районів (за середньорічними темпами росту), порівняно з іншими районами Львівської області, за більшістю аналізованих параметрів (7 із 10 показників). Зазначене зумовлене особливостями їх внутрішнього потенціалу розвитку, де значний вплив чинять місцеві «полюси росту» (осередки концентрації ділової активності, капіталу) – міста обласного значення, розміщені тут потужні промислові вузли, міжнародні пункти пропуску на Україно-Польському кордоні тощо.

Упродовж досліджуваного періоду найбільш інтенсивно на периферії розвивалося сільське господарство. Лідерами за середньорічними темпами росту обсягу реалізації сільськогосподарської продукції у 2014-2019 рр. були Турківський та Сколівський райони, де відповідні показники становили 460% та 441%. У периферійних районах високими є й середньорічні темпи росту експорту товарів – у середньому 1,884 пункти, що перевищує відповідний показник районів-аутсайдерів у понад 1,5 рази. Незважаючи на периферійність Самбірського та Дрогобицького районів, у них зафіксовано найвищі у Львівській області середньорічні темпи росту експорту товарів – відповідно 3,5 пункти та 2,3 пункти.

Більш інтенсивно у периферійних районах, порівняно з іншими районами області, розвивається й промислове виробництво (зокрема, важка промисловість), що пов'язано з функціонуванням тут потужних промислових вузлів – Червоноградсько-Сокальського, Дрогобицько-Бориславського та Стебницького, які є важливими компонентами територіальної структури промисловості регіону. Окрім зазначених вище так званих «старих» або «традиційних» промислових вузлів, Стратегією розвитку Львівської області на період 2021-2027 років передбачено формування на периферії «нових» промвузлів – Червоноградсько-Добротвірського на півночі області, Бродівського на сході, Самбірсько-Добромільсько-Хирівського на південному заході⁸⁷, що підвищить рівень інфраструктурного забезпечення віддалених районів, створить нові робочі місця, активізувавши тим самим соціально-економічний розвиток периферії.

Для комплексного оцінювання центрально-периферійної взаємодії на рівні «обласний центр – райони області» розрахуємо індекс соціально-економічного розвитку районів Львівської області та проаналізуємо його з урахуванням віддаленості конкретного району

⁸⁷ Стратегія розвитку Львівської області на період 2021-2027 років
https://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/948_Strategija.pdf. (дата доступу: вересень 2020 р.).

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

від обласного центра.

Результати розрахунків, здійснених за вище описаною методикою, підтверджують відцентрово-зональний характер впливу м. Львова на соціально-економічний розвиток прилеглої території (рис. 2.11).

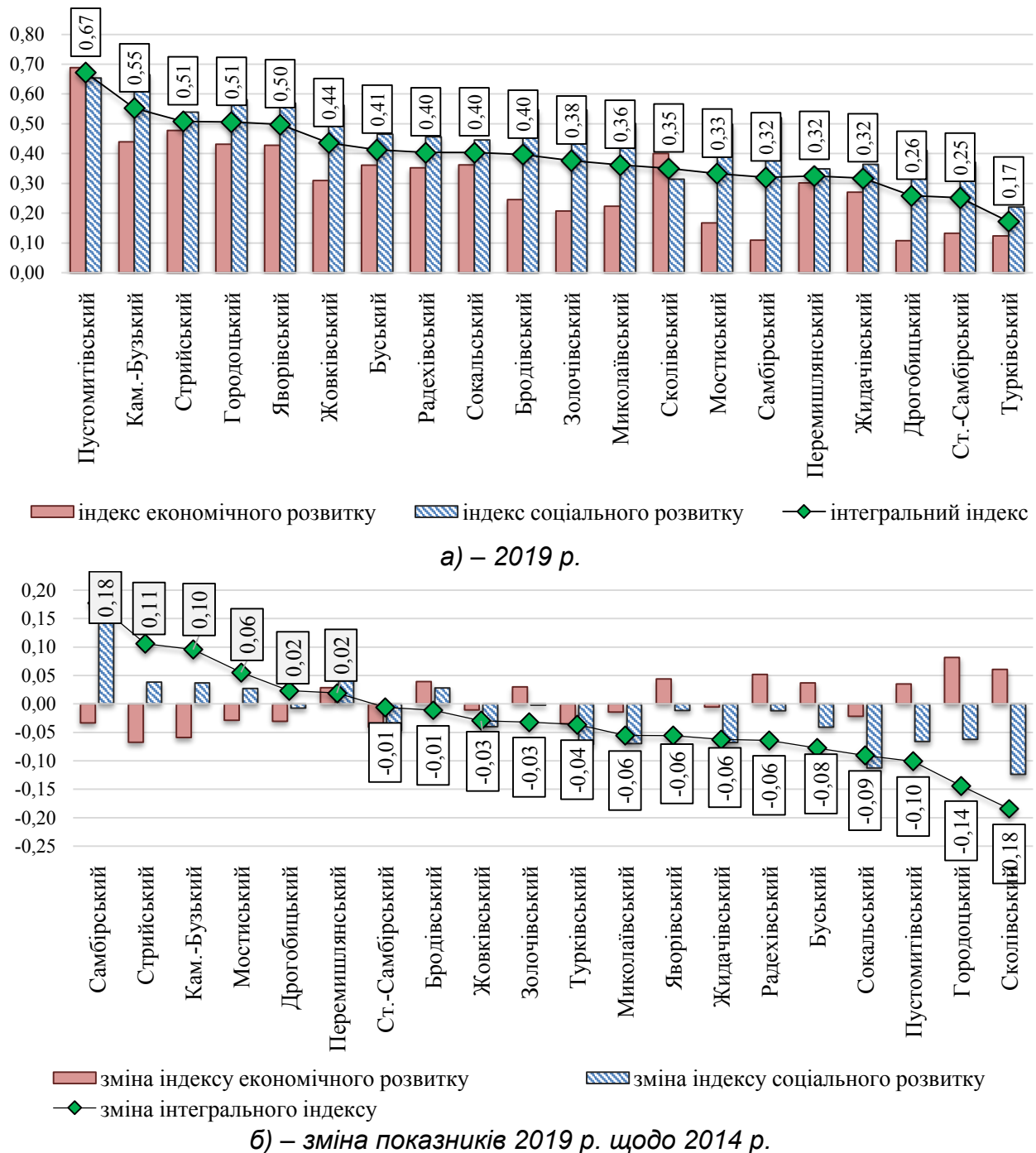

Рис. 2.11. Індекс соціального та економічного розвитку районів Львівської області

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Львівській області

Значення індексу соціального розвитку у 2019 р. було вищим,

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

ніж значення індексу економічного розвитку у всіх районах Львівської області, окрім Пустомитівського та Сколівського. Однак, динаміка зазначеного показника у звітному році, порівняно із 2014 р. характеризувалася тенденцією до зростання лише у 30% районів регіону. Натомість індекс економічного розвитку зріс упродовж досліджуваного періоду у 45% районів регіону.

Драйверами розвитку в регіоні й надалі залишаються місцеві полюси росту, внутрішні потенційні та конкурентні переваги регіону. Зокрема, коефіцієнт кореляції між віддаленістю від м. Львова (як центру з найвищим функціонально-ієрархічним статусом, а відповідно, і рівнем впливу) та соціально-економічним розвитком районів Львівської області складає $-0,69$ (рис. 2.12).

Рівень соціально-економічного розвитку районів Львівської області характеризується високою варіативністю, набуваючи найвищого значення у Пустомитівському районі ($I_p=0,67$), а найнижчого – у гірському Турківському районі ($I_p=0,17$).

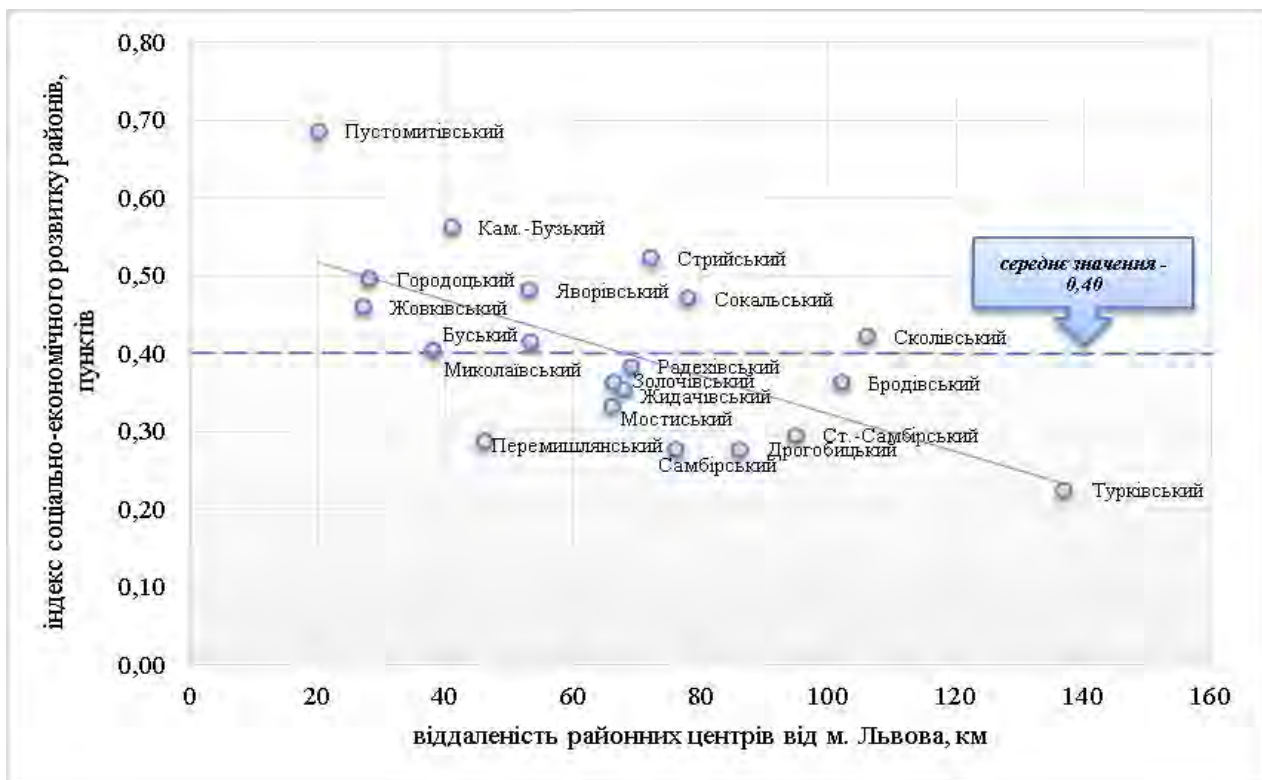
Вагомою перевагою Пустомитівського району є його економіко-географічне (прилеглисть до м. Львова; близькість до кордону з країнами – членами ЄС) та транспортно-географічне (тут проходить 2 пан'європейські транспортні коридори; наявна розвинута транспортна мережа (автодороги, залізниці); близькість до міжнародного аеропорту «Львів» імені Данила Галицького) розташування. Маючи добре розвинені транспортно-логістичну інфраструктуру та сектор інформаційно-комунікаційних технологій, район характеризується найбільшим в регіоні міграційним приростом населення, найвищим обсягом капітальних інвестицій⁸⁸ на 1 жителя (у 2019 р. – 30,02 тис. грн), а з-поміж районів області – найвищими щільністю наявного населення (у 2019 р. – 127 осіб на 1 км²; +6 осіб на 1 км², порівняно із 2014 р.), обсягом прийнятого в експлуатацію житла на 1 тис. мешканців, зайнятістю, кількістю підприємств на 10 тис. мешканців, обсягом наданих послуг на 1 мешканця та ін.

Закономірно, що п'ятірку лідерів серед районів Львівської області за рівнем соціально-економічного розвитку формують райони, які входять до Львівської агломерації (окрім вище згаданого Пустомитівського району, Кам'янка-Бузький, Городоцький, Яворівський та Жовківський райони). Маючи добре розвинену транспортно-логістичну інфраструктуру в межах агломерації, зазначені райони характеризуються найтіснішими взаємозв'язками з

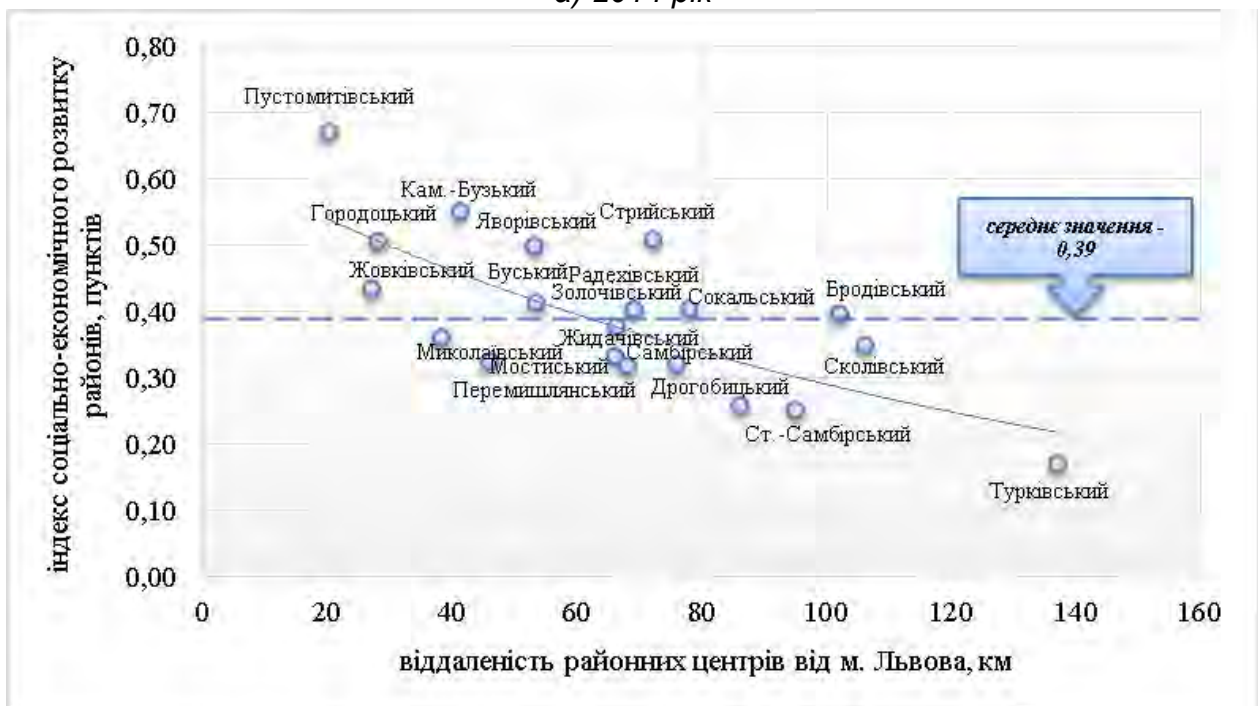
⁸⁸ Найбільший обсяг капітальних інвестицій забезпечено такими видами економічної діяльності, як будівництво, промисловість, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів, транспорт та складське господарство. Основним джерелом капітальних інвестицій упродовж 2014-2019 рр. були власні кошти підприємств.

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

«ядром» – м. Львовом.

а) 2014 рік

б) 2019 рік

Рис. 2.12. Залежність індексу соціально-економічного розвитку районів Львівської області від їх віддаленості від м. Львова, 2014 р. та 2019 р.

Джерело: розраховано автором

Крім того, одним із лідерів у Львівській області за рівнем

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

соціально-економічного розвитку є напівпериферійний Стрийський район ($I_p = 0,51$). Так, на тлі деякого затухання впливу м. Львова, вагому роль у розвитку району становлять наявні тут внутрішні потенційні та конкурентні переваги. По-перше, на території району розташований Стрийсько-Роздольський промисловий вузол – промислове утворення змішаного типу з розвитком галузей видобувної та обробної промисловостей. По-друге, вказаний район є лідером в області за обсягом середньомісячної заробітної плати (у 2019 р. – 11078 грн, що перевищує середньообласний показник на 1807 грн); лідером з-поміж районів області (після Буського району) за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій на 1 мешканця (у 2018 р. – 1219,6 дол. США, відповідний загальнообласний показник – 658,3 дол. США); займає третє місце за обсягом реалізованої промислової продукції у розрахунку на 1 мешканця, близько 88% від загального обсягу якої реалізується ТзОВ «Leoni Wiring Systems UA GmbH» – одним із найбільших за обсягом капіталовкладень та рівнем виробництва підприємств з іноземними інвестиціями на території Львівської області (інвестиційний проєкт у галузі виробництва електричного устаткування для двигунів і транспортних засобів, обсяг інвестицій – понад 65 млн євро. Виготовлені на заводі кабельні мережі постачають на заводи, де комплектують автомобілі світових брендів «Опель», «Порше», «Фольксваген», «Ауді» та «Ламборджіні»)⁸⁹.

Разом з тим, на рівень соціально-економічного розвитку Стрийського району значний стимулюючий вплив чинить місцевий полюс росту – місто обласного значення Стрий, який є лідером в області (після м. Львова) за обсягом роздрібного товарообороту, займає друге місце (поступаючись Пустомитівському району) за показником міграційного приросту, характеризується додатнім сальдо зовнішньої торгівлі послугами.

Найнижчий рівень соціально-економічного розвитку зафіксовано у гірському Турківському районі ($I_p = 0,17$), що пов'язано: *по-перше*, із складним географічним положенням (відповідно до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» населеним пунктам району надано статус гірських. Крім того, з-поміж усіх районів Львівської області Турківський район є найбільш віддаленим від «ядра» (обласного центра) – понад 130 км);

по-друге, низьким рівнем соціально-економічного розвитку сусідніх районів (зокрема, у Старосамбірському районі $I_p = 0,25$);

⁸⁹ Leoni Wiring Systems UA GmbH : офіційний сайт. URL: <https://www.leoni-ukraine.com/en/leoni-in-ukraine/general-information/>. (дата доступу: вересень 2020 р.).

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

по-третє, відсутністю впливового локального полюсу росту, який забезпечував би сприйняття імпульсів розвитку, генерованих м. Львовом чи іншими обласними центрами (віддаленість від м. Ужгород становить 118 км, м. Івано-Франківськ – 216 км), а також найближчими контрольно-пропускними пунктами (віддаленість від пункту пропуску Вишне – Немецьке на кордоні зі Словаччиною становить 118 км, пункту пропуску Медика на кордоні з Польщею – 123 км)⁹⁰.

Низьким рівнем розвитку характеризуються й інші гірські райони Львівської області – Дрогобицький ($I_p = 0,26$) та Старосамбірський ($I_p = 0,25$). Спільними проблемами гірських територій є недостатній розвиток бізнесу, низька інвестиційна привабливість⁹¹, неналежна транспортна і дорожня інфраструктура⁹², структурні проблеми на ринку праці, екологічні проблеми.

Географічні особливості гірських територій позначаються і на показниках забезпеченості соціальною інфраструктурою. Так, рівень охоплення дітей дошкільною освітою у гірських районах є найнижчим з-поміж адміністративних одиниць Львівської області (у 2019 р. в Старосамбірському районі – 34,6%, Самбірському районі – 34,0%, а у Турківському – лише 21,0%; в той час як середній показник по області – 55,0%). А у зв'язку із високою кількістю малокомплектних шкіл на зазначених територіях, середня наповнюваність класів у школах залишається нижче нормативного показника (15 учнів у класі) та суттєво нижчою за середній показник в області (21 учень у класі). Потребує оптимізації і мережа ліжкового фонду у лікарнях. Так, при нормативному значенні 37,5 ліжок на 10 тис. населення, у Турківському районі цей показник залишається одним з найвищих в регіоні і складає 58,1⁹³.

Не зважаючи на те, що м. Львів є найбільшим транспортним вузлом Західного регіону України, для Львівщини властива проблема низької транспортної доступності окремих територій. Найгострішою

⁹⁰ Мельник М. І., Лещух І. В., Синютка О. М. Вплив регіональної метрополії на структуризацію простору: центро-периферійний вимір. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 2. С. 46-60.

⁹¹ Наприклад, упродовж 2014-2018 рр. Турківський район характеризувався найменшими з-поміж адміністративних одиниць Львівської області обсягами залучення прямих іноземних інвестицій (на 1 мешканця у 2014 р. – 1,05 дол. США, а у 2018 р. – 0,99 дол. США).

⁹² У 2017 р. із загального обсягу програмних видатків місцевого бюджету Турківського району 27% коштів було спрямовано на розвиток доріг, що в умовах гірської місцевості є головним фактором інвестиційного розвитку.

⁹³ Стратегія розвитку гірських територій Львівської області на 2018-2022 роки. Львівська обласна державна адміністрація. URL: <http://sts-rrada.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Strategiya-rozvytku-girs%27kyh-terytoriy-1.pdf> (дата доступу: вересень 2020 р.).

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

ця проблема є для гірських сіл Львівщини, які не мають залізничного сполучення. Залізничні шляхи утворюють основну мережу, від якої відгалужуються інші транспортні шляхи, які є менш розвинутими. Зокрема, така ситуація спостерігається у Старосамбірському районі, де понад 20 сіл поза лініями залізничної колії є важкодоступними. Найгірша транспортна доступність спостерігається у Турківському та Сколівському районах, а також у гірській частині Дрогобицького району, де немає залізничного сполучення, що утруднює доступ для сільського населення як до місць праці, так і до отримання соціальних і адміністративних послуг⁹⁴.

Тому, пріоритетом місцевої та регіональної влади має стати здійснення заходів з підвищення конкурентоспроможності економіки гірських територій, переходу до моделі їх інтенсивного розвитку. Зокрема, активізація соціально-економічного розвитку периферії і, насамперед, гірських її районів, може сприяти формуванню тут нових промислових центрів навколо мм. Турка та Сколе, що передбачено Стратегією розвитку Львівської області на період 2021-2027 років.

Здійснені вище розрахунки дають можливість виділити певні територіальні закономірності між соціально-економічним розвитком районів області та їх віддаленістю від обласного центру, тобто здійснити типізацію (групування) районів з виділенням їх центрального, напівпериферійного та периферійного типів (рис.2.13).

До центрального типу належать райони, які розташовані в безпосередній близькості від «ядра» (районні центри віддалені не більше, ніж на 50 км від обласного центру), а їх індекс соціально-економічного розвитку знаходиться у межах $0,5 < I_p < 0,7$. Напівпериферійні райони дещо віддаленіші від «ядра», порівняно з центральними (50-75 км). Результати дослідження засвідчили, що їх I_p перебуває в діапазоні 0,3-0,5. Периферійні райони найбільш віддалені від обласного центру та мають $I_p < 0,3$.

Разом з тим, було виявлено певні невідповідності між віддаленістю районів області від обласного центру та рівнем їх соціально-економічного розвитку, що зумовило необхідність виділення, крім основних типів, їх підтипів. Зокрема, з-поміж центральних районів виділяється група адміністративних одиниць, рівень соціально-економічного розвитку яких є дещо нижчим, незважаючи на територіальну близькість цих районів до обласного центру. Це Жовківський, Перемишлянський і Миколаївський райони.

⁹⁴ Стратегія розвитку Львівської області на період 2020 року. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/05/146_dod_Strategiya_2020.pdf (дата доступу: вересень 2020 р.).

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Їх віднесемо до центральних районів лакунарного підтипу.

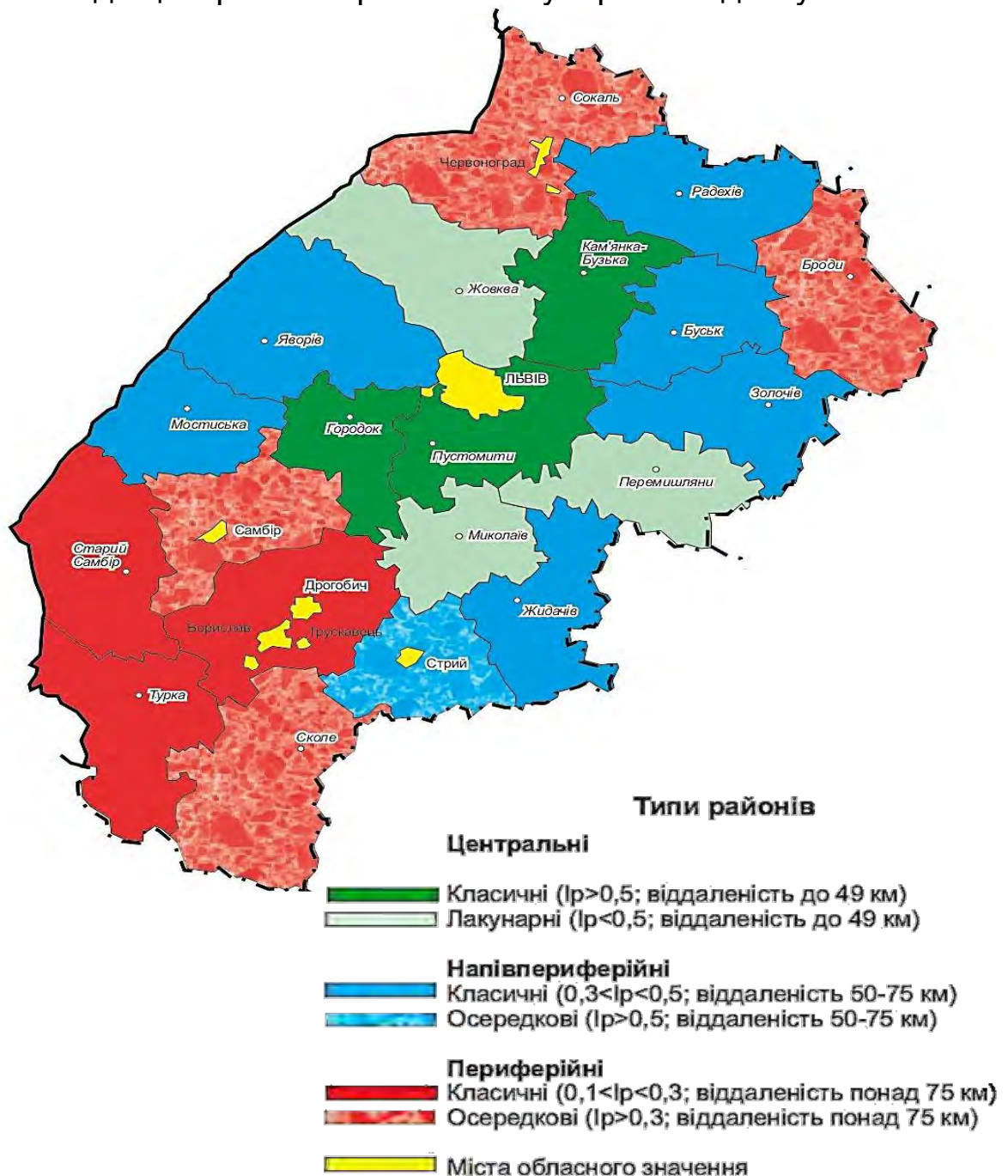

Рис. 2.13. Типізація районів Львівської області за рівнем соціально-економічного розвитку та віддаленістю від м. Львова

Джерело: розраховано автором

Стрийський район, незважаючи на його напівпериферійне розташування щодо м. Львова, характеризується вищим рівнем соціально-економічного розвитку, ніж інші напівпериферійні райони. Тобто названа адміністративна одиниця набуває ознак центральності поза впливом обласного центра і є осередком соціально-економічної активності у напівпериферії.

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

Не однорідними є й периферійні райони Львівської області. Так, Сколівський, Самбірський, Сокальський і Бродівський райони фактично набувають ознак напівпериферійності, адже характеризуються дещо вищим рівнем розвитку, порівняно з іншими периферійними адміністративними одиницями. Тому класифікуємо їх як півпериферійні райони осередкового підтипу.

Отже, вплив обласного центра – м. Львова на соціально-економічний розвиток адміністративних районів Львівської області має відцентрово-зональний характер, адже інтенсивність цього впливу знижується у міру зростання віддаленості районних центрів від «ядра». Разом з тим, рівень соціально-економічного розвитку районів є похідним, з одного боку, від потужності генерованих обласним центром імпульсів розвитку, а з іншого – визначається наявним локальним економічним потенціалом і здатністю до абсорбції впливів «ядра» та інших місцевих полюсів росту (наприклад, міст обласного значення)⁹⁵. Разом з тим, проведене дослідження дозволяє зробити низку інших висновків:

1) вищу питому вагу в основних загальнообласних показниках досліджуваного регіону упродовж аналізованого періоду становили центральні райони. Серед периферійних районів значну частку в низці загальнообласних показників (зокрема, показниках зайнятості, житлового будівництва, зовнішньоекономічної діяльності) займав Сокальський район, який перебуває в зоні інтенсивного впливу місцевого осередку соціально-економічного зростання – міста обласного значення Червоноград. Разом з тим, вищою інтенсивністю розвитку (за середньорічними темпами росту) характеризувалися периферійні райони, де драйверами розвитку, насамперед, є місцеві «полюси росту» (осередки концентрації ділової активності, капіталу – міста обласного значення, розміщені тут потужні промислові вузли, міжнародні пункти пропуску на Україно-Польському кордоні тощо);

2) рівень соціально-економічного розвитку районів Львівської області характеризується високою варіативністю, набуваючи найвищих значень у районах, які входять до Львівської агломерації (Пустомитівський, Кам'янка-Бузький, Городоцький, Яворівський та Жовківський райони). Крім того, одним із лідерів у регіоні за рівнем соціально-економічного розвитку є напівпериферійний Стрийський район ($I_p = 0,51$), де, на тлі деякого затухання впливу м. Львова, драйвером розвитку виступають наявні тут внутрішні потенційні та конкурентні переваги (Стрийсько-Роздільський промисловий вузол,

⁹⁵ Мельник М. І., Лещух І. В., Синютка О. М. Вплив регіональної метрополії на структуризацію простору: центрально-периферійний вимір. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 2. С. 46-60. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2013_2_7 (дата доступу: вересень 2020 р.).

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

місто обласного значення Стрий тощо). Найнижчий рівень соціально-економічного розвитку зафіксовано у периферійних, зокрема гірських районах області – Сколівському, Дрогобицькому, Старосамбірському та Турківському, що спричинено складними структурними проблемами (зокрема в економічній сфері (ускладнені умови господарювання в гірській місцевості, звужена секторально-галузева структура економіки), ринку праці, соціального забезпечення населення, природокористування), низьким розвитком транспортної та інженерної інфраструктури, що зумовлено, насамперед, географічними особливостями зазначених територій;

3) висока варіативність індексу соціально-економічного розвитку районів регіону (від 0,67 пунктів у Пустомитівському районі, до 0,17 пунктів – у Турківському районі) зумовлена специфікою господарського розвитку регіону, де поряд із традиційними старопромисловими, аграрними та промислово-аграрними адміністративними одиницями функціонують нові промислові, агломераційні, гірські та прикордонні території;

4) невідповідності між віддаленістю від м. Львова та індексом соціально-економічного розвитку адміністративних районів Львівської області (як от центральний Перемишлянський чи напівпериферійний Стрийський райони) об'єктивно пояснюються, з одного боку – наявністю/відсутністю внутрішніх конкурентних переваг окремих районів, а з іншого – їх залежністю від стимулюючої ролі та впливу інших місцевих полюсів росту.

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

У 2019 р., попри відносно невелику частку регіону в загальнодержавному ВРП – 4,7%, Полтавська область характеризувалася найвищим (після м. Києва) обсягом ВПР у розрахунку на 1 особу – 134,4 тис. грн (середній показник по країні – 94,6 тис. грн). Ключову роль у структурі ВДВ відіграють промисловість, сільське господарство, транспорт і зв'язок, торгівля.

Щільність населення Полтавської області у 2014 р. становила 50 ос. на 1 км² (середній показник по країні – 75 ос. на 1 км²), а у січні-червні 2021 р. – 47 ос. на 1 км² (середній показник по країні – 68 ос. на 1 км²). Система розселення області є досить типовою для регіонів Центральної України, де більшість населення сконцентровано у містах. При цьому, основна частина міського населення зосереджена у двох містах обласного значення – Полтаві та Кременчуці. В цих містах сконцентровано й потужний промисловий та науковий потенціал регіону.

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

Демографічна ситуація в області залишається складною. Так, коефіцієнт природного руху населення Полтавської області у 2020 р. становив -11 ос. на 1 тис. ос. наявного населення (середній показник по країні – -8 ос. на 1 тис. ос.). Натомість позитивним було сальдо міграції – +523 ос. При цьому, майже 75% прибулих місцем подальшого проживання обирали міські поселення.

За станом на 01.07.2021 р., доходи загального фонду бюджету Полтавської області у розрахунку на одного мешканця (без урахування трансфертів) становили 3,8 тис. грн та були найвищими з-поміж регіонів України (після Київської області). При цьому, рівень дотаційності бюджету області становив лише 0,79% та був найнижчим з-поміж регіонів України (після Київської області). А за обсягом капітальних видатків у розрахунку на одного мешканця область увійшла у п'ятірку лідерів⁹⁶.

Полтавська область входить до Північно-Східного економічного району. Розгалужена мережа автомобільних і залізничних шляхів створює необхідну інфраструктуру для торговельно-економічних зв'язків регіону зі столицею України, іншими економічними центрами – як вітчизняними, так і міжнародними, зокрема, через трансєвропейську автомагістраль E40.

За площею область посідає 7 позицію з-поміж областей України, займаючи 5% території держави.

Область є перспективною для розвитку вітроенергетики, а, зважаючи на високу концентрацію чорноземів, має необхідні передумови для розвитку органічного агровиробництва.

Полтавська область має значні поклади різноманітних корисних копалин, що є її суттєвою перевагою серед регіонів України (до нафтогазоносних відносяться 16 із 25 районів регіону). Значні родовища залізної руди Кременчуцького залізорудного району (м.Кременчук та м. Горішні Плавні) створюють необхідні умови для розвитку гірничодобувної промисловості, а в перспективі і металургійної галузі. У регіоні відкрито значні родовища мінеральних вод, які мають лікувальні властивості та використовуються в курортно-лікувальній сфері. Поблизу м. Миргорода розташоване родовище торф'яних грязей, які мають бальнеологічні властивості та застосовуються в курортних закладах міста. Область багата на водні ресурси⁹⁷.

⁹⁶ Дашборд фінансових показників громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/finance/dashboard> (дата доступу: вересень 2020 р.).

⁹⁷ Презентація профілю соціально-економічного розвитку Полтавської області. URL: <https://www.adm-pl.gov.ua/story/olena-adamovich-prezentaciya-profilyu-socialno-ekonomichnogo-rozvitku-poltavskoyi-oblasti> (дата доступу: вересень 2020 р.).

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Для оцінювання центрально-периферійної взаємодії м. Полтави та районів Полтавської області умовно поділимо останні на три групи залежно від віддаленості районного центра від «ядра» – м. Полтави:

1) центральні (найближчі), які знаходяться на відстані до 70 км від «ядра» – Диканський, Карлівський, Котелевський, Машівський, Новосанжарський, Полтавський, Решетилівський та Чутівський райони;

2) напівпериферійні (середньовіддалені) – від 70 км до 110 км. Це Великобагачанський, Зіньківський, Кобеляцький, Козельщинський, Миргородський, Хорольський та Шишацький райони;

3) периферійні (найвіддаленіші) – понад 110 км. Це Гадяцький, Глобинський, Гребінківський, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Оржицький, Пирятинський, Семенівський та Чорнухинський райони.

Результати проведеного аналізу питомої ваги районів Полтавської області в основних загальнообласних показниках у 2014 р. та 2019 р. (табл. 2.4) дозволяють зробити наступні висновки.

1. Нерівномірним є розвиток житлового будівництва у районах досліджуваного регіону. Так, центральний Полтавський район у 2019 р. акумулював 30,5% введеного в експлуатацію нового житла області (цікаво, що відповідний показник м. Полтави – 15,6%). При цьому, спостерігається тенденція до зростання упродовж 2017-2020 рр. ролі вказаного району в регіональному показнику нового будівництва. Чималу питому вагу, порівняно з іншими районами, в регіональному показнику введення в експлуатацію нового житла займає периферійний Кременчуцький район (у 2019 р. – 5,1%; +1,7 в.п., порівняно із 2017 р.). З-поміж іншого, це може бути спричинено зростанням чисельності населення у місті обласного значення Кременчук, нарощенням тут обсягів нового будівництва та винесенням частини нових житлових будівель на околиці міста та у приміську зону, що де-факто вже є територією району. Частка інших районів Полтавської області в регіональному показнику введення в експлуатацію нового житла у 2019 р. була меншою ніж 1% (за винятком Новосанжарського (1,3%) та Кобеляцького (1,8%) районів). А в периферійному Чорнухинському районі упродовж досліджуваного періоду нових житлових будівель в експлуатацію не приймалося.

Таблиця 2.4

Питома вага районів Полтавської області в основних загальнообласних показниках, 2014, 2019 рр., %

		Відстань до обл. центру (шосейними шляхами), км	Прийняття в експлуатацію нового житла		Кількість підприємств		Роздрібний товарооборот підприємств		Обсяг реалізованої промислової продукції		Капітальні інвестиції		Обсяг наданих послуг
			2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	
Центральні	Полтавський	1	22,73	30,47	4,00	4,52	2,34	1,47	0,21	0,34	2,18	2,87	1,60
	Диканський	30	0,64	0,60	1,45	1,26	0,33	0,16	0,78	1,24	3,44	0,95	0,17
	Машівський	36	0,16	0,41	0,83	0,87	0,34	0,24	1,32	конф	0,98	1,07	0,02
	Новосанжарський	36	0,70	1,34	1,58	1,41	0,45	0,47	0,16	0,04	0,29	0,46	0,25
	Решетилівський	40	0,48	0,80	1,41	1,29	1,01	1,25	0,65	0,08	0,46	0,79	0,06
	Чутівський	52	0,21	0,27	1,49	1,49	0,62	0,61	0,13	0,08	0,57	0,96	0,37
	Карлівський	53	0,29	0,35	1,87	1,80	1,52	1,26	0,28	0,37	1,03	1,41	0,26
	Котелевський	69	0,55	0,94	0,74	0,70	0,59	0,76	конф	0,04	1,05	1,04	0,07
	Всього центральні райони		25,76	35,18	13,37	13,34	7,19	6,23	3,52	2,19	10,00	9,55	2,80
Напівпериферійні	Кобеляцький	71	0,26	1,82	2,20	2,26	0,99	9,59	0,59	0,32	0,77	0,94	0,04
	Шишацький	72	0,34	0,57	0,77	0,74	0,45	0,34	5,11	7,65	2,27	3,65	0,01
	Великобагачанський	75	0,21	0,47	1,68	1,53	0,86	0,35	0,36	0,48	1,79	1,84	0,24
	Козельщинський	76	0,08	0,27	1,66	1,83	0,24	0,21	конф	конф	0,53	1,16	0,09
	Зіньківський	81	0,72	0,41	1,58	1,62	0,74	0,89	0,09	0,21	0,88	0,79	0,49
	Миргородський	101	0,27	0,50	0,80	0,91	0,44	0,21	---	---	0,62	1,12	0,15
	Хорольський	110	0,79	0,19	1,34	1,42	1,49	1,15	0,53	0,49	1,18	1,13	0,24
	Всього напівпериферійні р-ни		2,66	4,23	10,03	10,31	5,20	12,73	6,68	9,16	8,03	10,63	1,27
Периферійні	Кременчуцький	113	3,42	5,12	1,98	1,92	1,00	1,07	0,13	0,27	0,78	1,43	1,87
	Гадяцький	117	0,04	0,38	2,02	1,05	0,26	0,25	3,21	0,06	0,43	0,84	1,73
	Глобинський	127	0,40	0,89	3,60	3,16	1,35	1,22	4,00	3,74	7,84	3,05	0,17
	Семенівський	130	0,24	конф	1,23	1,22	0,50	0,36	конф	конф	0,30	0,86	0,25
	Лубенський	144	0,65	0,89	1,19	1,49	0,30	0,92	0,02	конф	0,50	0,71	0,11
	Оржицький	163	0,15	конф	0,73	0,75	0,42	0,30	0,19	0,26	0,41	0,95	0,04
	Чорнухинський	181	---	---	0,50	0,40	0,13	0,14	---	---	0,07	0,16	0,01
	Лохвицький	188	0,48	0,32	1,83	1,98	1,19	1,36	1,37	1,38	2,34	1,61	0,30
	Пирятинський	188	0,28	0,64	1,70	1,58	2,09	1,94	0,84	0,85	0,60	0,91	0,73
	Гребінківський	189	0,68	0,59	0,88	0,87	0,41	0,50	конф	0,59	0,40	1,15	0,15
	Всього периферійні райони		6,33	8,83	15,66	14,41	7,65	8,05	9,77	6,55	13,68	11,66	5,36

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Полтавській області

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

2. Упродовж досліджуваного періоду роль районів Полтавської області у формуванні загально регіонального показника реалізованої промислової продукції була незначною та характеризувалася тенденцією до зниження (20,1% – у 2014 р. та 18,7% – у 2019 р.). При цьому, більшість промислової продукції реалізовувалася напівпериферійними (Шашицький район) та периферійними (Глобинський та Лохвицький райони) районами. Натомість безумовними лідерами регіону за досліджуваним показником залишаються міста обласного значення – мм. Полтава (30,6% від відповідного обласного показника; +8,9 в.п., порівняно із 2014 р.), Кременчук (30,4%; -9,8 в.п., порівняно із 2014 р.) та Горішні Плавні (17,6%; +1,2 в.п., порівняно із 2014 р.), де розміщені провідні промислові підприємства регіону.

3. Розвиток сектору послуг досліджуваного регіону найбільш активним був у містах обласного значення і, насамперед, у м. Полтаві (містом реалізовано 62,8% послуг області). Натомість частка районів в обласному показнику реалізованих послуг становила <1% у всіх досліджуваних районах, окрім Полтавського (1,6%), Кременчуцького (1,9%) та Гадяцького (1,7%) районів. Зазначимо, названі райони розвиваються навколо міст обласного значення.

Вплив розвитку м. Полтави на розвиток районів області є доволі диференційованим (табл. 2.5).

Низькі значення коефіцієнтів кореляції між віддаленістю від м. Полтави та обсягом реалізованої промислової продукції районами регіону свідчать про незначний вплив обласного центра на розвиток промисловості в районах. Серед іншого, це зумовлено значним концентруванням промисловості регіону у містах обласного значення Полтава, Кременчук та Горішні Плавні (цими містами у 2019 р. було реалізовано майже 80% промислової продукції регіону). А, зважаючи на те, що усі зазначені міста розташовані у східній частині області, можна констатувати нерівномірний просторовий розподіл розвитку промисловості у регіоні.

Щодо розвитку промисловості на периферії, цікаво, що впродовж досліджуваного періоду спостерігається зниження впливу м. Полтави на відповідні процеси та зростання ролі м. Кременчука (у 2019 р. коефіцієнт кореляції між віддаленістю від м. Кременчук та часткою периферійних районів в обсязі реалізованої промислової продукції регіону становить -0,34 пункти).

У розвитку підприємництва та нового житлового будівництва на території Полтавської області прослідковується відцентровий характер. Тобто обласний центр м. Полтава упродовж

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

досліджуваного періоду найбільший вплив чинив на розвиток зазначених секторів у центральних районах та дещо менший – у напівпериферійних та периферійних районах регіону.

Таблиця 2.5

Взаємозалежність між віддаленістю від м. Полтави та показниками економічного розвитку адміністративних районів Полтавської області (за питомою вагою) у 2014 р. та 2019 р.

коефіцієнт кореляції

		Центральні (до 70 км): Диканський, Карлівський, Котелевський, Машівський, Новосанжарський, Полтавський, Решетилівський, Чутівський		Напівпериферійні (70-110 км): Великобагачанський, Зіньківський, Кобеляцький, Козельщинський, Миргородський, Хорольський, Шишацький		Периферійні (понад 110 км): Гадяцький, Глобинський, Гребінківський, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Оржицький, Пирятинський, Семенівський, Чорнухинський	
		2014	2019	2014	2019	2014	2019
питома вага районів у загальнообласному показнику, %	прийняття в експлуатацію нового житла	-0,776	-0,775	-0,552	-0,477	-0,360	-0,521
	кількість підприємств	-0,783	-0,776	-0,427	-0,346	-0,492	-0,352
	роздрібний товарооборот підприємств	-0,510	-0,198	-0,436	-0,332	0,174	0,192
	обсяг наданих послуг	-0,743	**	0,286	**	-0,567	**
	промислова продукція	-0,250	-0,312	-0,312	-0,312	-0,336	-0,122

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Полтавській області⁹⁸

**інформація відсутня

Відцентровий вектор розвитку спостерігається і у секторі торгівлі. Проте, в контексті впливу на розвиток торгівлі на периферії обласний центр впливу не чинить.

На основі компаративного аналізу центрально-периферійних взаємодій у Полтавській області виявлено дещо нижчий рівень соціально-демографічного розвитку у периферійних районах. Так, наприклад, показник природного приросту (скорочення) обернено корелює із віддаленістю районних центрів від м. Полтави ($R^2 = -0,58$; рис. 2.14). Тобто, ті райони, які знаходяться у безпосередній

⁹⁸ Офіційний сайт Головного управління статистики у Полтавській області. URL: <http://www.plkrstat.gov.ua/>

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

близькості до обласного центра характеризуються нижчим рівнем природного скорочення населення, порівняно із більш віддаленими районами (наприклад, Гадяцьким, Лубенським, Хорольським та ін. районами). Окреслена ситуація є наслідком більш інтенсивного розвитку бізнесу (як місця праці) в ареалі «ядра», вищим попитом на робочу силу та рівнем оплати праці тощо.

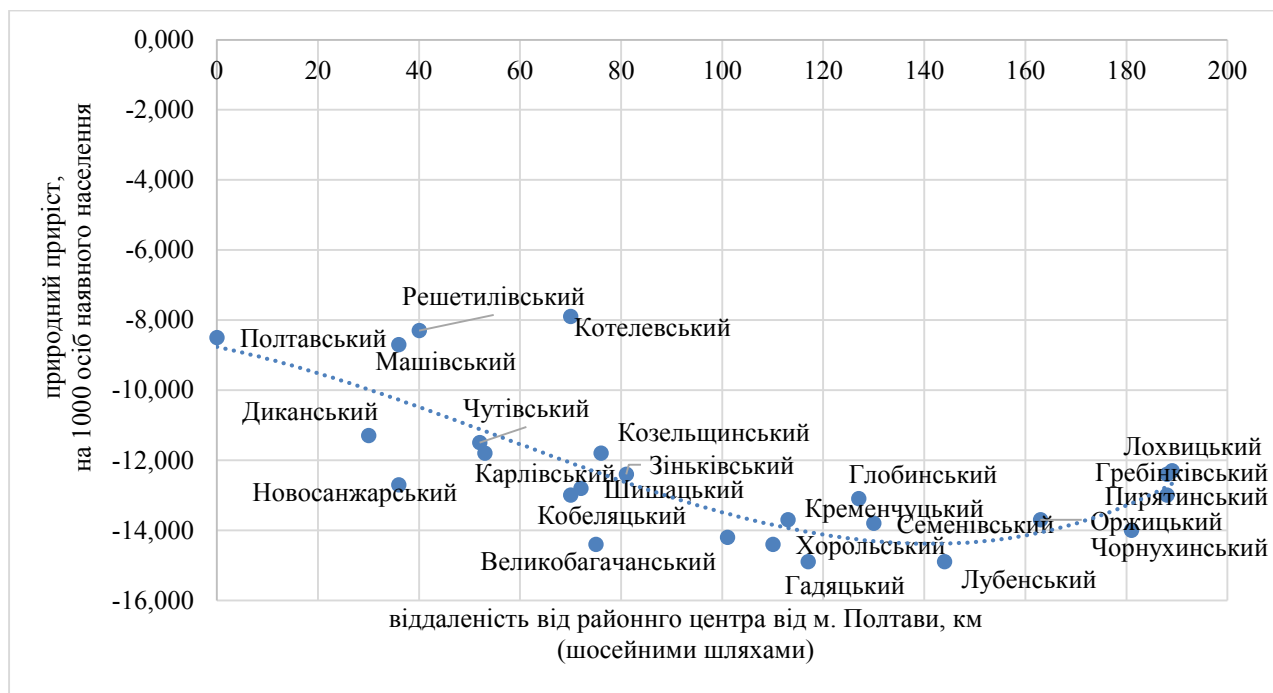

Рис. 2.14. Залежність природного приросту (скорочення) від віддаленості районних центрів від м. Полтави, 2020 р.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Полтавській області⁹⁹

Для комплексного оцінювання центрально-периферійної взаємодії на рівні «обласний центр – райони області» розрахуємо індекс соціально-економічного розвитку районів Полтавської області та проаналізуємо його з урахуванням віддаленості конкретного району від обласного центра. Результати розрахунків продемонстровано на рис. 2.15.

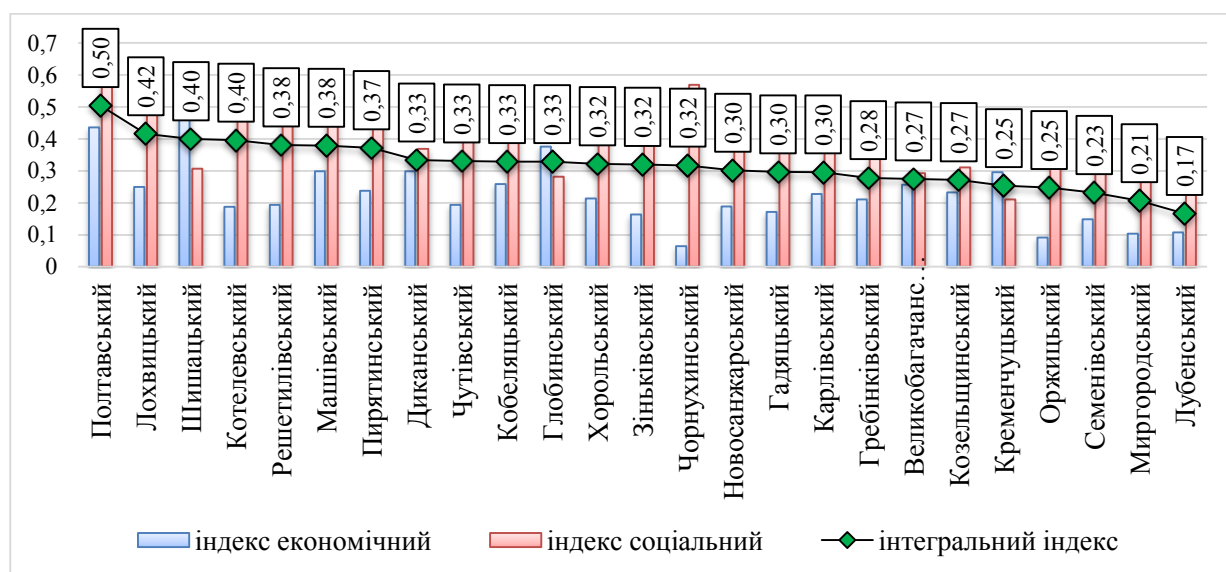
Рівень соціально-економічного розвитку районів області характеризується високою варіативністю, набуваючи найвищого значення у центральному Полтавському районі ($I_p=0,50$), а найнижчого – у периферійному Лубенському районі ($I_p=0,17$).

Разом з тим, результати дослідження, представлені на рис. 2.16, засвідчують неоднорідність просторового розвитку

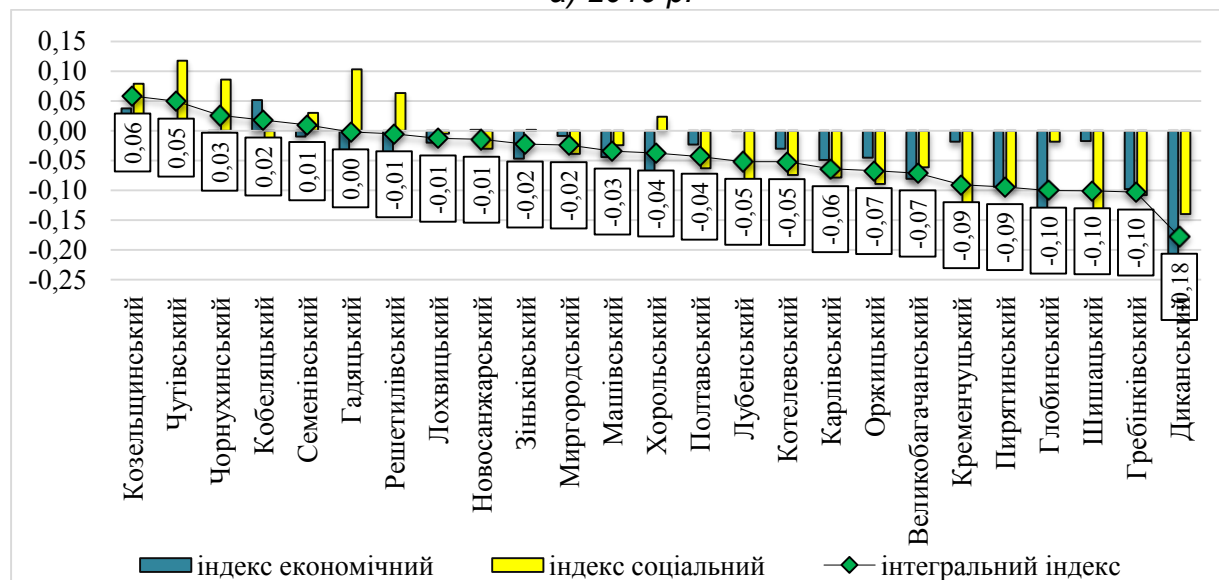
⁹⁹ Офіційний сайт Головного управління статистики у Полтавській області. URL: <http://www.pl.ukrstat.gov.ua/>

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

Полтавської області. Зокрема, 4 із 7 центральних районів нами віднесено до категорії «лакунарні». Тобто рівень їх соціально-економічного розвитку є нижчим, ніж визначений нами у процесі дослідження нормативний показник для центральних районів ($0,4 < I_p < 0,5$). Упродовж 2014-2019 рр. індекс соціально-економічного розвитку усіх центральних районів (окрім Чутівського району) характеризувався тенденцією до зниження. Найбільш динамічним цей процес був у Диканському районі (-0,18 п.; найгірше зниження у регіоні).

а) 2019 р.

б) зміна показників 2019 р. щодо 2014 р.

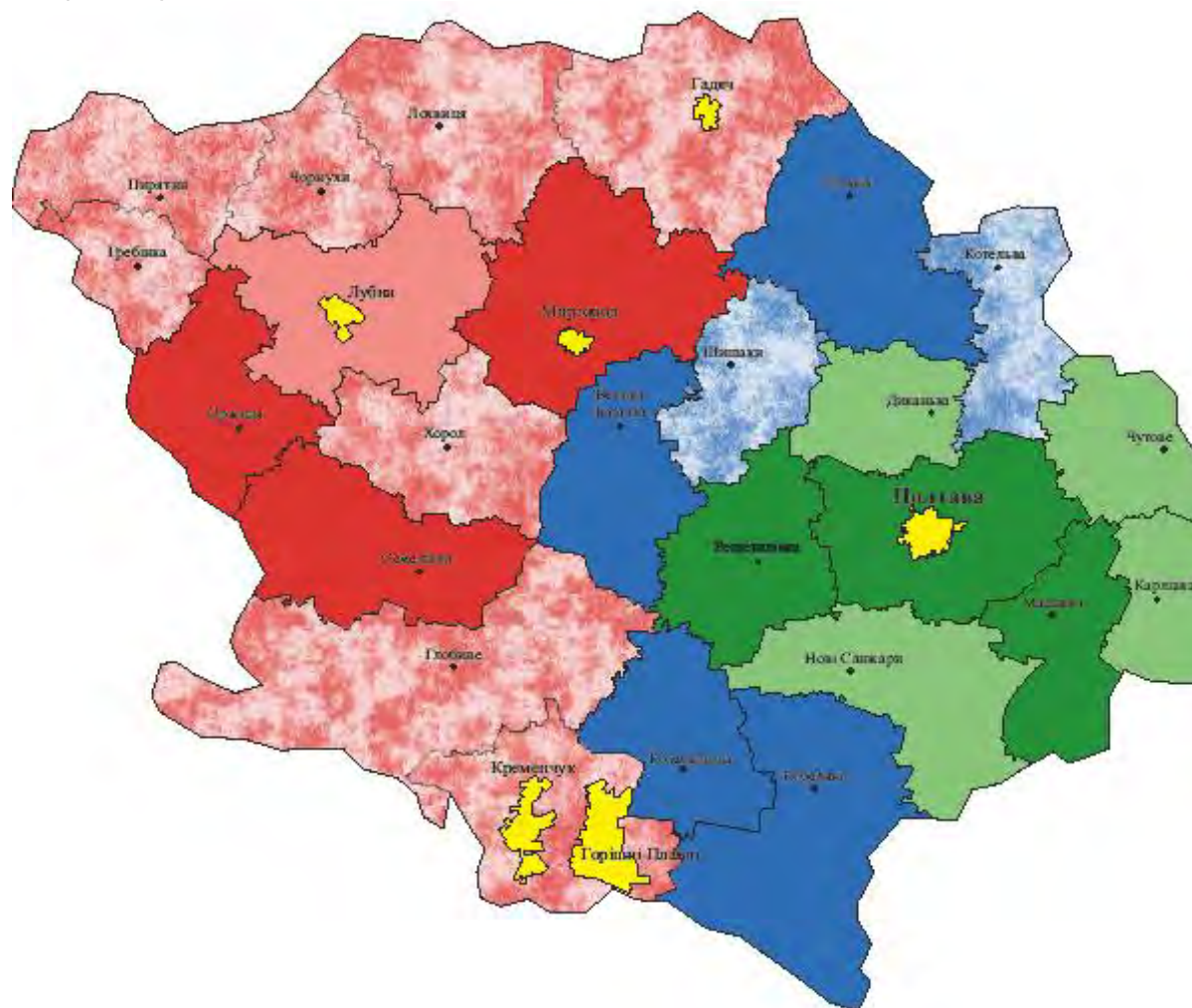
Рис. 2.15. Індекс соціального та економічного розвитку районів Полтавської області

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Полтавській області¹⁰⁰

¹⁰⁰ Офіційний сайт Головного управління статистики у Полтавській області. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Натомість для Полтавської області характерна розвинута (у соціально-економічному контексті) напівпериферія. Так, по-перше, тут відсутні лакунарні райони, по-друге, у 2 із 6 напівпериферійних районів рівень соціально-економічного розвитку (I_p) є вищим, ніж встановлений нормативний показник для відповідної групи районів ($0,3 < I_p < 0,4$).

Типи районів

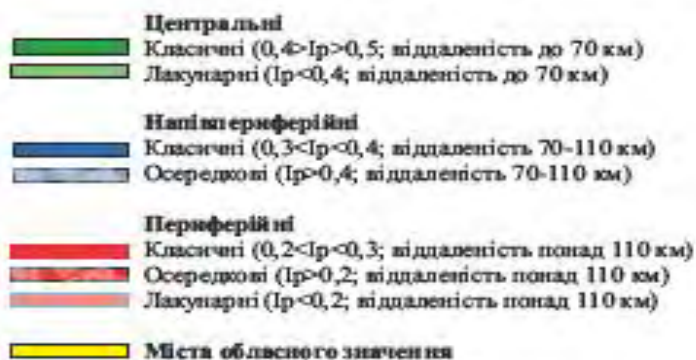

Рис. 2.16. Типізація районів Полтавської області за рівнем соціально-економічного розвитку та віддаленістю від м. Полтава
Джерело: складено автором

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

Розвинутою у Полтавській області є її периферія. Лідером за показником соціально-економічного розвитку тут є Лохвицький район ($I_p=0,42$), який набуває ознак «ядра» локального рівня.

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Чернігівська область знаходиться у північно-східній частині України та межує на заході з Київською, на півдні – з Полтавською, на сході – з Сумською областями України, а на півночі – з Гомельською областю Республіки Білорусь та Брянською областю Російської Федерації. Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки чотирьом районам області (Семенівському, Корюківському, Сновському та Новгород-Сіверському, загальна площа території – 78,6 тис. км²; 7,8% від площі області) надано статус прикордонних територій в несприятливих умовах через сухопутний кордон з Росією. У 2019 р. на цих територіях проживало 18,6% населення області¹⁰¹.

У 2019 р. обсяг ВРП у розрахунку на 1 особу у Чернігівській області становив 78,1 тис. грн (середній показник по країні – 94,6 тис. грн), а частка регіону в загальнодержавному ВРП – 2,0%.

Чернігівська область характеризується найнижчою з-поміж регіонів України щільністю населення. Так, у 2014 р. тут проживало лише 33,4 ос. на 1 км² (середній показник по країні – 75,3 ос. на 1 км²), а у січні-червні 2021 р. – 30,5 ос. на 1 км² (середній показник по країні – 68,4 ос. на 1 км²).

За даними¹⁰², у 2018 р. 17 районів області мали щільність населення меншу, ніж 15 осіб/км² (вищою густота населення була лише у Чернігівському, Куликівському, Ніжинському, Носівському та Прилуцькому районах).

У 2018 р. Чернігівська область була «лідером» в Україні за демографічним навантаженням населення у віці 16-59 років. Коефіцієнт природного руху населення Чернігівської області у 2020 р. був найнижчим з-поміж регіонів України – -13,8 ос. на 1 тис. ос. наявного населення (середній показник по країні – -8,1 ос. на

¹⁰¹ Функціональні типи територій як об'єкт державної регіональної політики: методичні підходи до ідентифікації: науково-аналітична доповідь / наук. ред. д.е.н., проф. Сторонянська І. З. Львів, ІРД НАНУ. 2020. 150 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20200041.pdf>. С. 109.

¹⁰² Всеукраїнська нарада з актуальних питань формування та реалізації державної регіональної політики (19-20 грудня 2019 р., м. Львів) / Міністерство розвитку громад та територій: аналітичні матеріали. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/materiali-vseukrayinskoyi-naradi-z-aktualnih-pitan-formuvannya-ta-realiztsiyi-derzhavnoyi-regionalnoyi-politiki-19-20-grudnya-2019-roku-m-lviv/> (дата доступу: липень 2021 р.)

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

1 тис. ос.). Від'ємним було й сальдо міграції – -999 ос. При цьому, 90,2% вибулих – це жителі сільських поселень.

Обласним центром Чернігівської області є місто Чернігів – важливий політико-економічний та соціально-культурний осередок України. У 2020 р. за результатами Шостого всеукраїнського муніципального дослідження¹⁰³, проведеного Міжнародним республіканським інститутом, місто увійшло у трійку лідерів за Індексом задоволеності якістю сфери обслуговування і послуг, що надаються жителям. Натомість, особливістю та проблемою розвитку сільських територій Чернігівської області (зокрема, прикордонних) є те, що значна їх частина – це депресивні, «вимираючі села», які характеризуються старінням і посиленням депопуляції населення, низькою його щільністю та віддаленістю від центрів надання послуг.

Особливість регіону є також те, що саме тут розташоване місто обласного підпорядкування Славутич, територія якого є ексклавом Київської області на частині території Ріпкинського і Чернігівського районів Чернігівської області.

Для оцінювання центрально-периферійної взаємодії м. Чернігова та районів Чернігівської області умовно поділимо останні на три групи залежно від віддаленості районного центра від «ядра» – м. Чернігова:

1) центральні (найближчі), які знаходяться на відстані до 70 км від «ядра» – Городнянський, Козелецький, Куликівський, Менський, Ріпкинський, Чернігівський та Сновський (колишній Щорський) райони;

2) напівпериферійні (середньовіддалені) – від 70 км до 130 км. Це Бобровицький, Борзнянський, Корюківський, Ніжинський, Носівський та Сосницький райони;

3) периферійні (найвіддаленіші) – понад 130 км. Це Бахмацький, Варвинський, Коропський, Новгород-Сіверський, Семенівський, Срібнянський, Талалаївський, Ічнянський та Прилуцький райони.

Результати проведеного аналізу питомої ваги районів Чернігівської області в основних загальнообласних показниках у 2014р. та 2019 р. (табл. 2.6) дозволяють зробити наступні висновки.

¹⁰³ Шосте всеукраїнське муніципальне дослідження - орієнтир для місцевої влади під час виборів 2020: аналітичне дослідження. URL: <https://www.iri.org.ua/programi/istorii-uspihu/shoste-vseukrainske-municipalne-doslidzhennya-orientir-dlya-miscevoi-vladi> (дата доступу: липень 2021 р.).

Таблиця 2.6

Питома вага районів Чернігівської області в основних загальнообласних показниках, 2014, 2019 рр., %

Показники Райони		Відстань до обласного центру (шосейними шляхами), км	Прийняття в експлуатацію нового житла		Кількість підприємств		Роздрібний товарооборот підприємств		Обсяг реалізованої промислової продукції		Середньооблікова кількість штатних працівників		Капітальні інвестиції		Обсяг наданих послуг	
			2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019	2014	2019
Центральні	Чернігівський	1	10,27	9,47	4,45	4,78	8,39	7,14	0,20	1,00	3,19	2,80	3,62	3,42	1,56	1,44
	Ріпкинський	37	0,29	1,06	1,63	1,18	1,25	0,61	0,50	0,50	1,69	1,56	0,72	1,50	0,19	0,12
	Куликівський	40	0,79	0,25	1,06	0,79	0,39	0,10	0,60	к	1,51	1,07	1,43	2,09	0,19	0,14
	Городнянський	57	0,00	1,94	2,03	1,74	1,17	0,94	0,20	0,40	2,17	1,83	0,66	1,00	0,32	0,28
	Козелецький	68	5,18	4,12	2,64	3,23	3,40	3,50	1,10	1,40	3,23	3,33	2,14	2,61	1,30	2,25
	Менський	69	0,75	2,41	2,99	2,82	1,20	1,26	3,80	1,60	2,82	2,25	3,55	2,72	0,58	0,27
	Сновський	70	0,90	1,20	1,11	1,16	1,15	1,09	0,40	0,40	1,69	1,75	1,22	1,31	0,09	1,68
	Всього центральні райони		18,2	20,4	15,9	15,7	17,0	14,7	6,9	5,3	16,3	14,5	13,3	14,7	4,2	6,2
Напівпериферійні	Корюківський	86	0,70	0,62	2,04	1,92	1,61	1,59	11,50	8,30	2,84	2,97	7,52	5,72	0,68	0,59
	Сосницький	89	0,00	конф	1,10	0,93	0,54	0,27	0,40	0,30	1,34	1,18	0,26	0,53	0,05	0,04
	Ніжинський	91	0,37	1,13	1,33	1,44	1,51	0,52	0,80	конф	2,20	1,46	0,85	1,64	0,02	0,01
	Носівський	101	2,61	1,97	1,55	1,43	0,93	1,18	0,20	0,40	1,87	1,64	3,57	1,54	0,12	1,17
	Бобровицький	107	1,19	3,23	1,56	1,78	1,84	2,24	0,50	к	2,59	2,99	4,62	8,19	1,27	0,93
	Борзнянський	123	0,93	0,62	3,72	2,87	1,07	0,79	0,30	0,10	2,43	2,05	3,12	1,69	0,57	0,49
	Всього напівпериферійні райони		5,8	7,6	11,3	10,4	7,5	6,6	13,6	9,2	13,3	12,3	19,9	19,3	2,7	3,2
Периферійні	Коропський	139	0,00	0,20	1,79	1,66	0,63	0,36	0,20	0,20	1,63	1,59	0,53	1,20	0,17	0,13
	Ічнянський	155	0,35	1,14	3,11	2,87	0,79	0,73	3,60	2,10	3,29	3,15	6,28	4,48	0,43	0,36
	Бахмацький	156	1,37	1,98	4,12	4,25	1,75	1,90	0,10	0,00	3,66	3,60	6,51	4,47	0,66	1,49
	Семенівський	156	0,06	0,31	1,66	1,65	0,45	0,23	0,20	0,30	1,34	1,48	0,60	0,86	0,32	0,41
	Прилуцький	173	0,51	1,43	1,99	1,91	0,83	0,29	2,90	4,40	2,90	2,65	1,98	1,81	0,85	2,73
	Н.-Сіверський	175	0,12	конф	0,85	0,87	0,10	0,06	0,00	–	1,80	0,33	0,21	0,52	0,00	0,00
	Варвинський	204	0,24	1,19	1,05	1,06	0,40	0,13	3,40	4,30	2,67	2,71	1,07	11,43	0,10	0,19
	Срібнянський	213	0,00	конф	0,43	0,37	0,12	0,08	–	–	1,05	0,93	0,47	1,27	0,06	0,01
	Талалаївський	215	0,00	конф	1,00	0,81	0,37	0,13	0,00	–	1,12	0,87	1,12	0,70	0,92	0,09
	Всього периферійні райони		2,6	6,2	16,0	15,4	5,5	3,9	10,4	11,2	19,5	17,3	18,8	26,7	3,5	5,4

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Чернігівській області¹⁰⁴¹⁰⁴ Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області. URL: <https://www.chernigivstat.gov.ua/>.

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

1. У центральних районах регіону більш інтенсивно розвивається житлове будівництво та сектор торгівлі, порівняно з іншими районами, що є закономірним з огляду на, по-перше, більшу чисельність населення, по-друге, близькість розташування до м.Чернігова, центра концентрації ділової активності.

2. Вища частка периферійних районів у загальнообласному показнику реалізованої промислової продукції свідчить про деякий відцентровий характер розвитку промисловості в регіоні. Крім того, у 2014-2018 рр. середньорічний темп росту обсягу реалізованої промислової продукції периферійними районами становив 2,37 пункти, тоді як відповідний показник центральних районів – 1,68 пунктів, а напівпериферійних – 1,48 пунктів. Низка периферійних районів Чернігівської області входить до Київського промислового району (зокрема, у Варвинському районі розташовані Гнідинцівське, Лесяківське та Богданівське нафтогазові родовища, у Прилуцькому районі – Прилуцьке нафтове родовище, у Семенівському – родовище фосфоритів тощо), а також межує із так званим Броварським сектором Київської промислової агломерації (а, відтак, і розвивається під його впливом). Зважаючи на це, вважаємо, що саме промисловість може стати рушієм подальшого розвитку периферії Чернігівської області, зокрема, завдяки «генеруванню» нових робочих місць для місцевого населення, підвищення рівня інфраструктурного забезпечення віддалених районів тощо.

3. Дещо нижча частка центральних районів у загальнообласному показнику зайнятості, порівняно з іншими районами регіону, може бути результатом «стягування» містом Черніговом робочої сили із центральних районів (у 2012 р. в місті працювало 38,3% зайнятих області, а у 2019 р. – 41,5%).

4. Частка наданих послуг у центральних районах хоча і є вищою порівняно з іншими районами регіону, проте загалом залишається незначною – лише 6,2% у 2019 р. Така ситуація обумовлена тим, що ядрами розвитку сектору послуг традиційно є великі міста (наприклад, у 2019 р. частка м. Чернігова в загальнообласному показнику наданих послуг становила 73,8%, а частка усіх міст обласного значення в названому показнику – 85,2%).

Вплив м. Чернігова на розвиток районів області є доволі диференційованим (табл. 2.7). Представлені результати розрахунків підтверджують вплив (різної інтенсивності) розвитку «ядра» на центральні та периферійні райони. Натомість, додатне значення коефіцієнтів кореляції між віддаленістю від м. Чернігова та

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

показниками економічного розвитку напівпериферійних районів Чернігівської області свідчать про те, що «ядро» не чинить вагомого впливу на розвиток зазначених територій. Причина цього вбачається нами у більшому впливі на розвиток напівпериферії низки інших точок економічного зростання:

Таблиця 2.7

Взаємозалежність між віддаленістю від м. Чернігова та показниками економічного розвитку адміністративних районів Чернігівської області
(за питомою вагою) у 2014 р. та 2019 р.

коефіцієнт кореляції

Райони Показники		Центральні (до 70 км): Городнянський, Козелецький, Куликівський, Менський, Ріпкинський, Чернігівський, Сновський		Напівпериферійні (70-130 км): Бобровицький, Борзнянський, Корюківський, Ніжинський, Носівський, Сосницький		Периферійні (понад 137 км): Бахмацький, Варвинський, Коропський, Новгород-Сіверський, Семенівський, Срібнянський, Талалаївський, Ічнянський, Прилуцький	
		2014	2019	2014	2019	2014	2019
питома вага районів у загальнообласному показнику, %	прийняття в експлуатацію нового житла	-0,641	-0,632	0,347	0,122	-0,318	-0,140
	кількість підприємств	-0,501	-0,425	0,767	0,763	-0,655	-0,647
	роздрібний товарооборот підприємств	-0,704	-0,609	0,005	0,166	-0,514	-0,467
	середньооблікова кількість штатних працівників	-0,128	-0,008	0,214	0,152	-0,395	-0,368
	обсяг наданих послуг	-0,422	-0,108	0,387	0,387	-0,274	-0,244

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Чернігівській області¹⁰⁵

по-перше, тут розташоване місто обласного підпорядкування Ніжин – осередок розвитку торгівлі та надання послуг;

по-друге, напівпериферійні райони розташовані поруч із містами обласного значення Новгород-Сіверський (на північному

¹⁰⁵ Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області. URL: <https://www.chernigivstat.gov.ua/>

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

сході) та Прилуки (на півдні) (ці міста по відношенню до «ядра» є периферійними), відстань до яких від центрів напівпериферійних районів є суттєво меншою, ніж до обласного центра – м. Чернігова. При цьому, наприклад, м. Прилуки – потужний полігалузовий промисловий центр регіону (тут реалізується майже третина усієї промислової продукції області), важливий вузол залізничних та автомобільних шляхів; рівень оплати праці у місті є одним із найвищих в регіоні;

по-третє, напівпериферійні Бобровицький та Носівський райони розташовані поруч із Київською областю, а відтак, їх розвиток певним чином визначається й розвитком сусідньої області та столиці України – м. Київ.

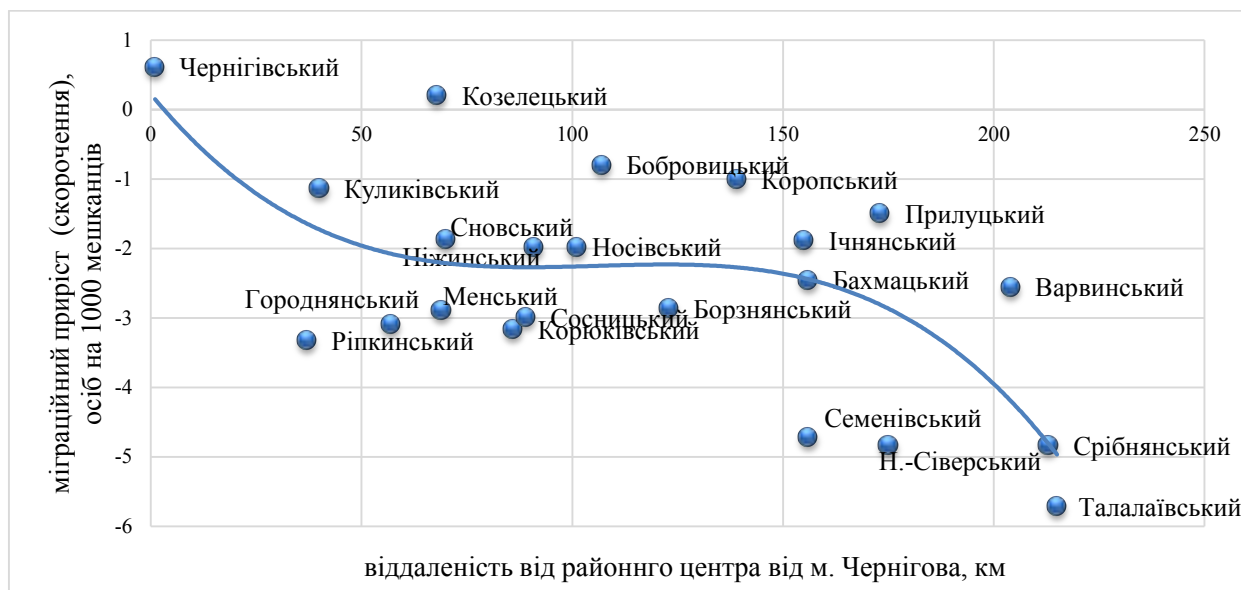
Щодо напівпериферійних Бобровицького та Носівського районів слід наголосити, що вигідне їх географічне положення (близькість розташування із Київською областю; відносно невелика відстань до м. Києва; безпосереднє сусідство із містами обласного значення Ніжин (на північному сході) та Прилуки (на південному сході)) зумовлюють вищі середньорічні темпи розвитку зазначених районів за більшістю соціально-економічних показників, порівняно з іншими напівпериферійними районами регіону. А темпи приросту товарооборот підприємств роздрібної торгівлі у названих районах є найвищими в Чернігівській області (після Менського району).

На основі компаративного аналізу центрально-периферійних взаємодій у Чернігівській області виявлено дещо нижчий рівень соціально-демографічного розвитку у периферійних районах. Так, наприклад, віддаленість районних центрів від м. Чернігова обернено корелює із показниками міграційного приросту (скорочення) ($R^2 = -0,57$; рис. 2.17). Тобто, ті райони, які знаходяться у безпосередній близькості до обласного центра характеризуються нижчим рівнем міграційного скорочення (а Козелецький та Чернігівський райони – міграційним приростом), порівняно із більш віддаленими районами (наприклад, Талалаївським, Срібнянським, Новгород-Сіверським та Семенівським районами). Окреслена ситуація є наслідком більш інтенсивного розвитку бізнесу (як місця праці) в ареалі «ядра», вищим попитом на робочу силу та рівнем оплати праці тощо.

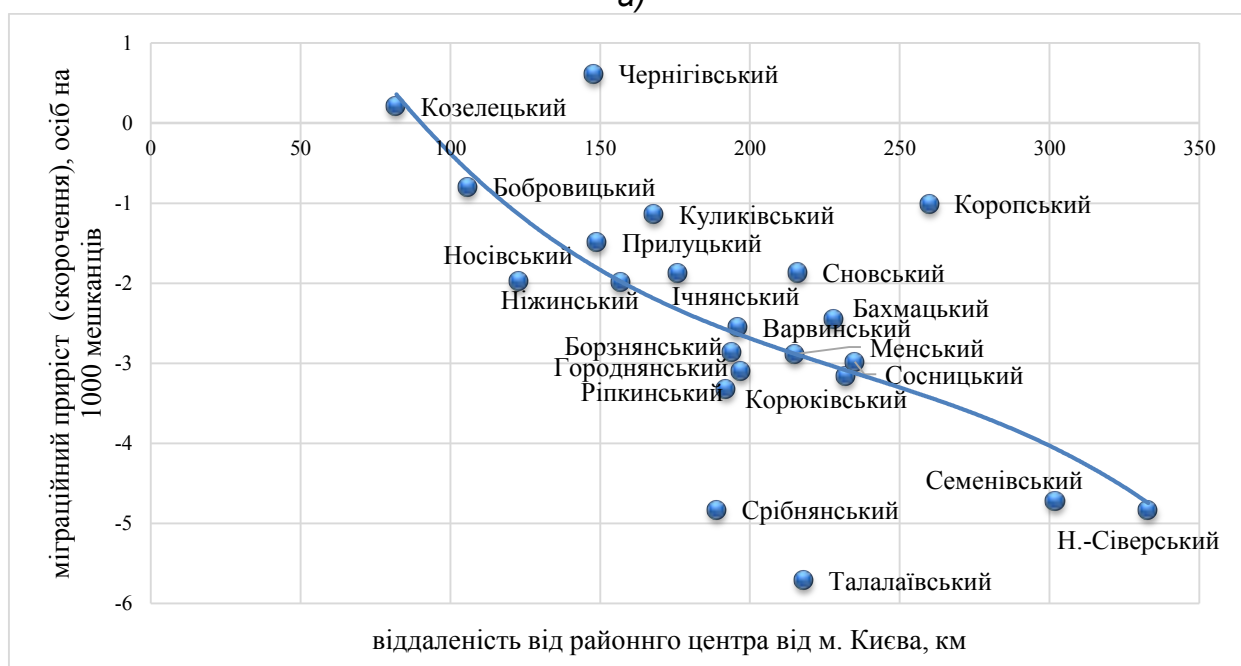
Цікаво, що чималий вплив на показник міграційного приросту (скорочення) у Чернігівській області чинить сусідство низки її районів із Київською областю та м. Києвом ($R^2 = -0,66$; рис. 2.17). Особливо це помітно в Козелецькому та Бобровицькому районах, які

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

безпосередньо межують із Київською областю, а також у неподалік розташованих Прилуцькому, Носівському та Варвинському районах.

а)

б)

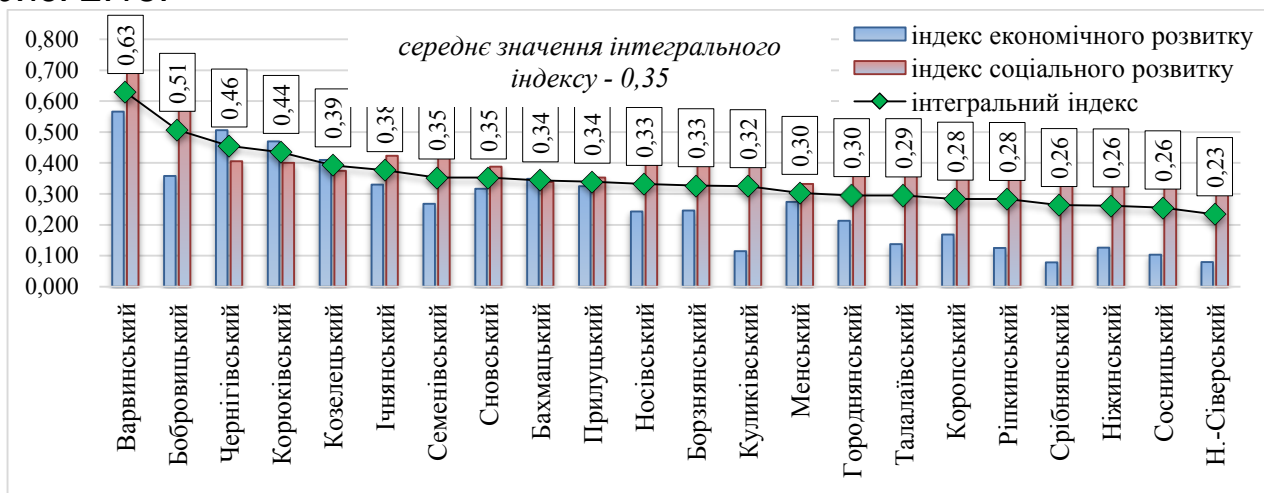
Рис. 2.17. Залежність міграційного приросту (скорочення) від віддаленості районних центрів від м. Чернігова (а) та м. Києва (б), 2020 р.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Чернігівській області

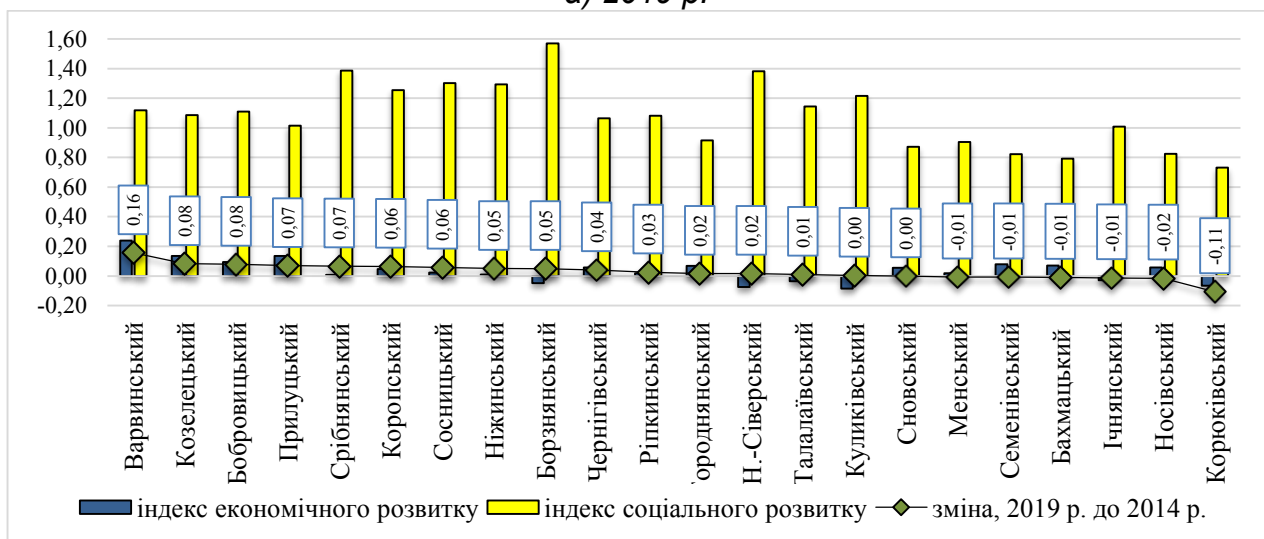
Передумовою існування зазначеного вектора внутрішньої мобільності мешканців Чернігівської області є, насамперед, вища частка вакансій у м. Києві (12,9% від загальної кількості вакансій по

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Україні за станом на січень-вересень 2019 р.; найвищий показник з-поміж регіонів України) та Київській області (7,5%), тоді як аналогічний показник у Чернігівській області становив лише 2,1%¹⁰⁶. Для комплексного оцінювання центр-периферійної взаємодії на рівні «обласний центр – райони області» розрахуємо індекс соціально-економічного розвитку районів Чернігівської області та проаналізуємо його з врахуванням віддаленості конкретного району від обласного центра. Результати розрахунків демонструє рис. 2.18.

а) 2019 р.

б) зміна показників 2019 р. щодо 2014 р.

Рис. 2.18. Індекс соціального та економічного розвитку районів Чернігівської області

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Чернігівській області¹⁰⁷

¹⁰⁶ Кількість вакансій за регіонами у 2019 році (за даними державної служби зайнятості): статистичні дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰⁷ Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області. URL: <https://www.chernigivstat.gov.ua/>

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

Рівень соціально-економічного розвитку районів Чернігівської області характеризується високою варіативністю, набуваючи найвищого значення у периферійному Варвинському районі ($I_p=0,63$), а найнижчого – у Новгород-Сіверському районі ($I_p=0,23$).

Перевагою Варвинського району є його вигідне економіко-географічне розміщення (відносна близькість розташування до Київської області та м. Києва¹⁰⁸; входження до Київського промислового району; наявність низки нафтогазових родовищ та ін.). Район характеризується найвищими в регіоні (у розрахунку на 1 мешканця): 1) середньорічною кількістю штатних працівників; 2) рівнем оплати праці (у 2020 р. – 13233 грн, відповідний показник по області – 9328 грн); 3) обсягом реалізації промислової продукції (після Корюківського району); 4) обсягом капітальних інвестицій (після Бобровицького району). Крім того, у Варвинському районі зафіксовано один з найнижчих в регіоні темпів природнього скорочення населення. Фактично, названий район – центр дещо нижчого – локального ієрархічного рівня, який сформувався поза зоною інтенсивного впливу м. Чернігова, та упродовж досліджуваного періоду найбільше наростив свій соціально-економічний потенціал, порівняно з іншими районами регіону (у т.ч. й центральними).

Разом з тим, аналіз відхилення від графіка залежності між віддаленістю від м. Чернігова та рівнем соціально-економічного розвитку районів Чернігівської області (рис. 2.19) дозволяє констатувати вищий рівень розвитку тих районів, які розташовані у безпосередній близькості до Київської області. Тобто, попри вплив на розвиток зазначених районів регіонального центра – м. Чернігів, вагомими є і просторові вектори впливу м. Києва.

На напівпериферії та периферії поза зоною інтенсивного впливу м. Чернігова сформувалася низка центрів дещо нижчого – локального ієрархічного рівня – Корюківка, Прилуки, Ічня тощо. Наявний потенціал розвитку цих центрів дозволяє їм здійснювати певний вплив на соціально-економічний розвиток свого та сусідніх районів.

Здійснені вище розрахунки дають можливість виділити певні територіальні закономірності між соціально-економічним розвитком районів Чернігівської області та їх віддаленістю від обласного центра, тобто здійснити типізацію (групування) районів з виділенням

¹⁰⁸ Відстань між містами Варва та Чернігів становить 204 км, а між містами Варва та Київ – 196 км.

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

їх центрального, напівпериферійного та периферійного типів (рис. 2.20).

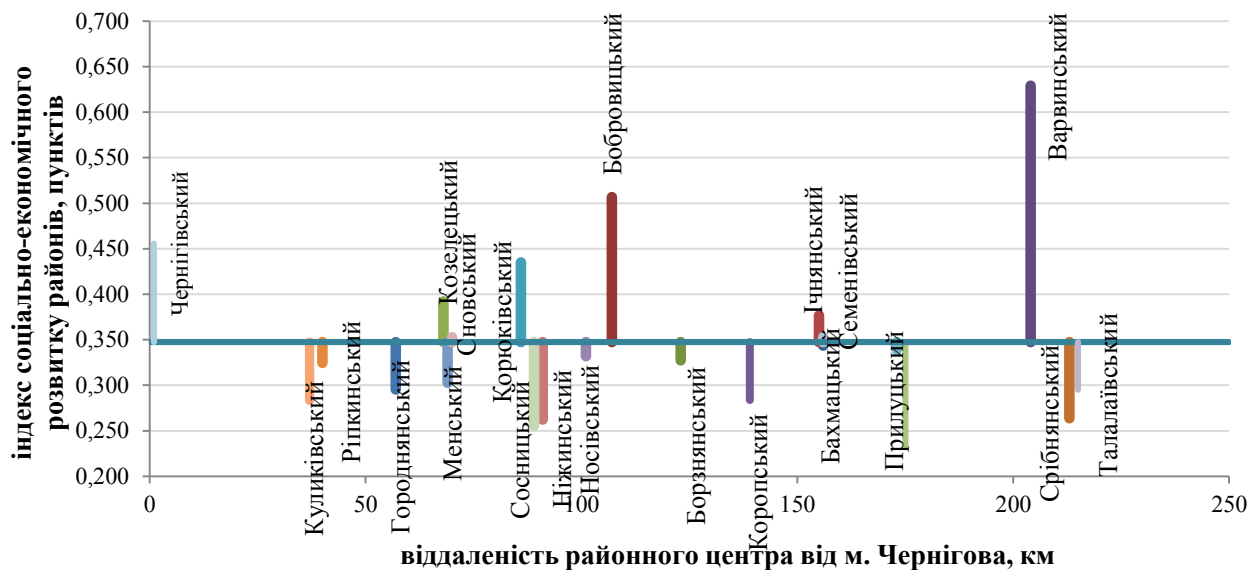

Рис. 2.19. Відхилення від графіка залежності між віддаленістю від м. Чернігова та рівнем соціально-економічного розвитку районів Чернігівської області

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Чернігівській області¹⁰⁹

До центрального типу нами віднесено райони, які розташовані в безпосередній близькості від «ядра» (районні центри віддалені не більше, ніж на 70 км від обласного центру), а їх індекс соціально-економічного розвитку (I_p) становить $>0,4$. Напівпериферійні райони більш віддалені від «ядра», порівняно з центральними (70-130 км). Результати дослідження засвідчили, що їх I_p перебуває в діапазоні 0,3-0,4. Периферійні райони найбільш віддалені від обласного центра та мають $I_p < 0,3$.

Однак, виявлені невідповідності між віддаленістю районів області від обласного центру та рівнем їх соціально-економічного розвитку зумовили необхідність виділення, крім основних типів, їх підтипів. Зокрема, з-поміж центральних районів виділяється група адміністративних одиниць, рівень соціально-економічного розвитку яких є дещо нижчим, незважаючи на територіальну близькість цих районів до обласного центра. Це Сновський, Куликівський, Менський, Городнянський та Ріпкинський райони. Їх віднесемо до центральних районів лакуарного підтипу.

¹⁰⁹ Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області. URL: <https://www.chernigivstat.gov.ua/>

2.2. Просторовий аналіз впливу обласного центру на територію області

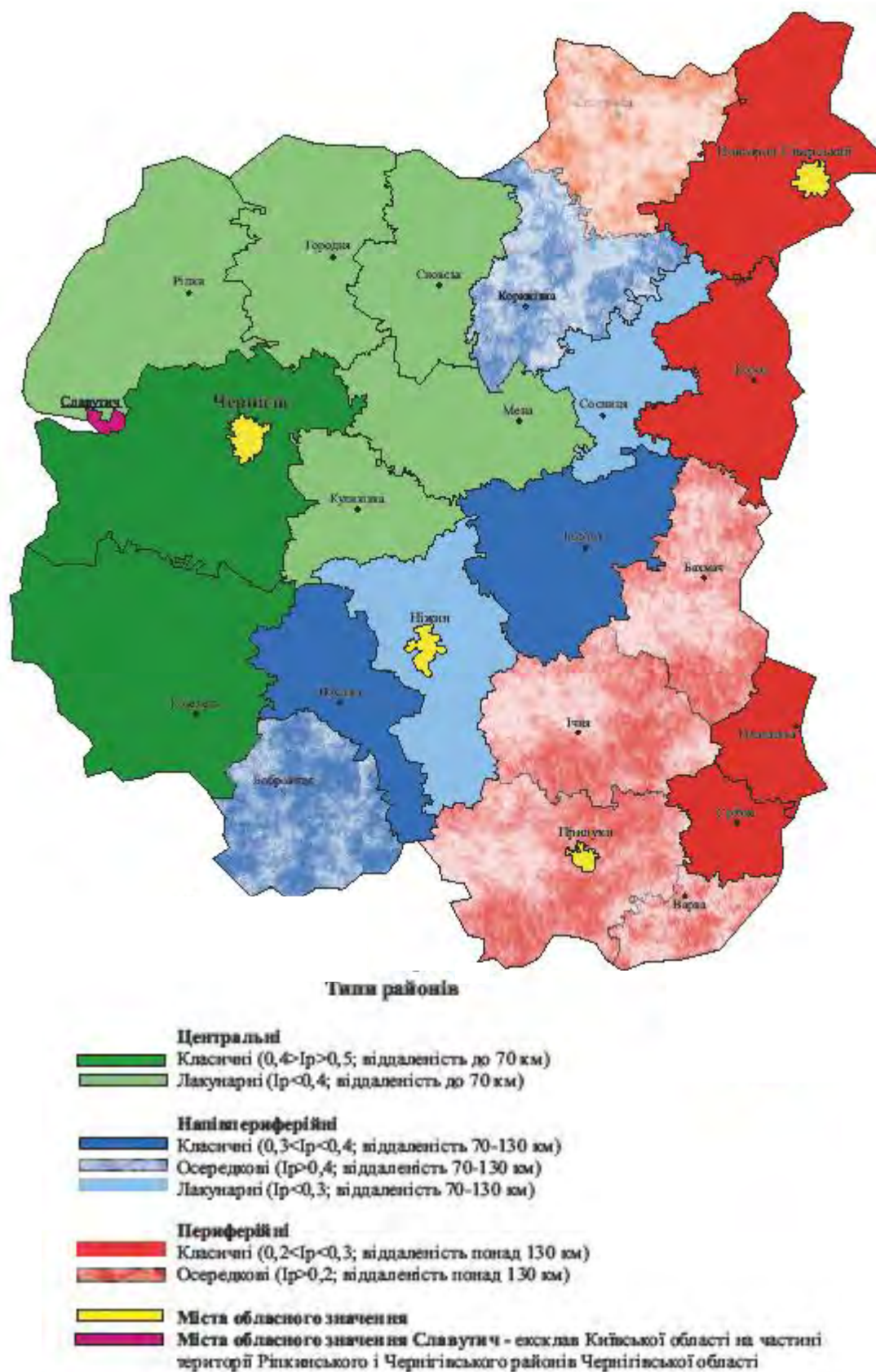

Рис. 2.20. Типізація районів Чернігів області за рівнем соціально-економічного розвитку та віддаленістю від м. Чернігів
Джерело: складено автором

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Разом з тим, Бобровицький та Корюківський райони, попри їхню напівпериферійність, характеризується вищим рівнем соціально-економічного розвитку, ніж інші напівпериферійні райони. Тобто названі адміністративні одиниці набувають ознак центральності поза впливом обласного центра та фактично є осередком соціально-економічної активності у напівпериферії.

Неоднорідними є й периферійні райони Чернігівської області. Так, Ічнянський, Семенівський, Бахмацький та Прилуцький райони фактично набувають ознак напівпериферійності, адже характеризуються дещо вищим рівнем розвитку, порівняно з іншими периферійними адміністративними одиницями. Тому класифікуємо їх як півпериферійні райони осередкового підтипу. Разом з тим, периферійний Варвинський район характеризується найвищим в регіоні рівнем соціально-економічного значення, набуваючи, тим самим, ознак центральності поза впливом м. Чернігова.

Отже, апробація авторського методичного підходу до оцінювання центрально-периферійних взаємодій в регіоні на прикладі окремих областей України дозволила встановити відцентрово-зональний характер впливу обласних центрів на соціально-економічний розвиток адміністративних районів. А інтенсивність цього впливу знижується у міру зростання віддаленості районних центрів від обласного центра – консолідуючого ядра суспільної та ділової активності, концентрації капіталу, ресурсів тощо.

Натомість, рівень соціально-економічного розвитку районів є похідним від потужності генерованих обласним центром екстерналій розвитку, а також визначається наявним локальним просторово-географічним, соціально-економічним, демографічним тощо потенціалом і здатністю до абсорбації імпульсів розвитку, генерованих «ядрами» та іншими локальними полюсами росту (наприклад, містами обласного значення, агломераціями тощо).

Проведене на основі розробленої авторами методики дослідження має важливе значення як у науково-методичному аспекті, так і в контексті вирішення важливих завдань регіонального розвитку, пошуку збалансованого та згуртованого просторового розвитку.

2.3. ОЦІНЮВАННЯ ВНУТРІШНЬОРЕГІОНАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ: ВПЛИВ МІСТ ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ НА ПРИЛЕГЛУ ТЕРИТОРІЮ

Функціонування територіальних громад, диференційованих за розміром, статусом, географічним положенням та іншими параметрами, потребує дослідження міжтериторіальних взаємодій/розбіжностей, а також оцінювання ефектів поширення впливу окремих ТГ (центрів і точок зростання) на решту території. Відповідно, на особливу увагу в ході дослідження центрально-периферійних взаємодій заслуговують міста обласного значення та території, що знаходяться в ареалі їхнього впливу.

Як методичний підхід використано метод просторової автокореляції на основі розрахованого глобального і локальних індексів Морана. Здійснено розрахунки за параметрами економічного та соціального розвитку, часовий період – 2011–2019 рр. з фокусуванням на 2011 р. як базовий для порівняння, 2014 р. – для окреслення ситуації до адміністративно-фінансової децентралізації та 2019 р. – для оцінювання попередніх результатів реформи.

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Встановлено, що за параметром економічного розвитку у 2011 р. та 2014 р. не спостерігалось просторової автокореляції, у 2019 р. ситуація змінилась з огляду на наявність позитивної автокореляції між більшістю територій, значущість глобального індексу Морана перевірено та підтверджено за допомогою z-статистики. Як видно з діаграм просторового розсіювання, у перших двох випадках спостерігається від'ємна просторова автокореляція, значення економічного розвитку в сусідніх територіях відрізнялися, і навпаки, у 2019 р. відбулася інтенсифікація економічних взаємодій.

Отримані результати просторових тенденцій центрально-периферійних економічних взаємодій відображено на рис. 2.21 (2019 р.) та у додатку Б (2011, 2014 рр.):

1) території, що лежать в квадранті НН (*high-high*) на діаграмі просторового розсіювання Морана характеризуються позитивною автокореляцією із сусідніми територіями. До вказаного квадранта потрапили м. Львів, м. Моршин, м. Стрий, Пустомитівський, Стрийський та Буський райони. Відносно високі значення показника економічного розвитку вказаних територій пов'язані з тим, що останні перебувають в оточенні територій з високими значеннями. Це свідчить про потребу додаткового

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

з'ясування впливу ареалів підвищеного рівня економічного розвитку на решту території. Підвищеними рівнями економічного розвитку характеризуються м. Львів та Пустомитівський район, м. Стрий, м. Моршин та Стрийський район;

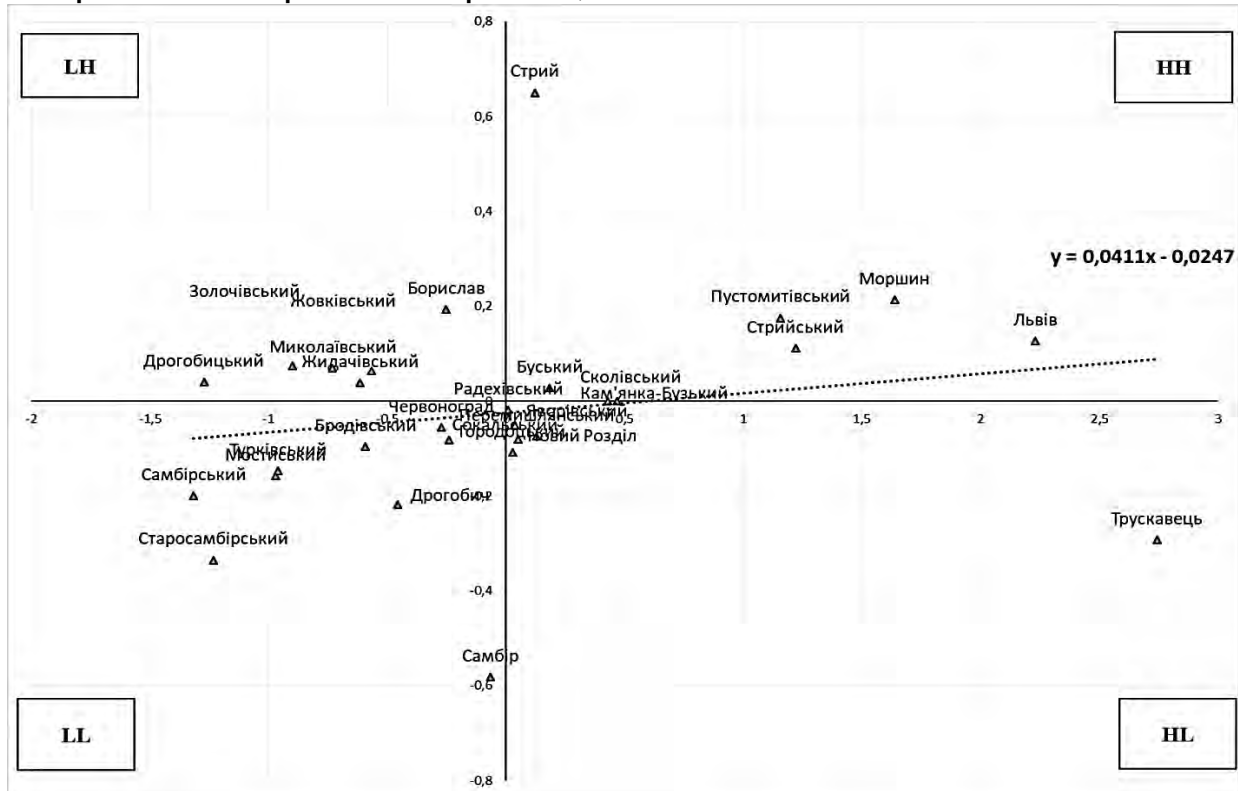

Рис. 2.21. Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Львівської області (індекс економічного розвитку, дистанція – відстань) 2019 р.

Джерело: побудовано автором

2) території, що лежать в квадранті HL (high-low) на діаграмі просторового розсіювання, мають відносно високі власні значення, оточені територіями з низькими значеннями. Вони характеризуються високими значеннями рівня економічного розвитку, проте зв'язок із територією, що їх оточує, негативний, про що свідчить відсутність просторової автокореляції. Сюди потрапили м. Трускавець, м. Новий Розділ, Городоцький, Кам'янка-Бузький, Перемишлянський, Сколівський та Яворівський райони;

3) група територій із відносно низькими значеннями соціально-економічного розвитку та оточена територіями з високими значеннями вказаного показника LH (low-high), просторова автокореляція відсутня. До представників цієї групи потрапили м. Борислав, Дрогобицький, Жидачівський, Жовківський, Золочівський, Миколаївський та Радехівський райони;

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

4) *території з низьким значенням економічного розвитку, оточені територіями з низькими значеннями цього параметру LL (low-low)* – м. Дрогобич, м. Самбір та м. Червоноград, Бродівський, Мостиський, Самбірський, Сокальський, Старосамбірський і Турківський райони (9 з 29 адміністративно-територіальних одиниць).

Кластеризація територій за допомогою глобального індексу Морана та діаграми розсіювання є першим етапом просторового аналізу, оскільки вказують, що значення досліджуваної змінної (соціального та економічного розвитку) просторово кластеризовані більшою мірою, ніж за випадкового розподілу. Відповідно актуальним завданням є перевірка наукових припущень щодо характеру просторових взаємодій, зокрема, ступеня та інтенсивності центр-периферійних впливів у регіоні.

Для ґрунтовнішого з'ясування особливостей центр-периферійних взаємодій за підсумками 2011-2019 рр. та їхньої модифікації в процесі адміністративно-фінансової децентралізації проаналізуємо розвиток територій регіону за допомогою локальних індексів Морана. Аналіз значення індексу економічного розвитку по модулю вказує на ступінь інтенсивності взаємодій окремих територій. Зокрема, найбільший рівень взаємодій демонструють: м. Трускавець (-0,0277), Золочівський район (-0,0023) Старосамбірський (0,0142), Моршин (0,0121), Львів (0,0097), Самбірський район (0,0090), Пустомитівський район (0,0070), Мостиський (0,0053), Турківський (0,0049), Стрийський (0,0047), Дрогобич (0,0034), Стрий (0,0027) (табл. 2.8).

Диференціюючи потенційні ареали й точки зростання на території Львівської області, слід звернути увагу на міста Львів, Трускавець, Стрий та Моршин. Так, адміністративний центр Львівської області – м. *Львів* – характеризується позитивною автокореляцією з прилеглими територіями (Пустомитівський та Буський райони). Також існує значний зв'язок з безпосередніми сусідами, Городоцьким, Жовківським та Яворівським районами, проте його вплив не спостерігається в усій області, що частково підтверджується наявністю інших точок зростання, які генерують імпульси зростання, змінюючи таким чином ландшафт економічного простору. Звернемо увагу, що м. Львів та Пустомитівський район знаходяться в одному квадранті (high-high), їхній вплив на решту території Львівської області має відцентрово-зональний характер і є найсильнішим, що підтверджується функціонуванням Львівської агломерації.

**РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ**

Таблиця 2.8

**Економічний розвиток територій Львівської області
під впливом центрo-периферійних взаємодій у 2019 р.**

Адміністративно-територіальна одиниця	Індекс економічного розвитку	Z	WZ	ZWZ	Група
м. Львів	0,5859	2,2288	0,1267	0,0097	HH
м. Борислав	0,2643	-0,2538	0,1929	-0,0017	LH
м. Дрогобич	0,2382	-0,4552	-0,2189	0,0034	LL
м. Моршин	0,5092	1,6368	0,2138	0,0121	HH
м. Новий Розділ	0,3039	0,0522	-0,0803	-0,0001	HL
м. Самбір	0,2887	-0,0650	-0,5822	0,0013	LL
м. Стрий	0,3129	0,1217	0,6505	0,0027	HH
м. Трускавець	0,6525	2,7425	-0,2930	-0,0277	HL
м. Червоноград	0,2618	-0,2730	-0,0561	0,0005	LL
Бродівський район	0,2206	-0,5912	-0,0959	0,0020	LL
Буський район	0,3209	0,1836	0,0277	0,0002	HH
Городоцький район	0,3007	0,0270	-0,1088	-0,0001	HL
Дрогобицький район	0,1324	-1,2721	0,0403	-0,0018	LH
Жидачівський район	0,2174	-0,6159	0,0381	-0,0008	LH
Жовківський район	0,2237	-0,5671	0,0638	-0,0012	LH
Золочівський район	0,1807	-0,8991	0,0750	-0,0023	LH
Кам'янка-Бузький район	0,3579	0,4691	-0,0006	0,0000	HL
Миколаївський район	0,2026	-0,7302	0,0702	-0,0018	LH
Мостиський район	0,1713	-0,9714	-0,1572	0,0053	LL
Перемишлянський район	0,3138	0,1281	-0,0744	-0,0003	HL
Пустомитівський район	0,4471	1,1570	0,1755	0,0070	HH
Радехівський район	0,2983	0,0087	-0,0193	0,0000	LH
Самбірський район	0,1268	-1,3152	-0,1993	0,0090	LL
Сколівський район	0,3528	0,4297	-0,0002	0,0000	HL
Сокальський район	0,2659	-0,2410	-0,0822	0,0007	LL
Старосамбірський район	0,1376	-1,2317	-0,3350	0,0142	LL
Стрийський район	0,4552	1,2196	0,1109	0,0047	HH
Турківський район	0,1727	-0,9605	-0,1471	0,0049	LL
Яворівський район	0,3020	0,0377	-0,0504	-0,0001	HL
Глобальний індекс Морана				0,0411	

Джерело: авторські розрахунки

Проте найвищий рівень просторових взаємодій в області демонструє м. *Трускавець*, негативний знак автокореляції вказує на високу диференціацію з прилеглими територіями. Через достатньо високе значення економічного розвитку, яке є екстремальним для навколишніх територій, місто класифікуємо як точку зростання.

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

Таким чином, його можна розглядати як протиположність до центру – міста Львова. Попри це, відносна ізольованість міста потребує інтенсифікації економічних зв'язків з рештою території, оскільки генеровані ним імпульси наразі не поширюються на решту території.

До квадранта з високим значенням економічного розвитку, яке оточене територіями з високими значеннями аналізованого показника, потрапило м. *Стрий*, просторова автокореляція позитивна. Отже, визначаємо м. Стрий як другу точку зростання. Території, що знаходяться в зоні впливу міста, також демонструють високий рівень економічного розвитку, таким чином поширені ефекти мають позитивний характер впливу на прилеглу територію.

Як супутник, протиположності львівському ядру, можна визначити й м. *Моршин* – об'єкт із високим власним значенням показника, що оточений іншими територіями з аналогічними значеннями показника. На це додатково вказує виявлений тісніший зв'язок цього об'єкта з безпосередніми сусідами, ніж з областю загалом.

Аналіз центрально-периферійних взаємодій вказує, що не всі міста обласного значення є точками зростання та генерують позитивні імпульси на прилеглу територію. Прикладом є м. *Дрогобич*, показник економічного розвитку якого нижчий від середнього у регіоні. Окрім того, він належить до територій із низьким рівнем економічного розвитку, такими як Дрогобицький район (за негативної просторової автокореляції), тому цю територію не можна класифікувати як ще одну точку зростання. Водночас поруч знаходяться м. *Борислав* та м. *Трускавець*, які входять у Дрогобицьку агломерацію, додаткові розрахунки вказують на її сильний вплив на навколишню територію, причому територія Дрогобицького району є ближньою периферією, а Турківський, Мостиський та Самбірський район є віддаленою периферією.

Пустомитівський район класифікуємо як зону сильного впливу центру, що спільно з м. Львом формує Львівську агломерацію, а межуючі з ним Городецький, Жовківський та Яворівський райони – як зони середнього впливу.

Низьким рівнем інтегрованості в економічному просторі регіону відзначаються *Кам'янка-Бузький, Сколівський та Буський райони*. Потрапивши до територій з відносно високими значеннями в оточенні схожих територій, ці райони не демонструють взаємодій з рештою територій, про що свідчить локальний коефіцієнт просторової автокореляції. Попри це, високі значення економічного розвитку дають підстави для припущення про формування нових точок економічного розвитку, що локалізуються в цих районах, та не

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

пов'язані безпосередньо з функціонуванням міст обласного значення.

Турківський, Мостиський, Старосамбірський, Бродівський і Сокальський райони, зважаючи на їхній слабкий просторовий зв'язок з рештою території регіону, віднесемо до ареалу, що перебувають поза зонами впливу ядер та характеризуються просторовою ексклюзивністю.

Просторові тенденції центр-периферійних соціальних взаємодій показано на рис. 2.22 (2019 р.), у додатку В (2011, 2014 рр.):

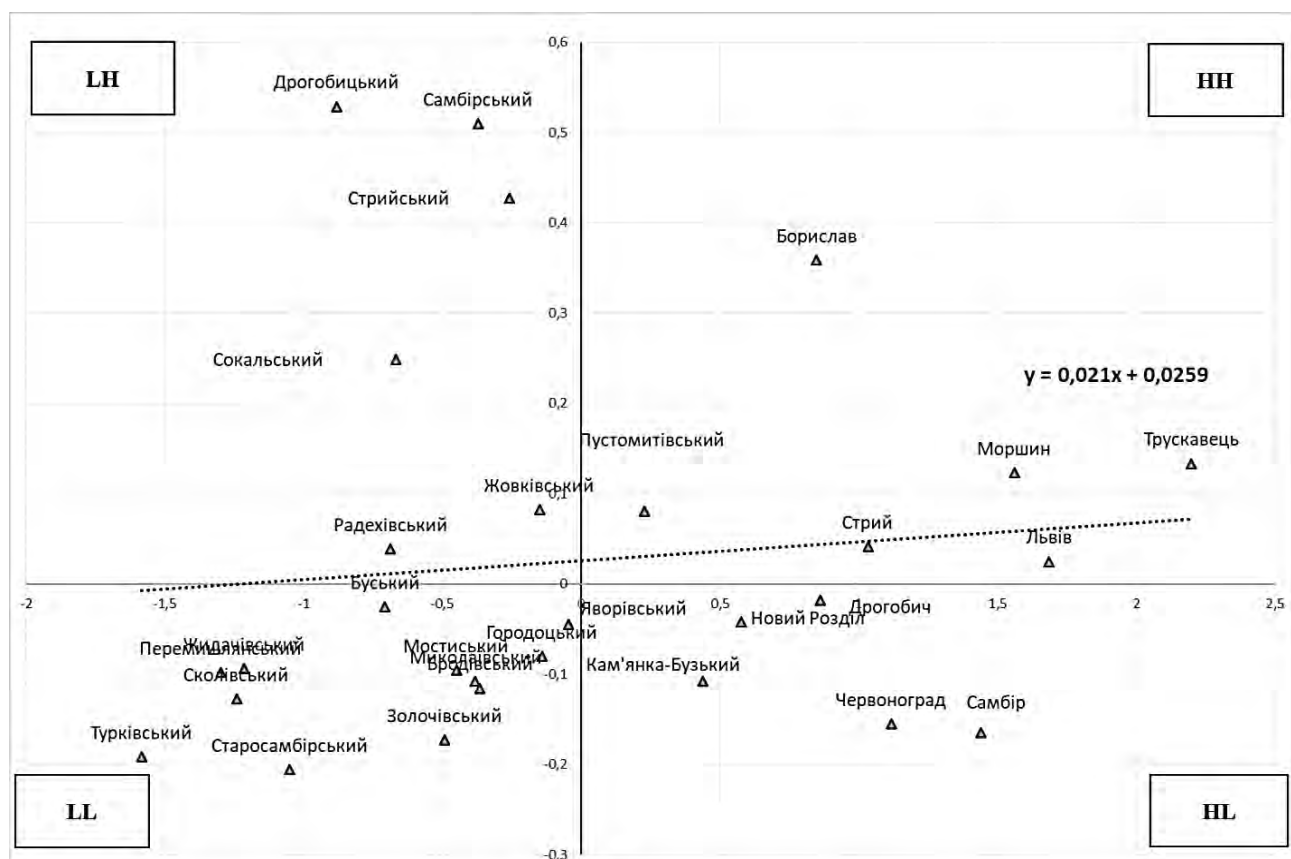

Рис. 2.22. Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Львівської області (індекс соціального розвитку, дистанція – відстань), 2019 р.

Джерело: авторські розрахунки

1) території, що лежать у квадранті HN (high-high) на діаграмі просторового розсіювання Морана і характеризуються позитивною автокореляцією зі сусідніми територіями. До вказаного квадранта потрапили м. Львів, м. Моршин, м. Стрий, м. Трускавець, м. Борислав (5 із 9 міст обласного значення), а також Пустомитівський район, що пояснює вигіднішу їхню позицію

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

порівняно з іншими адміністративно-територіальними одиницями Львівської області;

2) *території, що лежать в квадранті HL (high-low) на діаграмі просторового розсіювання та мають відносно високі власні зазначення, оточені територіями з низькими значеннями.* Сюди потрапили м. Самбір, м. Дрогобич, м. Червоноград, м. Новий Розділ (4 з 9 міст обласного значення), а також Кам'янка-Бузький та Яворівський райони;

3) *території з відносно низькими значеннями соціально-економічного розвитку, оточені територіями з високими значеннями вказаного показника LH (low-high), просторова автокореляція відсутня.* До представників цієї групи належать Буський, Дрогобицький, Радехівський, Жовківський, Сокальський, Стрийський, Самбірський райони;

4) *території з низьким значеннями соціального розвитку, оточені територіями з низькими значеннями цього параметра LL (low- low),* – Бродівський, Турківський, Сколівський, Мостиський, Городоцький, Золочівський райони.

Проведений аналіз соціального розвитку територій Львівської області свідчить, що реформа адміністративно-фінансової децентралізації в напрямі соціального розвитку зумовила більший вплив на міста обласного значення у порівнянні з іншими адміністративно-територіальними одиницями.

Аналіз значення індексу соціального розвитку за модулем вказує на ступінь інтенсивності взаємодії окремих територій. Зокрема, найбільший рівень соціальних взаємодій демонструють: Дрогобицький район (-0,0161), м. Борислав (0,0105), Турківський район (0,0105), м. Трускавець (0,0101), м. Самбір (0,0082), Старосамбірський район (0,0074), м. Моршин (0,0066), Самбірський район (-0,0065), м. Червоноград (-0,0060), Сокальський район (-0,0057), Сколівський район (0,0055) (табл.2.9).

Отже, найвищий рівень соціальних взаємодій демонструють міста обласного значення з огляду на вигіднішу позицію в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. Локалізація значного числа об'єктів соціальної інфраструктури створює своєрідний центр тяжіння, однак у таких містах обласного значення, як м. Самбір і м. Червоноград, вказані процеси не супроводжуються економічним розвитком, що в перспективі може зумовити згасання взаємодій та реконфігурацію економічного простору.

**РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ**

Таблиця 2.9

**Соціальний розвиток територій Львівської області
під впливом центрo-периферійних взаємодій у 2019 р.**

Адміністративно-територіальна одиниця	Індекс соціального розвитку	Z	WZ	ZWZ	Група
м. Львів	0,7237	1,6852	0,0249	0,0014	HH
м. Борислав	0,6151	0,8481	0,3587	0,0109	HH
м. Дрогобич	0,6168	0,8612	-0,0185	-0,0006	HL
м. Моршин	0,7070	1,5598	0,1236	0,0066	HH
м. Новий Розділ	0,5798	0,5757	-0,0420	-0,0008	HL
м. Самбір	0,6920	1,4411	-0,1646	-0,0082	HH
м. Стрий	0,6391	1,0328	0,0417	0,0015	HH
м. Трускавець	0,7901	2,1973	0,1334	0,0101	HH
м. Червоноград	0,6499	1,1162	-0,1552	-0,0060	HL
Бродівський район	0,4578	-0,3648	-0,1156	0,0015	LL
Буський район	0,4135	-0,7066	-0,0255	0,0006	LL
Городоцький район	0,4869	-0,1409	-0,0802	0,0004	LL
Дрогобицький район	0,3909	-0,8807	0,5292	-0,0161	LH
Жидачівський район	0,3476	-1,2146	-0,0938	0,0039	LL
Жовківський район	0,4857	-0,1497	0,0824	-0,0004	LH
Золочівський район	0,4413	-0,4917	-0,1729	0,0029	LL
Кам'янка-Бузький район	0,5619	0,4378	-0,1083	-0,0016	LH
Миколаївський район	0,4556	-0,3818	-0,1076	0,0014	LL
Мостиський район	0,4469	-0,4491	-0,0957	0,0015	LL
Перемишлянський район	0,3367	-1,2984	-0,0985	0,0044	LL
Пустомитівський район	0,5346	0,2275	0,0803	0,0006	HH
Радехівський район	0,4160	-0,6874	0,0389	-0,0009	LH
Самбірський район	0,4569	-0,3718	0,5098	-0,0065	LH
Сколівський район	0,3441	-1,2410	-0,1275	0,0055	LL
Сокальський район	0,4187	-0,6665	0,2487	-0,0057	LH
Старосамбірський район	0,3689	-1,0501	-0,2056	0,0074	LL
Стрийський район	0,4717	-0,2576	0,4276	-0,0038	LH
Турківський район	0,2997	-1,5833	-0,1919	0,0105	LL
Яворівський район	0,4991	-0,04671	-0,0445	0,0020	LL
Глобальний індекс Морана				0,0210	

Джерело: авторські розрахунки

Кластеризація територій за допомогою коефіцієнта загальної просторової автокореляції та діаграми розсіювання вказує, що значення досліджуваної змінної (соціального й економічного розвитку) просторово кластеризовані більшою мірою, ніж за випадкового розподілу. Особливості центрo-периферійних взаємодій

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

у регіоні на основі локальних індексів просторової асоціації (економічний та соціальний розвиток) у 2019 р. відображено на картограмах (рис. 2.23).

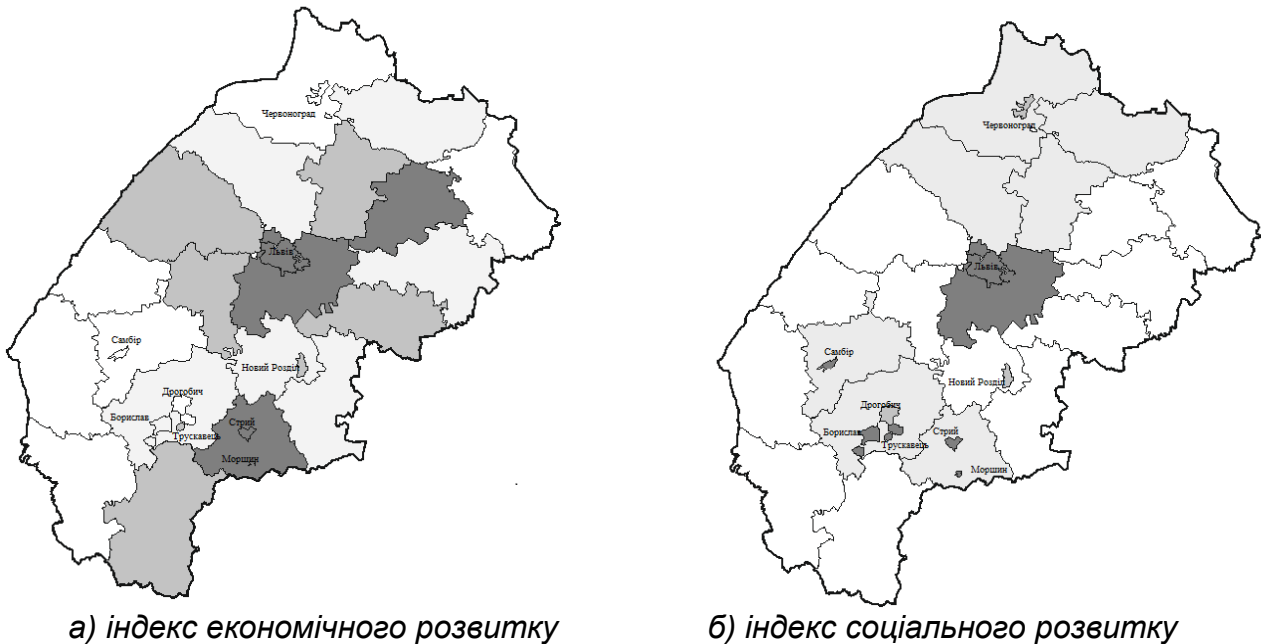

Рис. 2.23. Картограми локальних індексів просторової асоціації для територій Львівської області, 2019 р.

Джерело: побудовано автором

Перевірка наукових припущень щодо характеру центр-периферійних взаємодій, зокрема генерування просторових імпульсів й ступеня їхньої абсорбції, дала змогу виявити:

- центр (м. Львів) та прилеглу територію (Пустомитівський район), що генерують імпульси розвитку для таких територій, як Яворівський, Городоцький, Перемишлянський, Жовківський райони, при цьому, спостерігається високий ступінь абсорбції останніх та доцентровий дрейф ближньої периферії;

- мобілізуючий вплив на розвиток Дрогобицького району чинять м. Трускавець та м. Борислав, натомість м. Дрогобич є лише осередком соціального розвитку;

- як протизвагу центру зі значною інтенсивністю впливу на прилеглу територію слід розглядати Стрийський район, м. Моршин та м. Стрий, зокрема, в ареалі їхнього впливу перебуває Сколівський район;

- ідентифіковано ареали периферійності в регіоні й територіях, які знаходяться поза межами поширення позитивних ефектів наявних «точок зростання». Встановлено, що територіальні громади Турківського, Старосамбірського, Мостиського, Бродівського районів

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

характеризуються низьким рівнем використання фінансово-економічного потенціалу, соціальним відторгненням, просторовою ексклюзивістю.

Резюмуючи проведений аналіз центрально-периферійних взаємодій у Львівській області з акцентом на ролі міст обласного значення слід зазначити таке:

1)обґрунтовано, що центром (ядром) соціального-економічного розвитку Львівської області є обласний центр м. Львів та прилегла територія (Пустомитівський район), градація їхнього впливу на периферію (зона сильного, середнього та слабого впливу) дала змогу визначити ареали периферійності першого та другого порядку й зони поза межами впливу точок зростання;

2)встановлено, що окремі міста обласного значення в процесі соціально-економічного розвитку є точками економічного зростання та розглядаються як протизвага обласному центру, однак більшість міст обласного значення попри достатньо високі власні значення соціального розвитку, характеризуються відсутністю генерування позитивних ефектів для економічного розвитку прилеглих територій;

3)ідентифіковано точки зростання, що перебувають на етапі формування, тому зміцнення їхньої ролі та взаємодії з периферією потребує державного регулювання та бюджетної підтримки; при цьому перерозподільні механізми не підтверджують ефективності чинних бюджетних механізмів у частині стимулювання соціального та економічного розвитку усіх територій і відповідно підвищення рівня добробуту територіальних громад, які локалізовані в такій зоні;

4)визначено, що під впливом центрально-периферійних взаємодій спостерігаються як відцентрові, так доцентрові тенденції, що генерують імпульси розвитку ближньої периферії; важливим аспектом генерування позитивних імпульсів є вплив Львівської та Дрогобицької агломерацій на прилеглу територію;

5)реформа адміністративно-фінансової децентралізації змінила характер просторових економічних взаємовідносин у напрямі їхньої інтенсифікації. Попри це, спостерігається наявність територій, що характеризуються низьким рівнем інтегрованості в економічному просторі та низьким рівнем соціального розвитку. Для таких територіальних громад актуальним є застосування диференційованого підходу в напрямі як активізації економічного зростання, так і підвищення рівня соціального розвитку.

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

Аналіз соціально-економічного розвитку Полтавської області у 2014-2020 рр. засвідчує, що всі міста обласного значення характеризуються високим рівнем соціально-економічного розвитку (рис. 2.24).

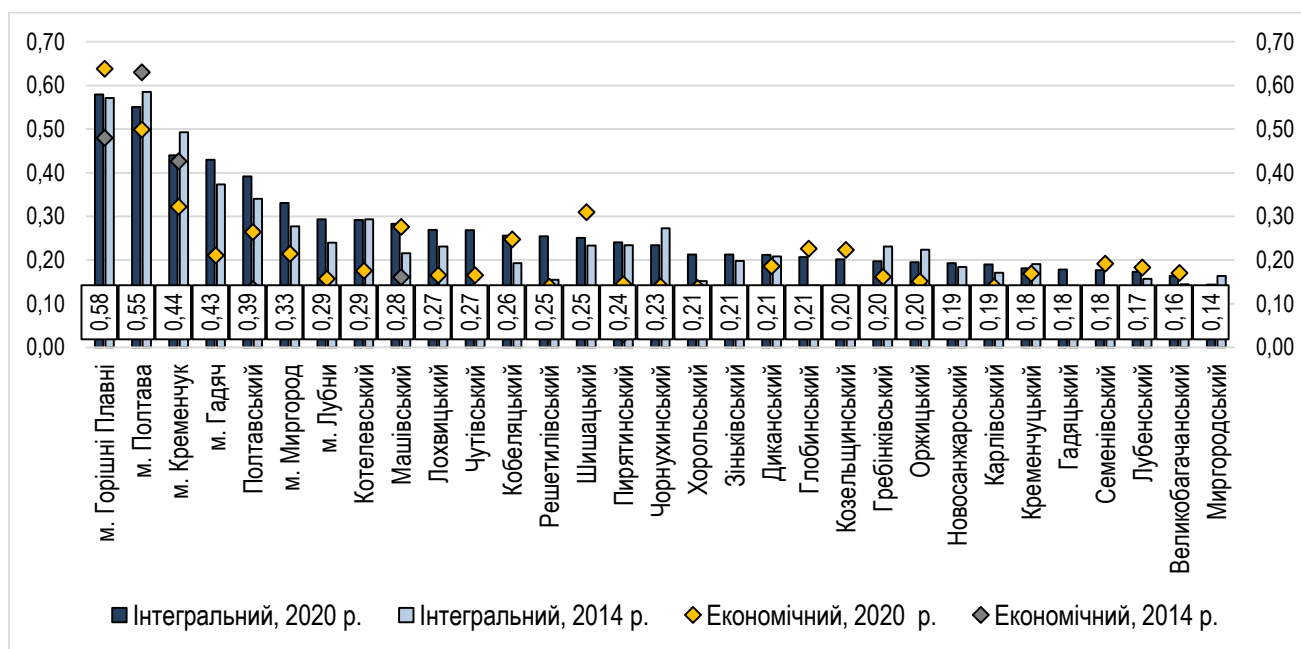

Рис. 2.24. Інтегральний та економічний індекс розвитку районів Полтавської області, 2014 та 2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Полтавській області

Найвищими значеннями інтегрального індексу характеризуються мм. Горішні Плавні, Полтава, Кременчук, Гадяч, Полтавський район, мм. Миргород і Лубни. Окрім того, свою рейтингову позицію соціально-економічного розвитку поліпшили понад половина районів та міст обласного значення, серед них найвищі темпи зростання інтегрального індексу у Гадяцькому, Козельщинському, Машівському, Решетилівському та Чутівському районах, в першу чергу завдяки підвищенню рівня економічного розвитку. Зазначимо, що більшість районів і міст обласного значення, за виключенням мм. Полтави і Гадяча, продемонстрували зниження рівня економічного розвитку у 2020 р. у порівнянні з 2014 р., що не відповідає тенденціям інших регіонів.

За результатами розрахунків інтегрального індексу соціально-економічного розвитку виявлено значні відмінності серед районів за параметрами соціального та економічного розвитку (рис. 2.25).

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

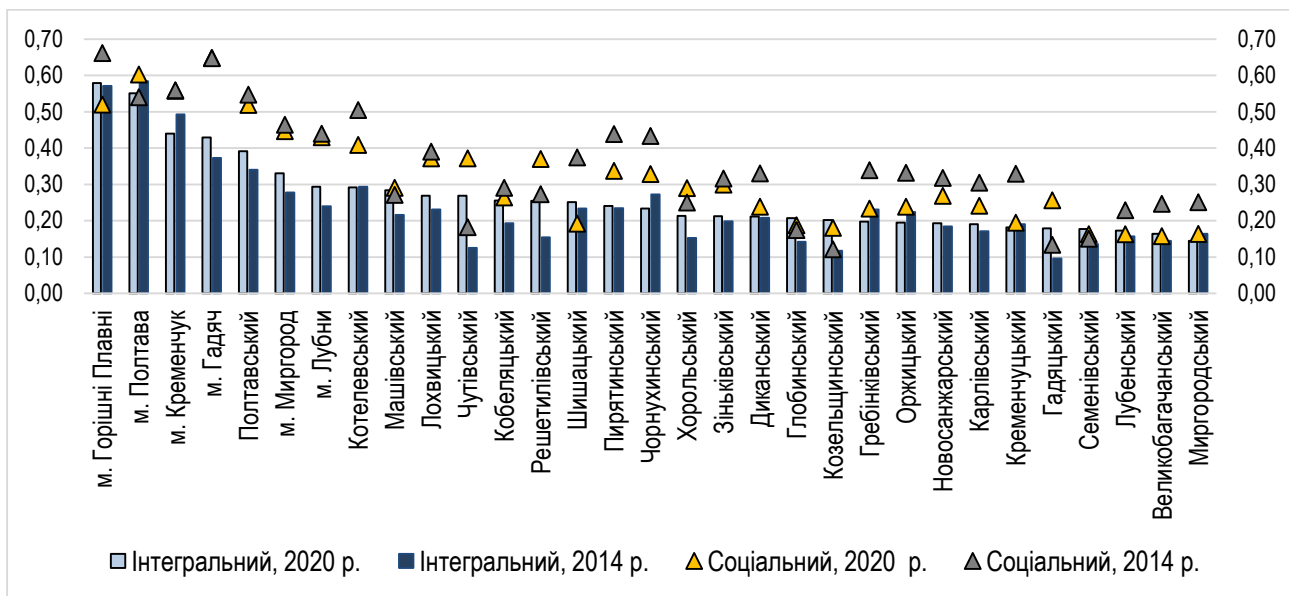

Рис. 2.25. Інтегральний та соціальний індекс розвитку районів Полтавської області, 2014 та 2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Полтавській області

Як методичний підхід використано метод просторової автокореляції на основі розрахованого глобального та локальних індексів Морана, для формування матриці просторових ваг використано зворотні географічні відстані між адміністративно-територіальними одиницями, обраховані як довжина шляхів сполучення між їх центрами. Встановлено, що за параметром економічного розвитку у 2014 р. не спостерігалось просторової автокореляції, у 2020 р. ситуація змінилась з огляду на наявність позитивної автокореляції між більшістю територій, значущість глобального індексу Морана перевірено та підтверджено за допомогою z-статистики. Як видно з діаграм просторового розсіювання, у перших двох випадках спостерігається від'ємна просторова автокореляція, – загалом значення економічного розвитку у сусідніх територіях відрізнялися, і навпаки, у 2020 р. відбулася інтенсифікація економічних взаємодій.

Отримані результати просторових тенденцій центр-периферійних економічних взаємодій свідчать про такі тенденції (рис. 2.26, додаток Г):

1) території, що лежать в квадранті НН (high-high) на діаграмі просторового розсіювання Морана і характеризуються позитивною автокореляцією з сусідніми територіями.

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

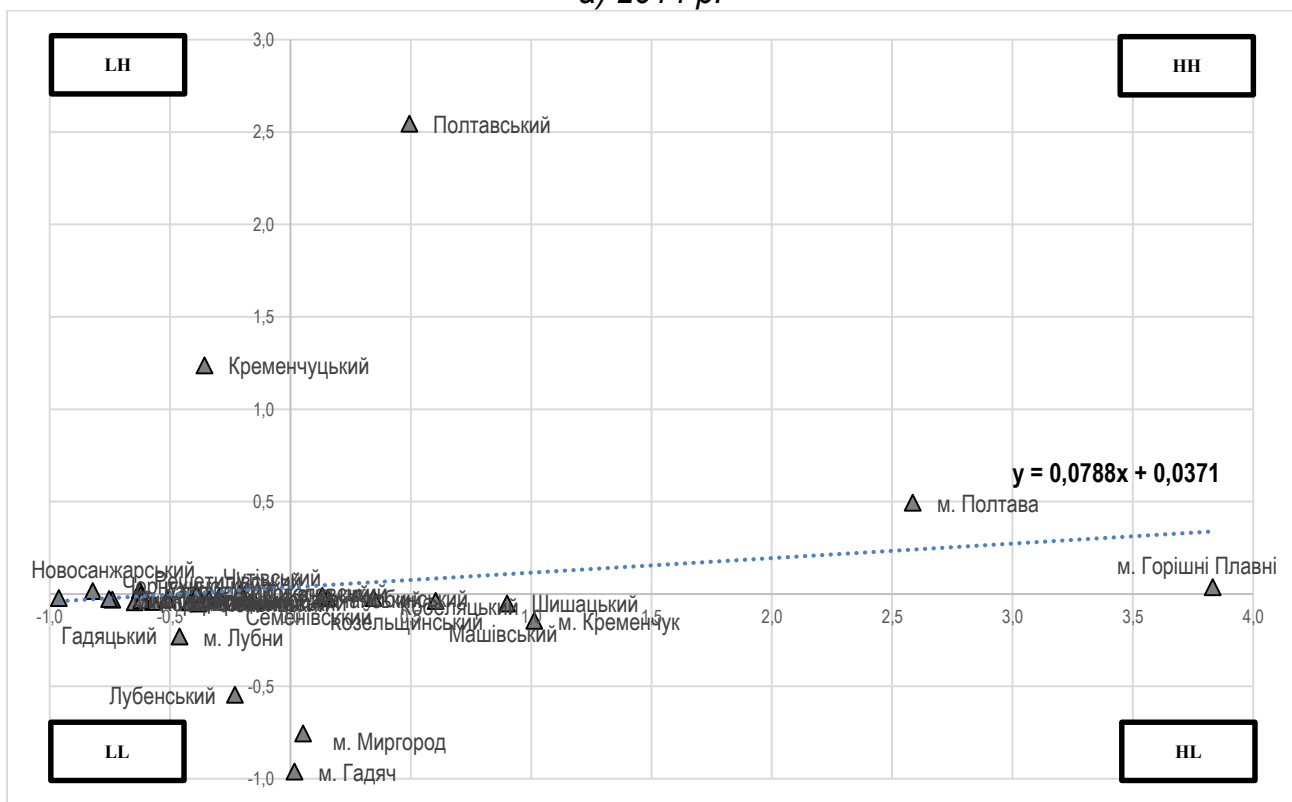
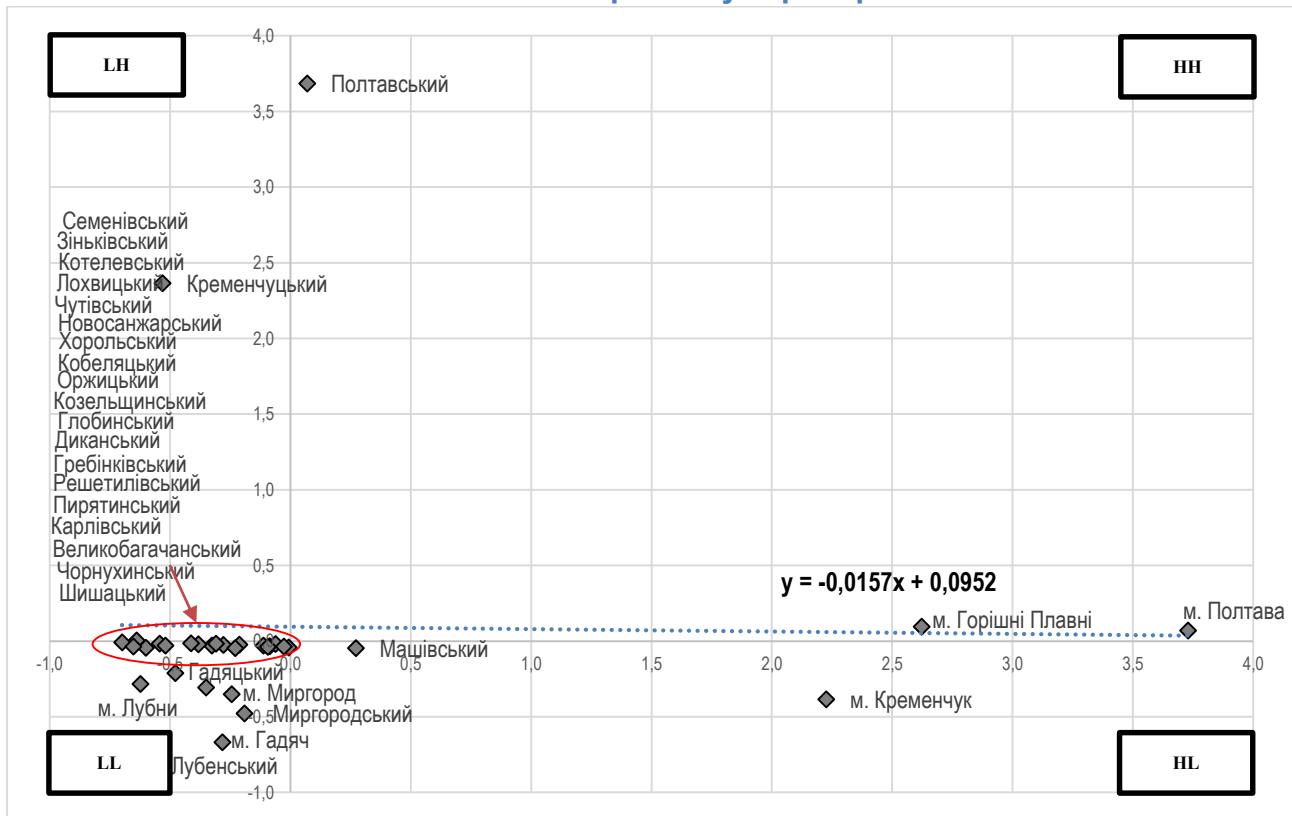

Рис. 2.26. Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Полтавської області (індекс економічного розвитку, дистанція – відстань 2014 р., 2020 р.)
Джерело: побудовано автором

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

До вказаного квадранту потрапили м. Полтава, м. Горішні Плавні та Полтавський район. Відносно високі значення показника економічного розвитку вказаних територій перебувають в оточенні територій з високими значеннями, що потребує додаткового з'ясування впливу ареалів підвищеного рівня економічного розвитку на решту території. Такими підвищеними рівнями економічного розвитку характеризується м. Полтава та Полтавський район;

2) *території, що лежать в квадранті HL (high-low) на діаграмі просторового розсіювання і мають відносно високі власні значення, оточені територіями з низькими значеннями.* Вони характеризуються високими значеннями рівня економічного розвитку, проте зв'язок з територією, що їх оточує, негативний, про що свідчить відсутність просторової автокореляції. Сюди потрапили мм. Гадяч, Кременчук, Миргород, Глобинський, Машівський та Шиганський райони;

3) *група територій із відносно низькими значеннями соціально-економічного розвитку та оточена територіями з високими значеннями вказаного показника (low-high), просторова автокореляція відсутня.* До представників цієї групи потрапили Диканський, Карлівський, Кременчуцький та Новосанджарський райони;

4) *території з низьким значеннями економічного розвитку, оточені територіями з низькими значеннями цього параметру (low-low) – м. Лубни, Великобагачанський, Гадяцький, Гребінківський, Зінківський, Котелевський, Лохвицький, Лубенський, Миргородський, Оржицький, Пирятинський, Решетилівський, Семенівський, Хорольський, Чорнухинський, Чутівський райони (17 з 31 адміністративно-територіальних одиниць).*

Кластеризація територій за допомогою глобального індексу Морана та діаграми розсіювання є першим етапом просторового аналізу, оскільки вказує, що значення досліджуваної змінної (соціального та економічного розвитку) просторово кластеризовані більшою мірою, ніж при випадковому розподілі. Відповідно, актуальним завданням є перевірка наукових припущень щодо характеру просторових взаємодій, зокрема, ступеню та інтенсивності центрo-периферійних впливів у регіоні.

Для більш ґрунтового з'ясування особливостей центрo-периферійних взаємодій за підсумками 2014-2020 рр. та їх модифікації в процесі адміністративно-фінансової децентралізації проведемо аналіз означених показників за допомогою локальних

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

індексів Морана. Аналіз значення індексу економічного розвитку по модулю вказує на ступінь інтенсивності взаємодій окремих територій. Зокрема, найбільший рівень взаємодій демонструють: м. Полтава (0,0411), Полтавський район (0,0405), Кременчуцький район (-,0143), м. Кременчук (-0,0047), м. Горішні Плавні (0,0045), Лубенський район (0,0041), м. Лубни (0,0034), Шишацький район (-0,0015), м. Миргород (-0,0013) (табл.2.10).

Таблиця 2.10

Економічний розвиток територій Полтавської області під впливом центрo-периферійних взаємодій у 2020 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	Індекс економічного розвитку	Z	WZ	ZWZ	Група
м. Полтава	0,4986	2,5852	0,4930	0,0411	HH
м. Гадяч	0,2104	0,0161	-0,9627	-0,0005	HL
м. Горішні Плавні	0,6384	3,8314	0,0364	0,0045	HH
м. Кременчук	0,3222	1,0126	-0,1450	-0,0047	HL
м. Лубни	0,1568	-0,4617	-0,2310	0,0034	LL
м. Миргород	0,2144	0,0520	-0,7550	-0,0013	HL
Великобагачанський район	0,1706	-0,3392	-0,0303	0,0003	LL
Гадяцький район	0,1006	-0,9627	-0,0225	0,0007	LL
Глобинський район	0,2259	0,1542	-0,0228	-0,0001	HL
Гребінківський район	0,1617	-0,4185	-0,0449	0,0006	LL
Диканський район	0,1853	-0,2078	0,0064	0,0000	LH
Зіньківський район	0,1255	-0,7411	-0,0314	0,0008	LL
Карлівський район	0,1384	-0,6263	0,0201	-0,0004	LH
Кобеляцький район	0,2473	0,3446	-0,0231	-0,0003	HL
Козельщинський район	0,2234	0,1315	-0,0106	0,0000	HL
Котелевський район	0,1753	-0,2967	-0,0157	0,0002	LL
Кременчуцький район	0,1685	-0,3579	1,2367	-0,0143	LH
Лохвицький район	0,1655	-0,3846	-0,0521	0,0006	LL
Лубенський район	0,1827	-0,2310	-0,5458	0,0041	LL
Машівський район	0,2761	0,6020	-0,0390	-0,0008	HL
Миргородський район	0,1239	-0,7550	-0,0275	0,0007	LL
Новосанжарський район	0,1164	-0,8224	0,0159	-0,0004	LH
Оржицький район	0,1511	-0,5126	-0,0306	0,0005	LL
Пирятинський район	0,1444	-0,5721	-0,0438	0,0008	LL
Полтавський район	0,2639	0,4930	2,5454	0,0405	HH
Решетилівський район	0,1388	-0,6224	-0,0031	0,0001	LL
Семенівський район	0,1915	-0,1530	-0,0372	0,0002	LL
Хорольський район	0,1359	-0,6479	-0,0448	0,0009	LL
Чорнухинський район	0,1391	-0,6197	-0,0334	0,0007	LL
Чутівський район	0,1649	-0,3894	-0,0009	0,0000	LL
Шишацький район	0,3095	0,8995	-0,0515	-0,0015	HL
Глобальний індекс Морана				0,0788	

Джерело: авторські розрахунки

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Потенційним ареалом зростання на території Полтавської області слід вважати м. Полтаву та м. Горішні Плавні, а також Полтавський район. Адміністративний центр Полтавської області – *м. Полтава* характеризується позитивною автокореляцією з прилеглою територією Полтавського району. Також існує значний зв'язок з районами-сусідами, проте такий вплив не спостерігається у всій області. Звернемо увагу, що м. Полтава та Полтавський район знаходяться в одному квадранті (high-high), їх вплив на решту території Полтавської області є найсильнішим.

Високий рівень просторових взаємодій в області демонструє м. *Горішні Плавні*, негативний знак автокореляції вказує на високу диференціацію з прилеглими територіями. Через достатньо високе значення економічного розвитку, яке є екстремальним для оточуючих територій, цей об'єкт класифікуємо як точку зростання, таким чином його можна розглядати як протипагу до обласного центру. Попри це, відносна ізольованість міста потребує інтенсифікації економічних зав'язків з рештою території, оскільки генеровані ним імпульси наразі не поширюються на решту території.

Водночас м. Горішні Плавні знаходиться поруч м. Кременчуком та Глобинським, Козельщинським та Кобиляцьким районами, що формують другий ареал підвищеного рівня соціально-економічного розвитку у Полтавській області. Звернемо увагу на Кременчуцький район, який перебуває в цьому ареалі, водночас рівень його соціально-економічного розвитку та участь у економічних взаємодіях поступається решті територіям, які знаходяться поруч.

До квадранту з високим значенням економічного розвитку та відповідно оточеного територіями з низькими значеннями аналізованого показника потрапили мм. *Миргород* та *Галич*, водночас відносна ізольованість цих міст та низький рівень інтегрованості економічного простору підтверджує низький рівень розвитку та участі у центрально-периферійних взаємодіях з територіями, що їх оточують (Миргородського та Галицького районів).

Аналіз центрально-периферійних взаємодій у Полтавській області вказує, що всі міста обласного значення (крім м. Лубни) є точками зростання та генерують позитивні імпульси на навколишню територію. Водночас м. *Лубни*, показник економічного розвитку якого є нижчим від середнього по регіону, оточене територією з низьким рівнем економічного розвитку – Лубенським районом.

Таким чином, м. *Лубни*, *Лубенський* та *Великобагачанський*, *Гадяцький*, *Гребінківський*, *Зінківський*, *Котелевський*, *Лохвицький*,

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

Миргородський, Оржицький, Пирятинський, Решетилівський, Семенівський, Хорольський, Чорнухинський, Чутівський райони, зважаючи на їх слабкий просторовий зв'язок з рештою території регіону, віднесемо до ареалу, що перебувають поза зонами впливу ядер та характеризуються просторовою ексклюзивністю.

Просторові тенденції центрo-периферійних соціальних взаємодій відображено на рис. 2.27 і у додатку Д:

1) *території, що лежать в квадранті HH (high-high) на діаграмі просторового розсіювання Морана і характеризуються позитивною автокореляцією з сусідніми територіями. До вказаного квадранту потрапили м. Полтава, м. Горішні Плавні, а також Котелевський, Полтавський та Чутівський райони;*

2) *території, що лежать в квадранті HL (high-low) на діаграмі просторового розсіювання та мають відносно високі власні зазначення оточені територіями з низькими значеннями. Сюди потрапили мм. Гадяч, Кременчук, Лубни, Миргород, а також Лохвицький, Пирятинський, Решетилівський та Чорнухинський райони;*

3) *території з відносно низькими значеннями соціально-економічного розвитку та оточені територіями з високими значеннями вказаного показника (low-high), просторова автокореляція відсутня. До представників цієї групи належать – Гадяцький, Диканський, Кременчуцький, Лубенський, Машівський, Миргородський, Новосанжарський райони;*

4) *території з низьким значеннями соціального розвитку, оточені територіями з низькими значеннями цього параметру – Великобагачанський, Глобинський, Гребінківський, Зіньківський, Карлівський, Кобеляцький, Козельщинський, Оржицький, Семенівський, Хорольський та Шишацький райони.*

Аналіз значення індексу соціального розвитку по модулю вказує на ступінь інтенсивності взаємодії окремих територій. Зокрема, найвищий рівень соціальних взаємодій демонструють: м. Полтава (0,0940), м. Кременчук (-0,0458), м. Гадяч (-0,0353), м. Миргород (-0,0332), м. Лубни (-0,0290), м. Горішні Плавні (0,0021), Полтавський район (0,0935), Кременчуцький район (-0,0510), Гадяцький район (-0,0350), Миргородський район (-0,0277), Лубенський район (-0,0275). Натомість середнім рівнем соціальних взаємодій відзначаються Глобинський район (0,0028), Великобагачанський район (0,0026), Семенівський район (0,0025), Шишацький район (0,0020), Козелецький район (0,0014), Оржицький район (0,0012) та Хорольський район (0,0011) (табл. 2.11).

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

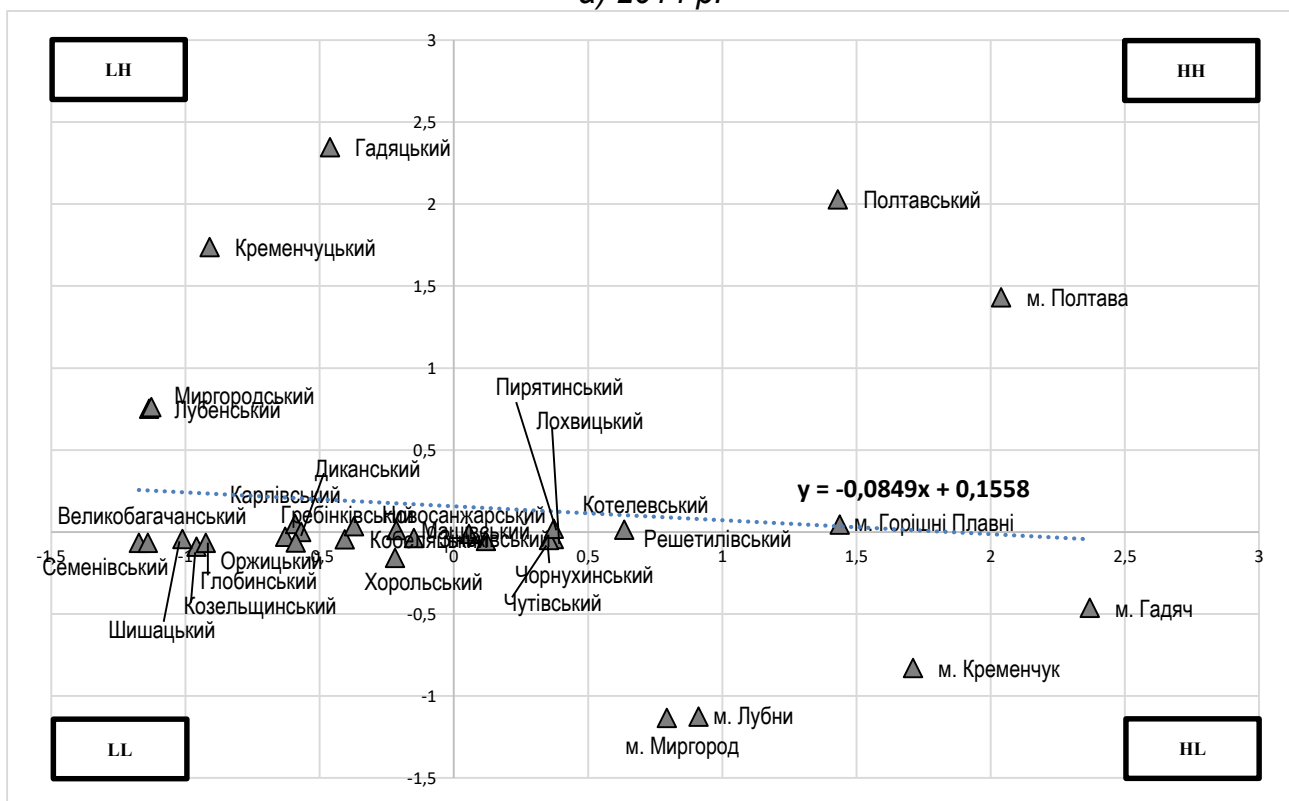
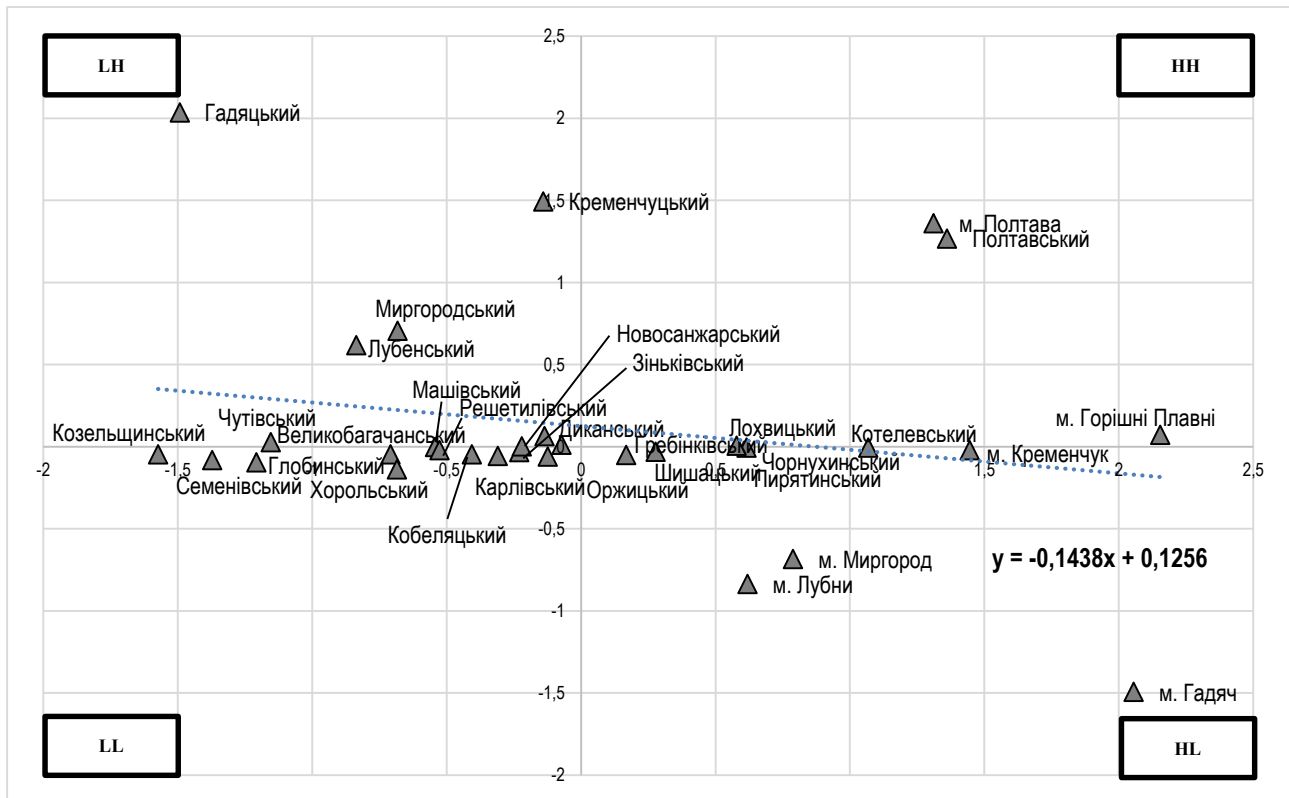

Рис. 2.27. Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Полтавської області (індекс соціального розвитку, дистанція – відстань, 2014 р., 2020 р.)
Джерело: авторські розрахунки

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

Таблиця 2.11

Соціальний розвиток територій Полтавської області під впливом центрo-периферійних взаємодій у 2020 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	Індекс соціального розвитку	Z	WZ	ZWZ	Група
м. Полтава	0,6033	2,0383	1,4302	0,0940	HH
м. Гадяч	0,6490	2,3680	-0,4625	-0,0353	HL
м. Горішні Плавні	0,5200	1,4369	0,0444	0,0021	HH
м. Кременчук	0,5578	1,7098	-0,8311	-0,0458	HL
м. Лубни	0,4306	0,7926	-1,1358	-0,0290	HL
м. Миргород	0,4471	0,9113	-1,1282	-0,0332	HL
Великобагачанський район	0,1581	-1,1738	-0,0676	0,0026	LL
Гадяцький район	0,2567	-0,4625	2,3464	-0,0350	LH
Глобінський район	0,1878	-0,9591	-0,0907	0,0028	LL
Гребінківський район	0,2336	-0,6290	-0,0292	0,0006	LL
Диканський район	0,2387	-0,5923	0,0474	-0,0009	LH
Зіньківський район	0,3000	-0,1498	-0,0374	0,0002	LL
Карлівський район	0,2418	-0,5697	-0,0012	0,0000	LL
Кобеляцький район	0,2643	-0,4076	-0,0463	0,0006	LL
Козельщинський район	0,1805	-1,0117	-0,0434	0,0014	LL
Котелевський район	0,4086	0,6338	0,0122	0,0003	HH
Кременчуцький район	0,1945	-0,9109	1,7372	-0,0510	LH
Лохвицький район	0,3723	0,3720	-0,0428	-0,0005	HL
Лубенський район	0,1633	-1,1358	0,7506	-0,0275	LH
Машівський район	0,2909	-0,2154	0,0117	-0,0001	LH
Миргородський район	0,1644	-1,1282	0,7605	-0,0277	LH
Новосанжарський район	0,2691	-0,3730	0,0338	-0,0004	LH
Оржицький район	0,2391	-0,5892	-0,0650	0,0012	LL
Пирятинський район	0,3373	0,1193	-0,0563	-0,0002	HL
Полтавський район	0,5190	1,4302	2,0272	0,0935	HH
Решетилівський район	0,3699	0,3542	-0,0501	-0,0006	HL
Семенівський район	0,1627	-1,1403	-0,0668	0,0025	LL
Хорольський район	0,2903	-0,2195	-0,1589	0,0011	LL
Чорнухинський район	0,3284	0,0553	-0,0118	0,0000	HL
Чутівський район	0,3723	0,3715	0,0197	0,0002	HH
Шишацький район	0,1925	-0,9252	-0,0674	0,0020	LL
Глобальний індекс Морана				-0,0849	

Джерело: авторські розрахунки

Таким чином, як і у випадку з Львівською областю, найбільший рівень соціальних взаємодій демонструють міста обласного значення з огляду на більш вигідну позицію в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. Локалізація значного числа об'єктів соціальної інфраструктури створює своєрідний центр тяжіння, однак, у таких містах обласного значення як м. Лубни вказані

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

процеси не супроводжуються економічним розвитком, що в перспективі може зумовити затухання взаємодій та реконфігурацію економічного простору.

Проведений аналіз соціального розвитку територій Полтавської області свідчить, що реформа адміністративно-фінансової децентралізації в напрямку соціального розвитку зумовила більший вплив на міста обласного значення у порівнянні з іншими адміністративно-територіальними одиницями.

Кластеризація територій за допомогою коефіцієнта загальної просторової автокореляції та діаграми розсіювання вказує, що значення досліджуваної змінної (соціального та економічного розвитку) просторово кластеризовані більшою мірою, ніж при випадковому розподілі. Особливості центр-периферійних взаємодій у регіоні на основі локальних індексів просторової асоціації (економічний та соціальний розвиток) у 2020 р. відображено на картограмах (рис. 2.28).

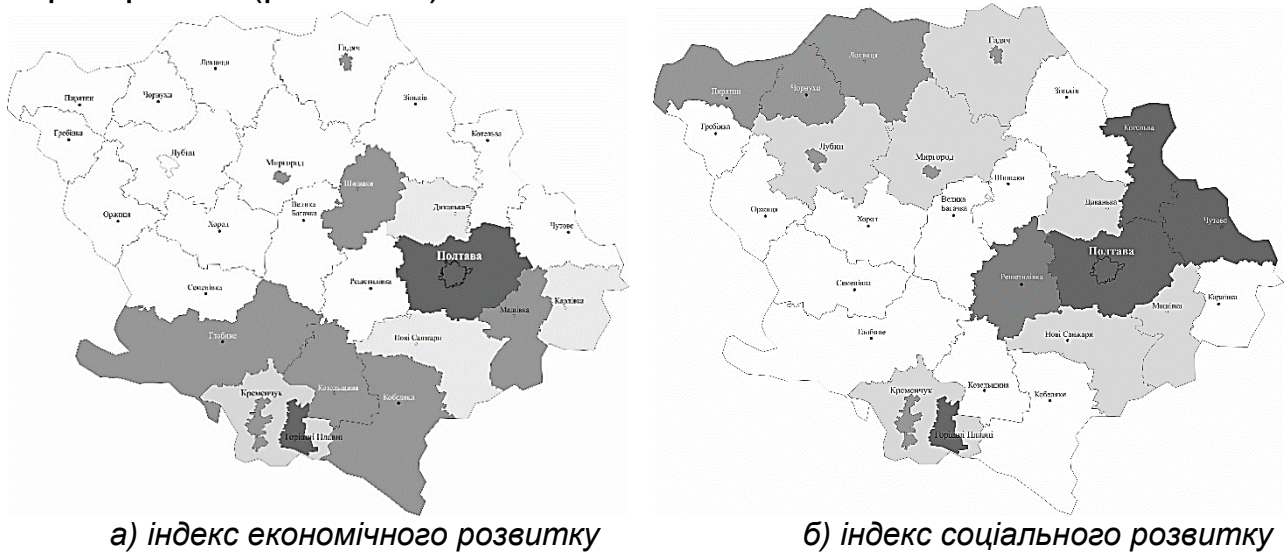

Рис. 2.28. Картограми локальних індексів просторової асоціації для територій Полтавської області, 2020 р.

Джерело: побудовано автором

Перевірка наукових припущень щодо характеру центр-периферійних взаємодій, зокрема генерування просторових імпульсів та ступеню їх генерування/абсорбції у Полтавській області дозволяє зробити такі узагальнення:

1) ідентифіковано два ареали економічного розвитку: по-перше, центр (м. Полтава) та прилегла територію Полтавського району, що генерують імпульси розвитку для Машівського району, при цьому Новосанджарський, Диканський та Карлівський райони, перебуваючи

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

у тісній взаємодії з ними, є донорами для останніх та їх ближньою периферією; по-друге, м. Кременчук та м. Горішні Плавні, Машівський, Кобеляцький та Козельщинський райони, які абсорбують позитивні ефекти розвитку прилеглих територій (для цього ареалу характерним є взаємодія двох міст обласного значення, а також відсутність розвитку території, що їх оточує);

2) встановлено, що м. Миргород і м. Гадяч, попри приналежність до територій з високим рівнем розвитку, характеризуються низьким рівнем інтенсивності взаємодій з прилеглою територією, водночас ці міста, включно із м.Лубни, є осередками соціального розвитку для їхніх прилеглих територій;

3) виявлено ареал соціального розвитку у Полтавській області, до якого належать Пирятинський, Решетилівський та Лохвицький райони, функціонування такого ареалу може бути пов'язано із генеруванням імпульсів до соціального розвитку територіями Київської області;

4) ідентифіковано ареали периферійності в регіоні та території, які знаходяться поза межами впливу поширення позитивних ефектів наявних «точок зростання». Як і у випадку з розвитком центрально-периферійних територій у інших областях, є території, які характеризуються низьким рівнем використання фінансово-економічного потенціалу, соціальним відторгненням, просторовою ексклюзивією.

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Аналіз соціально-економічного розвитку Чернігівської області у 2014–2020 рр. засвідчує, що не всі міста обласного значення характеризуються підвищеним рівнем соціально-економічного розвитку. Для представлення рейтингової позиції окремих адміністративно-територіальних одиниць і подальшого аналізу показники долучені до індексу соціально-економічного розвитку (рис. 2.29).

Найвищим значенням інтегрального індексу характеризуються м. Чернігів, Козелецький район, м. Прилуки, Бобровицький, Чернігівський та Коропський райони, серед аутсайдерів – Талалаївський, Новгород-Сіверський, Ніжинський, Ріпкинський райони та м. Новгород-Сіверський. Окрім того, свою рейтингову позицію соціально-економічного розвитку поліпшили понад половина районів, серед них Бахмацький, Бобровицький, Козелецький, Коропський, Менський та Срібнянський райони. У більшості районів

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

це відбулося завдяки підвищенню рівня соціального розвитку, у Варвинському районі – економічного розвитку. Зазначимо, що у 2015-2020 рр. у Варвинському районі функціонувало дві об'єднані територіальні громади – Варвинська селищна ТГ та Озерянська сільська ТГ.

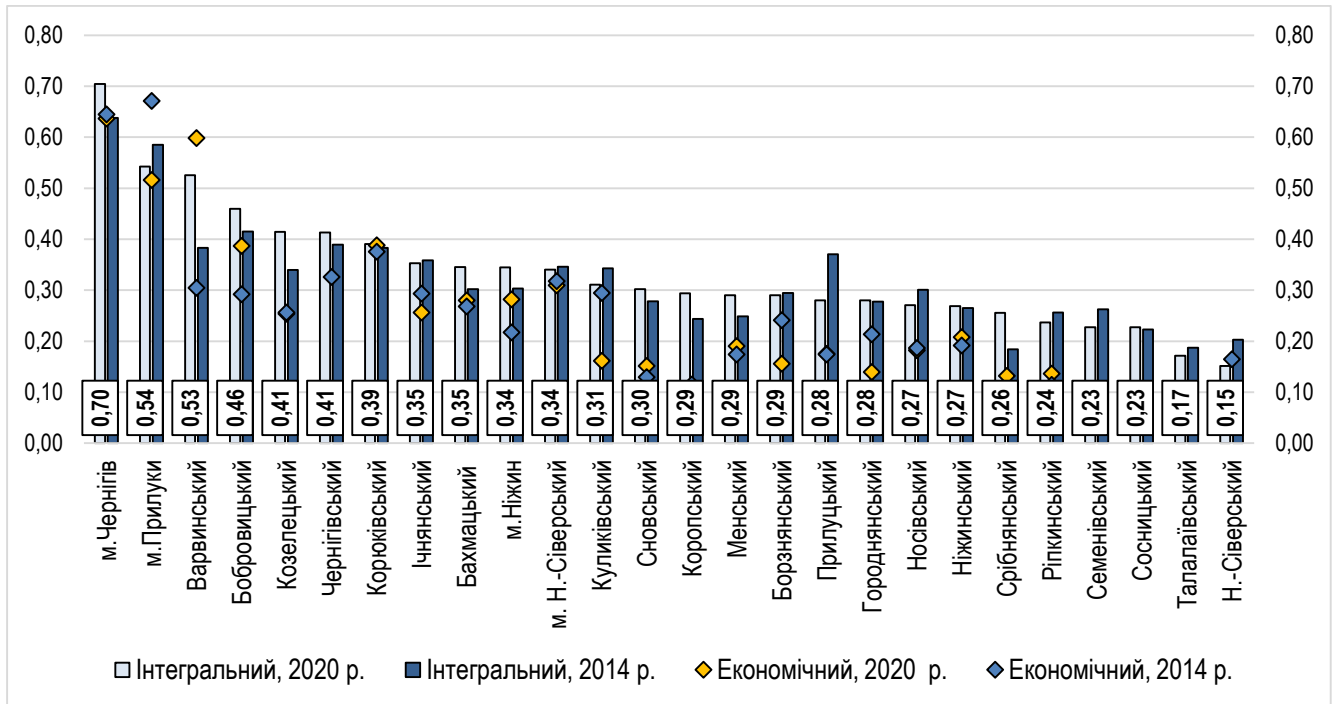

Рис. 2.29. Інтегральний та економічний індекс розвитку районів Чернігівської області, 2014 та 2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Чернігівській області

Розрахунок інтегрального індексу соціально-економічного розвитку засвідчив значні відмінності серед районів за параметрами соціального та економічного розвитку. Так, слід звернути увагу на міста обласного значення, які в процесі адміністративно-фінансової децентралізації значно поліпшили рейтингову позицію соціального розвитку на відміну від економічного розвитку(рис. 2.30).

Як методичний підхід використано метод просторової автокореляції на основі розрахованого глобального та локальних індексів Морана, для формування матриці просторових ваг використано зворотні географічні відстані між адміністративно-територіальними одиницями, обраховані як довжина шляхів сполучення між їх центрами.

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

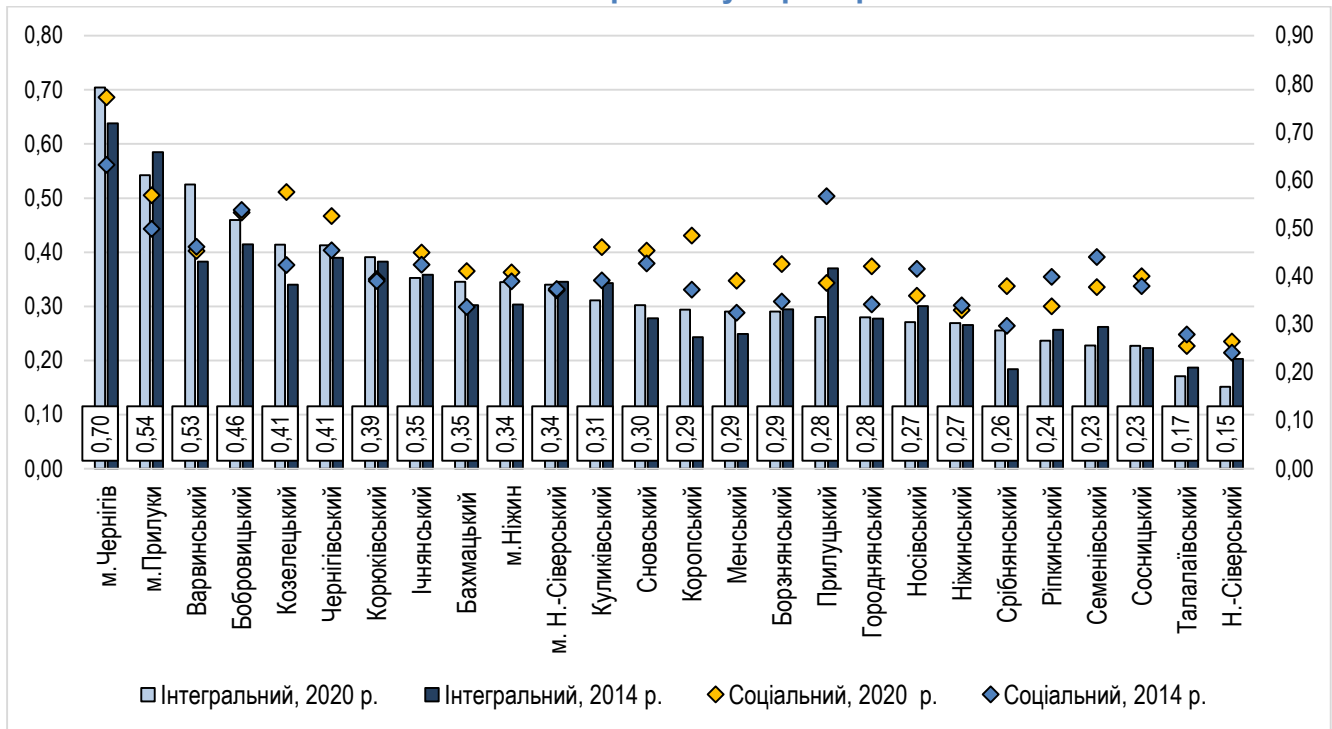

Рис. 2.30. Інтегральний та соціальний індекс розвитку районів Чернігівської області, 2014 та 2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Головного управління статистики у Чернігівській області

Встановлено, що за параметром економічного розвитку у 2014 р. не спостерігалось просторової автокореляції, у 2020 р. ситуація змінилась з огляду на наявність позитивної автокореляції між більшістю територій, значущість глобального індексу Морана перевірено та підтверджено за допомогою z-статистики. Як видно з діаграм просторового розсіювання, у перших двох випадках спостерігається від'ємна просторова автокореляція, – загалом значення економічного розвитку у сусідніх територіях відрізнялися, і навпаки, у 2020 р. відбулася інтенсифікація економічних взаємодій.

Отримані результати просторових тенденцій центрально-периферійних економічних взаємодій територій Чернігівської області у 2020 р. показано на рис. 2.31 та у додатку Е:

1) *території, що лежать в квадранті НН (high-high) на діаграмі просторового розсіювання Морана характеризуються позитивною автокореляцією з сусідніми територіями. До вказаного квадранта потрапили м. Чернівці та Чернігівський район, а також Варвинський, Ічнянський та Козелецький райони. Відносно високі значення показника економічного розвитку вказаних територій пов'язані з тим, що останні перебувають в оточенні територій з високими значеннями, водночас два останні майже не демонструють*

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

просторових взаємодій;

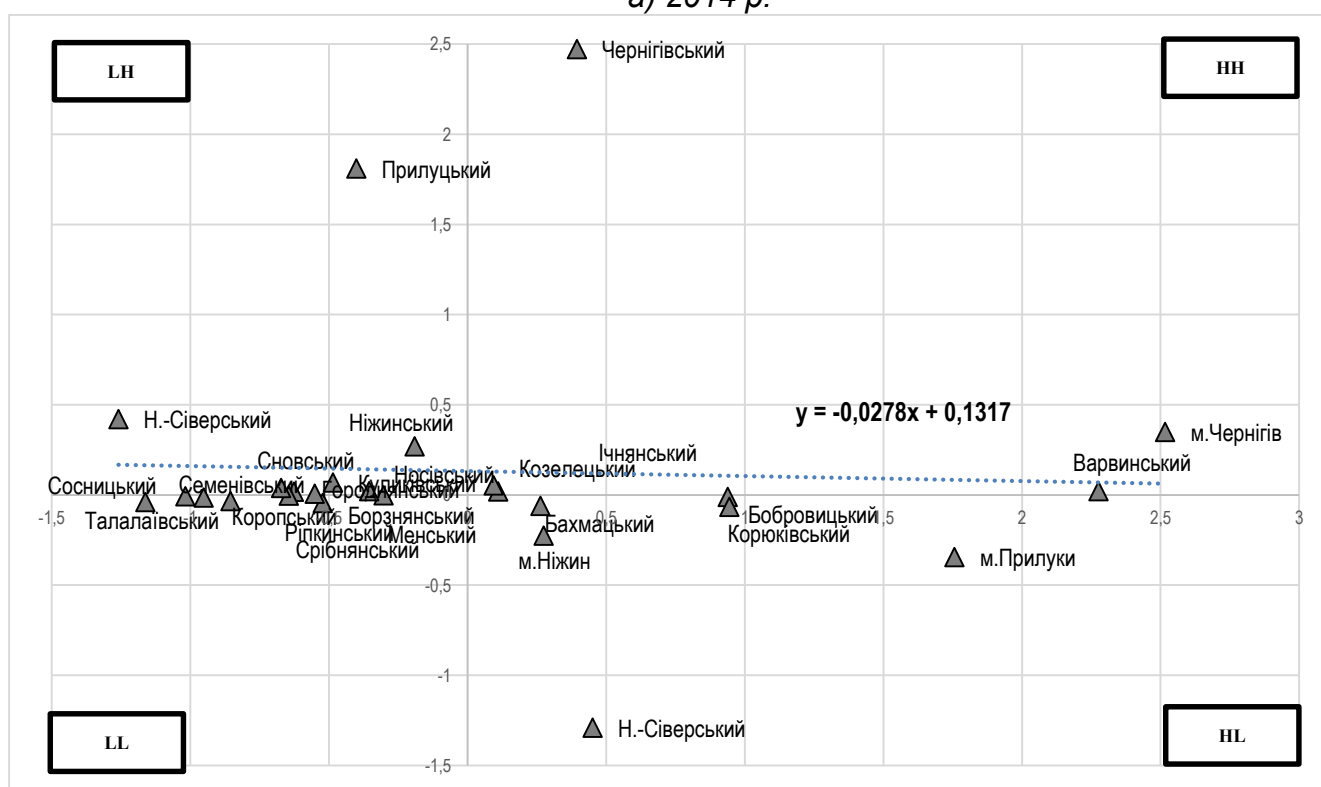
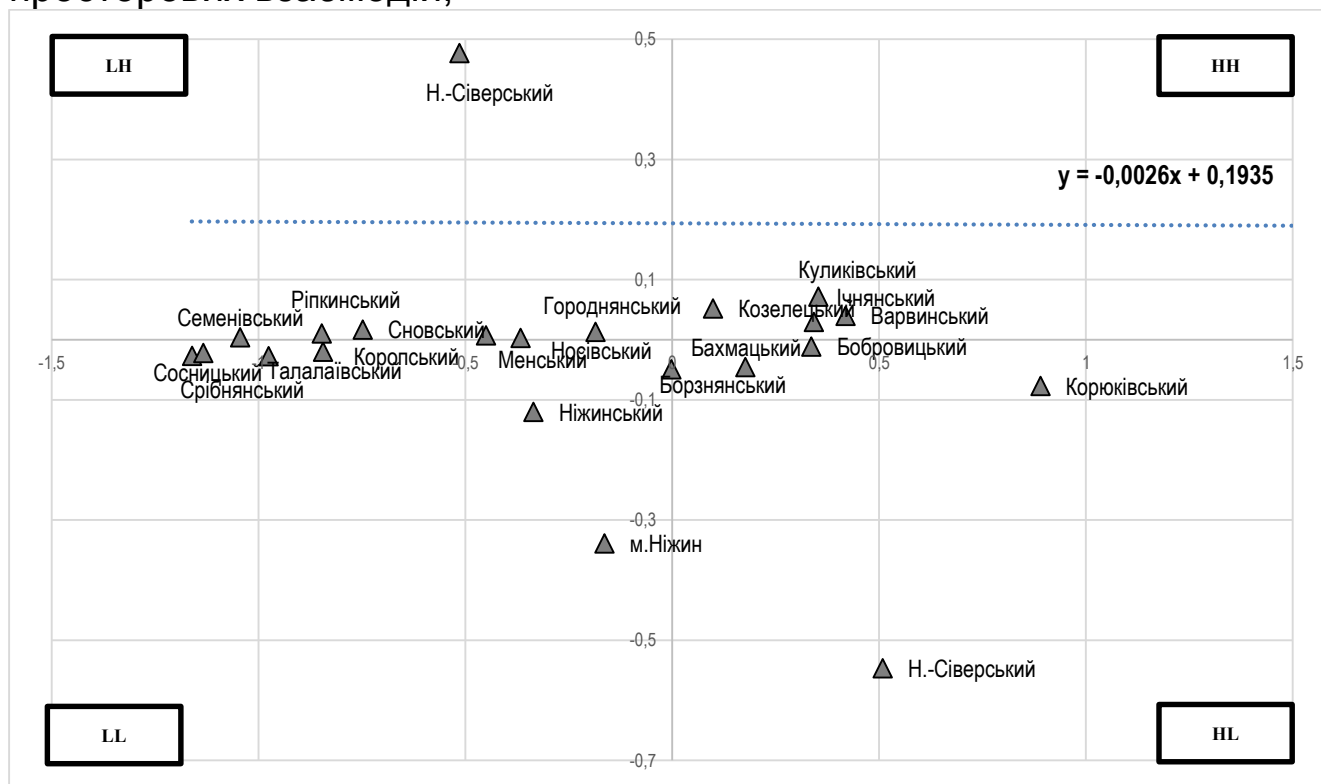

Рис. 2.31. Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для території Чернігівської області (індекс економічного розвитку, дистанція – відстань, 2014 р., 2020р.).
Джерело: побудовано автором

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

2) території, що лежать в квадранті HL (*high-low*) на діаграмі просторового розсіювання, мають відносно високі власні значення, оточені територіями з низькими значеннями. Сюди потрапили всі міста обласного значення, окрім обласного центру, а саме м.Ніжин, Н.-Сіверський, м.Прилуки, а також Бахмацький, Бобровицький, Корюківський райони;

3) група територій із відносно низькими значеннями соціально-економічного розвитку та оточена територіями з високими значеннями вказаного показника LH (*low-high*), просторова автокореляція відсутня. До цієї групи потрапили Городнянський, Куликівський, Ніжинський, Н.-Сіверський, Носівський, Прилуцький та Сновський райони;

4) території з низьким значенням економічного розвитку, оточені територіями з низькими значеннями цього параметру LL (*low-low*) – Борзнянський, Коропський, Менський, Ріпкинський, Семенівський, Сосницький, Срібнянський, Талалаївський райони.

Кластеризація територій за допомогою глобального індексу Морана та діаграми розсіювання є першим етапом просторового аналізу, оскільки вказують, що значення досліджуваної змінної (соціального та економічного розвитку) просторово кластеризовані більшою мірою, ніж за випадкового розподілу. Відповідно актуальним завданням є перевірка наукових припущень щодо характеру просторових взаємодій, зокрема, ступеня та інтенсивності центр-периферійних впливів у регіоні.

Для ґрунтовнішого з'ясування особливостей центр-периферійних взаємодій за підсумками 2014-2020 рр. та їхньої модифікації у процесі адміністративно-фінансової децентралізації проаналізуємо їх за допомогою локальних індексів Морана. Аналіз значення індексу економічного розвитку за модулем вказує на ступінь інтенсивності взаємодій окремих територій. Зокрема, найбільший рівень взаємодій демонструють: м.Чернігів (0,0338), Н.-Сіверський (-0,0224), м.Прилуки (-0,0232), м.Ніжин (-0,0024), Чернігівський (0,0374), Прилуцький (-0,0280), Н.-Сіверський (-0,0204) райони. Середнім рівнем центр-периферійних взаємодій відзначаються такі райони: Корюківський (-0,0024), Ніжинський (-0,0020), Варвинський (0,0019), Сосницький (0,0018), Куликівський (-0,0013) та Коропський (0,0011) (табл. 2.12).

**РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ**

Таблиця 2.12

**Економічний розвиток територій Чернігівської області під
впливом центрo-периферійних взаємодій у 2020 р.**

Адміністративно-територіальна одиниця	Індекс економічного розвитку	Z	WZ	ZWZ	Група
м.Чернігів	0,6363	2,5160	0,3493	0,0338	НН
м.Ніжин	0,2818	0,2739	-0,2255	-0,0024	НН
Н.-Сіверський	0,3098	0,4506	-1,2902	-0,0224	НН
м.Прилуки	0,5161	1,7554	-0,3441	-0,0232	НН
Бахмацький	0,2800	0,2620	-0,0603	-0,0006	НН
Бобровицький	0,3869	0,9384	-0,0108	-0,0004	НН
Борзнянський	0,1558	-0,5236	-0,0439	0,0009	ЛН
Варвинський	0,5983	2,2754	0,0212	0,0019	НН
Городнянський	0,1393	-0,6277	0,0183	-0,0004	ЛН
Ічнянський	0,2560	0,1101	0,0192	0,0001	НН
Козелецький	0,2534	0,0939	0,0532	0,0002	НН
Коропський	0,1032	-0,8561	-0,0344	0,0011	ЛН
Корюківський	0,3878	0,9438	-0,0654	-0,0024	НН
Куликівський	0,1616	-0,4864	0,0686	-0,0013	ЛН
Менський	0,1906	-0,3035	-0,0015	0,0000	ЛН
Ніжинський	0,2082	-0,1921	0,2697	-0,0020	ЛН
Н.-Сіверський	0,0393	-1,2600	0,4204	-0,0204	ЛН
Носівський	0,1823	-0,3559	0,0207	-0,0003	ЛН
Прилуцький	0,1750	-0,4022	1,8096	-0,0280	ЛН
Ріпкинський	0,1365	-0,6455	-0,0030	0,0001	ЛН
Семенівський	0,0775	-1,0185	-0,0077	0,0003	ЛН
Сновський	0,1513	-0,5520	0,0062	-0,0001	ЛН
Сосницький	0,0546	-1,1635	-0,0400	0,0018	ЛН
Срібнянський	0,1321	-0,6736	0,0383	-0,0010	ЛН
Талалаївський	0,0879	-0,9528	-0,0149	0,0005	ЛН
Чернігівський	0,3008	0,3936	2,4725	0,0374	НН
Глобальний індекс Морана				-0,0278	

Джерело: авторські розрахунки

Потенційним ареалом зростання у Чернігівській області за результатами проведеного аналізу є м.Чернігів, Чернігівський та Козелецький райони, які надають імпульси для розвитку Бобровицького району. Звернемо увагу, що вказаний ареал межує з Київської областю, ймовірно, імпульси до розвитку можуть генеруватись за межами області, у якій він локалізований. Натомість, розташовані поруч Городнянський, Носівський та Куликівський є донорами для розвитку цього ареалу.

Як протиприкладу м. Чернігову та прилеглої території підвищеного соціально-економічного розвитку слід виділити території Ічнянського

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

та Бахмацького районів. Звернемо увагу на міста обласного значення *м. Ніжин* та *м. Прилуки*, а також територію, що їх оточує. Центро-периферійні взаємодії, сформовані між цими містами та прилеглими до них територіями, розвиваються за принципом «донор-реципієнт», при чому міста абсорбують імпульси розвитку прилеглих районів.

До квадранта з високим значенням економічного розвитку, потрапив Варвинський район, що межує з Прилуцьким і Срібнянським районами Чернігівської області, районами Полтавської та Сумської областей. Водночас, дослідження центро-периферійних у Полтавській області не підтвердило наявності територій підвищеного соціально-економічного розвитку на межі з Чернігівською областю. Констатуємо, що саме Прилуцький район Чернігівської області є ближньою периферією Варвинського району.

Аналіз центро-периферійних взаємодій засвідчує, що не всі міста обласного значення є точками зростання та генерують позитивні імпульси на навколишню територію. Прикладом є *м. Новгород-Сіверський*, показник економічного розвитку якого нижчий від середнього у регіоні. Окрім того, місто належить до територій з низьким рівнем економічного розвитку, такими як Новгород-Сіверський район.

Корюківський район класифікуємо як територію, високі значення економічного розвитку якої дають підстави для припущення про формування нової точки економічного розвитку, що локалізується в цьому районі та не пов'язана безпосередньо з функціонуванням міст обласного значення.

Борзнянський, Коропський, Менський, Ріпкинський, Семенівський, Сосницький, Срібнянський, Талалаївський райони, зважаючи на їхній слабкий просторовий зв'язок із рештою території регіону, віднесемо до ареалу, що перебувають поза зонами впливу ядер та характеризуються просторовою ексклюзивністю.

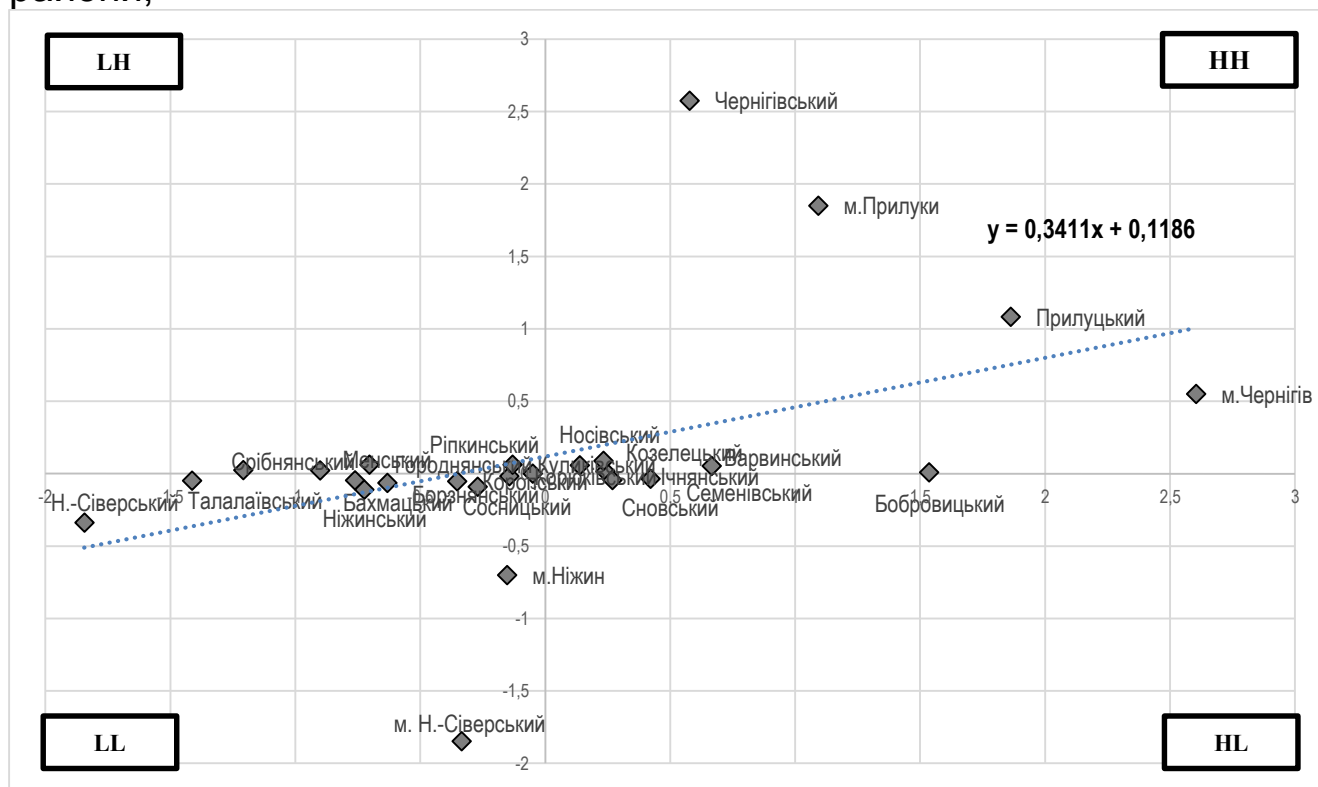
Просторові тенденції центро-периферійних соціальних взаємодій показано на рис. 2.32 та у додатку Ж:

1) *території, що лежать у квадранті HH (high-high) на діаграмі просторового розсіювання Морана і характеризуються позитивною автокореляцією із сусідніми територіями.* До вказаного квадранта потрапили *м. Чернігів, Чернігівський, Бобровицький, Варвинський, Козелецький та Куликівський райони;*

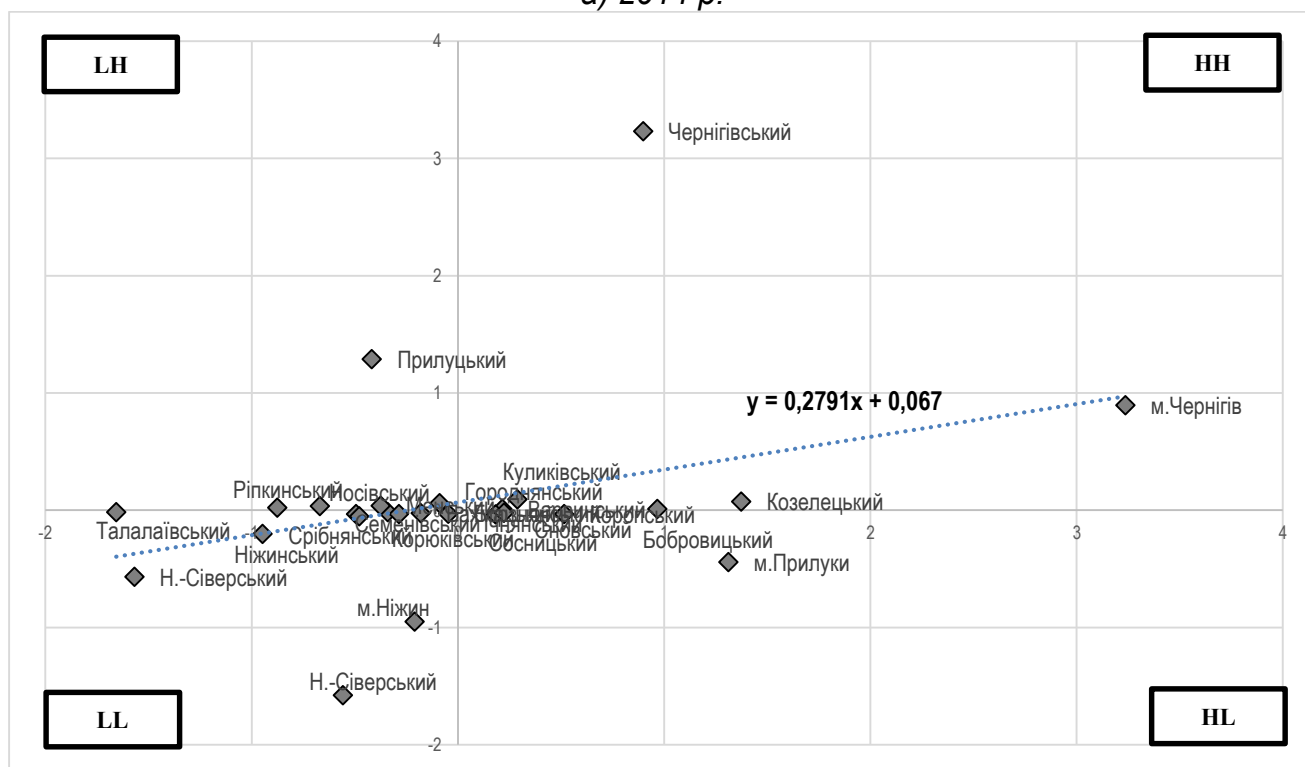
2) *території, що лежать в квадранті HL (high-low) на діаграмі просторового розсіювання та мають відносно високі власні значення, оточені територіями з низькими значеннями.* Сюди потрапили *м. Прилуки, а також Ічнянський, Коропський та Сновський*

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

райони;

а) 2014 р.

б) 2020 р.

Рис. 2.32. Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для території Чернігівської області (індекс соціального розвитку, дистанція – відстань, 2014 р., 2020 р.)
Джерело: авторські розрахунки

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

3) території з відносно низькими значеннями соціально-економічного розвитку, оточені територіями з високими значеннями вказаного показника LH (low-high), просторова автокореляція відсутня. До цієї групи належать Городнянський, Менський, Носівський, Прилуцький, Ріпкинський райони;

4) території з низьким значеннями соціального розвитку, оточені територіями з низькими значеннями цього параметра – два міста обласного значення (мм. Ніжин, Новгород-Сіверський) та Бахмацький, Борзнянський, Корюківський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Семенівський, Сосницький, Срібнянський і Талалаївський райони.

Аналіз значення індексу соціального розвитку (табл. 2.13) за модулем вказує на ступінь інтенсивності взаємодії окремих територій. Зокрема, найбільший рівень соціальних взаємодій демонструють: Чернігівський район (-0,1117), м. Чернігів (0,1114), м. Новгород-Сіверський (0,0339), Новгород-Сіверський район (0,0343), м. Прилуки (-0,0223), Прилуцький район (-0,0208), м. Ніжин (0,0077), Ніжинський район (0,0073).

Таблиця 2.13

Соціальний розвиток територій Чернігівської області під впливом центрo-периферійних взаємодій у 2020 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	Індекс соціального розвитку	Z	WZ	ZWZ	Група
м.Чернігів	0,7721	3,2355	0,8951	0,1114	HH
м.Ніжин	0,4077	-0,2103	-0,9493	0,0077	LL
Н.-Сіверський	0,3708	-0,5591	-1,5784	0,0339	LL
м.Прилуки	0,5685	1,3103	-0,4418	-0,0223	HL
Бахмацький	0,4107	-0,1816	-0,0232	0,0002	LL
Бобровицький	0,5321	0,9661	0,0104	0,0004	HH
Борзнянський	0,4249	-0,0477	-0,0291	0,0001	LL
Варвинський	0,4527	0,2152	0,0128	0,0001	HH
Городнянський	0,4204	-0,0898	0,0615	-0,0002	LH
Ічнянський	0,4492	0,1824	-0,0338	-0,0002	HL
Козелецький	0,5751	1,3729	0,0734	0,0039	HH
Коропський	0,4843	0,5143	-0,0333	-0,0007	HL
Корюківський	0,3939	-0,3408	-0,0164	0,0002	LL
Куликівський	0,4604	0,2878	0,0927	0,0010	HH
Менський	0,3903	-0,3749	0,0393	-0,0006	LH
Ніжинський	0,3296	-0,9483	-0,2001	0,0073	LL
Н.-Сіверський	0,2640	-1,5691	-0,5684	0,0343	LL
Носівський	0,3591	-0,6697	0,0374	-0,0010	LH

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

Адміністративно-територіальна одиниця	Індекс соціального розвитку	Z	WZ	ZWZ	Група
Прилуцький	0,3857	-0,4184	1,2901	-0,0208	LH
Ріпкинський	0,3372	-0,8767	0,0217	-0,0007	LH
Семенівський	0,3776	-0,4950	-0,0315	0,0006	LL
Сновський	0,4534	0,2218	-0,0207	-0,0002	HL
Сосницький	0,3997	-0,2862	-0,0333	0,0004	LL
Срібнянський	0,3793	-0,4790	-0,0517	0,0010	LL
Талалаївський	0,2546	-1,6575	-0,0151	0,0010	LL
Чернігівський	0,5249	0,8979	3,2333	0,1117	HH
Глобальний індекс Морана				0,2791	

Джерело: авторські розрахунки

Кластеризація територій за допомогою коефіцієнта загальної просторової автокореляції та діаграми розсіювання вказує, що значення досліджуваної змінної (соціального та економічного розвитку) просторово кластеризовані більшою мірою, ніж за випадкового розподілу. Особливості центр-периферійних взаємодій в регіоні на основі локальних індексів просторової асоціації (економічний та соціальний розвиток) у 2020 р. відображено на картограмах (рис. 2.33).

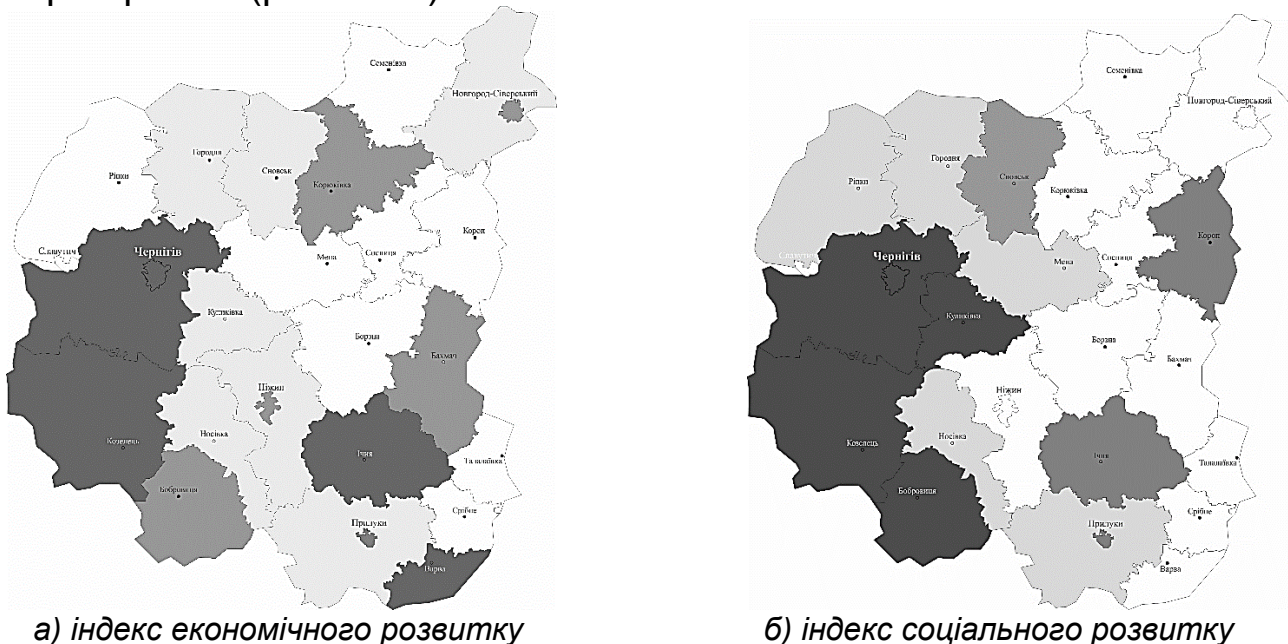

Рис. 2.33. Картограми локальних індексів просторової асоціації для територій Чернігівської області, 2020 р.

Джерело: побудовано автором

2.3. Оцінювання внутрішньорегіональної диференціації: вплив міст обласного значення на прилеглу територію

Проведений аналіз соціального розвитку територій Чернігівської області свідчить, що реформа адміністративно-фінансової децентралізації в напрямі соціального розвитку зумовила більший вплив на міста обласного значення у порівнянні з іншими адміністративно-територіальними одиницями. При чому, характерною особливістю Чернігівської області є просторова кластеризація та більший рівень саме соціальних взаємодій, натомість в економічному плані території Чернігівської області характеризувались меншою інтенсивністю взаємодій.

Перевірка наукових припущень щодо характеру центр-периферійних взаємодій, зокрема генерування просторових імпульсів й ступеня їхньої абсорбції у Чернігівській області, дала змогу виявити:

1) ареал підвищеного рівня соціально-економічного розвитку, до якого належать: м. Чернігів та прилегла територія Чернігівського та Козелецького районів, що характеризуються генеруванням імпульсів для розвитку окремих територій;

2) як протипага центру зі значною інтенсивністю впливу на прилеглу територію виділяються Ічнянський та Бахмацький райони, які належать до територій з вищим рівнем соціально-економічного розвитку, ніж в середньому по регіону, проте їхній вплив носить різносторонній характер, адже Ічнянський район генерує позитивні імпульси для розвитку прилеглої території, а Бахмацький більшою мірою абсорбує їх;

3) території районів, що знаходяться навколо міст обласного значення, м. Прилуки, м. Новгород-Сіверський та м. Ніжин, є їх донорами для розвитку, відтак відсутність генерування імпульсів на прилеглу територію містами обласного значення потребує інтенсифікації центр-периферійних взаємодій;

4) виявлено різну інтенсивність центр-периферійних взаємодій (з високим, середнім та низьким рівнями), що вказує, з одного боку, на наявність територій, які відзначаються інтегрованістю економічного та соціального простору (м.Чернігів та Чернігівський район), а з іншого – територій, які є просторово виключеними із соціальних та економічних взаємодій (Ріпкинський, Менський та інші райони);

5) визначено ареали периферійності в регіоні й території, які знаходяться поза межами впливу поширення позитивних ефектів наявних «точок зростання». Встановлено, що територіальні громади Борзнянського, Коропського, Менського, Ріпкинського, Семенівського, Сосницького, Срібнянського, Талалаївського районів

РОЗДІЛ II. МІСТА ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ РЕГІОНУ

характеризуються низьким рівнем використання фінансово-економічного потенціалу, соціальним відторгненням, просторовою ексклюзивістю.

Проведений аналіз центрально-периферійних взаємодій у Львівській, Полтавській та Чернігівській областях з акцентом на ролі міст обласного значення, дав змогу зробити такі висновки:

1) центрами (ядрами) соціального-економічного розвитку у регіонах є обласні центри і прилеглі до них території, градація їх впливу на периферію (зона сильного, середнього та слабого впливу) дозволяє визначити ареали периферійності першого та другого порядку та зони поза межами впливу точок зростання;

2) окремі міста обласного значення у процесі соціально-економічного розвитку є точками економічного зростання та розвиваються в якості протиположності обласному центру, однак більшість міст обласного значення, попри достатньо високі власні значення соціального розвитку, характеризуються відсутністю генерування позитивних ефектів для економічного розвитку прилеглих територій;

3) ідентифіковано точки зростання, що перебувають на етапі формування, відтак зміцнення їх ролі та взаємодії з периферією потребує державного регулювання та бюджетної підтримки, при цьому, перерозподільні механізми не підтверджують ефективності діючих бюджетних механізмів в частині стимулювання соціального-економічного розвитку усіх територій та відповідно підвищення рівня добробуту територіальних громад, які локалізовані в такій зоні;

4) під впливом центрально-периферійних взаємодій спостерігаються як відцентрові, так доцентрові тенденції, що генерують імпульси розвитку ближньої периферії, важливим аспектом генерування позитивних імпульсів є вплив агломерацій на прилеглу територію;

5) реформа адміністративно-фінансової децентралізації змінила характер просторових економічних взаємовідносин в напрямку їх інтенсифікації, пропри це, спостерігається наявність територій, що характеризуються низьким рівнем інтегрованості в економічному просторі та низьким рівнем соціального розвитку при цьому. Для таких територіальних громад актуальним є застосування диференційованого підходу в напрямку як активізації економічного зростання, так і підвищення рівня соціального розвитку.

Розділ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

(НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

3.1. ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЇ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРУ І ПЕРИФЕРІЇ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Станом на 1 вересня 2020 року у Львівській області функціонувала 41 ТГ, більшість з яких утворено впродовж 2015-2017 рр. (35 ТГ), п'ять – у 2018 р. та одна – у 2019 р. (табл. 3.1). Зважаючи на подекуди п'ятирічний термін існування громад, питання формування та розвитку центрально-периферійних взаємодій у ТГ вимагає уваги, зокрема, з огляду на характер їх утворення. Адже попри те, що процес формування ТГ відбувався на добровільних засадах та передбачав урахування історичних, природних, етнічних, культурних та інших чинників¹¹⁰, при укрупненні громад не вдалося уникнути і певних ризиків.

Зокрема, у першу хвилю об'єднання (2015-2016 рр.) частим було формування ТГ внаслідок укрупнення 2-3 місцевих рад, які виявилися неспроможних забезпечити соціально-економічний розвиток території та утворювалися з метою отримання фінансових ресурсів із державного бюджету у вигляді субвенцій на соціально-економічний розвиток територій та на формування інфраструктури ТГ. Сьогодні такі ТГ, відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів України¹¹¹, приєднуються до більших громад або доукрупнюються внаслідок приєднання населених пунктів для забезпечення спроможності цих територій¹¹².

¹¹⁰ Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

¹¹¹ Для Львівської області – Розпорядження КМУ «Про затвердження перспективного плану формування територій громад Львівської області» № 624-р від 27 травня 2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-perspektivnogo-planu-formuvannya-teritorij-gromad-lvivskoyi-oblasti-i270520-624> (дата доступу: вересень 2020 р.).

¹¹² У Львівській області таких громад 15, тобто 36,6% від загальної кількості; причому, 10 з них утворено у 2015 р.

Таблиця 3.1

Перелік ТГ Львівської області станом на 1 вересня 2020 р.

ТГ	Рік утворення	Кількість населення, осіб	Площа, кв. км	Кількість рад, що об'єдналися	Тип ТГ	Час доїзду до обласного центру, хв.	Час доїзду від центру ТГ до найвіддаленішого периферійного населеного пункту, хв.	ТГ, до складу якої входить громада відповідно до Перспективного плану після місцевих виборів (25.10.2020 р.)
Бабинська	2015	4090	77,2	3	сільська	76	36	Новокалинівська ТГ
Бісковицька	2015	5505	55,0	3	сільська	88	12	
Воле-Баранецька	2015	5218	69,4	3	сільська	96	11	Бісковицька ТГ
Вільшаницька	2015	2836	79,1	2	сільська	92	23	Ралівська ТГ
Гніздичівська	2015	7294	106,0	4	селищна	80	35	
Грабовецька	2015	4071	65,9	4	сільська	84	21	Грабовецько-Дулібівська ТГ
Дублянська	2015	2937	66,4	3	селищна	88	18	Новокалинівська ТГ
Заболотцівська	2015	2552	105,6	2	сільська	91	24	
Луківська	2015	3599	54,7	2	сільська	67	20	Рудківська ТГ
Міженецька	2015	2371	45,5	2	сільська	129	30	Добромільська ТГ
Новокалинівська	2015	7352	108,3	5	міська	75	26	
Новоміська	2015	5907	113,0	4	сільська	131	21	Добромільська ТГ
Новострілищанська	2015	2609	71,9	3	селищна	65	19	Бібрська ТГ
Тростянецька	2015	8067	190,4	6	сільська	56	15	
Чукв'янська	2015	3225	76,8	2	сільська	91	15	Ралівська ТГ
Давидівська	2016	12537	78,5	5	сільська	33	15	
Жовтанецька	2016	8560	130,1	3	сільська	43	9	
Мостиська	2016	21648	258,4	11	міська	77	30	
Нижанковицька	2016	2497	18,6	2	селищна	140	16	Добромільська ОТГ

Продовження таблиці 3.1

Судововишнянська	2016	10896	80,1	3	міська	57	21	
Ходорівська	2016	24868	331,4	12	міська	76	24	
Шегинівська	2016	7396	193,7	6	сільська	82	41	
Волицька	2017	2263	30,1	2	сільська	78	9	Шегинівська ТГ
Великолюбінська	2017	9569	132,5	3	селищна	47	15	
Великомостівська	2017	13691	249,5	4	міська	59	25	
Воютицька	2017	7595	91,0	3	сільська	93	17	Бісковицька ТГ
Кам'янка-Бузька	2017	18017	260	5	міська	52	27	
Магерівська	2017	7050	80,2	5	селищна	69	19	Добросинсько-Магерівська ТГ
Мурованська	2017	9522	42,4	3	сільська	32	12	
Підберізцівська	2017	5672	84,0	4	сільська	37	17	
Розвадівська	2017	9783	69,2	4	сільська	51	12	
Рудківська	2017	13353	131,9	5	міська	59	35	
Славська	2017	8573	252,4	4	селищна	136	27	
Слонківська	2017	10727	115,9	4	сільська	31	14	
Щирецька	2017	11732	113,7	5	селищна	49	27	
Бібрська	2018	13615	311,9	7	міська	52	20	
Зимноводівська	2018	16189	22,0	3	сільська	28	10	
Лопатинська	2018	7693	249,2	5	селищна	95	33	
Меденицька	2018	7398	86,5	3	селищна	64	15	
Радехівська	2018	17769	294,2	10	міська	74	31	
Нежухівська	2019	5919	90,1	5	сільська	80	9	Стрийська ОТГ

Джерело: складено на основі даних порталу «Децентралізація»

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Попри позитивну оцінку цього процесу, варто акцентувати на проблемі недостатнього вивчення центрально-периферійних взаємодій у таких громадах, зокрема в частині взаємодій соціально-психологічного характеру. *Адже припинення функціонування органів самоврядування ТГ, які, попри свою фінансову неспроможність, позитивно «зарекомендували» себе перед населенням завдяки фінансовій підтримці з державного бюджету, може результуватися несприйняттям і виникненням соціального конфлікту у новоутворених ТГ.*

Аналізуючи наукові та експертні доробки щодо розвитку ТГ в Україні в контексті децентралізації, можна констатувати практично повну відсутність досліджень з питань соціально-психологічного клімату у громадах. Водночас це питання вимагає особливої уваги, адже «штучне» об'єднання громад (яким, попри адміністративно-територіальну визначеність, притаманні соціально-психологічна, історично-культурна, економічна та організаційно-функціональна ознаки, що акцентують на громаді як системі з організованістю політичних, економічних та соціальних мереж та спільністю інтересів¹¹³) вимагає системного підходу до забезпечення згуртованості їх мешканців та досягнення самоідентифікації кожного члена з громадою та покладає основну відповідальність за практичну реалізацію цього завдання на органи місцевого самоврядування.

У цьому контексті слід акцентувати на відсутності роботи відповідних органів державної влади щодо підготовки (консультування, навчання та роз'яснення) органів самоврядування ТГ з питань формування центрально-периферійних взаємодій у громадах, їх розвитку як єдиної системи та врахування можливих ризиків, які нестиме з собою проблема відособленості окремих індивідів чи соціальних груп.

Для формування загального розуміння розвитку ТГ Львівської області перш за все варто зауважити, що станом на вересень 2020 р. у середньому ТГ регіону налічувала 8589,4 жителів, охоплювала територію площею 124,0 кв. км та була сформована внаслідок об'єднання 4,2 місцевих рад. Утім можна зауважити суттєві відмінності формування міських, сільських і селищних ТГ.

Зважаючи на особливості формування територіальних громад, важливим є визначення структури і складу таких громад (рис. 3.1).

¹¹³ Патицька Х. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2019. 209 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

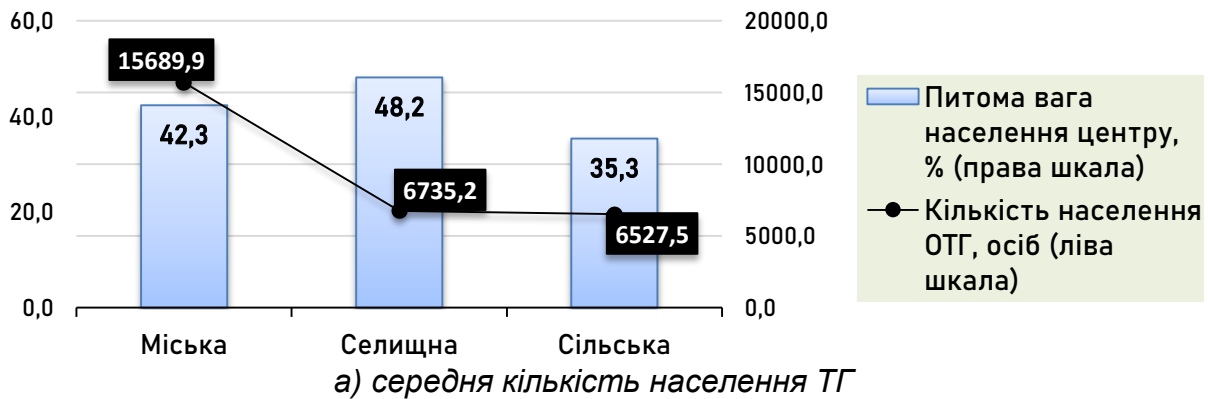

Рис. 3.1. Порівняння показника питомої ваги населення центру ТГ Львівської області у розрізі типів громад (сільська/селищна/міська), 2020 р.

Джерело: складено на основі даних¹¹⁴

Формування міських ТГ у Львівській області супроводжувалося охопленням значної території (в середньому 225,1 кв. км) та більшої кількості місцевих рад (у середньому 6,9 рад) порівняно з ТГ, утвореними навколо сіл та селищ, що в контексті добровільного укрупнення можна пояснити бажанням об'єднання населених пунктів, віддалених від обласного центра, навколо міст з метою

¹¹⁴ Портал об'єднаних громад України GROMADA.INFO. URL: <https://gromada.info/region/> (дата доступу: вересень 2020 р.).

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

наращення власного фінансово-економічного потенціалу та забезпечення соціально-економічного розвитку території. А також вже сформованими взаємодіями міста і села як центру та периферії. Відтак середня кількість населення міських ТГ регіону станом на вересень 2020 р. була удвічі більшою ніж середнє значення по ТГ Львівської області та становило 15689,9 осіб, а у центрі міської громади у середньому проживало 42,3% її населення. У розрізі міських ТГ регіону видно, що найбільша питома вага жителів центру (58,4%) у Судовишинській ТГ, найменша (24,1%) – у Бібрській ТГ.

Іншою була ситуація у сільських та селищних ТГ. Об'єднані громади, сформовані навколо сіл і селищ включали меншу кількість населених пунктів порівняно з міськими. Середня кількість жителів у селищних і сільських ТГ схожа і коливалася у межах 6500-6700 осіб відповідно. Водночас частка жителів населеного пункту – центру у складі населення громад у групі селищних ТГ Львівської області становила 48,2%, що було найвищим показником при порівнянні ТГ за типом (міські/селищні/сільські).

Групу селищних ТГ в аналізованому періоді представляли 10 адміністративно-територіальних утворень, у 1/2 з яких питома вага жителів центру вища ніж 50%, а у Нижанковицькій та Дублянській громадах вона становить відповідно 72,4% та 60,2%. Особливістю цих ТГ є те, що вони утворені внаслідок об'єднання 2-3 місцевих рад і за показником кількості населення відносилися до громад з чисельністю менше 3,0 тис. осіб. З 1 січня 2021 р. ці громади ввійшли до складу більш потужних ТГ, що, на нашу думку, свідчить про їх неспроможність забезпечити економічний розвиток території.

Щодо сільських ТГ, у більшості громад частка мешканців центру менша ніж 40%. Винятком були громади, утворені навколо м. Львова: Зимноводівська (66,9%), Солонківська (48,3%), Дивидівська (45,4%), де вищий показник концентрації населення у центрі. Окрім того, особливістю цих ТГ є те, що населений пункт, який є центром громади, межує з містом Львів (обласним центром), що дає йому додаткові переваги.

Варто зауважити, що проблема недостатнього вивчення центрально-периферійних взаємодій у ТГ пов'язана з відсутністю якісної статистичної інформації щодо розвитку громад, що суттєво утруднює можливість здійснення комплексного повноцінного дослідження. З метою подолання цієї проблеми в контексті проведеного дослідження було здійснене опитування голів місцевих рад ТГ Львівської області у 2020 р. з питань формування і розвитку центрально-

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

периферійних взаємодій на території громад і роботи органів місцевого самоврядування у цьому напрямі (зразок анкети подано у додатку А), а також здійснено аналіз розвитку ТГ на основі опрацювання стратегічних та інших документів.

Зважаючи на обрану методику дослідження та результати опитування голів місцевих рад ТГ, для аналізу обрано 13 територіальних громад, різнотипних за окремими характеристиками, зокрема:

1) за типом ТГ: 4 міські (Кам'янка-Бузька, Радехівська, Рудківська, Ходорівська), 1 селищна (Меденицька) та 8 сільських (Воютицька, Грабовецька, Жовтанецька, Заболотцівська, Мурованська, Луківська, Підберізцівська, Солонківська);

2) за розташуванням у регіоні – ТГ, які безпосередньо межують з містом – обласним центром (Мурованська, Підберізцівська, Солонківська), та ТГ, які є географічно віддаленими від великих міст.

Окрім того, усі громади різняться за іншими характеристиками (кількістю населених пунктів у складі ТГ; чисельністю населення; віддаленістю населених пунктів від центру громади).

1. Аналіз стратегічних документів місцевої ради ТГ на питання розвитку центрально-периферійних взаємодій.

Станом на 1 жовтня 2020 року з 14 ТГ лише у восьми розроблено стратегії розвитку, а у Жовтанецькій та Мурованській ТГ стратегії на стадії розроблення (табл. 3.2).

Більшість стратегій розроблено із застосуванням методу «співучасті», тобто із залученням органу місцевого самоврядування, експертів та членів громади з виділенням лідерів місцевих громад і бізнесу на засадах довготривалого партнерства (стратегії Заболотцівської, Кам'янка-Бузької, Рудківської та Солонківської ТГ; про організацію процесу формування стратегії методом «співучасті» вказують також посадовці Жовтанецької ТГ¹¹⁵). Варто зауважити, що до процесу розроблення стратегії розвитку у кожній з названих громад було залучено міжнародних експертів, зокрема:

1) стратегія Заболотцівської ТГ розроблялася як елемент реалізації Програми Підтримки Демократії, реалізованої Міністерством Закордонних Справ Республіки Польща і Канади;

¹¹⁵ На офіційному сайті Жовтанецької громади у підрозділі «Стратегія розвитку Жовтанецької ТГ на період до 2027 року» розміщено опитування щодо визначення «місії» та «бачення» громади та анкета-опитування «Візьми участь у розробці Стратегії розвитку Жовтанецької ТГ на 2021-2027 рр.», а також наведено комплексну інформацію щодо заходів із розроблення стратегії.

Таблиця 3.2

Стан формування стратегій розвитку окремих ТГ Львівської області

ТГ	Назва документа	Стратегічні цілі								Метод розроблення стратегії				
		Розвиток бізнесу та залучення інвестицій	у т. ч.			Розвиток інфраструктури та надання якісних послуг	Налагодження комунікації влади з громадою, залучення громадськості до управління	Збереження навколишнього природного середовища	Підвищення соціальних стандартів життя	метод патерналізму	експертний метод	експерт-но-консультативний метод	адміністративно-консультативний метод	метод «співучасті»
			розвиток сільського господарства	розвиток туризму	розвиток малого і середнього бізнесу									
Грабовецька	Стратегія сталого розвитку Грабовецької сільської ОТГ на 2019-2027 рр.	х	х			х	х	х	х			х		
Заболотцівська	Стратегія розвитку Заболотцівської ОТГ Львівської області на 2017-2025 рр.	х	х	х	х	х	х		х					х
Луківська	Не розроблено	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Жовтанецька	Стратегія розвитку Жовтанецької ОТГ на 2021-2027 рр. (у процесі розроблення)	-	-	-	-	-	-	-	-					х
Ходорівська	Стратегія сталого розвитку Ходорівської територіальної громади до 2025 р.											х		
Воютицька	не розроблено													
Кам'янка-Бузька	Стратегія розвитку Кам'янка-Бузької ОТГ на 2019-2025 рр.	х	х	х	х	х		х	х					х
Мурованська	У процесі розроблення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Підберізіцівська	Стратегія сталого розвитку Підберізіцівської ОТГ до 2025 р.	х	х	х	х	х			х		х			
Рудківська	Стратегія сталого розвитку Рудківської ОТГ на 2019-2027 рр.	х		х	х	х		х	х					х
Солонківська	Стратегія сталого розвитку Солонківської сільської ОТГ на 2019-2027 рр.	х		х	х	х	х	х	х					х
Меденицька	Не розроблено	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Радехівська	Не розроблено	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

2) стратегія розвитку Кам'янка-Бузької ТГ – за участі експертів Представництва Фонду Ганса Зайделя в Україні (діє в Україні з 1992 року та провадить діяльність у сферах розвитку громадянського суспільства, державного управління та децентралізації, внутрішньої безпеки¹¹⁶);

3) стратегії розвитку Рудківської та Солонківської ТГ розроблено в межах проекту щодо розвитку партисипативного врядування в Україні у співпраці з Міністерством закордонних справ Республіки Польща, Фонду Розвитку Місцевої Демократії (Польща) та за участі регіональних партнерів в Україні.

Аналізуючи перелічені стратегічні документи, слід зауважити високий рівень їх розроблення, оскільки вони відповідають заявленим вимогам: 1) об'єднують усіх учасників розроблення (адже розроблені із залученням представників усіх зацікавлених груп у громаді та зовнішніх експертів); 2) відповідають загальнодержавним та регіональним стратегічним документам; 3) містять ґрунтовну діагностико-аналітичну частину та сформовані з використанням даних, акумульованих у процесі анкетування мешканців, тобто з урахуванням думок та поглядів мешканців громади на розвиток території, на основі чого визначено напрями діяльності.

У Підберізцівській ТГ стратегію розроблено із застосуванням експертного методу, у Грабовецькій та Ходорівській ТГ – експертно-консультативного методу, який ґрунтується на роботі експертів та їх усебічній взаємодії з членами громади, проте не передбачає достатньої участі у процесі органу місцевого самоврядування, а відтак супроводжується ризиком «відірваності» стратегії від реальних можливостей управління громадою. Це підтверджує аналіз стратегічних документів ТГ. Стратегія Грабовецької ТГ розроблена в межах проекту щодо розвитку партисипативного врядування в Україні у співпраці з польськими експертами та за участі регіональних партнерів в Україні, і, зважаючи на значний досвід залучених експертів, характеризується високим рівнем розроблення. Натомість Стратегія сталого розвитку Ходорівської територіальної громади до 2025 р. розроблена як прогностичний документ з визначеними цільовими показниками на основі проведених демографічного та економічного моделювання і прогнозування, проте не містить місії, бачення та стратегічних цілей розвитку громади, що не дозволяє говорити про її завершеність та відповідність вимогам. Стратегія розвитку

¹¹⁶ Hanns Seidel Stiftung. Oficial site. URL: <https://www.hss.de/> (дата доступу: жовтень 2020 р.).

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Підберіздівської ТГ не ґрунтується на врахуванні думок жителів населених пунктів громади та їх баченні подальшого розвитку.

Попри комплексність більшості розроблених стратегій та орієнтування не лише на розвиток сильного центру, а й на потенціал усіх населених пунктів у складі ТГ, лише у трьох з проаналізованих тринадцяти стратегій визначено та обґрунтовано ціль щодо налагодження комунікації влади з громадою та залучення громадськості до управління територією. Питання розвитку бізнесу та залучення інвестицій визначене як один з пріоритетів розвитку усіх ТГ, у яких діють розроблені стратегії, що є зрозумілим та відповідає потребі досягнення самодостатності громади. Натомість розвиток центрально-периферійних взаємодій сьогодні відбувається лише в контексті забезпечення економічного поступу населених пунктів громади та підвищення рівня наданих мешканцям населених пунктів соціальних послуг. Отже, органи місцевого самоврядування спрямовують зусилля передовсім на розвиток центрально-периферійних взаємодій соціально-економічного характеру, здебільшого упускаючи взаємодії соціально-психологічного (ментального) характеру.

2. Аналіз депутатського представництва периферійних громад, розвитку інституту старости, відповідності складу та структури органу управління цілям розвитку громади.

Ведучи мову про розвиток ТГ в умовах адміністративної децентралізації, можна зауважити певний дисонанс, оскільки формування спроможних ТГ вимагає економічно розвиненого центру (яким здебільшого є місто), а це, в основному, супроводжується викривленням територіального представництва громади у місцевій раді на його користь та результується конфігурацією ТГ, де один населений пункт значно переважає інші за розміром.

Згідно законодавства¹¹⁷, формування депутатського корпусу ТГ, утворених упродовж 2015-2019 рр., відбувалося на паритетних засадах залежно від кількості виборців населеного пункту, що загалом нівелює вплив органу самоврядування на склад депутатів місцевої ради у питанні представництва населених пунктів. Окрім того, на законодавчому рівні визначено також кількісний склад місцевої ради: у ТГ з кількістю виборців до 1 тисячі до місцевої ради обираються 12 депутатів, 3-5 тисяч – 14 депутатів, 5-20 тисяч –

¹¹⁷ Про місцеві вибори. Закон України № 595-VIII 14.07.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text> (дата доступу: вересень 2020 р.).

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

26 депутатів, 20-50 тисяч виборців – 34 депутати.

Перш за все, чисельність депутатів-представників кожного населеного пункту прямо корелюється з кількістю виборців у такому пункті, а, відповідно, і з кількістю населення. Таким чином, аналіз складу депутатського корпусу в ТГ Львівської області (рис. 3.2) дозволяє зауважити наступні тенденції:

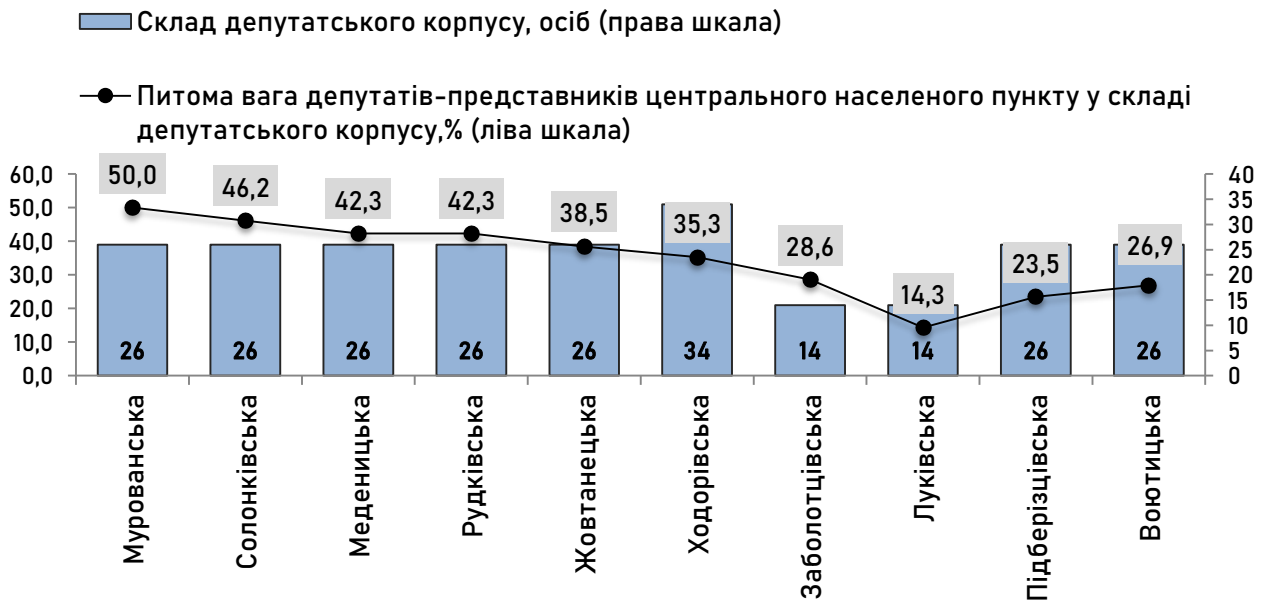

Рис. 3.2. Чисельність депутатського корпусу селищних, сільських, міських рад ТГ Львівської області, 2020 р.

Джерело: складено на основі анкетування голів ОТГ Львівської області

1) високу частку депутатів-представників центру у сільських ТГ, утворених навколо обласного центру (у Мурованській (50,0%) та Солонківській (46,2%) ТГ), де центральні населені пункти суттєво переважають інших за розміром (кількістю жителів). У цих громадах формується моноцентрична модель управління, оскільки половина депутатів представляють один населений пункт;

2) помітно меншу питому вагу депутатів-представників центрального населеного пункту у міських ТГ (для прикладу, у Ходорівській ТГ – 35,3%, Рудківській – 42,3%). До складу міських громад входить велика кількість населених пунктів (для прикладу, до складу аналізованих міських ТГ Львівської області у середньому входить 24 населені пункти), що результується певним «розпорошенням» депутатів-представників і, відповідно, концентрацією депутатського представництва міста; відтак, у таких громадах існує ризик неспроможності депутатів від периферійних пунктів впливати на порядок денний і голосування у раді, що веде за

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

собою суттєві ускладнення щодо належного представлення депутатом інтересів власних виборців та їх захисту;

3) громадам з симетричною конфігурацією притаманна поліцентричність в управлінні, оскільки кількість депутатів-представників з кожного округу суттєво не різниться. До таких громад віднесено Луківську (14,3% депутатів центру), Заболотцівську (28,6%), Волицьку (26,9%), Підберізцівську (23,5%).

Водночас суттєвий вплив на розвиток ТГ та формування центрально-периферійних взаємодій соціально-економічного характеру у громаді має виконавчий комітет. Будучи колегіальним органом загальної компетенції, виконком очолює систему виконавчих органів місцевої ради та спрямовує, координує і контролює їх діяльність. До повноважень виконавчого комітету ради належать такі:

- попередній розгляд та схвалення проєктів місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку, цільових програм з інших питань, прогнозу місцевого бюджету, проєкту місцевого бюджету, проєктів рішень з інших питань, що вносяться на розгляд відповідної ради;

- координація діяльності відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради, підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності територіальної громади, заслуховування звітів про роботу їх керівників;

- право змінювати або скасовувати акти підпорядкованих відділів, управлінь, інших виконавчих органів ради, а також їх посадових осіб¹¹⁸.

Варто зауважити, що питання кількісного та персонального складу виконавчих комітетів місцевих рад ТГ на період їх формування не було унормовано належним чином. При цьому, якщо персональний склад виконкому у певній мірі обґрунтовано (зокрема, старости входять до виконкому за посадою), то кількісний законодавчо не встановлений. В контексті формування та розвитку ТГ це результувалося формуванням виконкомів рад ТГ за кількістю більших за депутатський склад¹¹⁹.

Аналізуючи персональний склад виконкомів місцевих рад ТГ

¹¹⁸ Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата доступу: жовтень 2020 р.).

¹¹⁹ Врублевський О. Про кількісний та персональний склад виконавчих комітетів деяких об'єднаних громад. 2018. Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/9612> (дата доступу: жовтень 2020 р.).

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

Львівської області (рис. 3.3), можна виділити два типи складу: адміністративно-чиновницький (представлений посадовцями місцевої ради, старостами, інколи керівниками комунальних підприємств, закладів освіти, охорони здоров'я) (Грабовецька, Солонківська, Підберізіцівська ТГ) та змішаний (окрім перелічених, до складу виконкому входять громадські активісти, представники громадських організацій, місцеві підприємці та інші представники громади) (Заболотцівська, Луківська, Кам'янка-Бузька, Рудківська, Радехівська та інші ТГ).

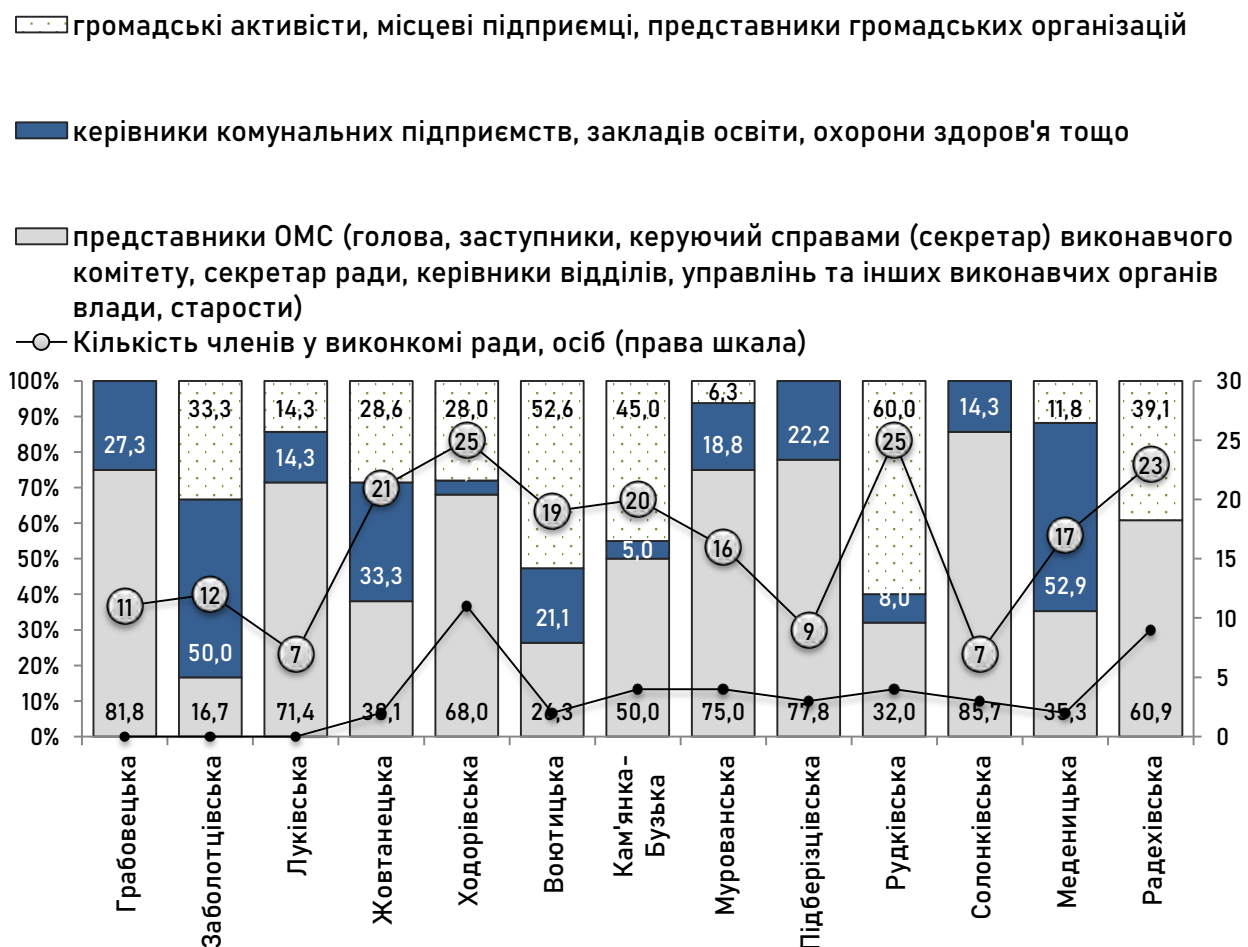

Рис. 3.3. Структура виконавчих комітетів селищних, сільських, міських рад ТГ Львівської області, 2020 р.

Джерело: складено на основі анкетування голів ОТГ Львівської області

Аналіз складу виконкомів ТГ Львівської області вказує на відсутність чітких закономірностей формування виконавчих комітетів у громадах. Зокрема, відсутня залежність кількості членів виконкому від кількості старост в ТГ (адже старости обов'язково входять до складу органу). Для прикладу, серед аналізованих ТГ громадою з

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

найбільшою кількістю старостинських округів, а, відповідно, і кількістю старост (11) є Ходорівська ТГ, виконком якої сформовано з 25 осіб. Аналогічну кількість членів виконкому має Рудківська ТГ, у складі якої п'ять старостинських округів.

З іншої сторони, помітною є суттєва різниця не лише у кількісному складі виконкомів ТГ, а й у структурі. Наприклад, у Грабовецькій, Мурованській, Підберіздівській та Солонківській ТГ понад $\frac{3}{4}$ персонального складу виконавчих комітетів це посадовці місцевої ради; натомість у Воютицькій та Рудківській ТГ понад $\frac{1}{2}$ складу це представники місцевого бізнесу, громадських організацій, громадські активісти, мешканці.

Отже, аналіз складу виконавчих комітетів місцевих рад ТГ дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного підходу до формування цього органу у громадах. Окрім того, в контексті аналізу ролі виконкому у формуванні ефективних центрально-периферійних взаємодій у громаді варто зауважити наступне: лише у двох з аналізованих 13 ТГ кількість старост у складі виконавчого комітету перевищує 40% членів (Ходорівській та Солонківській), що дає можливість впливу представників периферійних населених пунктів на прийняття управлінських рішень та вибір напрямів розвитку ТГ. У всіх інших ТГ може спостерігатися ситуація, коли голос старости як безпосереднього представника периферійного округу не матиме «ваги» при прийнятті рішень у виконавчих комітетах.

3. Аналіз бюджетного забезпечення розвитку інфраструктури у громаді.

Дослідження проблеми дотримання інтересів периферійних населених пунктів в умовах реалізації інфраструктурних проєктів здійснене шляхом порівняння частки доходів місцевого бюджету, акумульованих на території кожного старостинського округу, та частки коштів з бюджету, які у вигляді капітальних видатків спрямовуються на розвиток кожного старостинського округу (рис. 3.4). Аналіз здійснено на основі порівняння даних щодо акумулювання та розподілу коштів місцевих бюджетів п'яти ТГ Львівської області, що дозволило зробити певні висновки.

Значні диспропорції щодо акумульованих та розподілених коштів спостерігаються у Кам'янка-Бузькій ТГ. Громада міська і сформована з центром у місті Кам'янка-Бузька, яке водночас є районним центром, відтак місто характеризується суттєво вищим рівнем соціально-економічного розвитку у порівнянні з навколишніми селами, які входять до складу ТГ. Відповідно 84% акумульованих на

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

території ТГ коштів до місцевого бюджету зібрані саме в центрі громади.

Рис. 3.4. Питома вага доходів, акумульованих до місцевого бюджету, та капітальних видатків з бюджету в розрізі старостинських округів ТГ Львівської області, 2018, 2019рр., %

Джерело: складено на основі анкетування голів ОТГ Львівської області

Водночас аналіз розподілу капітальних видатків в розрізі старостинських округів свідчить про односторонній перерозподіл фінансового ресурсу на користь міста (74,3%). Окрім того, помітним є вплив територіальної віддаленості периферійного округу від центру при розподілі фінансових ресурсів з місцевого бюджету (рис. 3.5).

Так, на Прибужанівський старостинський округ, територією якого проходить автошлях національного значення Львів-Луцьк та який територіально наближений до центру, було виділено 10,1% капітальних видатків. Аналогічна ситуація і щодо Батятицького округу (9,3% капітальних видатків). Натомість до Желдецького старостинського округу, найвіддаленішого від центру, проте до якого входять найбільша кількість населених пунктів, було розподілено лише 1,7% видатків.

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

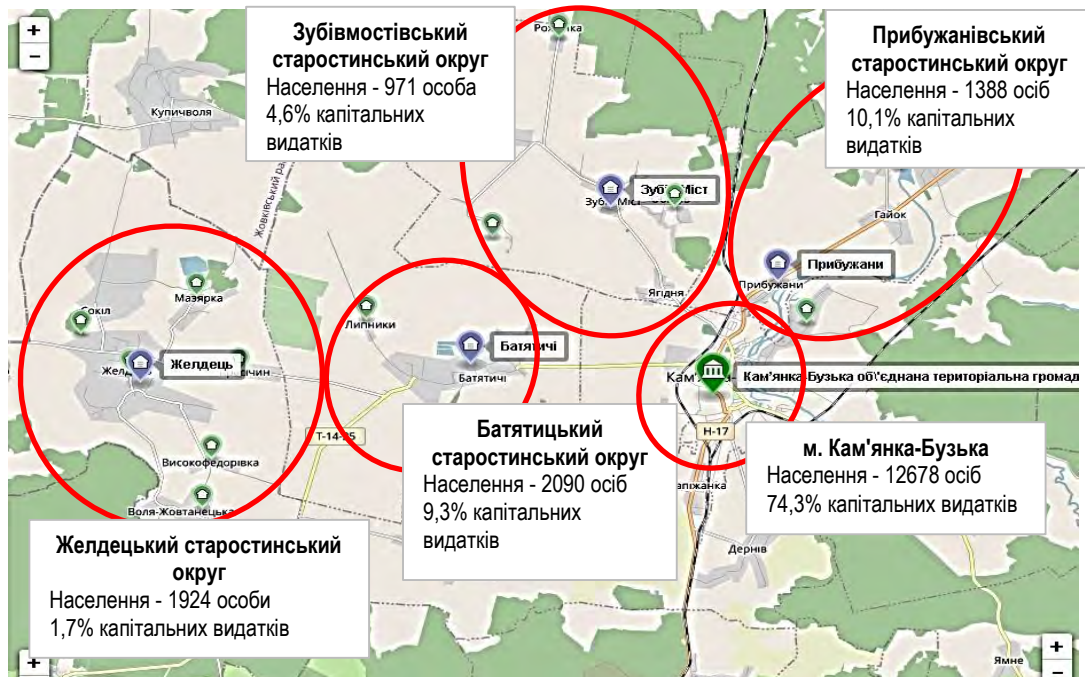

Рис. 3.5. Особливості розподілу капітальних видатків по старостинських округах у Кам'янка-Бузькій ТГ, 2018 р.

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

Диспропорції щодо акумулювання і розподілу фінансових ресурсів місцевого бюджету спостерігаються у Меденицькій селищній ТГ (рис. 3.6).

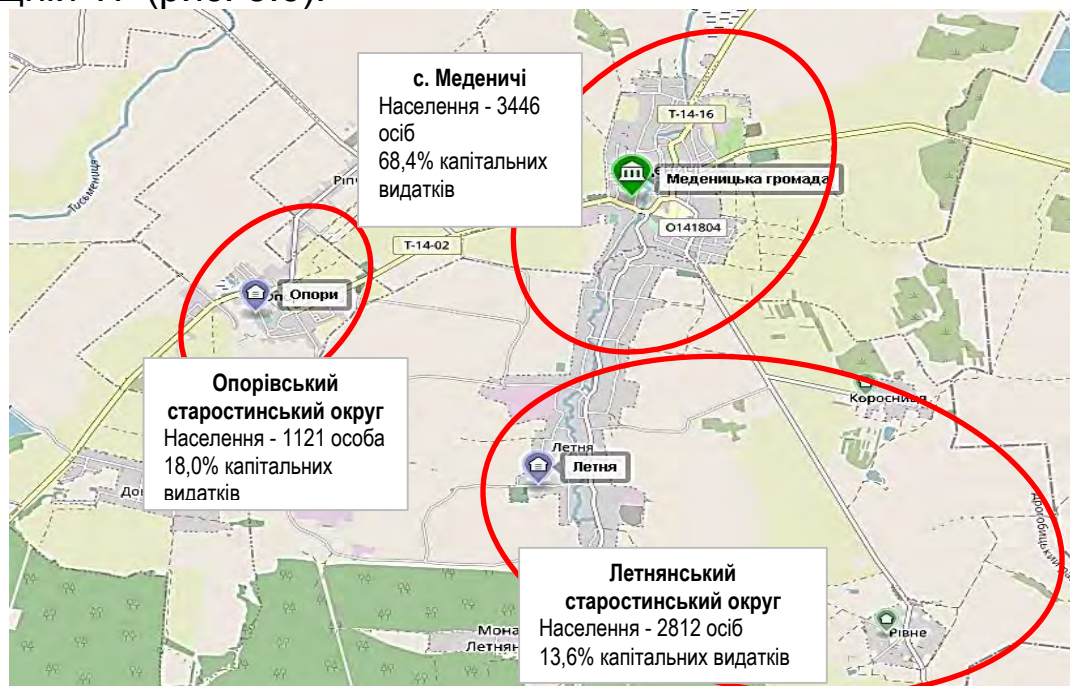

Рис. 3.6. Особливості розподілу капітальних видатків по старостинських округах у Меденицькій ТГ, 2019 р.

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

Проте, на відміну від Кам'янка-Бузької громади, де на старостинські округи було розподілено усе-таки більшу частку ваги капітальних видатків, ніж частка доходів бюджету, яка була акумульована на їх території, у Меденицькій ТГ периферійні округи «віддали» більше, ніж «отримали». 68,4% капітальних видатків, проведених з місцевого бюджету, стосувалися проєктів, які реалізовувалися на території центру громади (зважаючи, що у Меденичах було акумульовано 37,5% власних доходів місцевого бюджету).

Попри це, аналіз розподілу ресурсів бюджету із застосуванням картографічного методу дозволив зауважити схожу ситуацію, як і у випадку з Кам'янка-Бузькою ТГ, коли у старостинський округ, через територію якого проходить важливий для громади автошлях, спрямовується більша частка капітальних видатків (Опорівський округ – 18,0% видатків).

Інша ситуація спостерігається у Солонківській (рис. 3.7), Підберізцівській (рис. 3.8) та Воютицькій (рис. 3.9) ТГ, де розподіл акумульованих ресурсів здійснюється на користь периферійних старостинських округів.

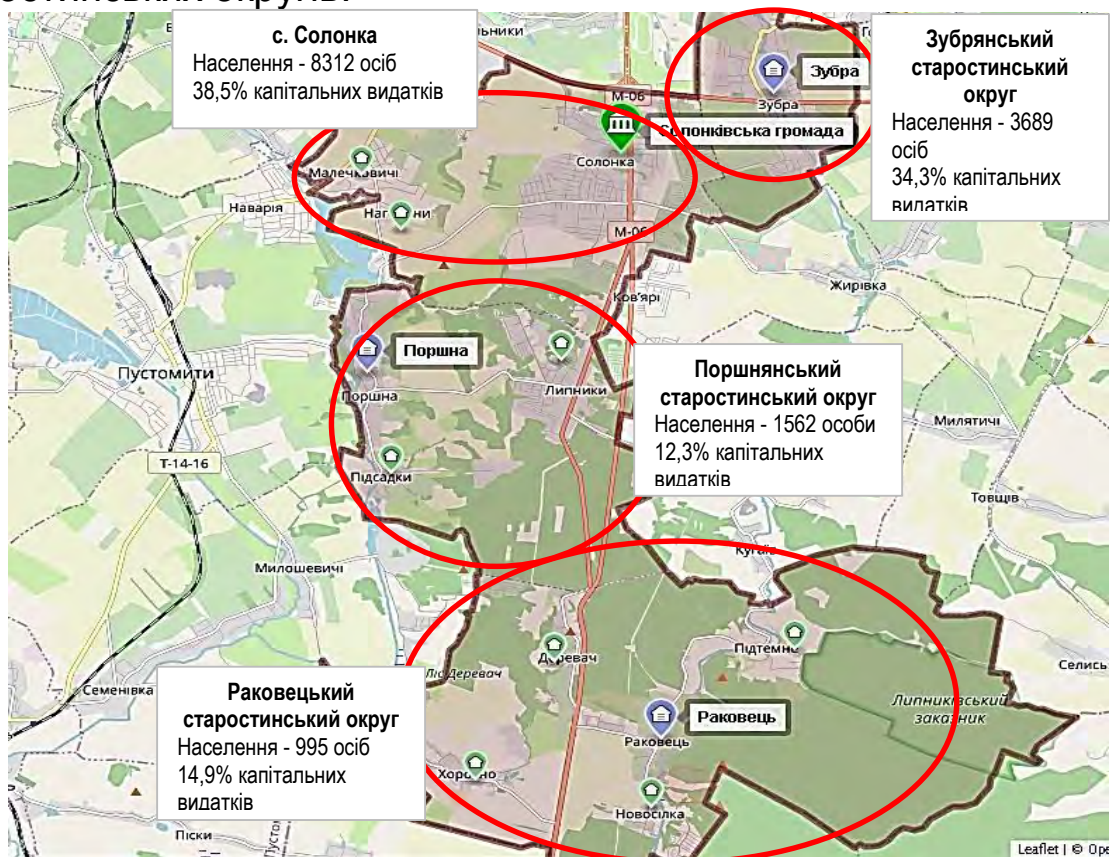

Рис. 3.8. Особливості розподілу капітальних видатків по старостинських округах у Солонківській ТГ, 2018 р.

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Водночас у Солонківській ТГ, де понад 62% доходів акумулюється на території центру, основний розподіл коштів на капітальні видатки відбувся між центром та Зубрянським старостинським округом (наближеним до центру), які межують з обласним центром та через територію яких проходить об'їзна дорога міста Львова (72,8% капітальних видатків).

У Підберіздівській ТГ (рис. 3.8) також спостерігається залежність розподілу фінансового ресурсу між старостинськими округами від їх територіальної віддаленості від центру громади. Основне фінансування з місцевого бюджету у вигляді капітальних видатків припало на Миклашівський округ та центр громади (71,3%).

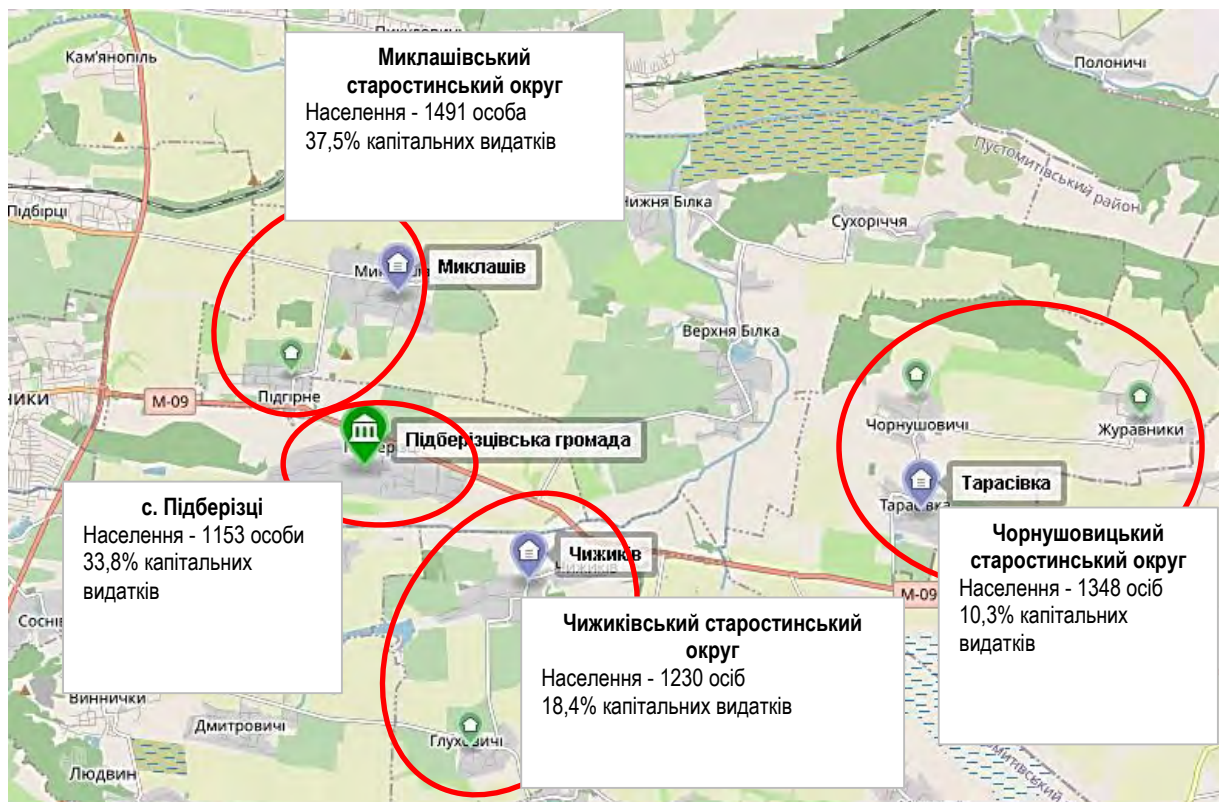

Рис. 3.8. Особливості розподілу капітальних видатків по старостинських округах у Підберіздівській ТГ, 2018 р.

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

У Воютицькій ТГ (рис. 3.9) перерозподіл фінансового ресурсу місцевого бюджету відбувся на основі акумульованих доходів по округах. Для прикладу, у центрі громади було акумульовано 44% власних доходів бюджету та здійснено 42,8% усіх капітальних видатків громади. Аналогічно і з старостинськими округами, розподіл ресурсу відбувся на основі питомої ваги округу у наповненні бюджету.

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

Таким чином, аналіз розподілу фінансових ресурсів шляхом проведення капітальних видатків дозволяє зауважити такі тенденції:

1) перерозподіл бюджетних коштів на користь центру громади (адже в кожній з аналізованих ТГ на розвиток центру спрямовувалося порівняно більше коштів);

2) вплив чинника територіальної віддаленості від центру громади на розподіл коштів (на розвиток старостинських округів, які знаходяться близько до центру, спрямовувалися більші капітальні видатки);

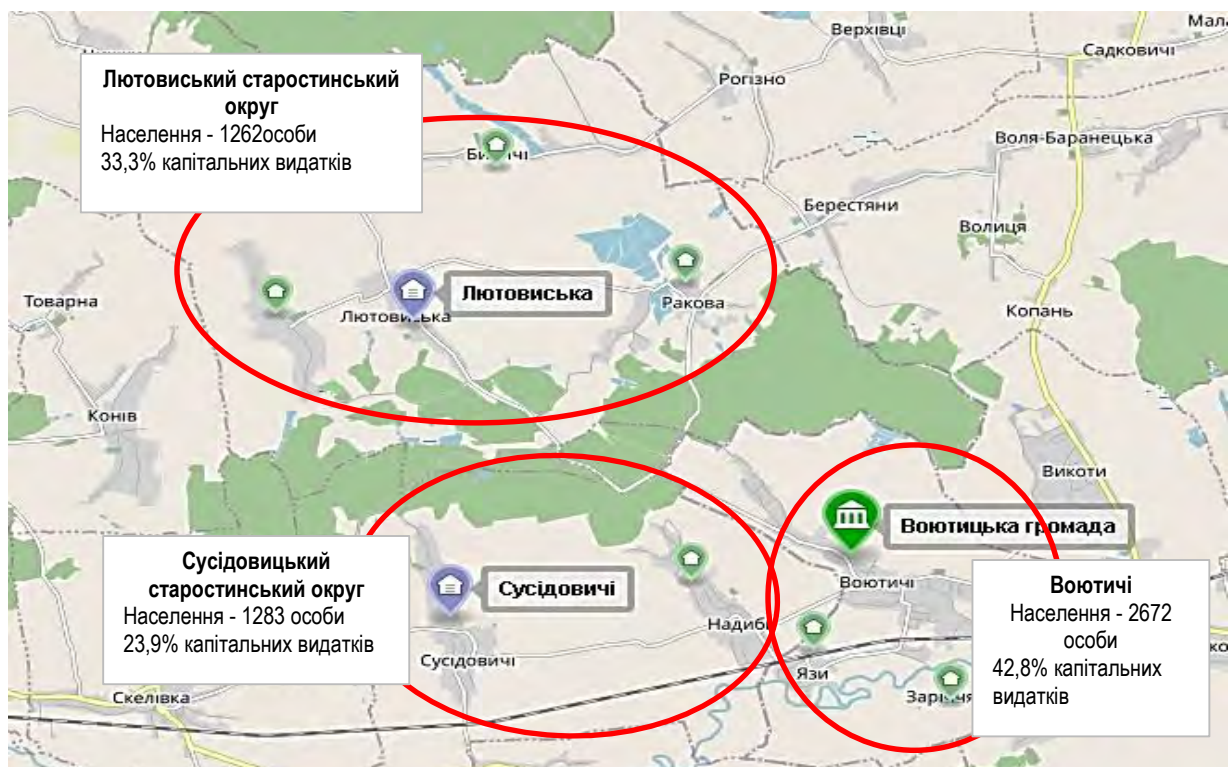

Рис. 3.9. Особливості розподілу капітальних видатків по старостинських округах у Воютицькій ТГ, 2018 р.

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

3) вплив чинника проходження територією старостинського округу важливого для громади автомобільного шляху.

У процесі аналізу стану розвитку соціальної інфраструктури ТГ, виявлення проблемних аспектів та першочергових для реалізації інфраструктурних проектів доцільно звернути увагу на опитування, які були здійснені в окремих ТГ Львівської області в контексті підготовки стратегій розвитку. Опитування проведено у трьох ТГ Львівської області – Рудківській, Солонківській та Грабовецькій, – а результати представлені у вигляді середньої оцінки з-поміж 100 опитаних домогосподарств в кожній громаді (рис. 3.9).

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Рис. 3.9. Середня оцінка стану та якості надання соціальних та транспортних послуг, стану навколишнього природного середовища у Рудківській, Солонківській та Грабовецькій ТГ

Джерело: складено на основі стратегічних документів ТГ

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

Результати опитування домогосподарств у представлених громадах дозволяють зробити деякі висновки.

У відповідь на питання щодо розвитку соціальної інфраструктури та надання соціальних послуг населенню найбільш позитивно мешканці громад оцінюють доступність та якість навчання у школах, закладах дошкільної освіти та доступність дитячих майданчиків. Водночас в контексті аналізу розвиненості соціальної інфраструктури та якості соціальних послуг у розрізі трьох ТГ помітними є значно кращі результати Рудківської міської ТГ. Порівняно з іншими ТГ мешканці громади позитивно оцінили діяльність бібліотек, установ соціального захисту, фахових лікарів, доступність закладів позашкільної освіти тощо.

Такі результати порівняння доволі передбачувані та ще раз вказують на те, що громади з центром у місті спроможні надавати населенню більш широкий спектр соціальних послуг та генерувати послуги більш високої якості.

Транспортну інфраструктуру та послуги, надані у сфері транспортного сполучення у громадах, населення аналізованих ТГ оцінює негативно. При цьому, порівняно складна ситуація у Грабовецькій ТГ, яка є віддаленою від потужного міського осередку та не має економічно розвиненого центру. Перевагою Рудківської ТГ, як і інших громад з центром у місті, є розвиненість сфери громадського транспорту та можливість місцевого самоврядування ефективно організувати транспортне сполучення між периферійними населеними пунктами та центром громади. Солонківська ТГ як громада, яка безпосередньо межує з обласним центром, характеризується належним станом дорожнього покриття і придатністю доріг для пішоходів. Водночас громаді притаманні ті ж проблеми у сфері розвитку транспортного сполучення, що й іншим сільським ТГ (відсутність регулярного сполучення між населеними пунктами громади і центром, низька якість громадського транспорту, низька якість утримання доріг).

Аналіз діяльності органу самоврядування ТГ у сфері охорони навколишнього природного середовища дозволяє зауважити наступне: у ТГ чітко налагоджено вивіз ТПВ, про що свідчить висока оцінка надання цієї послуги мешканцям громад з боку суб'єктів господарювання. Водночас низька оцінка чистоти навколишнього середовища вказує на відсутність глибинного зацікавлення органів самоврядування проблемами екології.

Основним напрямом здійснення капітальних видатків практично

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

у кожній з перелічених ТГ є освіта (рис. 3.10).

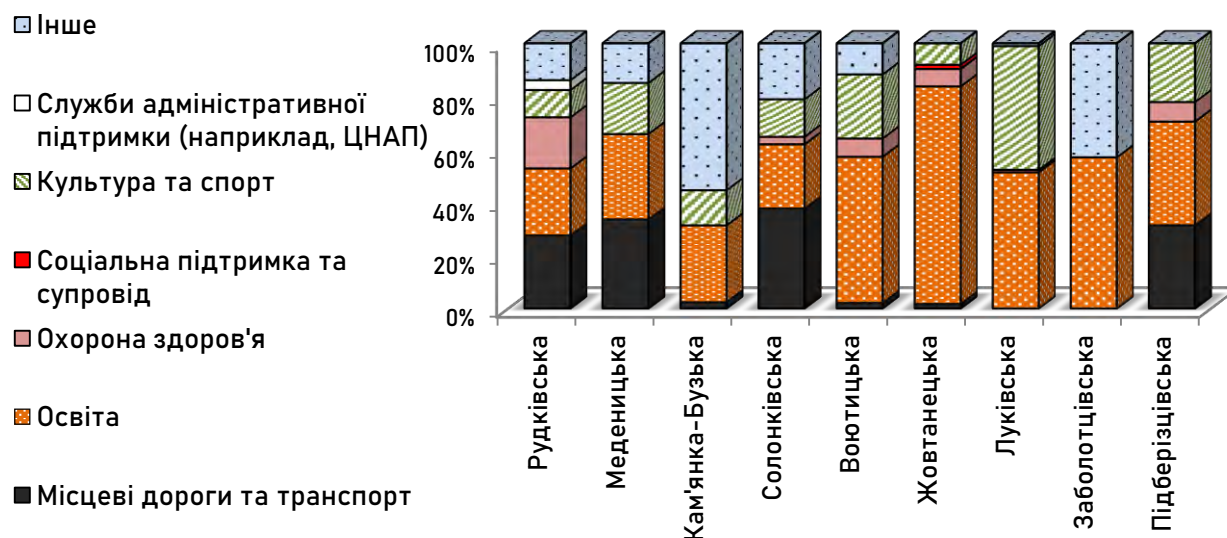

Рис. 3.10. Структура капітальних видатків ТГ Львівської області, 2018-2019 рр., %

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

У Рудківській, Меденицькій, Підберізіцівській та Солонківській ТГ значні кошти спрямовуються також на місцеві дороги та транспорт, у Луківській, Воютицькій, Меденицькій – культуру та спорт. Серед інших напрямів використання коштів – придбання спецтехніки (Кам'янка-Бузька, Заболотцівська ТГ), забезпечення вуличного освітлення тощо. Водночас помітним є незначне спрямування капітальних видатків на підтримку сфери охорони здоров'я, що не можна вважати позитивною тенденцією, оскільки, по-перше, доступність послуг фахових лікарів жителі громад оцінюють як низьку, по-друге, послуги первинної медико-санітарної допомоги є одними з ключових, що вимагає їх максимального наближення до жителів і центру, і периферії.

4. Діагностики налагодженості комунікаційних зв'язків органу управління ТГ з жителями громади.

Налагодження комунікаційних зв'язків органу самоврядування та голови місцевої ради з членами громади має різну періодичність, що прослідковується із проведеного опитування голів ТГ. Зокрема, було встановлено:

1) збори/зібрання/зустрічі голови ради з мешканцями населених пунктів у старостинських округах проводяться у 9 ТГ з 12 опитаних. У двох громадах такі заходи організовуються не рідше ніж один раз на місяць. Ще у 4 громадах такі зустрічі організовуються декілька разів на рік, але не рідше ніж один раз на пів року. У трьох громадах

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

зазначили, що такі зустрічі проводяться по мірі потреби, та не мають чітко визначених дат та періодичності;

2)звітування голови ради перед мешканцями ТГ, яке організовується у старостинських округах у 1/2 громад відбувається 1 раз на рік. В одній громаді таке не проводиться, а ще в одній ТГ звітування відбувається 2 рази на рік. Звітування голови ради перед мешканцями ТГ, яке організовується у центрі громади, відбувається один раз на рік у більшості опитаних громад;

3)проведення особистого прийому громадян головою місцевої ради у приміщенні адмінбудівлі ради ТГ відбувається декілька разів на місяць (від 1 до 4 днів на тиждень). В одній ТГ такий прийом не регламентовано. В трьох громадах комунікація голови та мешканців відбувається кожного дня (щоденно, постійно);

4)збори/зібрання/зустрічі голови ради з місцевими підприємцями проводяться з різною частотою. У двох громадах зазначили, що таке відбувається за потреби, в одній громаді – щомісяця. Для більшості громад такі заходи організовувалися декілька разів на рік (1 раз в квартал, від 2 до 4 разів на рік).

Отже, у кожній громаді регламентовано звітування голови ради перед мешканцями ТГ. Такий захід проводиться 1 раз на рік у більшості опитаних громад. Найчастіше відбувається прийом громадян головою місцевої ради у приміщенні адмінбудівлі ради ТГ. Інші заходи, а саме збори/зібрання/зустрічі голови ради з мешканцями населених пунктів у старостинських округах, з місцевими підприємцями мають різну періодичність і визначаються потребами кожної громади.

Таким чином, можна зауважити, що в ТГ на постійній основі ведеться взаємодія місцевого органу самоврядування з населенням громади. При цьому, такий взаємозв'язок організовується у «двох напрямках», оскільки відбувається і прийом громадян у центрі, і виїзд голови ТГ до населених пунктів з метою проведення зустрічей.

Важливим засобом комунікації сьогодні є мережа Інтернет та соціальні мережі. Це підтверджує той факт, що 38 із 41 ТГ мають веб-сайти, а 11 з 12 опитаних громад мають власну сторінку у соціальній мережі Facebook. Більшість опитаних ТГ використовують офіційний веб-сайт для сповіщення населення щодо проведення засідань місцевої ради (рис. 3.11).

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

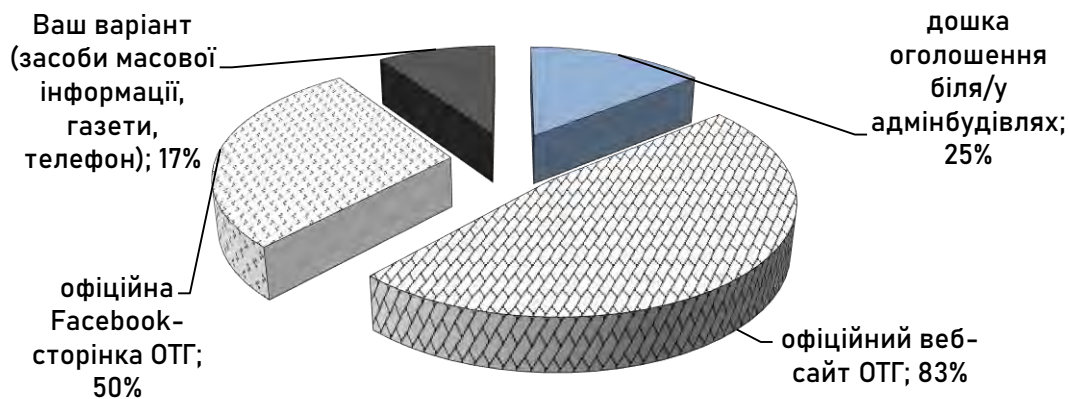

Рис. 3.11. Чи забезпечує орган місцевого самоврядування сповіщення населення ТГ щодо проведення засідань місцевої ради?

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

Під час висвітлення інформації на офіційних веб-сайтах органи виконавчої влади повинні керуватися Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» (№ 3 від 04.01.2002 р)¹²⁰, а також статтю 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації»¹²¹.

Для аналізу інформаційного наповнення веб-сайтів ТГ нами проведено кількісний контент-аналіз офіційних сайтів ТГ Львівської області протягом серпня 2020 р. Кількісний контент-аналіз зосереджується на кількості та особливості згадування слів, термінів, смислових одиниць в тексті повідомлення. Особливістю кількісного контент-аналізу є розрахунок питомих ваг кожної теми і категорії відносно загальної кількості одиниць. Ми здійснили підрахунок частоти наявного контенту та визначили питому вагу відносно кількості сайтів громад, які аналізували.

Уся інформація щодо наповнення веб-сайтів ТГ була згрупована у наступні категорії:

1) діяльність апарату управління ТГ (включає проекти рішень сесій ради, рішення сесій, розпорядження голови, рішення та проекти рішень виконавчого комітету, протоколи);

¹²⁰ КМУ Постанова «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» від 4.01. 2002 р. № 3. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF#Text>.

¹²¹ Закон України «Про доступ до публічної інформації» Документ 2939-VI, чинний, поточна редакція . Редакція від 01.10.2020, підстава - 890-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#n107>.

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

- 2) відомості про апарат управління і депутатський склад;
- 3) бюджет та використання бюджетних коштів (включає паспорти бюджетних програм, інформація про публічні закупівлі, звіт про виконання бюджету);
- 4) участь громадян в управлінні (відомості про громадський бюджет, молодіжну/громадську раду, можливість подання електронних петицій, проведення консультацій з громадськістю, громадської експертизи, запити та звіти щодо отримання публічної інформації, громадські слухання та протоколи по них);
- 5) регуляторна діяльність/політика;
- 6) паспорт ТГ, статут ТГ, план/програма соціально-економічного розвитку, стратегія розвитку ТГ, положення, які врегульовують благоустрій, генеральні плани населених пунктів;
- 7) опис інфраструктури, трудових, сільськогосподарських, природних, туристичних ресурсів, підприємств, які функціонують на території ТГ;
- 8) вкладка з інформацією про ЦНАП;
- 9) інвестиційний паспорт/земельні ділянки, які призначені для реалізації інвестиційних проєктів.

Як результат проведеного аналізу (рис. 3.12) виявлено:

- на веб-сайтах усіх громад (за виключенням однієї) Львівської області розміщено інформацію щодо рішень апарату управління ТГ, зокрема це інформація про проєкти рішень сесій ради, рішення сесій, розпорядження голови, рішення та проєкти рішень виконавчого комітету, протоколи;
- майже на всіх сайтах ТГ є відомості про апарат, відділи та склад ради, а також подано перелік депутатів, на окремих сайтах, навіть деталізовано від якого округу депутат, політичної сили, подані контакти депутата, графік прийому громадян;
- третьою за частотою висвітлення є інформація про паспорти бюджетних програм, публічні закупівлі, звіт про виконання бюджету;
- інформація про регуляторну діяльність, що включає оприлюднені проєкти регуляторних актів, діючі регуляторні акти що стосуються місцевих податків та зборів, а також аналізу регуляторного впливу, розміщено на сайтах більшості громад.

Загалом громади мають достатньо інформаційно наповнені сайти, причому з інформацією, яка насамперед стосується відомостей про апарат управління, оприлюднення інформації про його діяльність, відомості про регуляторну діяльність, що може слугувати одним з індикаторів прозорості управління виконавчих

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

органів влади, а також відсутності асиметрії в оприлюдненні та поширенні інформації через мережу

**Рис. 3.12. Інформаційне наповнення веб-сайтів ТГ
Львівської області**

*Примітка: проекти рішень сесій ради, рішення сесій, розпорядження голови, рішення та проекти рішень виконавчого комітету, протоколи; **паспорти бюджетних програм, інформація про публічні закупівлі, звіт про виконання бюджету; ***Громадський бюджет, можливість подання електронних петицій, Молодіжна рада, Громадська рада, консультації з громадськістю, запити та звіти щодо отримання публічної інформації, громадські слухання та протоколи по них.*

Джерело: авторські розрахунки

Водночас, з метою всебічного аналізу та виявлення закономірностей здійснення органами самоврядування ТГ комунікації з членами громад, у межах нашого дослідження висунуто гіпотезу про те, що великі громади за кількістю мешканців (міські) та громади з доходами загального фонду (без трансфертів) понад 3000 грн на 1-го мешканця мають більш наповнені сайти та з більш різнобічною інформацією. Для цього ми згрупували громади Львівської області у чотири групи:

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

Група 1 – сільські громади з населенням 3-8 тис. осіб та доходами загального фонду (без трансфертів) менше 3000 грн на 1 особу (8 громад – Бісковицька, Вільшаницька, Воле-Баранецька, Грабовецька, Луківська, Новоміська, Чукв'янська, Воютицька);

Група 2 – сільські громади з населенням 8-16 тис. осіб та доходами загального фонду (без трансфертів) більше 3000 грн на 1 особу (5 громад – Тростянецька, Жовтанецька, Мурованська, Солонківська, Зимноводівська);

Група 3 – міські громади з населенням 11-21 тис. осіб та доходами загального фонду (без трансфертів) менше 3000 грн на 1 особу (5 громад – Мостиська, Судововишнянська, Ходорівська, Рудківська, Бібрська);

Група 4 – міські громади з населенням 7-17 тис. осіб та доходами загального фонду (без трансфертів) понад 3000 грн на 1 особу (4 громади – Новокалінівська, Великомоствська, Кам'янка-Бузька, Радехівська).

Беручи за основу індекс розкриття інформації (Disclosure index), що був запропонований С. Аді, Д. Мартані, Б. Памунгкас та Р. А. Сіманджунтак для оцінки звітів про діяльність місцевих органів влади¹²², ми адаптували алгоритм його розрахунку до оцінки наповненості сайту ТГ.

Етапи розрахунку індексу обсягу висвітленої інформації наступні: 1) згрупувати інформацію, яка представлена на веб-сайтах ТГ у підгрупи; 2) провести оцінку наявності кожного компоненту, присвоївши значення 1 при відображенні такого виду інформації на веб-сайті і значення 0, якщо такої інформації не відображено; 3) визначити пропорцію поширеності кожного виду інформації для кожної групи ТГ шляхом співвідношення кількості сайтів із відображеною інформацією до загальної кількості ТГ цієї групи. При цьому, максимальне значення «1» – це інформація представлена на сайтах всіх громад цієї групи, а «0» – жодна громада із цієї групи не має висвітленої інформації певного виду на веб-сайті; 4) загальний індекс обсягу висвітленої інформації розраховувався як середньоарифметичне його компонентів (табл. 3.3).

¹²² Sasono Adi, Dwi Martani, Bambang Pamungkas & Robert A. Simanjuntak Analysis of the quality of performance report of the local government on websites: Indonesian case. *Cogent Business & Managemen.* 2016. vol. 3, issue 1, 1229393. URL: <https://www.cogentoa.com/article/10.1080/23311975.2016.1229393> (дата звернення: серпень 2020 р.).

Таблиця 3.3

Загальний індекс обсягу висвітленої інформації на прикладі веб-сайтів ТГ Львівської області

Компоненти Індексу	Вид інформації	Сільські ТГ		Міські ТГ	
		з доходами загального фонду (без трансфертів) на 1-го мешканця, грн			
		< 3000 грн	> 3000 грн	< 3000 грн	> 3000 грн
		n=8	n=5	n=5	n=4
1. Діяльність апарату управління ТГ	Проекти рішень сесій ради	0,75	0,8	0,6	0,5
	Рішення сесій ради	1	1	0,8	0,5
	Розпорядження голови	0,375	1	0,8	0,5
	Звіт голови	0,25	0,4	0,2	0,75
	Рішення виконавчого комітету	0,125	0,6	0,6	0,5
	Протоколи засідань	0	0	0,4	0,25
Середнє значення за компонентом 1		0,42	0,63	0,57	0,5
2. Апарат управління, депутатський склад	Відомості про апарат управління та/або відділи	0,5	0,8	0,8	0,75
	Перелік депутатів	0,625	1	1	1
Середнє значення за компонентом 2		0,56	0,9	0,9	0,88
Регуляторна діяльність/політика		0,625	0,8	0,8	1
3. Бюджет та використання бюджетних коштів	Паспорти бюджетних програм	0,875	1	0,6	1
	Інформація про державні/публічні закупівлі	0,375	0,4	0	0,75
	Звіт про виконання бюджету	0,625	0,8	0,6	1
Середнє значення за компонентом 4		0,63	0,73	0,4	0,92
4. Стратегічні документи	План/програма соц.-ек. розвитку	0,75	0,6	0,4	1
	Стратегія розвитку ТГ	0,25	0,2	0,8	0,5
	Генеральні плани населених пунктів	0	1	0,4	1
	Інвестиційний паспорт / земельні ділянки для реалізації інвестиційних проєктів	0,125	0	0,2	0,5
Середнє значення за компонентом 5		0,28	0,45	0,45	0,75
5. Паспорт ТГ та деталізований опис ресурсів, підприємств ТГ	Паспорт ТГ	0,5	0,6	0,4	0,25
	Трудові ресурси, підприємства	0	0	0,2	0
	Інфраструктурні об'єкти	0,375	0,2	0,6	0,5
	Опис наявних у ТГ ресурсів	0	0	0,2	0,25
	Туристичні ресурси	0	0	0,2	0
Середнє значення за компонентом 6		0,18	0,16	0,32	0,2
Загальний індекс обсягу висвітленої інформації		0.449	0.612	0.573	0.708

Джерело: розраховано автором

Розрахунок загального індексу обсягу висвітленої інформації показав, що наповнюваність сайтів залежить більше від фінансової спроможності громади. Тобто громади із більшими доходами мають можливість займатися інформативним наповненням своїх веб-сайтів. Однак, розмір громади, а саме кількість мешканців, які проживають на її території, на наповнюваність веб-сайтів ТГ не впливає.

Слід додати, що розрахунок загального індексу обсягу висвітленої інформації є умовним, оскільки інформація на веб-сайтах громад періодично оновлюється і доповнюється. У нашому дослідженні ми використали його як інструмент для порівняння інформаційного наповнення сайтів ТГ у певний часовий проміжок. Варто підкреслити, що ТГ Львівської області утворені протягом 2015-2019 рр. здійснили велику роботу в частині організації своїх веб-сайтів та наповнення їх інформацією, що є прогресом порівняно з періодом до реформи коли не кожна сільська чи селищна рада мала власну електронну скриньку чи веб-сайт.

Загалом громади мають достатньо інформаційно наповнені сайти, причому з інформацією, яка насамперед стосується відомостей про апарат управління, оприлюднення інформації про його діяльність, відомості про регуляторну діяльність що може слугувати одним з індикаторів прозорості управління виконавчих органів влади. А також відсутність асиметрії в оприлюдненні та поширенні інформації через мережу.

5. Аналіз потенціалу залучення мешканців до розвитку громади.

У світлі процесів адміністративно-фінансової децентралізації вагоме місце займає питання розвитку місцевої демократії. Як зазначає Є. Головаха, «у нас тільки зароджуються умови для розвиненої демократії, коли люди не тільки беруть участь у виборах, але можуть впливати на владу, контролюючи її за допомогою інструментів громадянського суспільства. І тоді від мінімалістської, представницької ми перейдемо до розгорнутої, розвиненої демократії»¹²³.

¹²³ Головаха про опитування Зеленського: "Сильний політик тим і відрізняється, що не обов'язково приймає рішення в унісон з громадськістю" від 16.10.2020 р. <https://zn.ua/ukr/POLITICS/holovakha-pro-opituvannja-zelenskoho-silnij-politik-tim-i-vidriznjajetsja-shcho-ne-obovjazkovo-prijmaje-rishennja-v-unison-z-hromadskistju.html>. (дата звернення: серпень 2020 р.).

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Застосування інструментів громадської участі на рівні ТГ є одним з елементів оцінки стану демократії на місцевому рівні. Водночас неправильна імплементація таких інструментів та відсутність активної участі громадян може призвести до посилення недовіри до місцевої влади (поширення стереотипу «ми - вони»), формування окремих груп всередині громади. З іншого боку, інструменти громадської участі можуть використовуватися для вирівнювання взаємовідносин всередині ТГ, формування згуртованості громади та довіри до влади.

На підставі проведеного опитування серед громад Львівської області, можемо побачити, що найчастіше органи місцевого самоврядування використовують у процесі своєї діяльності такі інструменти, як громадські слухання, консультації з громадськістю, загальні збори (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Розподіл відповідей на питання: «Які інструменти громадської участі Ви використовуєте найчастіше в процесі розвитку ТГ?»

Примітка: Сума відповідей не становить 100%, оскільки інструментів громадської участі може бути декілька в ТГ

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

Використання інструментів громадської участі є двостороннім процесом. З однієї сторони, є органи влади, які закріплюють та впроваджують такі інструменти, з іншого – громадяни, які готові брати

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

участь у прийнятті рішень, та місцеві активісти, які спонукають і домагаються від влади консультацій із громадськістю та врахування думки громади під час прийняття важливих рішень. Відтак у впровадженні інструментів громадської участі вагому роль відіграють органи місцевого самоврядування.

В опитуванні, проведеному серед ТГ Львівської області, ми ставили за мету виявити, як місцеві органи влади сприймають інструменти громадської участі та як оцінюють залучення мешканців до спільного прийняття рішень. Більшість органів місцевого самоврядування з-посеред опитаних, вважають, що інструменти громадської участі покликані забезпечити прозорість процесу прийняття рішень, інформувати громадськість про діяльність апарату управління та сприяти використанню потенціалу місцевих жителів і додаткових ресурсів для розвитку громади. Для половини опитаних – це засоби отримання підтримки населення на запропоновані рішення. Найменшою мірою представники органів місцевого самоврядування вважають, що інструменти громадської участі необхідні для уникнення чи вирішення конфліктів між мешканцями та апаратом управління (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Розподіл відповідей на питання «На Вашу думку, для чого потрібні вище зазначені інструменти громадської участі на рівні ТГ?», %

Примітка: Сума відповідей не становить 100%, оскільки респонденти мали можливість обирати декілька варіантів

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Загалом участь тих мешканців ТГ, які долучаються до місцевого самоврядування, апарат управління оцінює доволі неоднозначно, зазначаючи, що часом ускладнюють, часом сприяють у прийнятті спільного рішення. Третина опитаних вказали, що переважно мешканці сприяють пошуку конструктивних рішень, але й іноді затягують процес його прийняття.

Опитуваним були запропоновані твердження щодо оцінки зацікавленості мешканців в участі у місцевому самоврядуванні. Більшість представників апарату управління вважають, що зазвичай апарат ТГ закликає мешканців брати участь у місцевому самоврядуванні, висловлювати ініціативи, натомість громадяни висловлюють ініціативи тільки тоді, коли це стосується їх особистих інтересів чи інтересів окремих груп, або ж не виражають ініціативи до спільних дій, а лише критикують владу (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Розподіл відповідей на запитання: «На скільки наступні твердження справедливі для Вашої громади?»

№	Твердження	Варіант відповіді	
		Так	Ні
1.	Мешканці не зацікавлені брати участь у місцевому самоврядуванні	50%	50%
2.	Мешканці зазвичай критикують владу, але не виражають ініціативи до спільних дій	67%	33%
3.	Зазвичай апарат ОТГ, представники органів влади закликають мешканців брати участь у місцевому самоврядуванні, висловлювати ініціативи	75%	25%
4.	Мешканці висловлюють ініціативу тільки тоді, коли це стосується їх особистих інтересів чи інтересів окремих груп	75%	25%
5.	Мешканці беруть активну участь у місцевому самоврядуванні, висловлюють ініціативи	42%	58%

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

Щодо питання комунікації та ініціативи (від кого вона йде – від мешканців центру чи старостатів), більшості опитаних ТГ важко визначити, хто активніше взаємодіє з органом самоврядування щодо питань місцевого розвитку (67% важко сказати, це все ситуативно, залежно від проблеми чи питання, яке виникає). Для двох громад – в однаковій мірі, як мешканці старостатів, так і центру ТГ. І по 1 громаді висловили протилежні позиції – переважно мешканці центру активніші ніж мешканці старостатів, а в іншій – переважно мешканці старостатів активніші, ніж мешканці центру ТГ.

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

Громадські слухання є основним та найбільш використовуваним інструментом в процесі вирішення питань розвитку ТГ. Для більшості місцевих органів влади інструменти громадської участі розглядаються як інструменти інформування про діяльність та прозорість апарату управління. Слід додати, що для половини опитаних це також засіб використання потенціалу місцевих жителів та додаткових ресурсів для розвитку громади. Загалом, на даному етапі, участь мешканців у процесах прийняття рішень та їх ініціативність, наміри щодо залучення у справи місцевого самоврядування оцінені органами місцевого самоврядування на низькому рівні.

6. Дослідження можливостей працевлаштування у громаді.

Аналізуючи формування центрально-периферійних взаємодій у ТГ, особливу увагу варто акцентувати на питанні працевлаштування населення, адже відсутність можливості та перспектив пошуку місця праці стимулює відцентрові процеси, які супроводжуються відтоком населення та підвищує імовірність виникнення конфліктогенних ситуацій.

У процесі опитування голів ТГ Львівської області стосовно особливостей працевлаштування населення їх громади (табл. 3.5) було виявлено певні тенденції.

Таблиця 3.5

Територіальний розподіл місць праці населення ТГ Львівської області

	Місцеве населення працевлаштоване:						
	у межах ТГ	у місті-обласно-му центрі	у місті поблизу	у межах району	у межах області	у інших областях України	за кордоном
Заболотцівська	+	-	-	+	+	-	+
Луківська	+	-	-	-	+	-	+
Жовтанецька	+	-	-	-	+	-	+
Ходорівська	+	-	-	-	+	-	+
Воютицька	+	-	+(Самбір)	-	-	-	+
Кам'янка-Бузька	+	+	-	+	-	-	+
Мурованська	+	+	-	-	-	-	-
Підберіздівська	+	+	-	+	-	-	-
Рудківська	+	-	-	-	+	-	+
Солонківська	+	+	-	+	-	-	-
Меденицька	+	-	+(Дрогобич)	+	-	-	-
Радехівська	+	-	-	-	+	-	+

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

1. Усі представники органів місцевого самоврядування ТГ виділяють громаду як територію, на якій працевлаштована велика частина населення. Окрім того, за період з моменту утворення ТГ у Львівській області спостерігається зростання кількості робочих місць у більшості громадах (рис. 3.15). Серед лідерів: Мурованська та Підберізіцівська ТГ, які для інвесторів та нових підприємств привабливі передовсім завдяки їх наближенню до обласного центру та проходженню через територію автошляхів національного значення; Кам'янка-Бузька ТГ з економічно розвиненим та логістично привабливим центром; Заболотцівська ТГ, яка, попри невеликі розміри та формування на основі двох місцевих рад, територіальної віддаленості від міських центрів, стимулювала залучення власного населення до розвитку сімейних ферм та створила умови для реєстрації та розвитку на території громади нових підприємств (електростанції, птахофабрик).

2. Залежність розвитку ринку праці в ТГ від наближеності до розвинених міст – центрів економічного зростання.

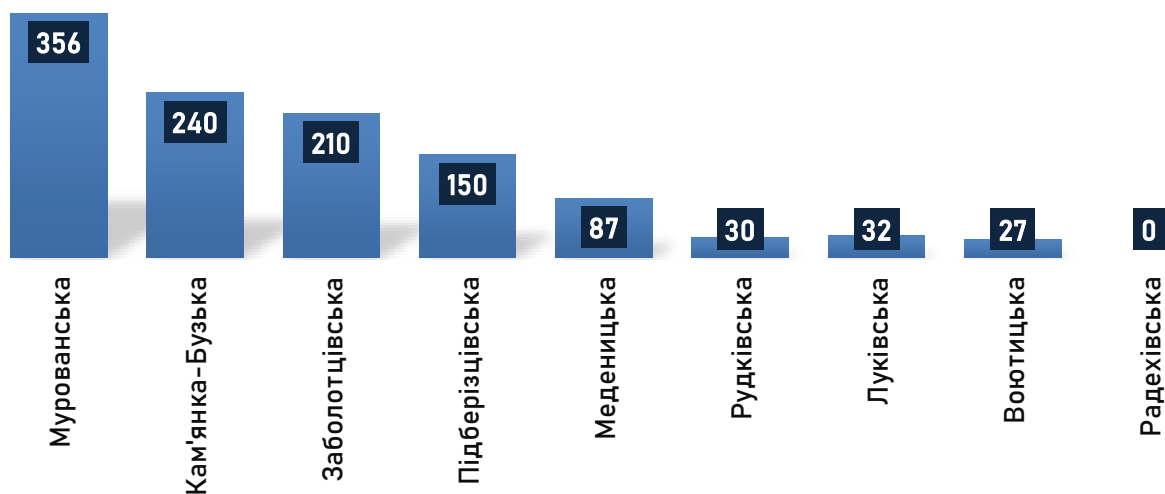

Рис. 3.15. Нові робочі місця, створені на території ТГ Львівської області з моменту утворення, 2020 р., од.

Джерело: складено на основі анкетування голів ТГ Львівської області

Загалом людинопотік у м. Львові на 7% формується мешканцями області в процесі маятникової міграції (основу якої складають поїздки на роботу), тобто у середньому впродовж одного дня до Львова приїжджає 152 тис. осіб, при цьому, 50,1% маятникових мігрантів – це жителі населених пунктів, розташованих на відстані до 15 км від Львова, а 84,1% – жителі громад в радіусі 40 км навколо обласного центру (рис. 3.16).

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

ЛЮДИНОПОТІК НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ ЗА 1 ДЕНЬ В КОНТЕКСТІ МАЯТНИКОВОЇ МІГРАЦІЇ, ОСІБ

Рис. 3.16. Зони впливу м. Львова на формування ринків праці у ТГ Львівської області, 2018 р.

Джерело: складено на основі¹²⁴

Наведені результати дослідження¹²⁵ дозволили встановити, що Львів концентрує потоки маятникових мігрантів в радіусі до 40 км (Солонківська, Зимноводівська, Підберіздівська, Мурованська та Давидівська ТГ (ці громади повністю або частково входять до внутрішнього кола радіусом 15 км), Тростянецька, Щирецька,

¹²⁴ Спільне дослідження Львівської міської ради та компанії «Vodafone Україна». URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-changes/251171-lvivska-miska-rada-spilno-z-kompaniieiu-vodafone-ukraina-provely-masshtabne-doslidzhennia-dlia-rozvytku-transportnoi-modeli-mista> (дата доступу: жовтень 2020 р.).

¹²⁵ Спільне дослідження Львівської міської ради та компанії «Vodafone Україна». URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-changes/251171-lvivska-miska-rada-spilno-z-kompaniieiu-vodafone-ukraina-provely-masshtabne-doslidzhennia-dlia-rozvytku-transportnoi-modeli-mista> (дата доступу: жовтень 2020 р.).

Великолюбінська, Жовтанецька, Кам'янка-Бузька та Бібрська ТГ). Зазначене підтверджується і результатами, отриманими внаслідок опитування голів ТГ. Так, громади, які розташовані на відстані до 15 км від обласного центру (Солонківська, Підберізцівська, Мурованська ТГ) чітко вказують, що Львів є ключовим осередком зайнятості населення. На цьому також акцентував голова Кам'янка-Бузької ТГ, яка знаходиться у 40-кілометровій зоні навколо Львова.

З іншої сторони, Меденицька та Воютицька ТГ вказують на міста, які знаходяться поблизу, як на осередки зайнятості їх населення.

3. Актуальною та невирішеною залишається проблема виїзду жителів громад за кордон у пошуках роботи, на чому наголосили 8 голів ТГ з 12 опитаних. На цьому аспекті не акцентували увагу тільки очільники громад, які безпосередньо межують з м. Львів.

Отож, в контексті дослідження формування центрально-периферійних взаємодій у ТГ Львівської області, здійсненого на основі аналізу статистичної інформації, бюджетних показників та завдяки даним, отриманим шляхом опитування голів громад, можна зробити певні висновки.

1. Як результат укрупнення в регіоні сформувалися ТГ, які умовно можна типізувати на громади моно- (громади з яскраво вираженим економічно і соціально розвиненим центром порівняно з іншими населеними пунктами ТГ; до таких передовсім належать міські ТГ) та поліцентричного типу (громади, які формуються шляхом об'єднання однотипних, рівних за економічним та соціальним розвитком населених пунктів (сільські та селищні)), що зумовлює і особливості формування центрально-периферійних взаємодій, зокрема наявну проблему диспаратного розподілу територіального представництва населених пунктів в органах місцевого самоврядування міських громад, а відтак і неспроможність ефективного впливу населення периферії на розвиток громади, та низький рівень спроможності більшості громад поліцентричного типу до забезпечення власного економічного розвитку. На це вказує рішення Кабінету Міністрів України про приєднання до більших громад або доукрупнення¹²⁶ 15 ТГ у Львівській області. Цей процес можна характеризувати як штучне (управлінське) призупинення

¹²⁶ Розпорядження КМУ «Про затвердження перспективного плану формування територій громад Львівської області» № 624-р від 27 травня 2020 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-perspektivnogo-planu-formuvannya-teritorij-gromad-lvivskoyi-oblasti-i270520-624> (дата доступу: вересень 2020 р.).

3.1. Проблеми та особливості управління розвитком території у контексті взаємодії центру і периферії у територіальних громадах

процесу формування центрально-периферійних взаємодій у громадах, що може резульовуватися посиленням ризику несприйняття членами розформованих ТГ нової влади та виникненням соціального конфлікту у новоутворених ТГ.

2. Суттєвий вплив на формування центрально-периферійних взаємодій у ТГ регіону має місцезорозташування громади. Громадам, які безпосередньо межують зі Львовом, характерні переважна зайнятість працездатного населення, користування соціальними послугами, проведення дозвілля у місті; населені пункти ТГ виконують для багатьох мешканців «спальну» функцію. Це суттєво ускладнює формування центрально-периферійних взаємодій і може резульовуватися розвитком відносин адміністративного характеру (коли мешканці периферійних населених пунктів звертатимуться до центру лише для отримання адміністративних послуг). Водночас такі громади мають кращі вихідні умови для економічного розвитку території, залучення підприємств та інвестиційних ресурсів, розвитку сфери послуг, на що вказує порівняно висока фінансова спроможність ТГ поліцентричного типу навколо Львова.

3. Попри зазначені аспекти, розвиток центрально-периферійних взаємодій у ТГ в умовах їх формування – це передовсім питання ефективного управління наявним потенціалом, забезпечення участі мешканців у розвитку власної громади та формування взаємозв'язків на рівні «громада – орган місцевого самоврядування». Адже в контексті формування стабільних центрально-периферійних взаємодій соціально-економічного характеру відбувається забезпечення ментального сприйняття мешканцями громади. Натомість розвиток центрально-периферійних взаємодій сьогодні відбувається лише в контексті забезпечення економічного поступу населених пунктів громади та підвищення рівня надаваних мешканцям населених пунктів соціальних послуг, тобто органи місцевого самоврядування спрямовують зусилля передовсім на розвиток центрально-периферійних взаємодій соціально-економічного характеру, здебільшого упускаючи взаємодії соціально-психологічного (ментального) характеру.

3.2. СОЦІОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Дослідження формування і розвитку центрально-периферійних взаємодій у ТГ в умовах децентралізації вимагає, поруч із розглядом особливостей політико-адміністративного управління територією, концентрації уваги на питанні соціально-психологічного клімату у громаді (зокрема, зважаючи на етапність об'єднання населених пунктів) та задоволення мешканців суспільними послугами. Такий акцент зумовлений двома аспектами:

- по-перше, процеси децентралізації в нашій державі спрямовані на наближення суспільних послуг до споживачів, що посилює відповідальність органів місцевого самоврядування за їх надання. Відповідно рівень задоволення мешканців ТГ послугами, повноваження за надання яких покладено на орган управління у громаді, є одним з основних критеріїв ефективності управління територією. З іншої сторони, задоволення суспільними послугами є вагомим чинником формування центрально-периферійних взаємодій у громаді. Як видно з результатів аналізу Світовим банком демографічних та економічних тенденцій системи розселення в Україні, основним каталізатором міграції населення є низький рівень надаваних на певній території соціальних послуг, а не пошук кращих умов зайнятості (що притаманне більшості країн ЄС)¹²⁶, ¹²⁷. Незадоволені отриманими послугами шукають інше місце їх надання, де якість послуги вища;

- по-друге, як уже було зазначено, в умовах адміністративно-територіальної реформи та «штучного» об'єднання громад питання приналежності та ідентифікації мешканця з громадою, а також формування згуртованості жителів є одним з основних для розвитку ТГ на довгострокову перспективу.

З метою оцінки зрушень в контексті формування і розвитку центрально-периферійних взаємодій у ТГ в умовах децентралізації, виявлення проблем і ризиків, які сповільнюють та стають на заваді активному соціально-економічному розвитку громад та формуванню

¹²⁶ Україна. Огляд урбанізації. Міжнародний банк реконструкції та розвитку/ Світовий банк. 2015. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/787061473856627628/pdf/ACS15060-REVISED-PUBLIC-UKRAINIAN-ukr-web-text-cover.pdf> (дата доступу: вересень 2021 р.).

¹²⁷ In Search of Opportunities : How a More Mobile Workforce Can Propel Ukraine's Prosperity (Vol. 1 of 2) : Summary Report. World Bank. 2012. Washington. URL: <https://www.wdronline.worldbank.org/handle/10986/12268> License: CC BY 3.0 IGO. (дата доступу: вересень 2021 р.).

3.2. Соціологічна оцінка центрo-периферійних взаємодій у територіальних громадах

у них комфортного соціально-психологічного клімату працівниками ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» у липні-вересні 2021 р. проведено соціологічні опитування населення ТГ Львівської області.

Дослідження громадської думки проводилося у трьох ТГ: Заболотцівській та Підберізіцівській сільських і Кам'янка-Бузькій міській ТГ (рис. 3.17).

Рис. 3.17 Заболотцівська сільська ТГ, Кам'янка-Бузька міська ТГ та Підберізіцівська сільська ТГ на карті адміністративно-територіального поділу Львівської області, 2021 р.

Вибір зумовлений необхідністю врахування двох аспектів:

1) *розташування ТГ у регіоні* – для визначення впливу великих міст, які концентрують і генерують масштабні фінансово-економічні, політико-соціальні, культурні, людські, інформаційні потоки, на формування і розвиток центрo-периферійних взаємодій у ТГ. Підберізіцівська ТГ безпосередньо межує із Львівською ТГ, центром якої є місто-обласний центр Львів; Кам'янка-Бузька і Заболотцівська ТГ знаходяться на певній віддалі (час доїзду із центрів громад до обласного центру становить 52 та 91 хв. відповідно);

2) *тип громади* – виділяємо два типи ТГ: моноцентричний (ТГ з яскраво вираженим економічно та соціально розвиненим центром), поліцентричний (ТГ, утворені шляхом об'єднання однотипних, рівних за економічним і соціальним розвитком населених пунктів). Підберізцівську та Заболотцівську ТГ відносимо до громад поліцентричного типу, адже в обох населені пункти-центри за демографічними, соціальними та економічними показниками не переважають інші населені пункти громад. Натомість Кам'янка-Бузька ТГ моноцентричного типу, адже її центром є соціально та економічно розвинене місто, у якому сконцентровано 60,5% населення та фінансово-економічний потенціал громади (у 2018 р. 84,0% акумульованих на території громади доходів місцевих бюджетів зібрано в центрі).

Соціологічне дослідження включало чотири блоки запитань (додаток 3).

I блок містить загальну інформацію про мешканця ТГ, якого опитували (стать, вік, населений пункт, у якому проживає).

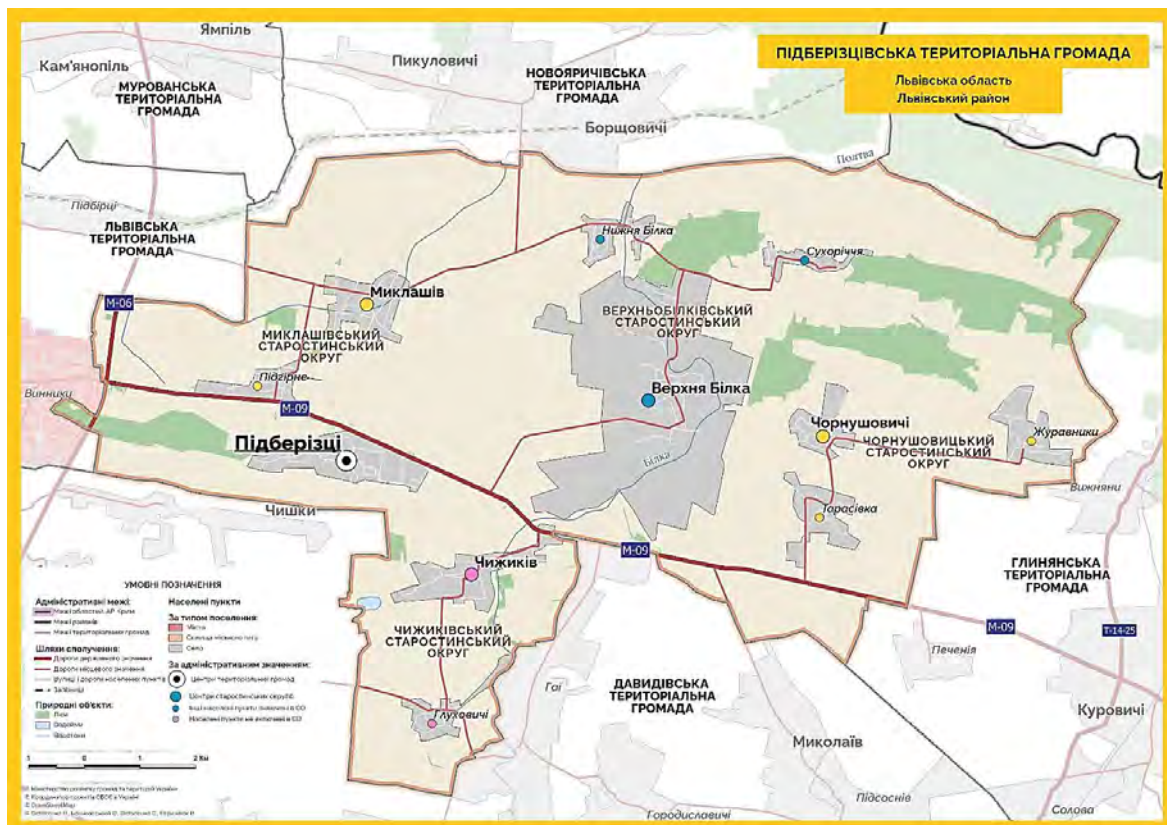
II блок питань присвячений дослідженню соціально-психологічного клімату у громаді, поведінкових аспектів сприйняття мешканцями своїх громад (зважаючи на особливості їх формування та недовготривалість процесу добровільного об'єднання місцевих рад у 2015-2020 рр.), виявленню ризику соціального конфлікту серед противників адміністративно-територіальної реформи чи сформованої конфігурації ТГ (невизнання віднесення населеного пункту до складу певної ТГ; несприйняття місця та ролі власного населеного пункту та його представників у ТГ).

III блок спрямований на визначення доступності, якості та задоволення мешканців ТГ послугами (медицини, освітніми, культурними, соціальними, адміністративними, транспортними, банківськими), які вони отримують у громаді та поза її межами; а також обізнаності членів громади щодо діяльності органу місцевого самоврядування в напрямі покращання доступу до послуг та їх якості у населених пунктах, де такі особи проживають.

IV блок запитань спрямований на дослідження громадської участі членів ТГ, зокрема ініціативності мешканців щодо вирішення місцевих проблем життя громади, довіри до місцевої влади та взаємодії населення із представниками органу місцевого самоврядування.

Нижче наведено результати соціологічного опитування в розрізі аналізованих громад.

ПІДБЕРІЗЦІВСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА

Джерело: Адміністративно-територіальний устрій. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://atu.decentralization.gov.ua/#maps>.

Склад громади

Підберізцівська ТГ налічує 11 населених пунктів із загальною чисельністю населення 7482 особи¹²⁸

- ❖ село Підберізці – адміністративний центр громади (1153 ос.)
- ❖ Миклашівський старостинський округ: с. Миклашів (1029 ос.), с. Підгірне (462 ос.)
- ❖ Чижиківський старостинський округ: с. Чижиків (1127 ос.), с. Глуховичі (103 ос.)
- ❖ Чорнушовицький старостинський округ: с. Чорнушовичі (648 ос.), с. Тарасівка (455 ос.), с. Журавники (245 ос.)
- ❖ Верхньобілківський старостинський округ: с. Верхня Білка (1508 ос.), с. Нижня Білка (503 ос.), с. Сухоріччя (249 ос.)

Територіальна громада створена 29 жовтня 2017 р. шляхом об'єднання 4-ох сільських рад (Підберізцівської, Миклашівської, Чижиківської та Чорнушовицької).

Верхньобілківська сільська рада приєднана у 2020 р.

¹²⁸ Підберізцівська громада. Львівська область, Львівський район. Офіційний сайт. URL: <https://pidberizivska-gromada.gov.ua/> (дата звернення: вересень 2021 р.).

ТГ, з якими межує Підберізцівська ТГ: Львівська міська ТГ, Давидівська сільська ТГ, Глинянська міська ТГ, Новояричівська селищна ТГ.

Блок I «Опис вибіркової сукупності»

Протягом липня 2021 р. було проведено опитування мешканців Підберізцівської громади методом face-to-face інтерв'ю. Опитуванням охоплено 150 осіб у віці від 18 до 90 років, статистична похибка вибірки не перевищує 8%.

У дослідженні використано стихійний вид відбору. Генеральна сукупність для Підберізцівської громади становить 5801 особу згідно з даними про кількість виборців, включених до списків виборців на виборчих дільницях (станом на жовтень 2020 р.)¹²⁹.

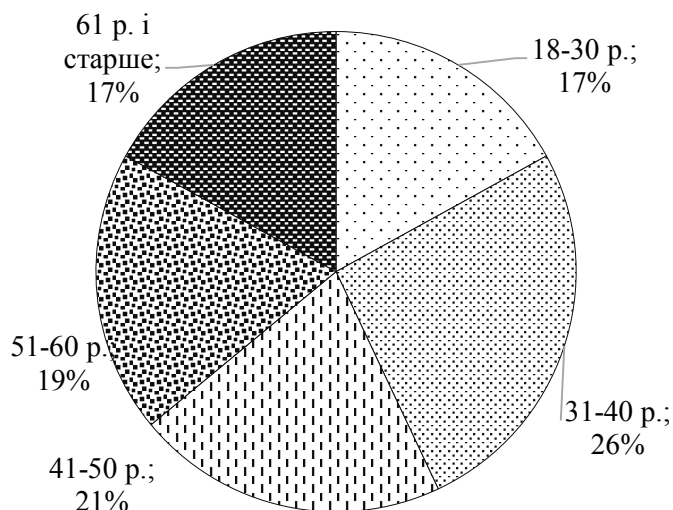

Рис. 3.19. Розподіл респондентів за віком (n=150)

За статтю вибірка сукупність представлена: 64% жінок та 36% чоловіків. За віковим критерієм респонденти згруповані у пропорційні підгрупи (рис. 3.19).

Опитуванням охоплено мешканців усіх старостинських округів з урахуванням кількості їх населення (рис. 3.20)

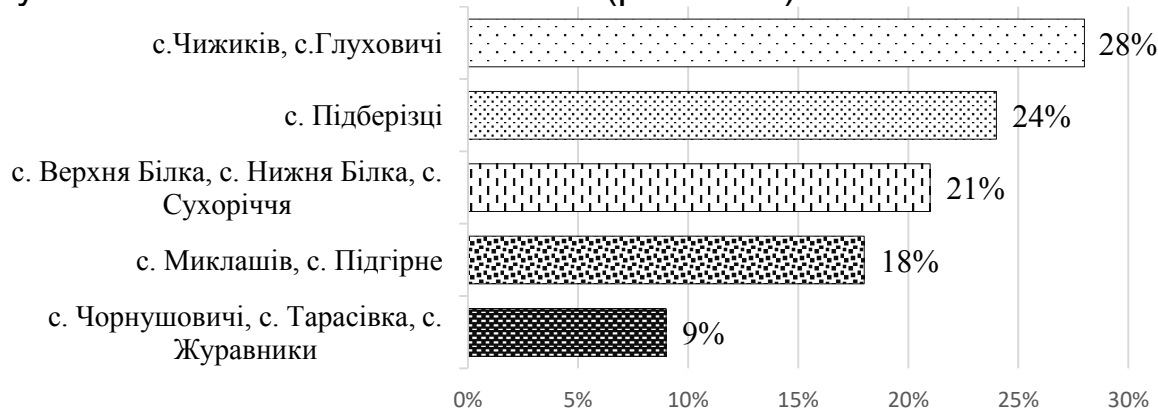

Рис. 3.20. Розподіл респондентів за місцем проживання (n=150)

¹²⁹ Центральна Виборча Комісія. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/showppt001f01=695pid102=64202pt004f01=0pid494=3pasatt=1.pdf> (дата доступу: вересень 2021 р.).

Блок II «Сприйняття громади»

Переважає більшість мешканців Підберіздівської громади сприймає свою громаду позитивно (рис. 3.21). Причому, більшість зазначає, що життя тут є комфортним. 7,3% опитаних виявили скептичне ставлення до громади, у якій проживають. Відмінностей у сприйнятті громади за віком, як і за статтю не виявлено.

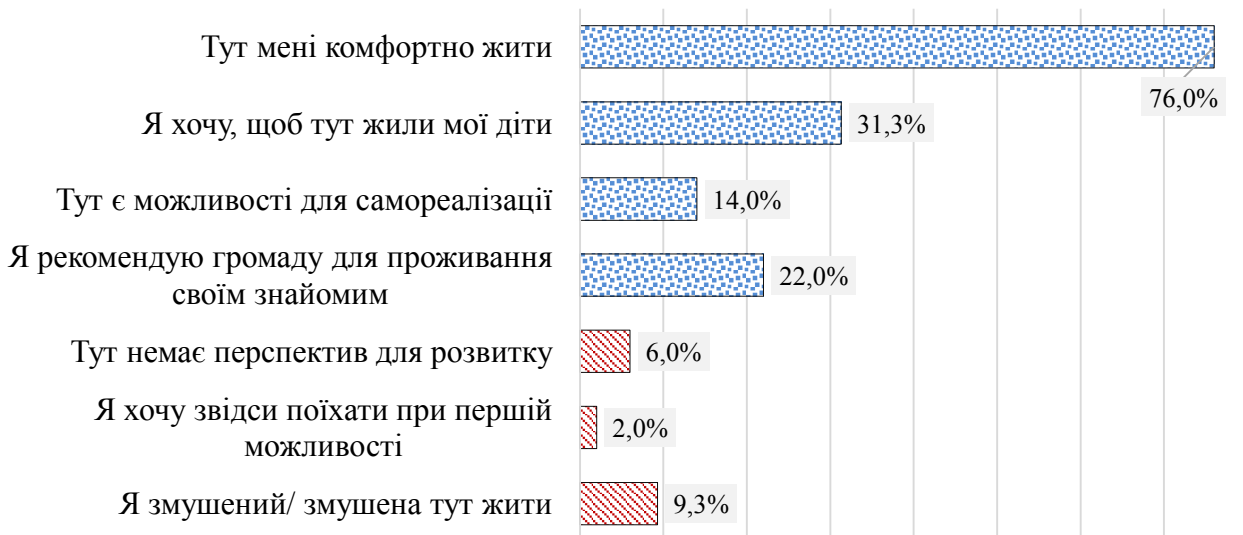

Рис. 3.21. Розподіл відповідей на питання «Яким із нижче запропонованих тверджень Ви б охарактеризували Вашу громаду?»

Примітка: сума відповідей не становить 100% оскільки респонденти мали право обирати декілька варіантів

Загалом, половина опитаних оцінюють процес об'єднання населених пунктів позитивно (рис. 3.22) і наголошують на позитивних наслідках від об'єднання населених пунктів в одну громаду (54,0%). За віком та статтю відмінностей в оцінках процесу об'єднання не спостерігаємо. Водночас є певні відмінності у різних старостинських округах.

У Підберізцях (33%) та старостинському окрузі сіл Верхня Білка, Нижня Білка, Сухоріччя (26%) частіше зустрічався варіант відповіді «важко відповісти».

У селах Чижикив і Глуховичі (Чижикивський старостинський округ) 19% опитаних зауважили: краще б їх населені пункти були частиною іншої громади, і ще 19% мешканцям байдуже як об'єднували населені пункти. Причому, варіант відповіді «мені байдуже» тут частіше зустрічався порівняно з іншими населеними пунктами.

Слід додати, що мешканці сіл Верхня Білка, Нижня Білка та Сухоріччя (які були приєдані до Підберіздівської ТГ останніми (у

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

2020 р.) доволі неоднозначно оцінюють процес об'єднання, оскільки думки опитуваних доволі рівномірно розподілені між різними варіантами відповідей. І саме у цьому старостинському окрузі найменший відсоток тих, хто позитивно оцінив приєднання і бачить його позитивні наслідки (39%).

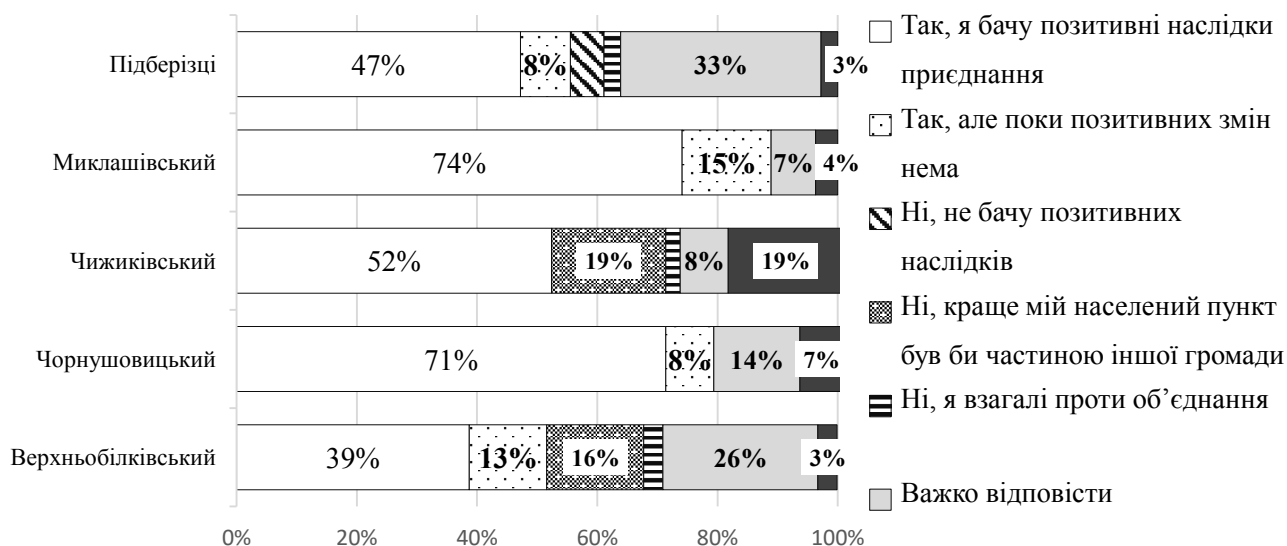

Рис. 3.22. Розподіл відповідей на питання «На Вашу думку, чи правильно об'єднали населені пункти у Вашій ТГ?»

Щодо задоволеності мешканцями громади роботою органу управління (рис. 3.23, 3.24), 2/3 респондентів наразі позитивно оцінюють дії місцевої влади, зокрема висока частка задоволених (відповіді «так», «скоріше так») роботою місцевої влади у Миклашівському (92,6%), Чижиківському (83,3%), Чорнушовицькому (78,6%) старостинських округах та у центрі громади (с. Підберізці (77,8%)).

Лише половина мешканців сіл Верхньобілівського старостинського округу оцінює роботу влади позитивно (54,8%). Понад 1/3 (35,5%) мешканців у цих населених пунктах наразі не можуть дати оцінки діяльності влади, обираючи варіант «важко відповісти».

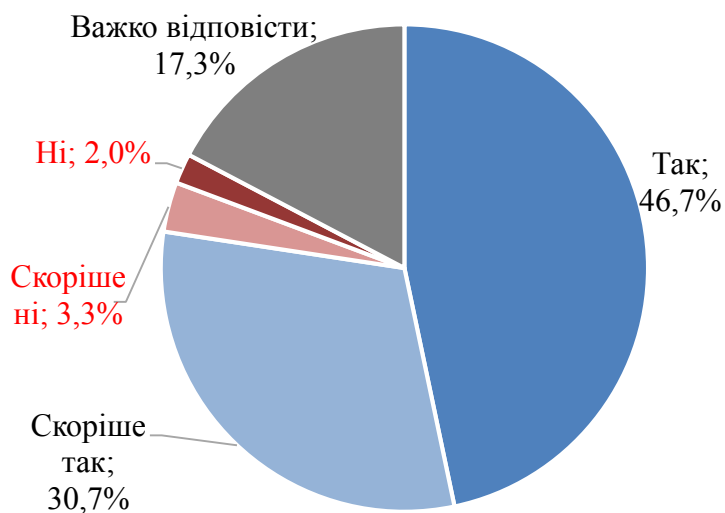

Рис. 3.23. Рівень задоволеності роботою місцевої влади

3.2. Соціологічна оцінка центрo-периферійних взаємодій у територіальних громадах

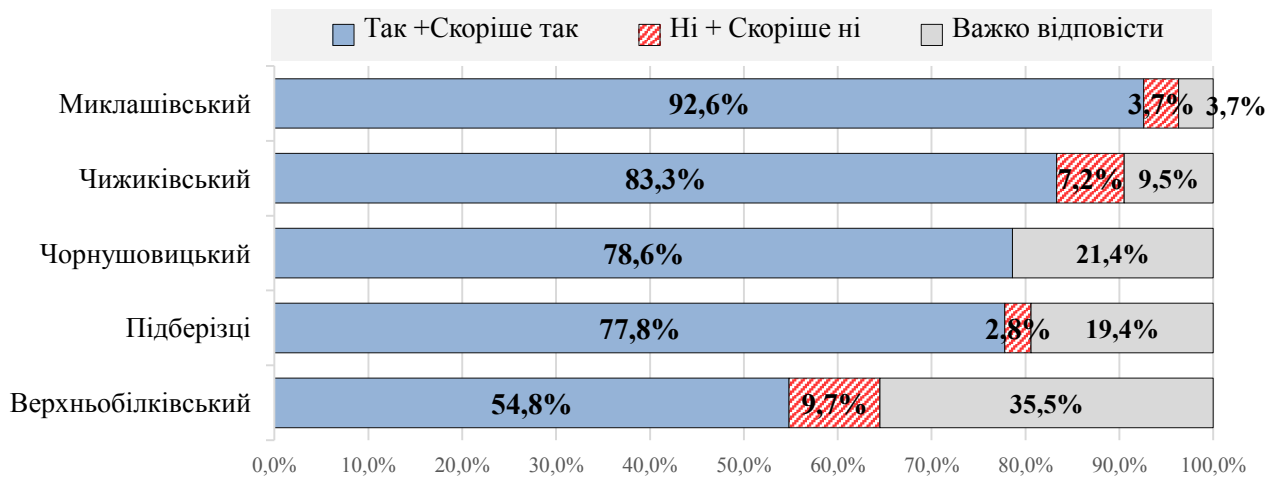

Рис. 3.24. Рівень задоволеності роботою місцевої влади у розрізі старостинських округів

Загалом 17,3% опитаних у ТГ не можуть оцінити роботу влади (відповідь «важко відповісти»), а негативно її оцінюють 4,3% (відповіді «ні», «скоріше ні») мешканців.

Блок III «Послуги»

57% послуг (до ваги взято медичні, освітні, культурні, соціальні, адміністративні, транспортні, банківські послуги) мешканці Підберізцівської ТГ отримали на території громади (рис. 3.25), зокрема понад ½ послуг – у населених пунктах, де проживають.

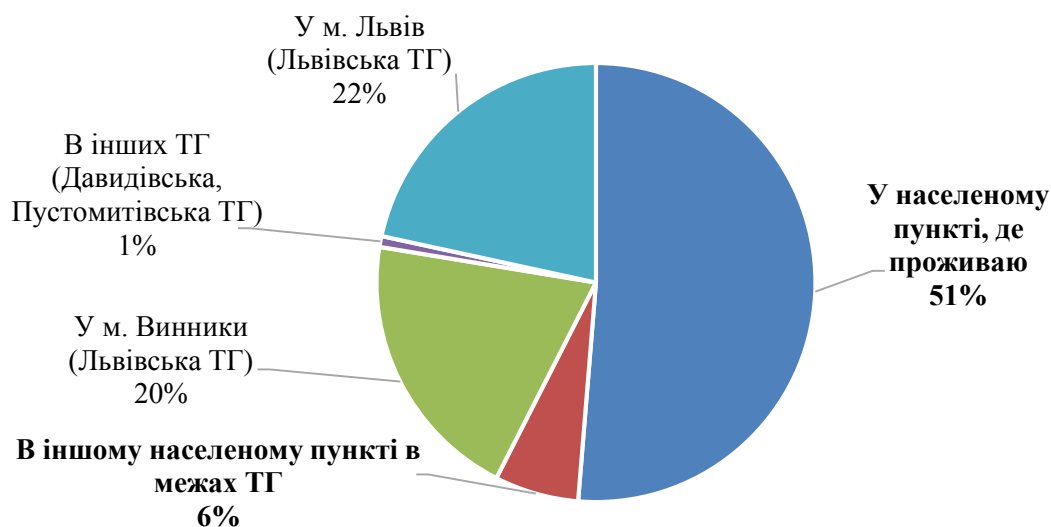

Рис. 3.25. Розподіл відповідей на питання «Де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте певні послуги?»

Примітка: відсоток розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

В інших населених пунктах в межах громади респонденти користувалися цими видами послуг у 6% випадків, причому найчастіше це послуги сімейного лікаря, яку жителі громади отримують у селах Чижиків та Верхня Білка, де розташовано найбільші амбулаторії КНП «Підберізцівська АЗПСМ».

Розташування ТГ поблизу міст (Львів, Винники) також суттєво впливає на вибір місця користування суспільними благами, адже 42% послуг мешканці громади отримують саме у цих містах.

У розподілі відповідей на вказане вище запитання в різних старостинських округах відмінностей не виявлено. Натомість увагу варто звернути на відмінності в розрізі видів отримуваних послуг (рис. 3.26).

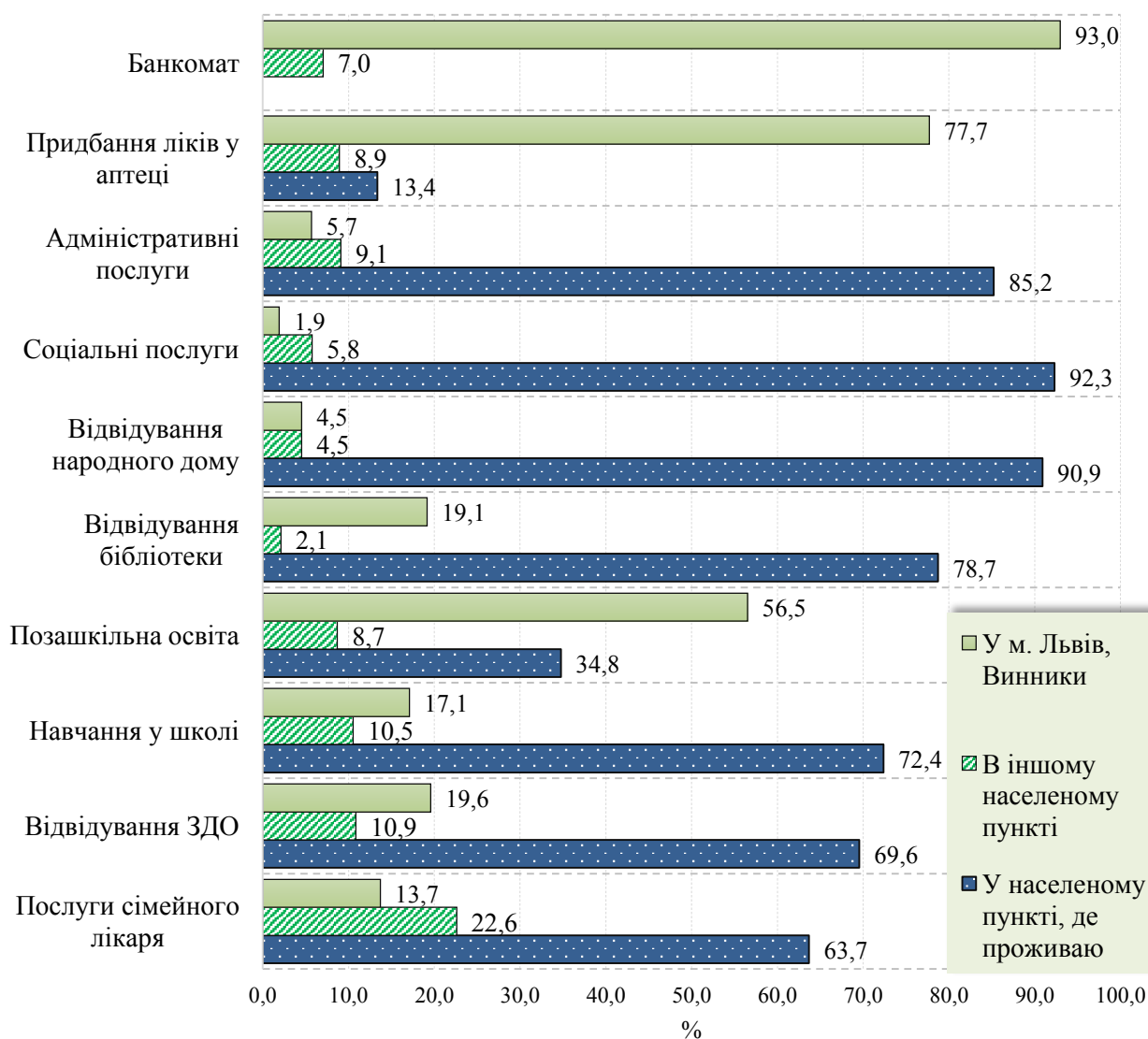

Рис. 3.26. Розподіл відповідей на питання «Де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте певні послуги?»

Примітка: відсоток розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

3.2. Соціологічна оцінка центрo-периферійних взаємодій у територіальних громадах

На території ТГ її мешканці здебільшого користуються послугами, які надають працівники народних домів (95,4%) і бібліотек (80,8%), отримують адміністративні (94,3%) та соціальні (98,1%) послуги.

Вплив переваг великого міста, яке характеризується можливістю надання широкого спектру послуг різних видів, спостерігається при виборі жителів Підберіздівської ТГ місця отримання освітніх та медичних послуг. Зокрема серед осіб, які впродовж року з дати опитування отримували відповідні послуги:

- 13,7% респондентів відвідують сімейного лікаря поза межами громади, переважно у м. Львів та Винники;

- 17,1% опитаних для навчання своїх дітей/онуків, які проживають з ними, обрали школи, розташовані на території міст;

- 19,6% осіб, які брали участь в анкетуванні, користуються послугами закладів дошкільної освіти у м. Винники.

Суттєво обмеженими є можливості мешканців ТГ отримувати банківські послуги (зокрема, користуватися банкоматом), освітні послуги в контексті позашкільної освіти та придбання лікарських засобів в аптеках. Банківського відділення та банкоматів на території громади немає, відтак жителі ТГ користуються цими послугами у містах Винники і Львів (93,0%). Аптека розташована на території одного населеного пункту (Верхня Білка); і серед опитаних жителів села 88,5% респондентів заявили, що придбавають ліки на території населеного пункту. Утім загалом мешканці громади (у 77,7% випадків) купують лікарські засоби у найближчих містах.

Щодо позашкільної освіти, на території громади відсутні відповідні заклади, проте функціонують окремі секції та гуртки. Тому серед осіб, які впродовж року з дати опитування отримували послуги позашкільної освіти, 43,5% одержували їх у громаді. Водночас, зважаючи на обмеженість напрямів позашкільної освіти, які представлені у ТГ, 56,5% респондентів користуються цими послугами у містах (зокрема, найближчий заклад позашкільної освіти розташовано у м. Винники).

Вищесказане підтверджується результатами оцінювання якості отримуваних послуг (рис. 3.27), адже саме послуги позашкільної освіти отримали найменший середній бал (3,9). Інші послуги опитані оцінили на рівні «задоволений» та «цілком задоволений».

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

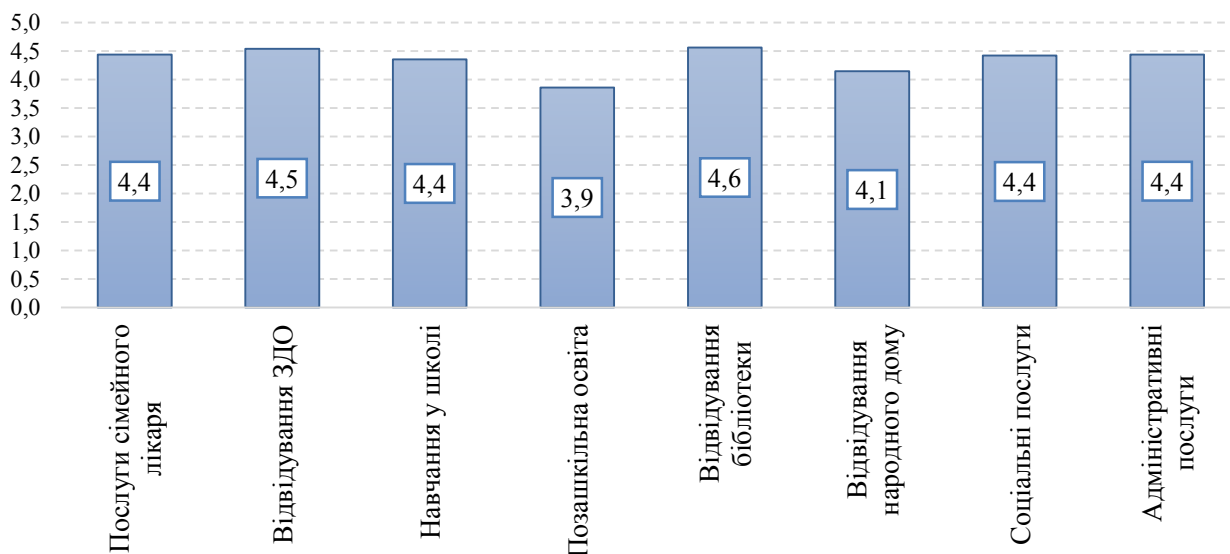

Рис. 3.27. Рівень задоволеності респондентів отриманими на території Підберізцівської ТГ послугами (де 1 – погано, незадоволений; 5 – відмінно, цілком задоволений)

Слід підкреслити, що опитані, які зайняті поза ТГ, частіше користуються послугами за межами громади: кожна четверта послуга із перелічених отримана респондентом не на території ТГ (на противагу кожній п'ятій серед осіб, які працюють у громаді, не працюють або є пенсіонерами) (рис. 3.28).

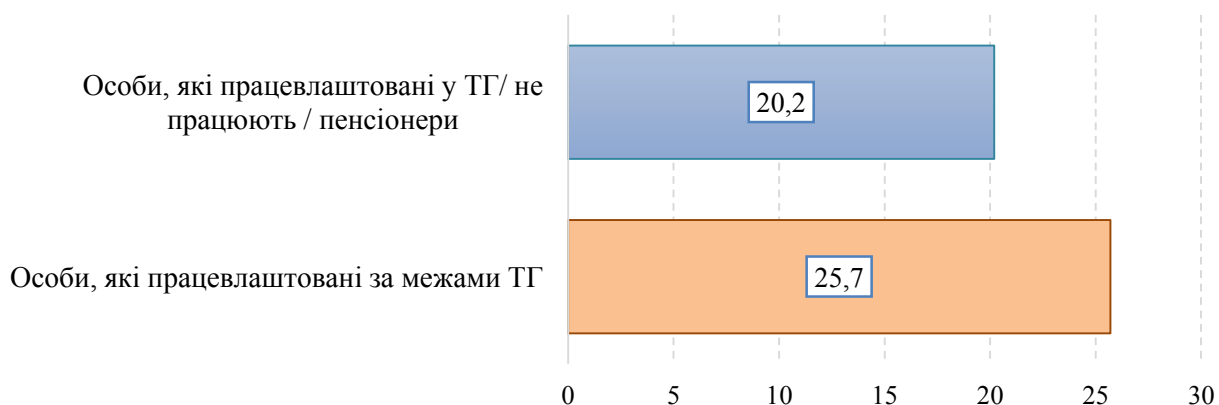

Рис. 3.28. Розподіл відповідей на питання «де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте певні послуги?» з урахуванням місця працевлаштування

На нашу думку, така тенденція пов'язана із близькою відстанню сіл ТГ до м. Львова (відстань від центру громади до центру міста становить близько 16 км), до м. Винники (7 км), а також доволі добре налагодженим транспортним сполученням (рис. 3.29).

3.2. Соціологічна оцінка центрo-периферійних взаємодій у територіальних громадах

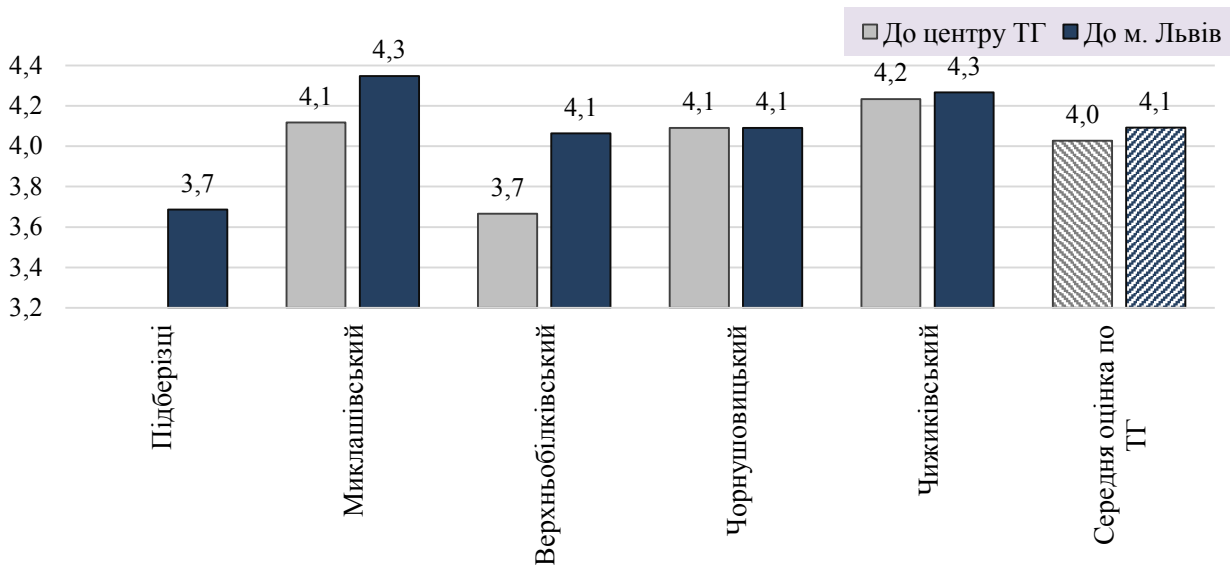

Рис. 3.29. Рівень задоволеності мешканців Підберізіцівської ТГ транспортним сполученням до центру громади та обласного центру (м. Львів) (де 1 – погано, незадоволений; 5 – відмінно, цілком задоволений)

Здебільшого жителі старостинських округів добре оцінюють транспортне сполучення зі Львовом (4,1 бали). Дещо нижчим є рівень задоволення можливістю доїзду до центру громади (4,0 бали), що пов'язано із територіальним розташуванням населених пунктів. Села Нижня Білка і Сухоріччя Верхньобілківського старостинського округу, Миклашів Миклашівського старостинського округу не мають прямого транспортного сполучення із центром ТГ.

У відповідь на запитання «чи знаєте Ви послуги, які стали доступними або якість яких покращилася у Вашій громаді після її утворення» лише 1/3 респондентів змогли назвати такі послуги (рис. 3.30). Натомість переважна більшість опитаних відповідали «ні» та «не знаю».

Серед найчастіше перелічених респондентами: послуги поліцейського, розширення переліку адміністративних (відкриття ЦНАПу,

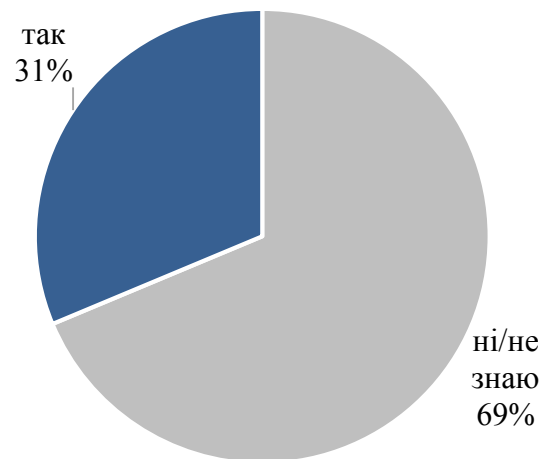

Рис. 3.30. Розподіл відповідей на запитання: «Чи знаєте Ви послуги, які стали доступними або якість яких покращилася у Вашій громаді після її утворення?»

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

юридичні, реєстраційні послуги, послуги землевпорядника), соціальних, освітніх (будівництво ЗДО у с. Підберізці, відкриття нових гуртків та секцій для дітей) послуг, відкриття центру надання консультативно-психологічних послуг. Серед іншого, жителі сіл громади також акцентують увагу на покращенні благоустрою (освітлення вулиць, ремонт доріг) та підвищенні безпеки населення громади (встановлення відеоспостереження на вулицях сіл).

Блок IV «Оцінка роботи місцевої влади та наміри громадської участі»

Найчастіше місцеві мешканці спілкуються зі старостами своїх округів (45,3%), проте частки опитаних, які комунікували з головою ТГ та місцевими депутатами, також доволі високі – 40,9% та 34,2% відповідно (табл. 3.6). Однак, згідно з результатами опитування, встановлено: переважно з головою громади, старостою чи депутатом за останні півроку спілкувалися працівники органу місцевого самоврядування, школи, амбулаторії, та інші наймані працівники (косар, водій) з приводу робочих питань.

Таблиця 3.6

Комунікація респондентів із представниками місцевої влади шляхом особистої зустрічі

	Так	Ні
Особиста зустріч з головою громади	40,9%	59,1%
Особиста зустріч із старостою	45,3%	54,7%
Особиста зустріч з депутатом місцевої ради	34,2%	65,8%

Попри доволі високі показники комунікації респондентів із представниками місцевої влади, аналіз відповідей щодо участі жителів ТГ впродовж останніх шести місяців (січень-червень 2021 р.) у громадському обговоренні питань щодо розвитку громади (рис. 3.31) засвідчив, що здебільшого мешканці акцентують на відсутності ефективної комунікації влади з населенням.

З іншої сторони, проведення опитування методом face-to-face інтерв'ю дало змогу виявити, що респонденти часто «звужують» і трактують громадське обговорення не як офіційний інструмент громадської участі у житті ТГ, а як збори кутка, села з приводу побутових питань (зокрема, електропостачання та встановлення трансформатора, освітлення вулиць, відведення пасовищ, проблем чи питань пов'язаних з благоустроєм конкретного населеного пункту тощо), що впливає на можливості його активного та ефективного

3.2. Соціологічна оцінка центрo-периферійних взаємодій у територіальних громадах

використання мешканцями для впливу на прийняття рішень місцевою владою.

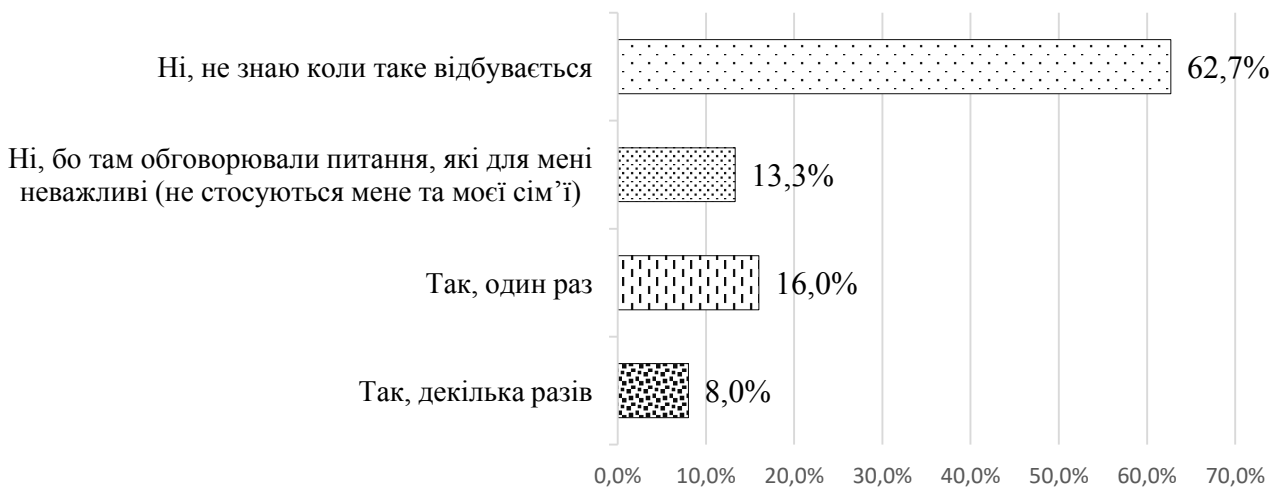

Рис. 3.31 Розподіл відповідей на запитання: «Чи брали Ви участь протягом останніх 6 місяців у громадському обговоренні якого-небудь питання»

Аналіз відповідей з приводу впливу мешканців ТГ на прийняття рішень щодо розвитку громади місцевою владою (рис. 3.32) виявив: $\frac{1}{2}$ опитаних вважає, що мешканці можуть впливати на рішення місцевої влади (58,0% (відповіді «цілком так», «скоріше так»)).

Причому, більшість з тих, хто спілкувався з представниками влади (головою, старостою чи депутатом) вважають, що пересічні громадяни можуть впливати на рішення місцевої влади (рис. 3.33). Це

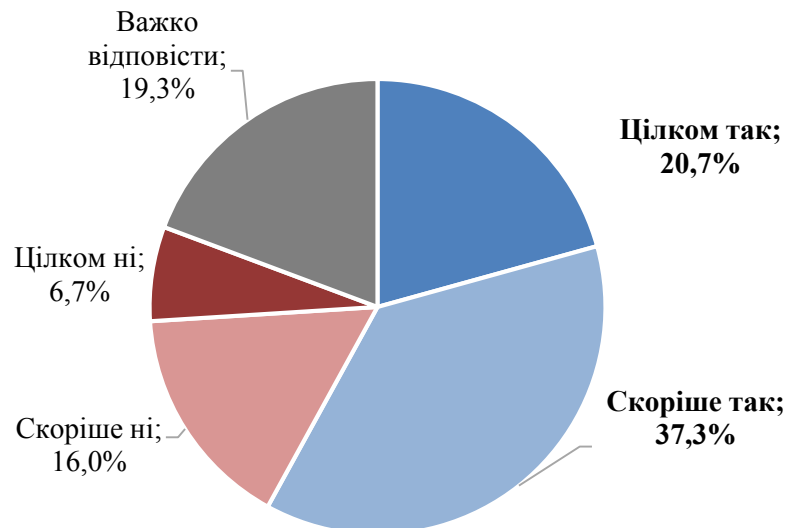

Рис. 3.32. Розподіл відповідей на запитання: «На Вашу думку, чи мешканці Вашої громади мають вплив на прийняття рішень місцевою владою?»

свідчить, що оцінка впливу мешканців на прийняття рішень місцевою владою корелює із інтенсивністю комунікації населення з представниками місцевої влади. Чим більше мешканці спілкуються з представниками органу місцевого самоврядування, тим частіше

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

переконані, що можуть впливати на прийняття управлінських рішень.

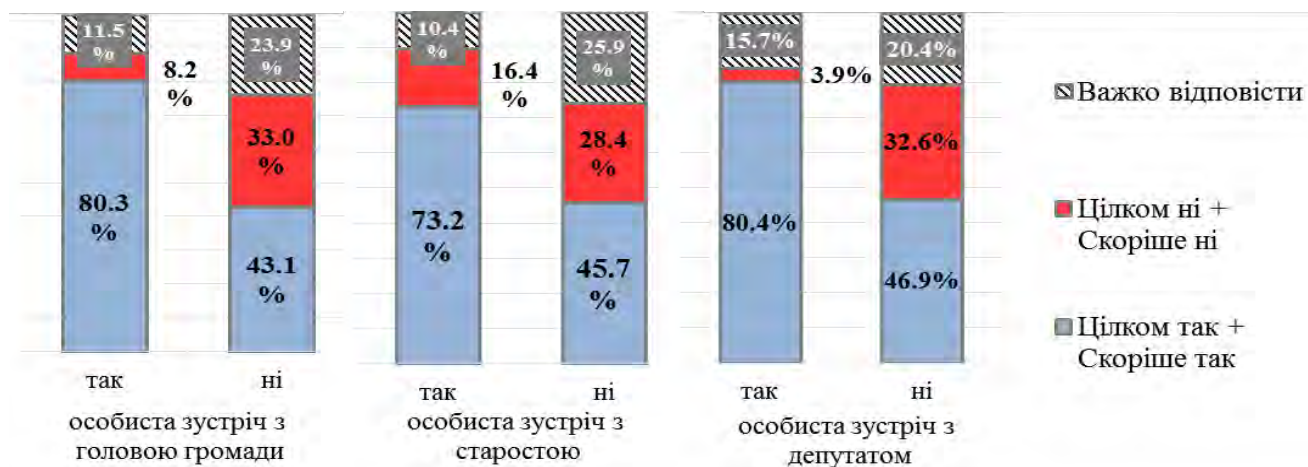

Рис. 3.33 Вплив особистих контактів із посадовими особами на оцінку мешканцями їх впливу на прийняття рішень місцевою владою

Аналізуючи відповіді на наведене запитання в розрізі старостинських округів (рис. 3.34), виявлено, що у Верхньобілківському старостинському окрузі, відповіді порівну розподілені між варіантами. Зокрема, часто зустрічається варіант «важко відповісти», що зрозуміло, зважаючи на недовгий термін взаємодії влади з мешканцями сіл округу, а відтак невизначеність останніх у сприйнятті громади.

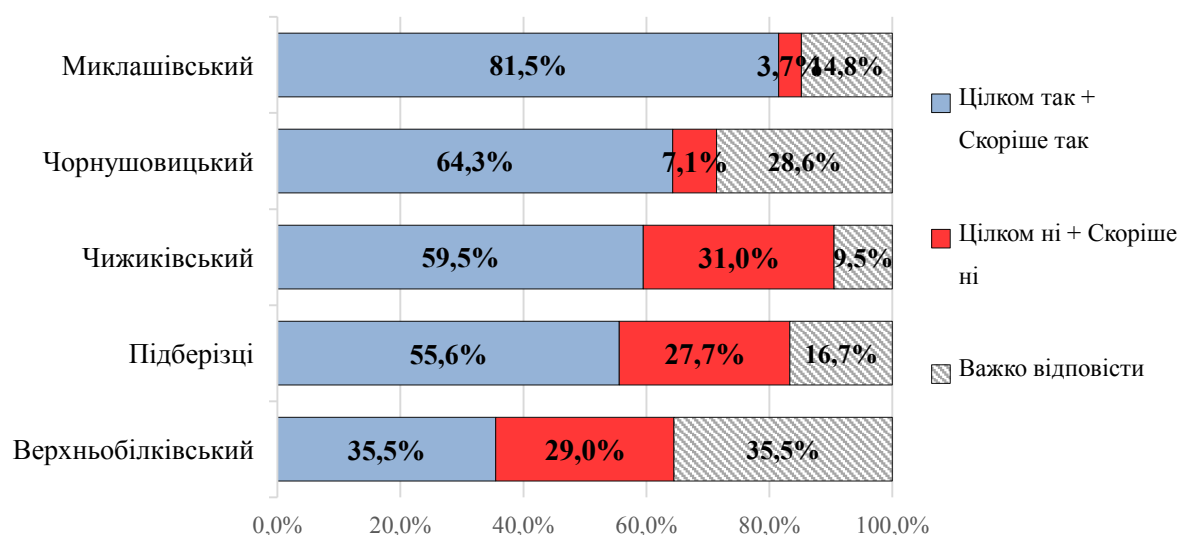

Рис. 3.34 Розподіл відповідей на запитання: «На Вашу думку, чи мешканці Вашої громади мають вплив на прийняття рішень місцевою владою?» у розрізі старостатів

Натомість цікавою є найбільша частка осіб, які негативно

3.2. Соціологічна оцінка центрo-периферійних взаємодій у територіальних громадах

оцінюють можливості населення впливати на владу, у Чижиківському окрузі (31,0%), зважаючи передовсім на те, що саме представники цього населеного пункту склали конкуренцію діючій владі на виборах до органу місцевого самоврядування на момент утворення ТГ.

Серед відповідей на питання щодо власної участі у житті громади (рис. 3.35) майже кожен другий опитаний зазначав, що готовий сортувати власне сміття, брати участь у днях благоустрою і тим самим внести свій вклад у розвиток та життя громади.

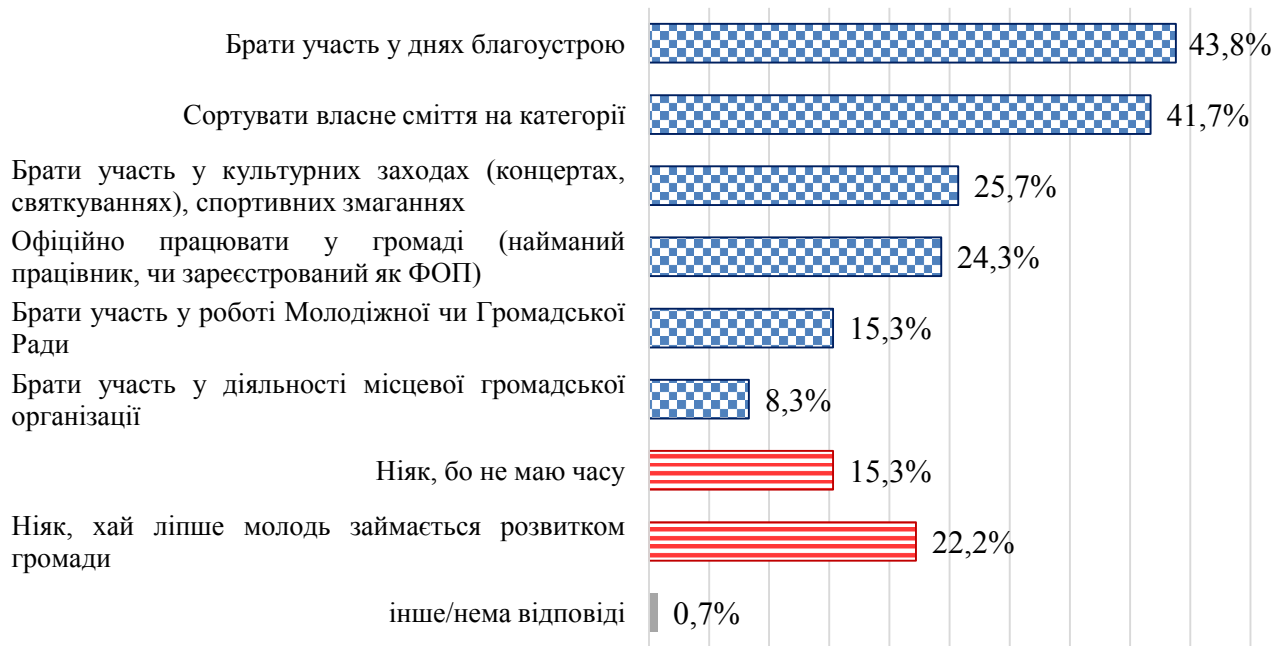

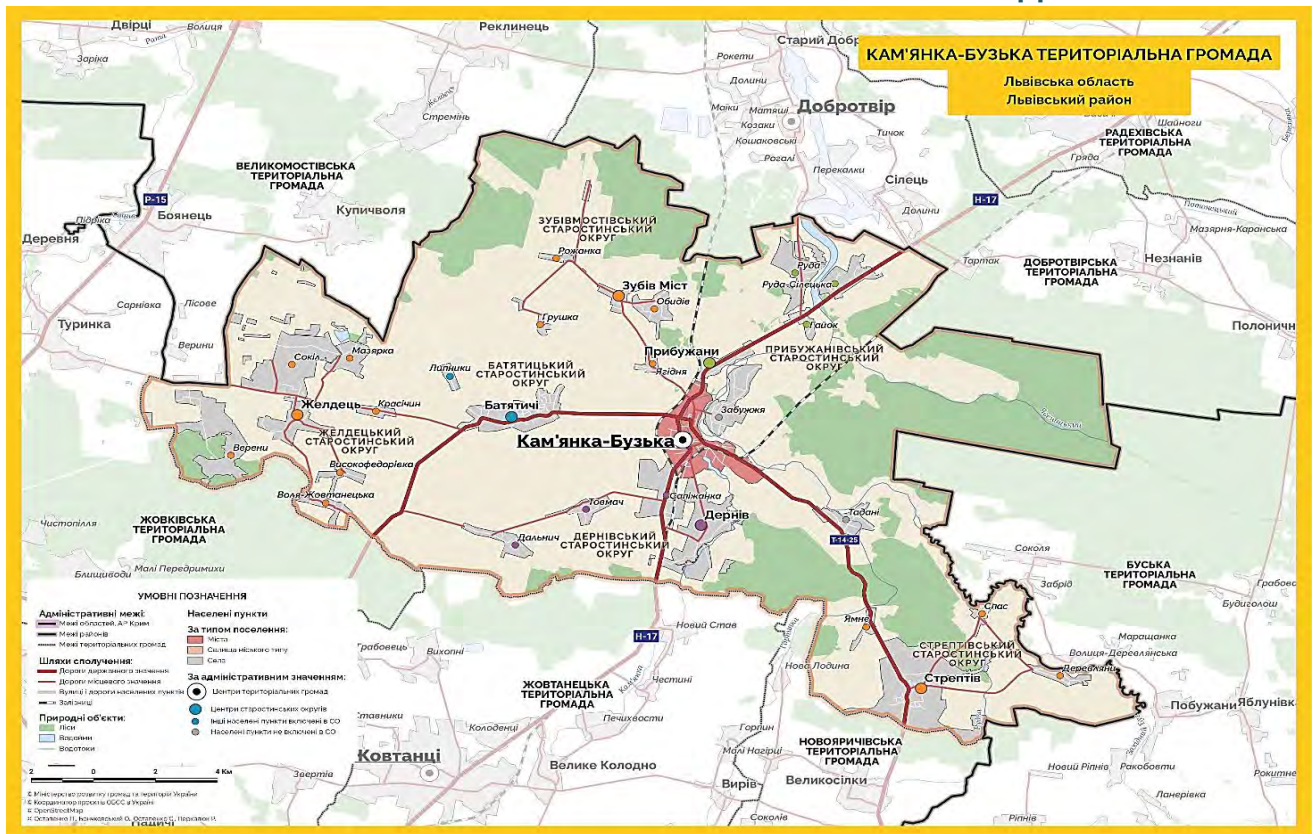
Рис. 3.35. Розподіл відповідей на запитання: «Яким чином Ви могли б долучитися до життя громади?»

Примітка: сума відповідей не становить 100% оскільки респонденти мали право обрати декілька варіантів

Чверть опитаних охоче б взяли участь у культурних, спортивних заходах, офіційно працювали б у громаді. Водночас, 37,5% не бажають долучатися до життя громади або за браком часом, або покладаються на молодь у цьому питанні.

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

КАМ'ЯНКА-БУЗЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА

Джерело: Адміністративно-територіальний устрій. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://atu.decentralization.gov.ua/#maps>.

Склад громади

Кам'янка-Бузька ТГ налічує 30 населених пунктів із загальною чисельністю населення 18058 осіб¹³⁰

❖ *м. Кам'янка-Бузька* – адміністративний центр громади (10921 ос.); с. Забужжя (1290 ос.), с. Тадані (467 ос.)

❖ *Батятицький старостинський округ*: с. Батятичі (2000 ос.), с. Липники (90 ос.)

❖ *Желдецький старостинський округ*: с. Желдець (656 ос.), с. Верени (177 ос.), с. Високофедорівка (105 ос.), с. Воля-Жовтанецька (165 ос.), с. Красічин (63 ос.), с. Мазярка (182 ос.), с. Сокіл

❖ *Зубівмоствіський старостинський округ*: с. Зубів Міст (450 ос.), с. Грушка (37 ос.), с. Обидів (236 ос.), с. Рожанка, с. Ягідня (248 ос.)

❖ *Прибужанівський старостинський округ*: с. Прибужани (635 ос.), с. Гайок (112 ос.), с. Руда (315 ос.), с. Руда-Сілецька

¹³⁰ Кам'янка-Бузька громада. Львівська область, Львівський район. Офіційний сайт. URL: <https://kbmr.gov.ua/> (дата звернення: вересень 2021 р.).

3.2. Соціологічна оцінка центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах

(326 ос.)

❖ *Дернівський старостинський округ:* с. Дернів (800 ос.), с. Дальнич (287 ос.), с. Сапіжанка (690 ос.), с. Товмач (195 ос.)

❖ *Стрептівський старостинський округ:* с. Стрептів (1065 ос.), с. Деревляни (462 ос.), с. Спас (276 ос.), с. Ямне (124 ос.)

Територіальна громада створена 24 грудня 2017 р. шляхом об'єднання 5-ти місцевих рад (Кам'янка-Бузької, Батятицької, Желдецької, Зубівмостівської та Прибужанівської).

Дернівська і Стрептівська сільські ради приєднано у 2020 р.

ТГ, з якими межує Кам'янка-Бузька ТГ: Буська ТГ, Новояричівська ТГ, Жовтанецька ТГ, Жовківська ТГ, Великомоствська ТГ, Добротвірська ТГ.

Блок I «Опис вибіркової сукупності»

Упродовж липня-серпня 2021 р. було проведено опитування мешканців Кам'янка-Бузької громади методом анкетування. У громаді опитано 174 респонденти. Статистична похибка вибірки не перевищує 8%.

У дослідженні використано стихійний вид відбору. В опитуванні взяли участь 39% чоловіків та 61% жінок. Вікова структура респондентів розподілилась

наступним чином: 27% - молодь у віці 18-30 р., 26% - особи 31-40 років, 16% - особи 41-50 років,

51-60 років – 17% та особи у віці понад 61 р. – 14%. Опитуванням охоплено всі старостинські округи - 54% опитаних. Частка тих, хто проживає у Кам'янка-Бузькій міській громаді становила – 46% (рис. 3.36).

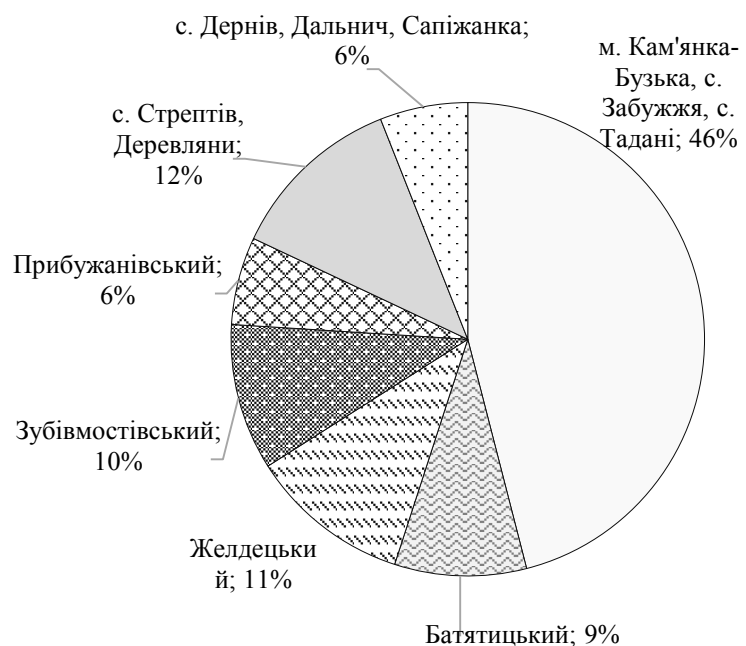

Рис. 3.36. Розподіл респондентів за місцем проживання (n=174)

Блок II «Сприйняття громади»

Понад половину мешканців громади скептично характеризує громаду, що проявляється у твердженнях «я змушений/змушена тут жити» (25,0% респондентів), «я хочу звідси поїхати при першій можливості» (9,9%), «тут немає перспектив для розвитку» (37,2%). Серед позитивних варіантів відповідей найчастіше обирали «тут мені комфортно жити» (34,9%) (рис. 3.37).

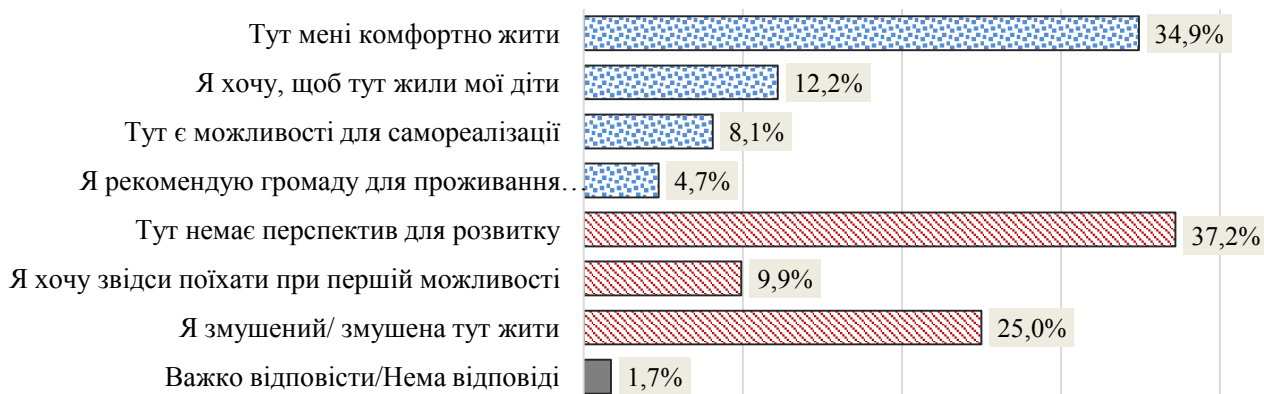

Рис. 3.37. Розподіл відповідей на питання «Яким із нижче запропонованих тверджень Ви б охарактеризували Вашу громаду?»
Примітка: сума відповідей не становить 100% оскільки респонденти мали право обрати декілька варіантів

Відмінностей за віком, статтю, а також старостинськими округами та сприйняттям громади не спостерігаємо.

Майже третина опитаних зазначили, що вони підтримують процес об'єднання, але наразі не бачать позитивних змін (29,3%) (рис. 3.38).

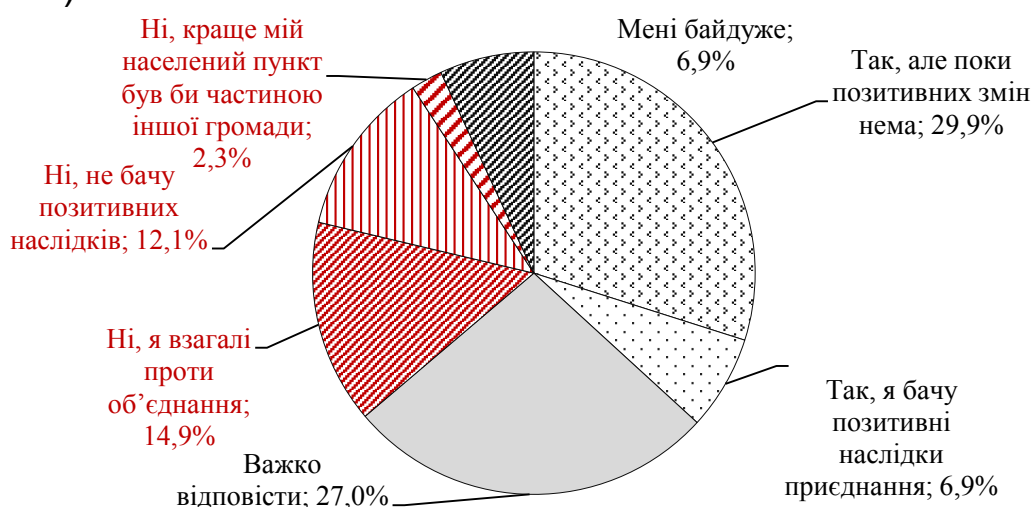

Рис. 3.38. Розподіл відповідей на питання «Чи правильно об'єднали населені пункти у Вашій громаді?»

3.2. Соціологічна оцінка центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах

Другим за частотою вибору був варіант «важко відповісти» (27,0%). Майже кожен третій мешканець м. Кам'янка-Бузька обирає цей варіант. Водночас, 21,5% опитаних із сільських населених пунктів громади обрали варіант «ні, я взагалі проти об'єднання».

Блок III «Послуги»

Внаслідок проведення соціологічного опитування встановлено, що 97% послуг (медичних, освітніх, культурних, соціальних, адміністративних, банківських) мешканці ТГ отримують на її території (рис. 3.39). Причому, яскраво проявляється роль міста як своєрідного центру надання соціальних послуг: на Кам'янку-Бузьку припадає 71% надаваних послуг населенню громади. Невеликою є частка послуг, якими респонденти користуються за межами громади (3%). Серед населених пунктів, названих опитуваними в цьому контексті, – Львів, Добротвір, Жовква.

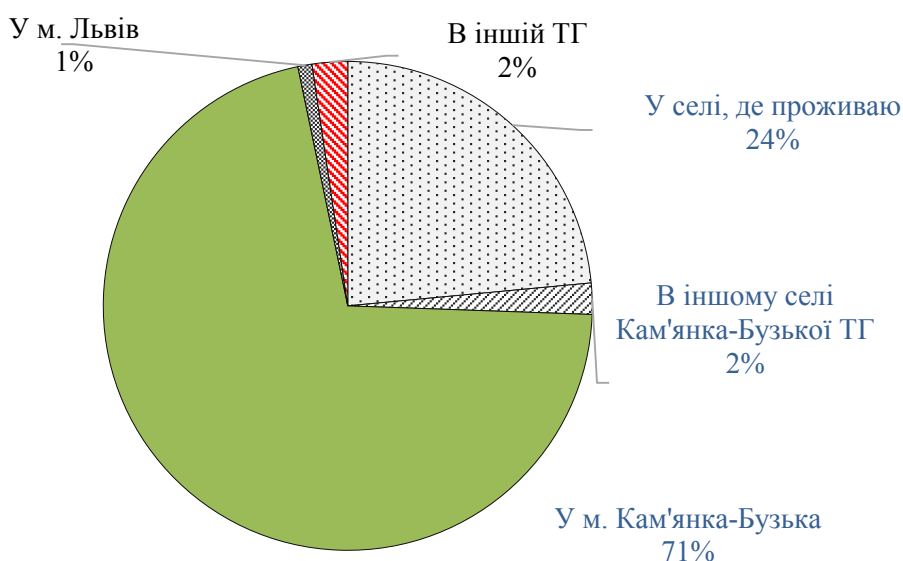

Рис. 3.39. Розподіл відповідей на питання «Де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте певні послуги?»

Примітка: відсоток розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

У розрізі старостинських округів видно, що більшість мешканців Дернівського (71,1%), Стрептівського (59,8%), Прибужанівського (52,6%) і Зубівмоствіського (50,5%) округів користуються послугами у центрі громади (рис. 3.40). Натомість жителі Батятицького і Желдецького старостинських округів більше ½ послуг отримують у

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

своїх округах (61,2% та 52,0% відповідно). Примітною є доволі висока частка отримуваних послуг у іншій ТГ мешканцями Прибужанівського округу (23,1%), де жителі сіл Гайок, Руда та Руда-Сілецька, часто працевлаштовані та користуються соціальною інфраструктурою на території селища Добротвір, центру Добротвірської ТГ, а також Желдецького округу (5,0%), мешканці якого користуються послугами і на території м. Жовкви.

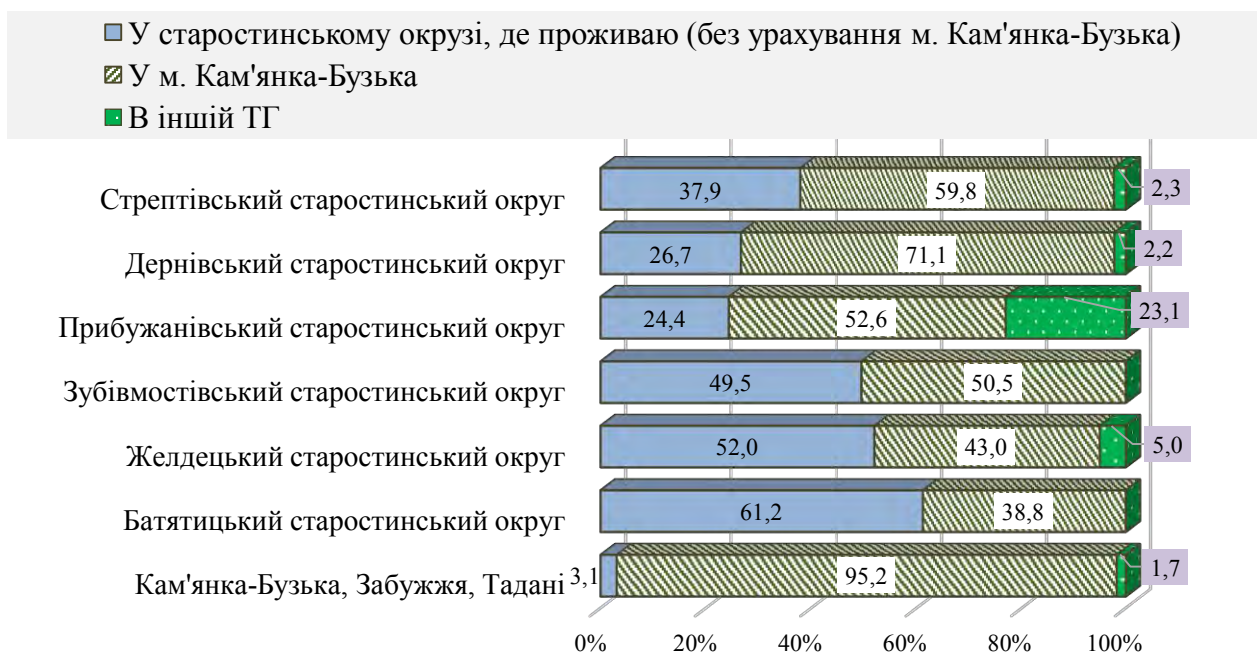

Рис. 3.40. Розподіл відповідей на питання «Де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте певні послуги?» у розрізі старостинських округів громади

Примітка: відсоток розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

За типом аналізованих послуг (рис. 3.41) помітно, що у центрі ТГ найчастіше користуються послугами банкомата (у 95,1% випадків), придбання лікарських засобів у аптеці (83,3%; натомість 12,5% випадків придбання лікарських засобів у аптеці припадає на Желдецький і Батятицький старостинські округи, у центральних населених пунктах яких є аптеки), соціальними (79,4%), адміністративними (76,6%) послугами, позашкільною освітою (77,1%) та послугами сімейного лікаря (78,2%).

Натомість послуги у сфері культури (відвідування народного дому (54,4%), бібліотеки (53,1%)) та освіти (дошкільна (41,6%), середня (51,5%)) мешканці прагнуть отримувати у населених пунктах, де проживають.

3.2. Соціологічна оцінка центр-периферійних взаємодій у територіальних громадах

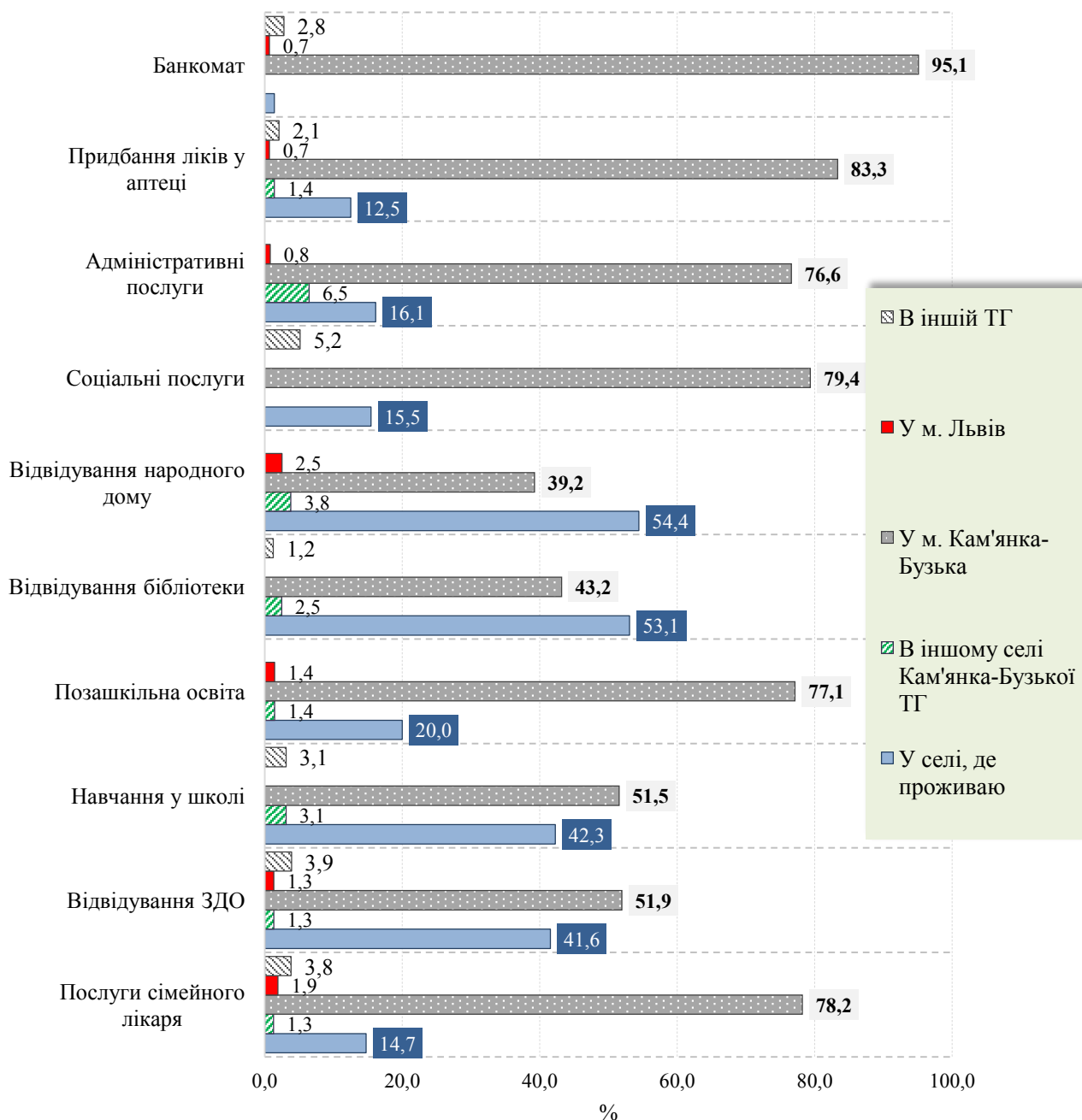

Рис. 3.41. Розподіл відповідей на питання «Де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте певні послуги?» в розрізі типів послуг

Примітка: відсоток розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

Аналізуючи рівень задоволеності опитаних мешканців Кам'янка-Бузької ТГ наданими їм на території громади послугами (рис. 3.42, 3.43), встановлено, що загалом послуги оцінено на рівні «задоволений» та «посередньо». Найвищу оцінку опитані поставили роботі закладів дошкільної освіти (4,2 бали), найнижчу – наданню соціальних послуг (3,5 бали).

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

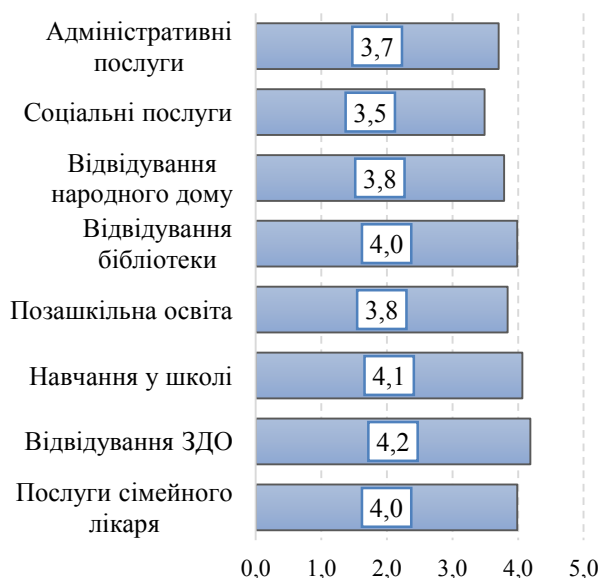

Рис. 3.42. Рівень задоволеності респондентів наданими їм на території Кам'янка-Бузької ТГ послуг (де 1 – погано, незадоволений; 5 – відмінно, цілком задоволений) у розрізі видів послуг

Примітка: середній бал розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

Рис. 3.43. Рівень задоволеності респондентів наданими їм на території Кам'янка-Бузької ТГ послуг (де 1 – погано, незадоволений; 5 – відмінно, цілком задоволений) у розрізі старостинських округів

Примітка: середній бал розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

Цікаво, що рівень задоволеності послугами, які надаються у ТГ, у старостинських округах коливається в межах показника «добре», «задоволений» (3,9-4,2 бали), натомість мешканці центру громади дають нижчу оцінку надаваним послугам (3,7 бали).

Однією з основних невирішених проблем у Кам'янка-Бузькій ТГ є доступність, якість та задоволення мешканців населених пунктів наявним транспортним сполученням із центром громади та з центром регіону (рис. 3.44).

Середня оцінка респондентів, опитаних у громаді, транспортними послугами і сполученням з центром громади склала 2,4 бали (рівень «не задоволений»), з центром області – 2,9 балів. До більшості центрів старостинських округів громадський транспорт з Кам'янки-Бузької курсує двічі на день (а у період карантину у 2020 р. окремі маршрути було скорочено), натомість із деякими селами транспортного сполучення взагалі не налагоджено. Тому мешканці громади негативно оцінюють послуги громадського транспорту на

3.2. Соціологічна оцінка центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах

території ТГ.

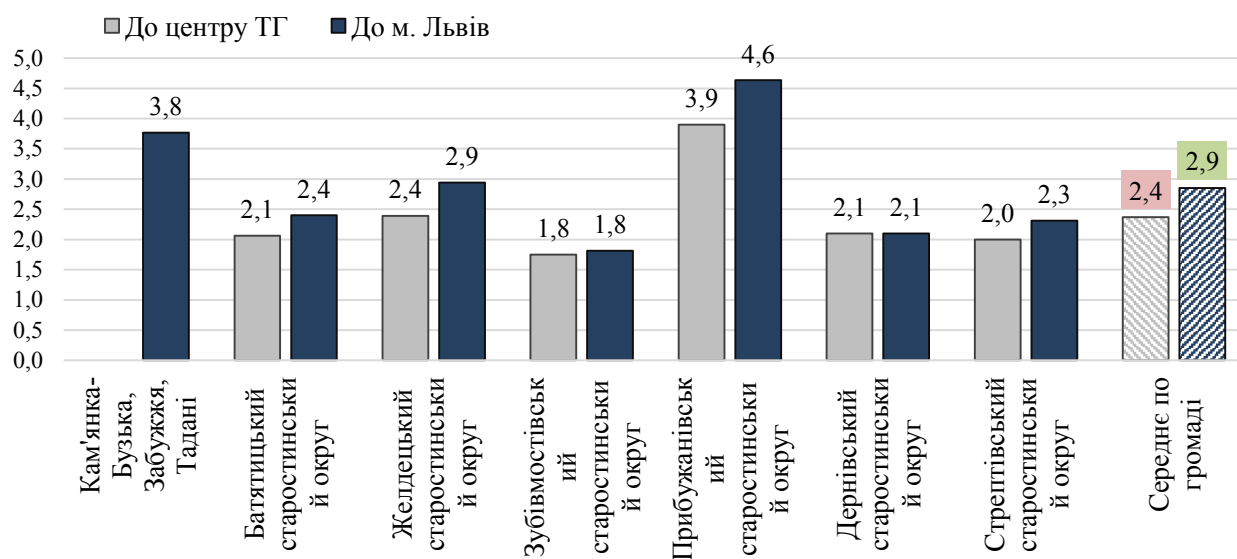

Рис. 3.44. Рівень задоволеності мешканців Кам'янка-Бузької ТГ транспортним сполученням до центру громади та до обласного центру (м. Львів) (де 1 – погано, незадоволений; 5 – відмінно, цілком задоволений)

Винятком є Прибужанівський старостинський округ (рівень задоволеності транспортними послугами коливається в межах 3,9-4,0 балів), через який проходить автошлях національного значення «Львів – Радехів – Луцьк» (він проходить і через центр громади). Тому мешканці населених пунктів округу мають можливість користуватися транспортом, який курсує за цим напрямом.

У відповідь на запитання «чи знаєте Ви послуги, які стали доступними або якість яких покращилася у Вашій громаді після її утворення» 38% респондентів ствердно відповіли та назвали такі послуги (рис. 3.45). Серед найчастіше перелічених респондентами – розширення переліку адміністративних послуг та відкриття ЦНАПу. Серед іншого, жителі громади також акцентують увагу на відкритті аптеки у с. Батятичі, покращенні благоустрою (освітлення

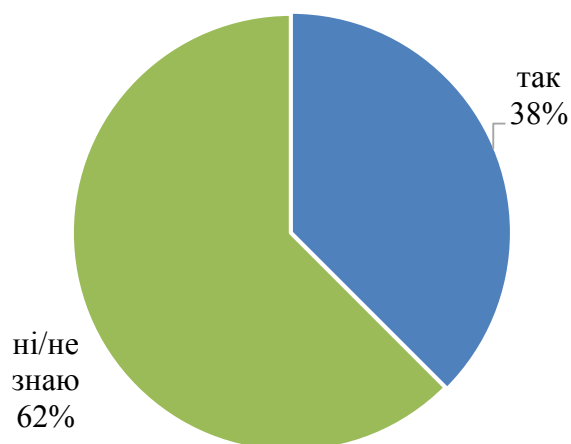

Рис. 3.45. Розподіл відповідей на запитання: «Чи знаєте Ви послуги, які стали доступними або якість яких покращилася у Вашій громаді після її утворення?»

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

вулиць, дитячі майданчики) та підвищенні безпеки населення громади (послуги поліцейського, встановлення відеоспостереження на вулицях сіл).

Блок IV «Оцінка роботи місцевої влади та наміри громадської участі»

Розподіл відповідей про задоволеність роботою місцевої влади диференційований (рис. 3.46). 46,6% опитаних наразі незадоволені роботою місцевої влади (варіанти відповідей «ні» та «скоріше ні»).

Слід зазначити, що переважно незадоволеними роботою місцевої влади є жителі м. Кам'янка-Бузька, сіл Тадані й Забужжя (63,3% припало на два варіанти - «ні» та «скоріше ні»), а також сіл Дернівського старостинського округу (63,7%). Мешканці Батятицького, Желдецького, Зубівмостівського, Прибужанівського

старостинських округів переважно задоволені роботою місцевої влади. На згруповані варіанти відповідей «так» та «скоріше так» припадає від 41,2% до 56,3% відповідей.

Варто зауважити, що в очах пересічних мешканців сіл місцева влада насамперед асоціюється із старостою, а не міським головою. Значною довірою користуються старости, з якими часто комунікують (мають особисті зустрічі) мешканці у своїх старостинських округах, про що вказали 36,2% опитаних. Понад три чверті опитаних особисто не спілкувалися за останні півроку ані з головою громади, ані з депутатом міської ради. За віком та статтю статистично значимих відмінностей в оцінках роботи місцевої влади немає.

Щодо впливу мешканців громади на рішення місцевої влади, половина респондентів не впевнені, що мають такий вплив

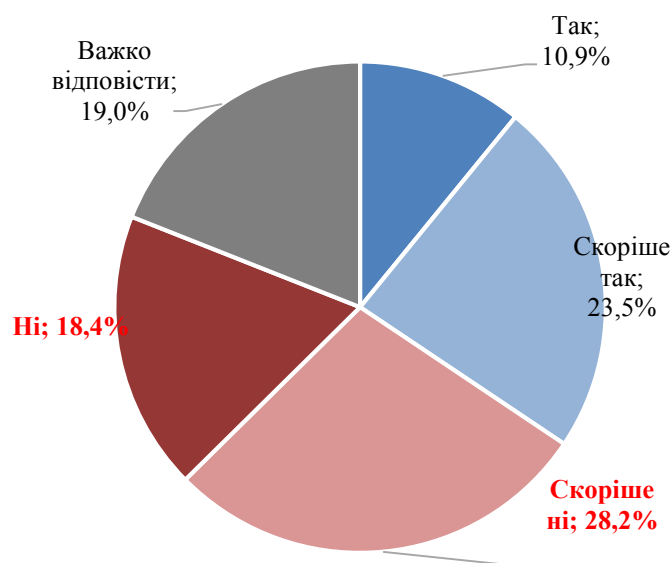

Рис. 3.46. Розподіл відповідей на питання «Загалом кажучи, чи задоволені Ви тим, як працює місцева влада у Вашій громаді?»

3.2. Соціологічна оцінка центрo-периферійних взаємодій у територіальних громадах

(рис. 3.47). Причому, такої думки дотримуються 2/3 мешканців м. Кам'янка-Бузька (69,6%) та Прибужанівського старостату (63,6%). Натомість серед усіх опитаних 32,2% переконані, що місцеві мешканці мають вплив на прийняття рішень місцевою владою. Найбільшою частка тих, хто ствердно переконані у впливі на владу, у Батятицькому старостинському окрузі. Тут прослідковується тенденція протиставлення «адміністративний центр – старостинські округи», або «місто-село», коли більшість мешканців Кам'янка-Бузької вважають, що не можуть впливати на рішення місцевої влади, і незадоволені її роботою.

Одним з інструментів залучення мешканців до прийняття рішень на місцевому рівні, а також формування уявлення про те, що пересічні громадяни можуть впливати на рішення місцевої влади, є участь зацікавлених осіб у громадських слуханнях. Більшість опитаних (62,6%) не знають коли відбуваються громадські слухання. Лише 10,9% зазначили, що брали участь у громадських слуханнях хоча б один раз. Поряд із громадськими слуханнями існують інші способи залучення мешканців до життя громади, зокрема участь у днях благоустрою, про що зазначили 29,7% опитаних, сортування сміття – 30,8%. На цих два варіанти припали більшість відповідей опитуваних (рис. 3.48).

Частіше висловлювали бажання брати участь у культурних заходах мешканці сільських населених пунктів, порівняно із жителями адміністративного центру громади. Однак, суттєвих відмінностей у намірах молодих осіб та літніх людей щодо участі у житті громади не спостерігаємо.

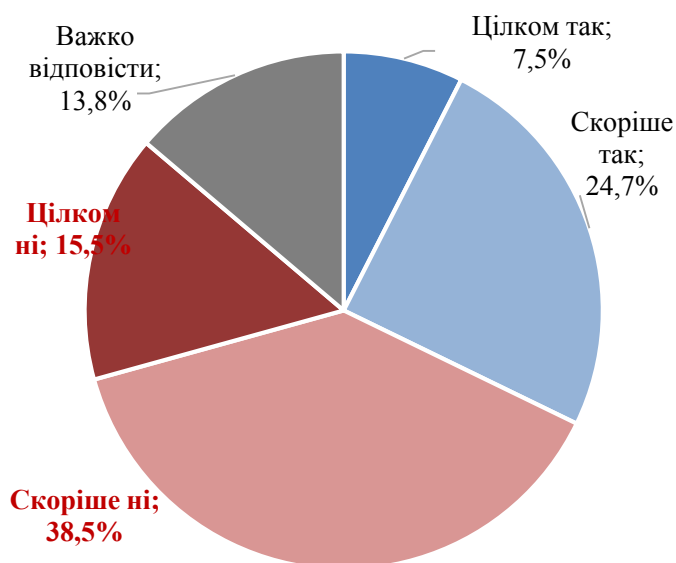

Рис. 3.47. Розподіл відповідей на питання «На Вашу думку, чи мешканці Вашої громади мають вплив на прийняття рішень місцевою владою?»

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

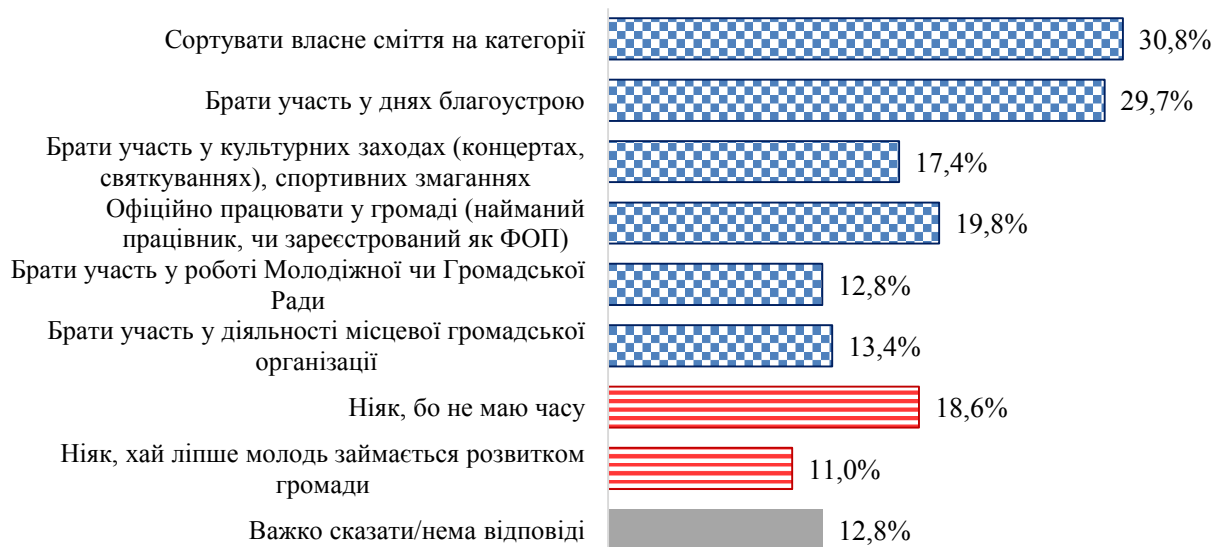

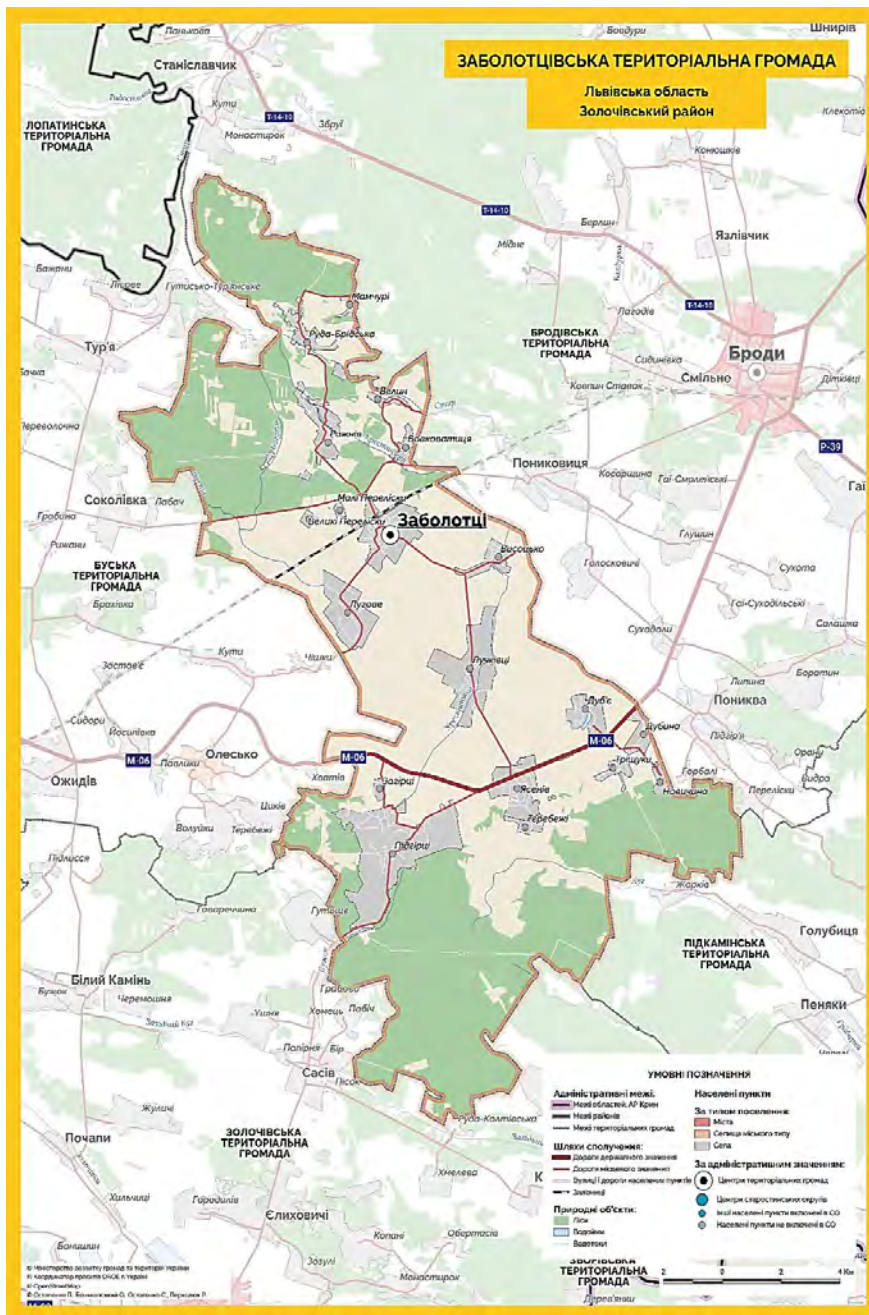
Рис. 3.48 Розподіл відповідей на запитання: «Яким чином Ви могли б долучитися до життя громади?»

Примітка: сума відповідей не становить 100% оскільки респонденти мали право обирати декілька варіантів

Варіант відповіді, який особи старшого віку вибирали частіше порівняно із молодими – це «ніяк, хай ліпше молодь займається розвитком громади».

3.2. Соціологічна оцінка центр-периферійних взаємодій у територіальних громадах

ЗАБОЛОТЦІВСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА

Склад громади

Заболотцівська ТГ
налічує 19
населених пунктів
із загальною
чисельністю
населення
7549 осіб¹³¹:

с. *Заболотці* – адміністративний центр громади (948 ос.); с. Ражнів (350 ос.); с. Підгірці (1076 ос.); с. Ясенів (1228 ос.); с. Великі Переліски (31 ос.); с. Висоцько (602 ос.); с. Лугове (702 ос.); с. Малі Переліски (44 ос.); с. Велин (78 ос.); с. Вовковатиця (107 ос.); с. Мамчурі (11 ос.); с. Руда-Бродська (98 ос.); с. Загірці (82 ос.); с. Дуб'є (683 ос.); с. Дубина (245 ос.); с. Лучківці (869 ос.); с. Новичина (116 ос.); с. Теребежі (53 ос.); с. Тріщуки (226 ос.).

Джерело: Адміністративно-територіальний устрій.
Міністерство розвитку громад та територій України.
URL: <https://atu.decentralization.gov.ua/#maps>.

Територіальна громада утворена 25 жовтня 2015 р. шляхом об'єднання 2-ох місцевих рад (Заболотцівської та Ражнівської).

¹³¹ Заболотцівська громада. Львівська область, Львівський район. Офіційний сайт. URL: <https://kbmr.gov.ua/> (дата звернення: вересень 2021 р.).

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Підгорецька і Ясенівська сільські ради приєднано у 2020 р.

ТГ, з якими межує Заболотцівська ТГ: Бродівська ТГ, Підкамінська ТГ, Золочівська ТГ, Буська ТГ, Лопатівська ТГ

Блок I «Опис вибіркової сукупності»

Впродовж серпня-вересня 2021 р. було проведено опитування мешканців Заболотцівської громади, у якому взяло участь 150 осіб. Статистична похибка вибірки становить 8%.

У дослідженні використано стихійний вид відбору. За статтю респонденти представлені 31% чоловіків та 69% жінок. Вікова структура опитаних розподілилась наступним чином: 13,3% становить молодь у віці 18-30 р., 22% – особи 31-40 р., 28,7% – особи 41-50 р., 51-60 р. – 24,7% та особи у віці понад 61 р. – 11,3%. Опитуванням охоплено найбільші за чисельністю населені пункти громади (рис. 3.49).

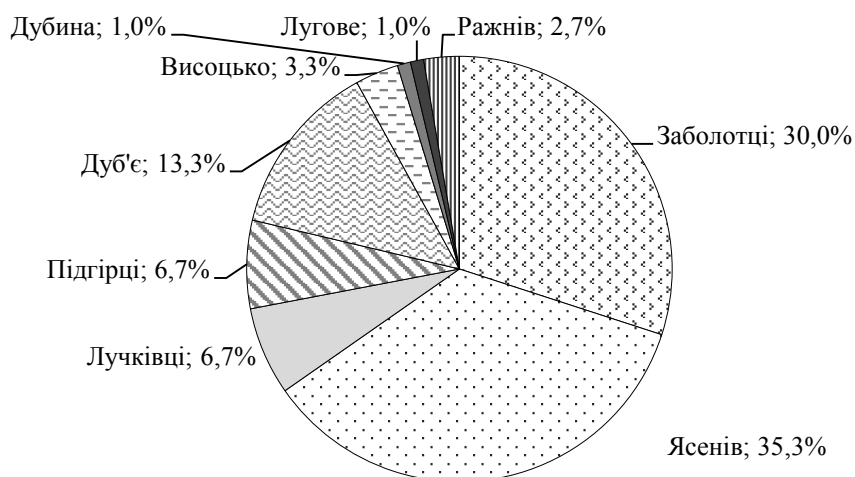

Рис. 3.49. Розподіл респондентів за місцем проживання (n=150)

Блок II «Сприйняття громади»

Переважна більшість мешканців позитивно оцінює громаду, зокрема 47,3% обрали варіант відповіді «тут мені комфортно жити». Песимістична оцінка громади відображена не більше як в 1/3 відповідей (рис. 3.50). Відмінностей за віком, статтю та сприйняттям громади в розрізі населених пунктів громади не спостерігаємо, за винятком центру ТГ, с. Заболотці. Тут є тенденція до паритетного співвідношення між «позитивним» і «скептичним» ставленням до громади. На згруповані позитивні варіанти припало 48,9% відповідей,

3.2. Соціологічна оцінка центрo-периферійних взаємодій у територіальних громадах

а на згруповані песимістичні – 46,7%. Для інших населених пунктів громади співвідношення між позитивним і скептичним сприйняттям громади розподілилося у такій пропорції: 2/3 відповідей припадало на позитивні варіанти, 1/3 – на песимістичні.

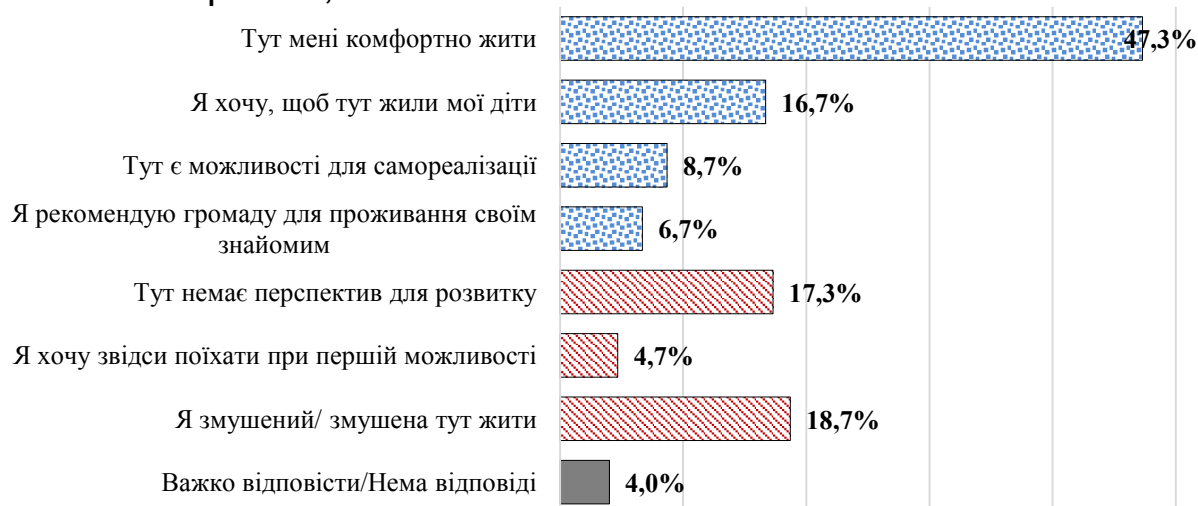

Рис. 3.50. Розподіл відповідей на питання «Яким із нижче запропонованих тверджень Ви б охарактеризували Вашу громаду?»
Примітка: сума відповідей не становить 100% оскільки респонденти мали право обрати декілька варіантів

55,4% позитивно висловлюються з приводу об'єднання населених пунктів у громаду (рис. 3.51). Водночас, з них 18,7% наразі не бачать позитивних наслідків. Ще майже стільки (18,6%) припало на варіанти «ні», причому такі думки поширені тільки серед мешканців тих населених пунктів, які доєдналися до громади після виборів 2020 р. Натомість 19,3% – наразі не можуть ствердно визначитися із відповіддю на це запитання.

Серед тих, хто обирає варіант «важко відповісти», майже

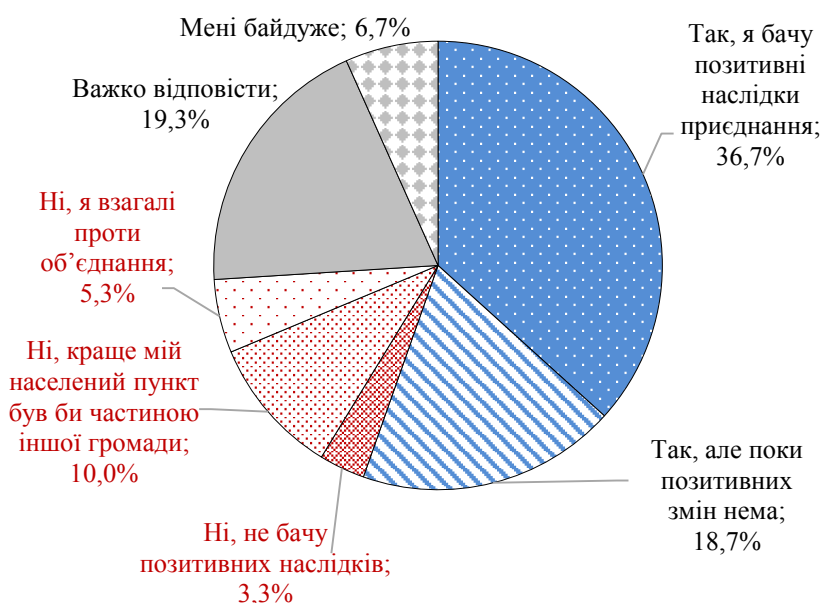

Рис. 3.51. Розподіл відповідей на питання «Чи правильно об'єднали населені пункти у Вашій громаді?»

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

половина – це мешканці населених пунктів, які об'єдналися в громаду у 2015 р. Респонденти під час інтерв'ю зазначали, що на початку об'єднання були суттєві позитивні зміни, а наразі, після приєднання інших населених пунктів, важко сказати чи позитивні зрушення триватимуть і надалі.

При порівнянні відповідей на аналізоване запитання респондентів-жителів найбільших населених пунктів територіальної громади (рис. 3.52) виявлено такі тенденції:

- майже $\frac{1}{2}$ жителів с. Заболотці обрали варіант відповіді «важко відповісти», тобто кожен другий мешканець центру громади не визначився з думкою, чи правильно об'єднали населені пункти у ТГ, зважаючи на те, що громада функціонує уже шостий рік; водночас 26,7% мешканців бачать позитивні наслідки від утворення Заболотцівської ТГ;

- серед жителів сіл Підгірці та Ясенів, які приєдналися до Заболотцівської ТГ лише у 2020 р., велика частка тих, хто на поставлене запитання відповів негативно (39,5% жителів с. Ясенів та 60% мешканців с. Підгірці); в обох населених пунктах кожен п'ятий мешканець зазначав, що волів би бачити свій населений пункт частиною іншої громади або її центром.

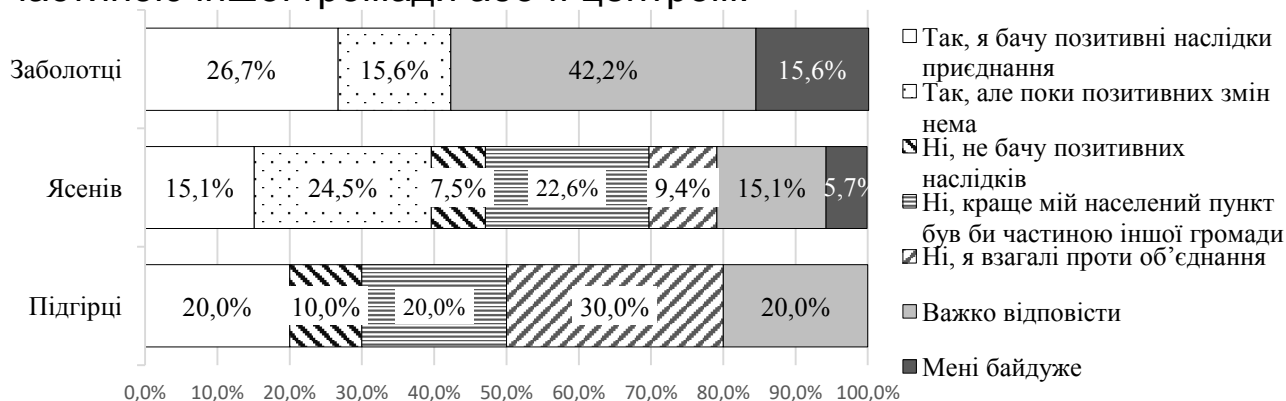

Рис. 3.52. Розподіл відповідей на питання «Чи правильно об'єднали населені пункти у Вашій громаді?» у найбільшій населених пунктах Заболотцівської ТГ

Блок III «Послуги»

Жителі Заболотцівської ТГ у більшості випадків (68%) користуються медичними, освітніми, культурними, соціальними, адміністративними послугами у своїй громаді (рис. 3.53), зокрема 55% – у населеному пункті, де особа проживає, 13% – в іншому населеному пункті громади. За межами Заболотцівської ТГ опитані

3.2. Соціологічна оцінка центр-периферійних взаємодій у територіальних громадах

мешканці громади отримували послуги у 32% випадків, причому 1% припав на м. Львів, 2% на м. Золочів та смт. Олесько. Переважною більшістю послуг поза громадою її жителі користуються у м. Броди (29%).

Аналіз розподілу відповідей на питання стосовно місця отримання послуг у розрізі населених пунктів (рис. 3.54) дав змогу виявити: зі зростанням територіальної віддаленості населеного пункту від центру громади зменшується частка отриманих у Заболотцях послуг (мешканці села-центру у 81,5% випадків користуються послугами на території свого населеного пункту, с. Висоцько (знаходить на відстані 4,8 км) – 55,6%, с. Лучківці (6,5 км) – 29,2%, сіл, які знаходяться на відстані більше 10 км – 10,5% і менше).

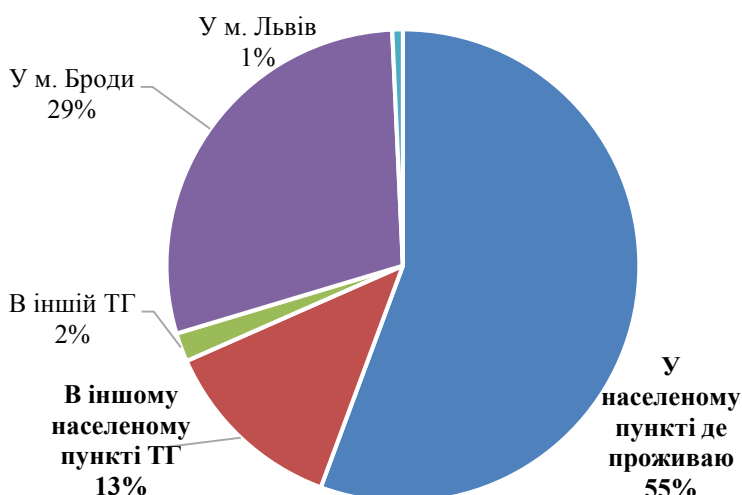

Рис. 3.53. Розподіл відповідей на питання «Де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте певні послуги?»

Примітка: відсоток розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався послугами

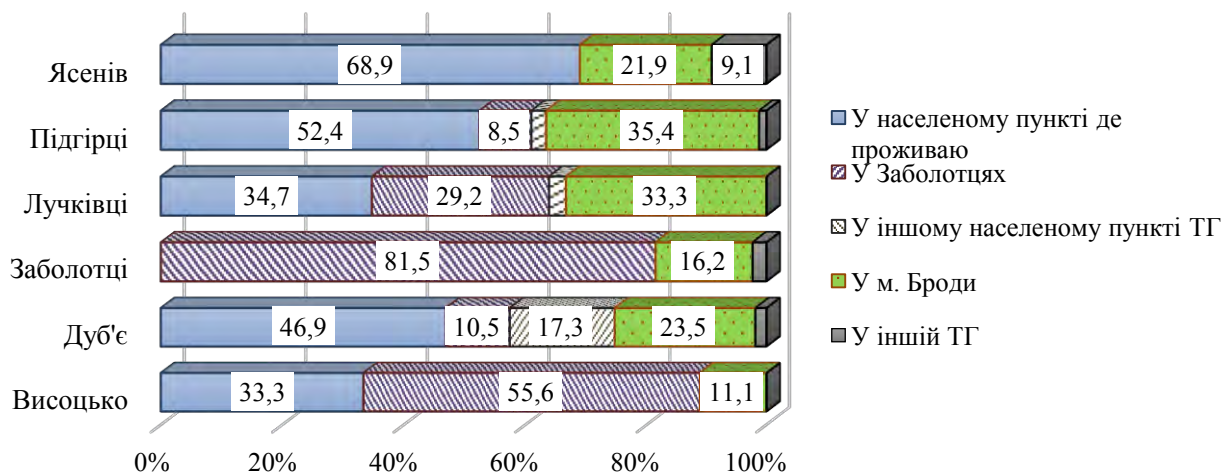

Рис. 3.54. Розподіл відповідей на питання «Де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте певні послуги?» у розрізі окремих населених пунктів

Примітка: відсоток розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

До типів послуг, які мешканці Заболотцівської ТГ здебільшого отримують на території свого населеного пункту, належать культурні (відвідування народного дому (98,9% випадків користування послугою), бібліотеки (97,7% випадків) та освітні (дошкільна (96,9%), шкільна (83,0%) освіта) послуги (рис. 3.55).

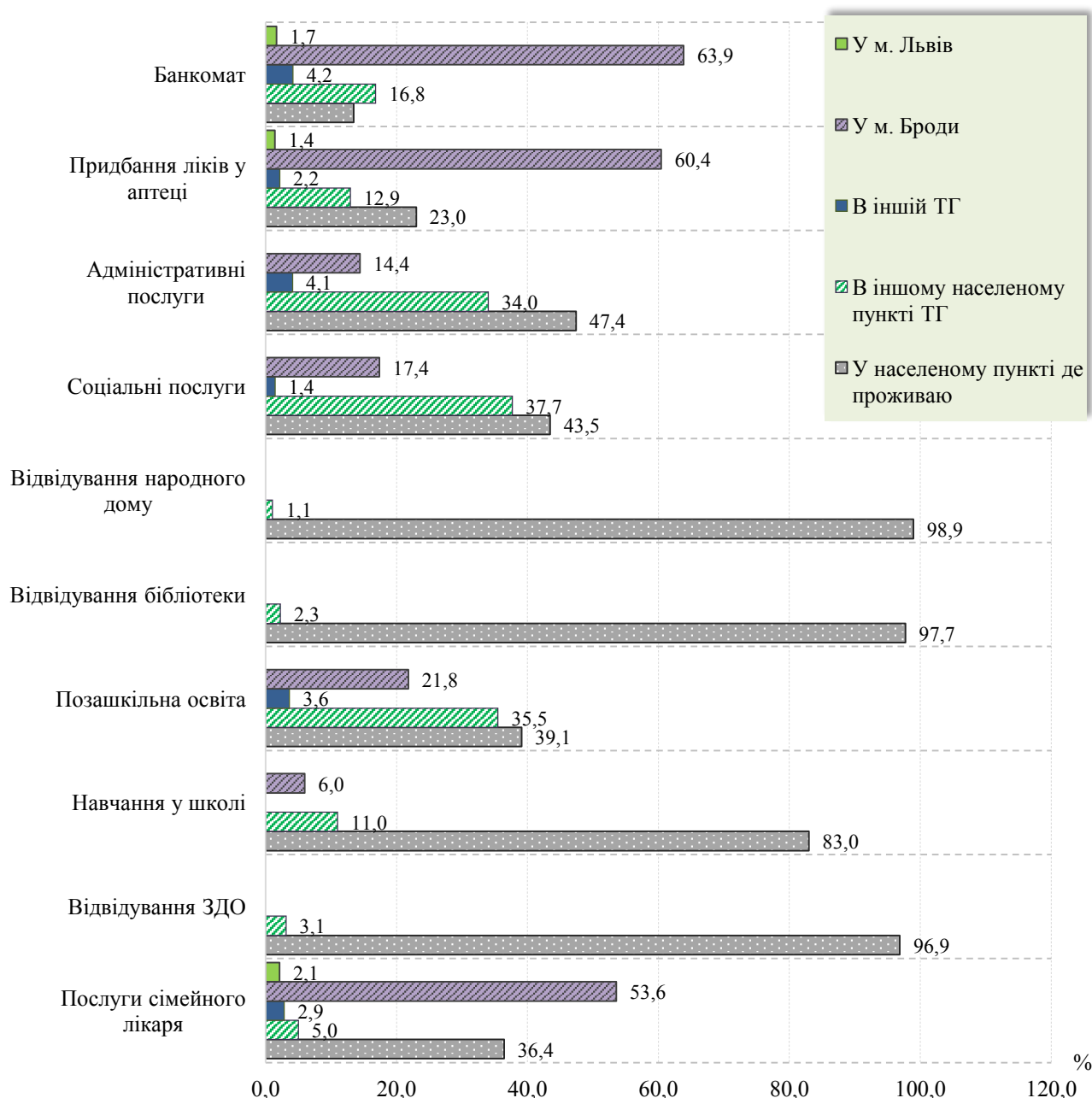

Рис. 3.55. Розподіл відповідей на питання «Де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте певні послуги?» в розрізі типів послуг

Примітка: відсоток розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

Послуги у сфері позашкільної освіти населення громади отримує у своїх населених пунктах (39,1%), у с. Заболотці, де

3.2. Соціологічна оцінка центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах

функціонує мистецька школа (35,5%), та у м. Броди (21,8%). Соціальні та адміністративні послуги жителі сіл громади також отримують здебільшого на її території: у своїх населених пунктах (43,5% та 47,4% відповідно) та у центрі громади (37,7% і 34,0% відповідно). Натомість послугами сімейного лікаря кожен другий житель ТГ користується у м. Броди, а також банківськими та послугами аптеки (63,9% і 60,4%).

Рівень задоволеності отримуваними у громаді послугами серед мешканців доволі високий – «добре», «задоволений» – та перевищує показник 4,0 бали (рис. 3.56). Нижче показника 4,0 жителі громади оцінили послуги у сфері позашкільної освіти (3,8 бали), соціальні послуги (3,9 балів) та роботу сімейних лікарів (3,9 балів).

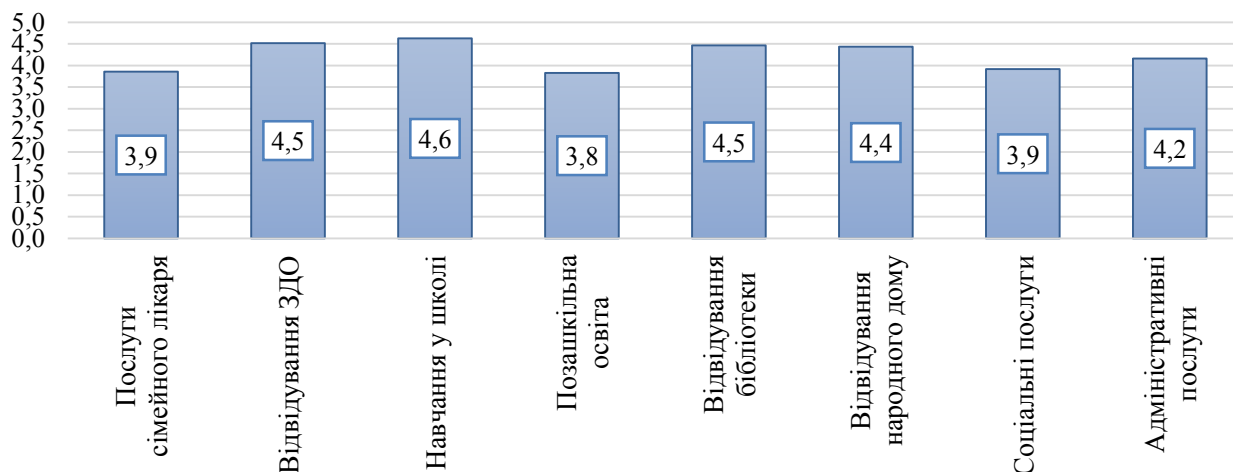

Рис. 3.56. Рівень задоволеності респондентів наданими їм на території Заболотцівської ТГ послуг (де 1 – погано, незадоволений; 5 – відмінно, цілком задоволений) у розрізі видів послуг

Примітка: середній бал розрахований з урахуванням тільки тих, хто впродовж останнього року користувався такими послугами

Однією з найбільших проблем жителі громади назвали відсутність ефективного транспортного сполучення з центром ТГ (рис. 3.57). Респонденти акцентують на тому, що за період діяльності Заболотцівської сільської ради на території громади було зроблено капітальний ремонт автомобільної дороги С140137 Мамчурі-Ясенів, яка забезпечує транспортне сполучення сіл Заболотцівської ОТГ з центром територіальної громади та з автомобільною дорогою загального користування державного значення М-06 Київ – Чоп¹³², що

¹³² На території Львівської області триває ремонт автомобільної дороги Мамчурі – Ясенів. Львівська державна обласна адміністрація. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=51042> (дата доступу: вересень 2021 р.).

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

суттєво спростило доїзд з одного населеного пункту громади до іншого. Проте надання якісних послуг пасажирського автомобільного транспорту та налагодження транспортного сполучення із с. Заболотці у деяких селах громади не забезпечено.

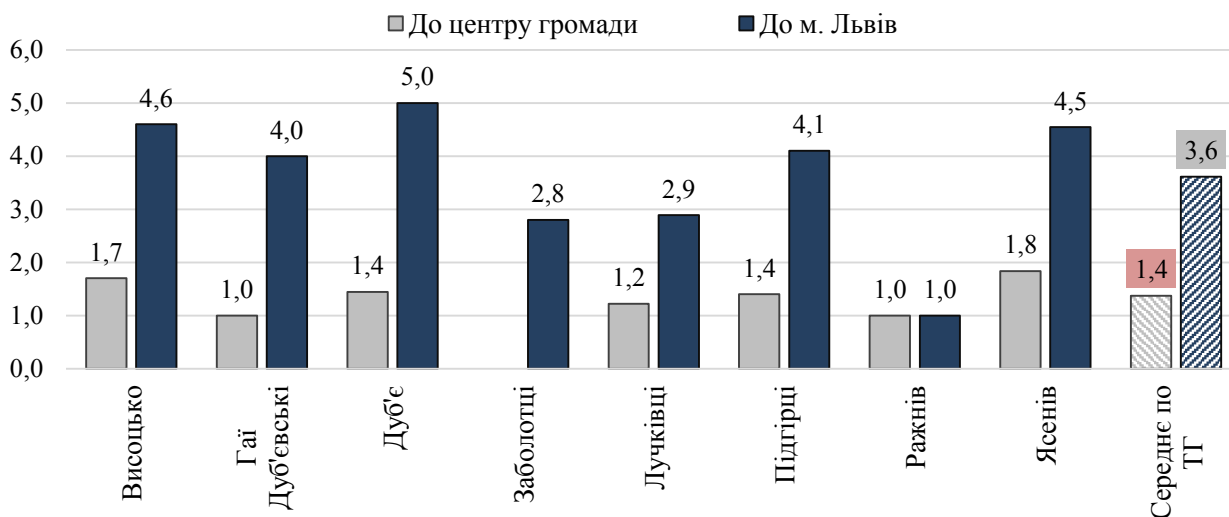

Рис. 3.57. Рівень задоволеності мешканців Заболотцівської ТГ транспортним сполученням до центру громади та до обласного центру (м. Львів) (де 1 – погано, незадоволений; 5 – відмінно, цілком задоволений)

Утім, варто зазначити: при опитуванні багато респондентів, даючи негативну оцінку транспортному сполученню у громаді, акцентують на складності завдання (по-перше, існує потреба забезпечення комфортних умов і стабільного графіку руху громадського транспорту при низькому пасажиропотоку та низькій завантаженості маршрутів у ТГ; по-друге, існує конкуренція громадському транспорту з боку приватних осіб (зазвичай, жителів ТГ), які надають мешканцями послуги перевезення «на вимогу» на власних автомобілях; по-третє, є альтернативний варіант автомобільному транспорту – через с. Заболотці проходить залізничне сполучення зі Львовом та Бородами) і зауважують, що сільська рада активно працює над вирішенням цієї проблеми.

У відповідь на запитання «чи знаєте Ви послуги, які стали доступними або якість яких покращилася у Вашій громаді після її утворення» 45% респондентів ствердно відповіли та назвали такі послуги (рис. 3.58). Серед найчастіше перелічених респондентами – розширення переліку адміністративних послуг та відкриття ЦНАПу, соціальних послуг завдяки створенню центру надання соціальних послуг. Серед іншого, жителі громади також акцентують увагу на

3.2. Соціологічна оцінка центрo-периферійних взаємодій у територіальних громадах

покращенні благоустрою (освітлення вулиць, дитячі майданчики, утримання території), покращенні стану інфраструктурних об'єктів (ремонт шкіл, бібліотек) та підвищенні безпеки населення громади (послуги поліцейського).

Блок IV «Оцінка роботи місцевої влади та наміри громадської участі»

За результатами опитування виявлено, що $\frac{1}{2}$ опитаних задоволена діяльністю органу місцевого самоврядування (відповіді «так», «скоріше так»). $\frac{1}{4}$ наразі не може оцінити роботу місцевої влади («важко відповісти»). На варіанти відповідей «ні» та «скоріше ні» припало 16,6% (рис. 3.59).

Щодо комунікації населення із представниками місцевої влади шляхом особистої зустрічі, то 38,0% опитаних за останні півроку спілкувалися із головою громади і 26,0% мали зустрічі із депутатами ради. Переважно такі зустрічі відбувалися щодо вирішення проблем функціонування школи, клубу, бібліотеки тощо, господарсько-побутових питань (наприклад налагодження водопостачання у с. Підгірці).

Щодо відповідей на питання, чи мешканці Вашої громади мають вплив на прийняття рішень місцевою владою, відносна більшість опитаних (41,3%) зазначили, що можуть впливати на рішення влади (рис. 3.60). Однак, 37,3% респондентів притримуються протилежної думки, зокрема:

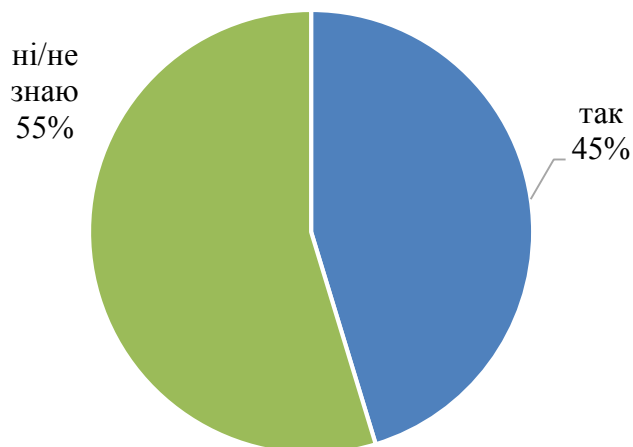

Рис. 3.58. Розподіл відповідей на запитання: «Чи знаєте Ви послуги, які стали доступними або якість яких покращилася у Вашій громаді після її

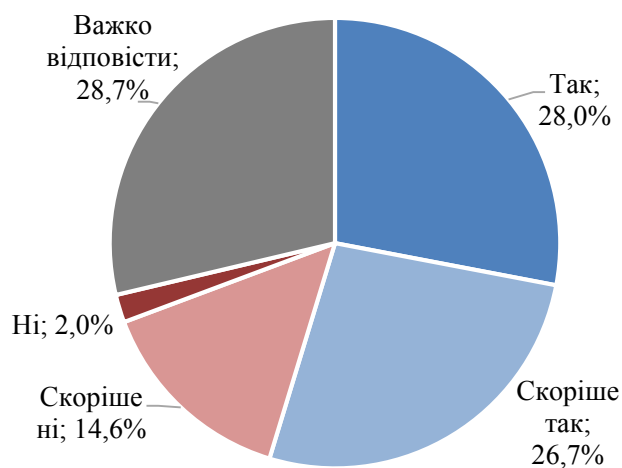

Рис. 3.59. Розподіл відповідей на питання «Загалом кажучи, чи задоволені Ви тим, як працює місцева влада у Вашій громаді?»

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

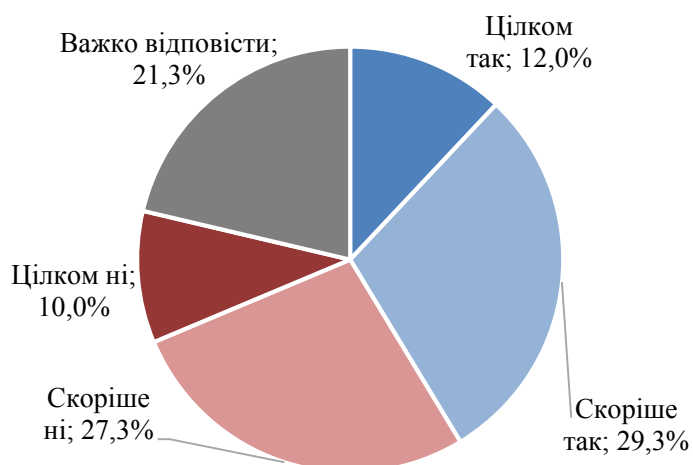

Рис. 3.60. Розподіл відповідей на питання «На Вашу думку, чи мешканці Вашої громади мають вплив на прийняття рішень місцевою владою?»

- 46,4% мешканців тих населених пунктів, які були об'єднані у 2015 р., вважають, що не мають впливу на рішення місцевої влади;

- 51,1% із сіл, приєднаних у 2020 р., переконані, що можуть впливати на рішення місцевої влади.

Переважаю ті, хто задоволені роботою місцевої влади, вважають, що можуть впливати на її рішення (78,9%). Водночас ті, хто не

можуть оцінити діяльності місцевої влади (обирали варіант «важко відповісти») схиляються до думки, що пересічні жителі не можуть впливати на її рішення (75%).

Переважна більшість мешканців Заболотцівської ТГ не цікавиться питаннями громадського обговорення і не знають коли таке відбувається (61,3%) (рис. 3.61). Чверть опитаних долучалися до громадських обговорень, але це переважно ті, хто працевлаштований у громаді.

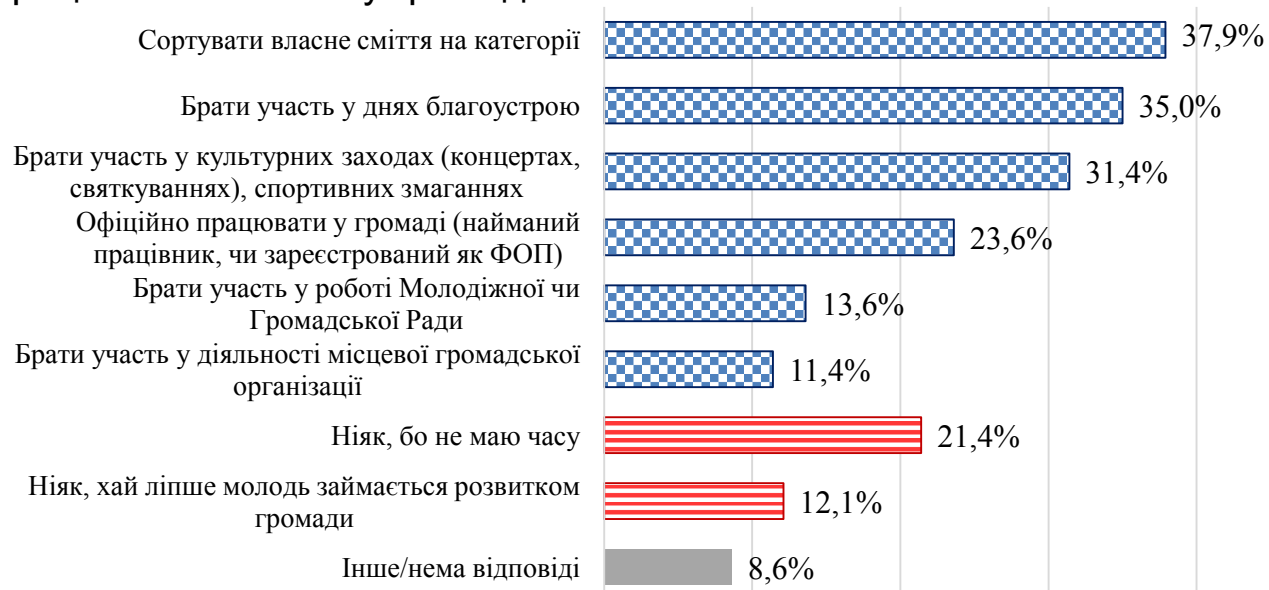

Рис. 3.61. Розподіл відповідей на запитання: «Яким чином Ви могли б долучитися до життя громади?»

Примітка: сума відповідей не становить 100% оскільки респонденти мали право обрати декілька варіантів

3.2. Соціологічна оцінка центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах

Щодо участі у житті громади, то 1/3 опитаних готова долучитися до цього процесу через сортування сміття, ще стільки ж осіб висловили намір брати участь у днях благоустрою, у культурних заходах. Натомість майже чверть не бажає брати участь у житті громади за браком часу.

Висновки. Соціологічне опитування проводилося у територіальних громадах різних за:

1) типом: Підберіздівська й Заболотцівська – сільські ТГ поліцентричного типу; Кам'янка-Бузька – ТГ моноцентричного типу з центром у місті, де сконцентровано соціально-економічний потенціал громади;

2) розташуванням у регіоні: Підберіздівська ТГ межує з м. Львів, одним з найбільших міст України, соціально-економічним, освітньо-науковим та культурним осередком Західної України. Віддаленими від обласного центру є дві інші громади. При цьому, Заболотцівська ТГ межує із Бродівською ТГ, центр якої, місто Броди, до реформи адміністративно-територіального устрою було районним центром, відтак можна говорити про уже сформовані сталі зв'язки населених пунктів громади з містом. Натомість Кам'янка-Бузька ТГ, будучи міською за типом, об'єднала навколо міста-центру сільські населені пункти.

За результатами проведеного соціологічного опитування можна зробити такі висновки.

По-перше, виявлено вплив міст як осередків соціального розвитку на формування центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах.

Аналіз територіальних громад різних за конфігурацією та розташуванням у регіоні дозволив виявити суттєвий вплив міст на їх розвиток. Незважаючи на дуже різний соціальний та економічний потенціал міст Львова, Кам'янки-Бузької та Бродів, виявлено центрально-периферійну взаємодію сіл аналізованих ТГ як прилеглої до міста території. Така взаємодія, серед іншого, проявляється у виборі мешканцями громад місця користування суспільними благами. Адже міста у цьому контексті характеризуються значними перевагами та можливістю надання широкого спектру послуг різних видів; відтак «притягують» жителів навколишніх сіл, які прагнуть отримати більш якісні та диверсифіковані послуги. Це яскраво прослідковується за результатами соціологічного опитування щодо місця отримання послуг адміністративного, соціального, освітнього, культурного,

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

медичного та фінансового характеру, коли більше ніж 1/3 мешканців Заболотцівської та Підберізіцівської ТГ отримують такі послуги у містах, а у Кам'янка-Бузькій ТГ цей показник становить 71% (зважаючи, що місто Кам'янка-Бузька є центром ТГ).

Значна різниця спостерігається при аналізі отриманих респондентами послуг (медичних, освітніх, культурних, соціальних, адміністративних, транспортних, банківських) у Заболотцівській (у 29% випадків користуються послугами у м. Броди) та Підберізіцівській ТГ (42% випадків отримання послуг у м. Львів та Винники), що, на нашу думку, вказує на більший вплив обласного центру та абсорбцію ним людського капіталу з навколишньої території. Зважаючи на те, що майже кожен другу із перелічених послуг жителі Підберізіцівської ТГ отримують у містах Львів та Винники, розвиток цієї громади (на відміну від двох інших) супроводжується ризиком втрати ідентичності громади та її функціонування як «придатку» до великого міста. Утім саме ця громада, попри відсутність потужного соціально-економічного центру, має значний фінансово-економічний потенціал для розвитку, який, серед інших чинників, забезпечує близьке розташування до великого міста. На це вказує комфортний соціально-психологічний клімат, позитивне сприйняття громади її мешканцями (88,8% опитаних) та мала частка осіб, які не бачать у своїй громаді перспектив для розвитку (6,0% на противагу 37,2% у Кам'янка-Бузькій ТГ та 17,3% у Заболотцівській ТГ).

Аналізуючи особливості отримання послуг різних видів мешканцями територіальних громад, встановлено, що міста першочергово є осередками користування фінансовими послугами (Підберізіцівська ТГ – 93,0% випадків, Кам'янка-Бузька ТГ – 95,8%, Заболотцівська ТГ – 65,6%). Це вказує на проблему утрудненого доступу для мешканців сільських населених пунктів до фінансових послуг та потребу їх фінансової інклюзії, адже відсутність доступу до фінансових послуг є, хоча і дещо «прихованим», але суттєвим фактором стримування економічного зростання та дискримінації мешканців громади.

По-друге, дослідження соціально-психологічного клімату у громадах та поведінкових аспектів сприйняття мешканцями своїх громад дало змогу виявити певні тенденції.

1. Частка осіб-противників адміністративно-територіальної реформи і тих, хто незадоволені місцем та роллю свого населеного пункту у складі певної ТГ, у всіх ТГ коливається в межах 10-30% (Підберізіцівська ТГ – 12,0%, Кам'янка-Бузька ТГ – 29,32%,

3.2. Соціологічна оцінка центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах

Заболотцівська ТГ – 18,6%).

У Кам'янка-Бузькій ТГ незадоволені процесом об'єднання населених пунктів в одну громаду жителі різних населених пунктів. Натомість у Підберізцівській і Заболотцівській ТГ прослідковуються інші тенденції: по-перше, значною є частка осіб, які незадоволені саме конфігурацією ТГ (8,7% та 10,0% відповідно з-поміж невдоволених утворенням ТГ); по-друге, прослідковується концентрація таких осіб у конкретних населених пунктах громади. У Підберізцівській ТГ це жителі сіл Чижиків і Верхня Білка, у Заболотцівській ТГ – села Ясенів, найбільшого у громаді. Зазначене дозволяє стверджувати, що саме ці населені пункти у майбутньому можуть стати осередками виникнення соціальних конфліктів у своїх громадах.

Утім, села Верхня Білка й Ясенів були приєднаними до своїх ТГ порівняно недавно, лише у 2020 р. Тому, ведучи мову про ризик виникнення соціального конфлікту у цих населених пунктах, слід акцентувати і на потребі соціально-психологічної адаптації мешканців сіл до умов та відносин у новому середовищі. Проте отримані результати дослідження ще раз вказують на те, що органи місцевого самоврядування повинні забезпечити ефективну та постійну комунікацію із мешканцями усіх населених пунктів громади.

2. Виявлено зв'язок між інтенсивністю комунікації із владою і задоволеністю її роботою. Тісна комунікація між владою та населенням, а також донесення до пересічних мешканців того, що зроблено у громаді, формує позитивне сприйняття місцевої влади мешканцями. З-посеред опитаних у трьох громадах, 74,5% тих, хто мав зустрічі із головою громади, 68,5% тих, хто мав зустрічі із старостою і 69,4% тих, хто мав зустріч із депутатом ради, задоволені роботою місцевої влади.

Своєю чергою, ті, хто задоволені роботою місцевої влади, у переважній більшості (62,8%) вважають, що можуть впливати на її рішення. Натомість 78,1% з тих, хто незадоволені роботою влади, переконані, що жодним чином не можуть впливати на її рішення (рис. 3.62). І хоча рівень особистої взаємодії члена громади із владою не є єдиним чинником забезпечення задоволеності роботою останньої, проте, поряд з впливом інших факторів (доступністю та якістю суспільних послуг, інфраструктурним забезпеченням, формуванням комфортного соціально-психологічного середовища та можливістю для самореалізації членів громади), комунікація забезпечує рівність членів різних груп у громаді, зменшує «розрив»

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

між владою і громадою та дає можливість людині бути «почутою», тобто сприяє самоідентифікації людини із ТГ.

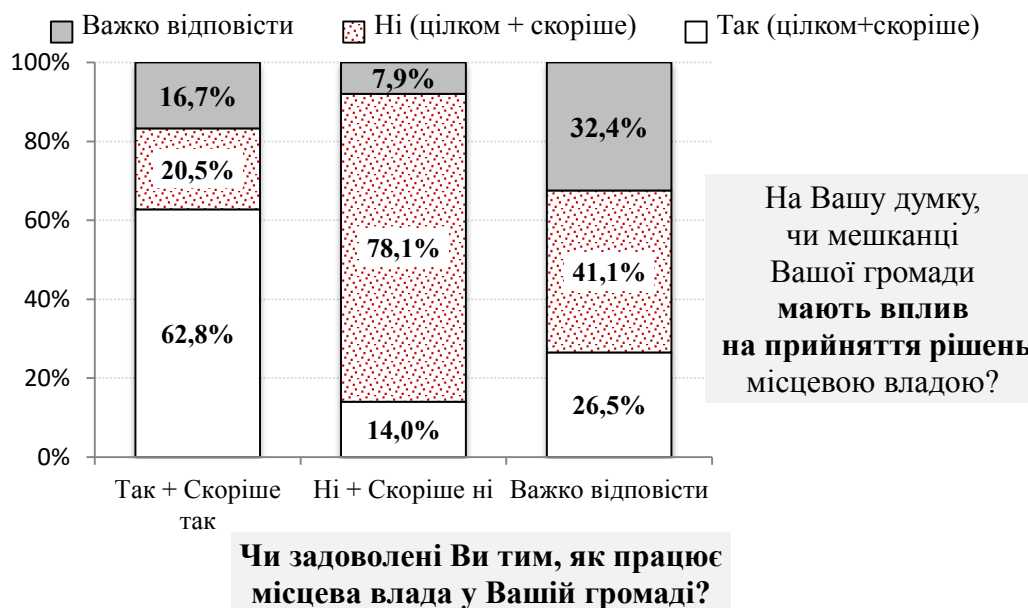

Рис. 3.62. Розподіл відповідей на питання про задоволеність роботою місцевої влади та впливом на її рішення (у розрізі трьох громад разом, n=474)

3. Виявлено низьку громадську активність мешканців громад. Попри те, що на сайтах громад розміщено інформацію про громадські обговорення, 2/3 мешканців у кожній із громад не цікавляться громадськими обговореннями і не поінформовані коли вони відбуваються.

Варто зазначити, що більшість опитаних розуміє «громадські обговорення» не як інструмент участі місцевих жителів у прийнятті рішень, поданні письмових зауважень та пропозиції, а як збори вулиці, кутка, окремого населеного пункту з приводу господарсько-побутових питань. Водночас, місцева влада декларує можливості участі громадян не тільки епізодично у громадських обговореннях, але і на постійній основі у діяльності громадських чи молодіжних рад. На сайті Кам'янка-Бузької громади розміщено інформацію про заходи реалізовані за участі молодіжної ради Кам'янка-Бузької ТГ, оприлюднено проєкт положення про громадську раду при Кам'янка-Бузькій міській раді. Однак, за результатами опитування, місцеві мешканці найменшою мірою хотіли б долучатися до життя громади шляхом участі у роботі молодіжної/громадської ради чи місцевої громадської організації.

4. У процесі особистого спілкування з респондентами у Підберізцівській та Кам'янка-Бузькій ТГ під час опитування

3.2. Соціологічна оцінка центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах

встановлено, що мешканці населених пунктів передовсім ототожнюють місцеву владу із старостою, а не головою ТГ. З однієї сторони, це ще раз підтверджує роль старости як сполучної ланки між жителями громади та органом місцевого самоврядування, проте, з іншої сторони, пов'язане також із недовгим періодом існування територіальних громад, утворених внаслідок об'єднання, і тим, що у більшості випадків старостами є колишні сільські голови, з якими у мешканців уже налагоджено соціальні взаємозв'язки.

Водночас, показово, що найбільше на ролі старости наголошували мешканці Кам'янка-Бузької ТГ, міської громади, до складу якої входить 30 населених пунктів. Жителі цієї громади акцентують, що посада старости є важливою для великих за кількістю населених пунктів та населення громад, оскільки дає змогу місцевій владі бути поінформованою про потреби мешканців, проблеми в конкретних населених пунктах, і швидко реагувати на запити місцевого населення.

У Заболотцівській ТГ посади старости на момент проведення опитування не передбачено та не сформовано старостинських округів.

По-третє, виявлено вплив конфігурації територіальної громади на формування і розвиток центрально-периферійних взаємодій у її межах.

Дослідження громад моно- та поліцентричного типу дало змогу виявити ризики та переваги для розвитку ТГ кожного типу.

До переваг Кам'янка-Бузької ТГ як територіального утворення моноцентричного типу відноситься передовсім соціальна та економічна спроможність до розвитку (концентрація на території міста-центру об'єктів соціальної інфраструктури, суб'єктів господарювання, фінансових установ тощо), адже центром ТГ є розвинуте місто, та сформовані центрально-периферійні взаємозв'язки навколишніх сіл з містом в контексті взаємодії території району і його центру. Проте внаслідок проведеного соціологічного опитування виявлено проблеми забезпечення комфортного соціально-психологічного клімату у громаді (37,2% мешканців не бачать перспектив для розвитку у громаді, 25,0% стверджують, що змушені жити у громаді, а кожен десятий хоче поїхати при першій можливості), що, як встановлено, пов'язано з нерозвиненою системою взаємодії органу місцевого самоврядування із мешканцями громади і навпаки. Щодо Підберізької і Заболотцівської сільських ТГ, їх розвиток пов'язаний із двома викликами: необхідністю забезпечити власну

РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

фінансово-економічну та соціальну спроможність; потребою досягнення не лише адміністративної суб'єктності, а й ментального сприйняття мешканцями громади та самоідентифікації з нею. Адже центро-периферійні взаємодії сіл як прилеглої території із містами, які стали центрами ТГ, сформувалися еволюційним шляхом, що дає змогу людині ідентифікувати себе із міською громадою. Натомість сільські територіальні громади здебільшого сформовані за умови відсутності центро-периферійних взаємодій адміністративно-правовим методом. Тому психологічне співвідношення особи із громадою, якої досі не існувало, вимагає адаптації та звикання. Попри це, саме у сільських ТГ, за результатами опитування, соціально-психологічний клімат кращий, причиною чого, на нашу думку, є швидше налагодження взаємодії місцевого самоврядування із населенням громади, близькість та легка досяжність представників місцевої влади.

Розділ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

4.1. ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНІ ВЗАЄМОДІЇ У КРАЇНАХ ЄС: ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ АКТИВІЗАЦІЇ

Центро-периферійні взаємодії в межах ЄС можна аналізувати виходячи з різних аспектів: географічних, економічних, політичних. З *економічної точки зору*, країни ЄС можна поділити на «центр» та «периферію» базуючись на їх економічному розвитку, торговельному балансі, фіскальних показниках та ін.

Політичний аспект враховує розрив у рівні розвитку демократії між центром та периферією, де нові країни-члени ЄС відстають з огляду на тривалий період панування єдиної політичної партії, та трансформаційними процесами, пов'язаними із формуванням демократичного суспільства та нових демократичних інститутів, що почалися з 90-х років¹³⁴.

За *географічним критерієм* традиційним є поділ країн ЄС на «Південь» та «Північ», яке змінилося після розширення у 2004 та 2007 рр. З одного боку, південна периферія була «зміцнена» завдяки додаванню ще двох держав (Мальта та Кіпр); з іншого боку, периферія розширилася на Схід, включаючи 10 країн Центральної та Східної Європи (а після 2013 р. ще одну країну – Хорватію)¹³⁵.

Показник ВВП на душу населення у відсотках до середнього показника по ЄС є основним у виділенні периферії. Регіони, які відстають у розвитку – це регіони, які характеризуються низькою часткою доданої вартості (наприклад, сільське господарство та промисловість) з ВВП менше 50% від середнього показника в ЄС. Переважно це країни Центральної та Східної Європи (наприклад,

¹³⁴ Kersan-Škabić I. Core-Periphery» in the European Union – An Economic Perspective. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 2020, 28(2), pp. 146–154. URL: <https://doi.org/10.3311/PPso.13979> (дата доступу: травень 2021 р.)

¹³⁵ Caravali H. Global Imbalances and EU Core-Periphery Division. Institutional Framework and Theoretical Interpretations. *World Review of Political Economy*, 2016. Vol. 7 No. 1 URL https://www.researchgate.net/profile/Helen_Caravali/publication/305670310_Global_Imbalances_and_EU_Core-Periphery_Division_Institutional_Framework_and_Theoretical_Interpretations/links/5d3c49b2a6fdcc370a64c53f/Global-Imbalances-and-EU-Core-Periphery-Division-Institutional-Framework-and-Theoretical-Interpretations.pdf (дата доступу: травень 2021 р.)

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Болгарія, Румунія, Литва), але такі країни можна знайти і на Півдні (наприклад, Португалія та Греція). Загалом, процес наближення до середнього рівня ЄС для периферійних країн, це так званий процес «наздоганяння», що активно мав місце з 1990 по 2015 рр.

У 2011 р. був запропонований та розрахований A Catch-Up Index (Індекс досягнень) у межах проєкту Європейської політичної ініціативи (EuPI) Інститутом відкритого суспільства - Софія. Індекс вимірює та порівнює показники 35 країн Європи у чотирьох категоріях (економіка, якість життя, демократія, управління) та охоплює як країн-членів ЄС так і окремі потенційні країни-кандидати. Насамперед, індекс націлений на аналіз десяти посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи та їх прогресу у «наздоганянні» решти країн ЄС. Загалом, Індекс спрямований на вимірювання «середньоєвропейського рівня», до якого прагнуть країни-члени. Водночас, результати розрахунку Індeksu можуть слугувати і більш широкий меті – оцінюванню процесів конвергенції та дивергенції в Європі.

У 2020 р. опубліковане дев'яте видання Індeksu. Індекс-2019 показує, що розрив у розвитку зберігається між північними та західними країнами Європи та країнами на Півдні та Сході континенту. Водночас, процес «наздоганяння» дозволив низці країн-членів ЄС10+1 досягнути середнього рівня або навіть перевершити ряд старих країн-членів. Держави Південної Європи все ще мають достатньо хороші показники якості життя та переважно подібні результати у сфері демократії та управління. Трійка країн ЄС10+1 - Естонія, Чехія та Словенія демонструють найвищі темпи «наздоганяння», оскільки вони наближаються до бажаних середніх показників країн ЄС15+2 і перевершують решту нових держав-членів¹³⁶.

Загалом розширення ЄС супроводжувалося започаткуванням Європейської регіональної політики, яка реалізовувалась через збільшення трансфертів економічно слабшим членам.

Політика згуртування (Cohesion Policy) – це стратегія Європейського Союзу сприяти та підтримувати «загальний гармонійний розвиток» своїх держав-членів та регіонів. Закріплена Договором про функціонування Європейського Союзу, політика

¹³⁶ Running on Fumes: Findings of the European Catch-Up Index 2019. Marin Lessenski (ed.) Open Society Institute. Sofia. July 2020. URL: <http://thecatchupindex.eu/TheCatchUpIndex/> (дата доступу: травень 2021р.)

4.1. Центро-периферійні взаємодії у країнах ЄС: закономірності розвитку та особливості активізації

згуртованості ЄС має на меті посилити економічну та соціальну згуртованість через зменшення нерівностей у рівнях розвитку регіонів. Політика зосереджується на ключових сферах, які допоможуть ЄС вирішити виклики XXI століття та залишатись конкурентоспроможним на світових ринках.

У 2014-2020 рр. на реалізацію заходів в контексті політики згуртування з бюджету ЄС було виділено приблизно 32,5% усіх фінансових ресурсів, що еквівалентно 351,8 млрд Євро за сім років за цінами 2014 р.¹³⁷

Під час розподілу коштів у межах регіональної політики використовується показник ВВП. Розподіл фондів ЄС між різними сферами залежить від типів регіонів, а також від їх потреб та пріоритетів. У аналізованому програмному періоді виокремлювали три типи регіонів: мало розвинені (ВВП < 75% від середнього серед ЄС-28), перехідні регіони (ВВП від 75% до 89% від середнього серед ЄС-28), більш розвинені (ВВП > 90% від середнього серед ЄС-28) (рис. 4.1).

У загальній структурі фінансування регіональної політики ЄС частка менш розвинених регіонів, на які спрямовувались кошти, значно не змінилася порівняно з 1989 р.: 76,4% між 1989 і 1993 рр. та 72,8% між 2014 та 2020 рр. Водночас змінилась структура видатків. Для прикладу, у 1960-1970 рр. основним напрямом спрямування коштів ЄС (Європейський фонд регіонального розвитку та Європейський соціальний фонд) були скорочення безробіття та переобладнання промисловості. Створення Фонду згуртування (Cohesion Fund) на початку 1990-х років збільшило частку інвестицій у екологічні проєкти та транспортну інфраструктуру. А з 2000-х років окреслення нових пріоритетів ЄС в напрямі конкурентоспроможності (Лісабонська стратегія та Стратегія «Європа-2020») змінило вектор на проєкти, пов'язані з інноваціями, змінами клімату, а також соціальними цілями, зокрема подолання бідності¹³⁸.

Слушно зауважує Х. Каравелі: протягом багатьох років фінансова підтримка в рамках регіональної політики у ЄС постійно орієнтувалася на менш розвинені регіони, хоча і за умовами Лісабонського договору (2005 р.) відбулася зміна фокусу від

¹³⁷ Cohesion policy. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/glossary/c/cohesion-policy (дата доступу: травень 2021 р.)

¹³⁸ Drăgan G. Continuity versus Discontinuity in the 2014–2020 EU Cohesion Policy. In Core-Periphery Patterns Across the European Union. 2017; 291-335. URL: <https://doi.org/10.1108/978-1-78714-495-820171010> (дата доступу: липень 2021 р.)

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

інвестицій у тверду інфраструктуру в економічно відсталих регіонах в напрямку підтримки бізнесу та інновацій, зайнятості та соціальної інклюзії¹³⁹.

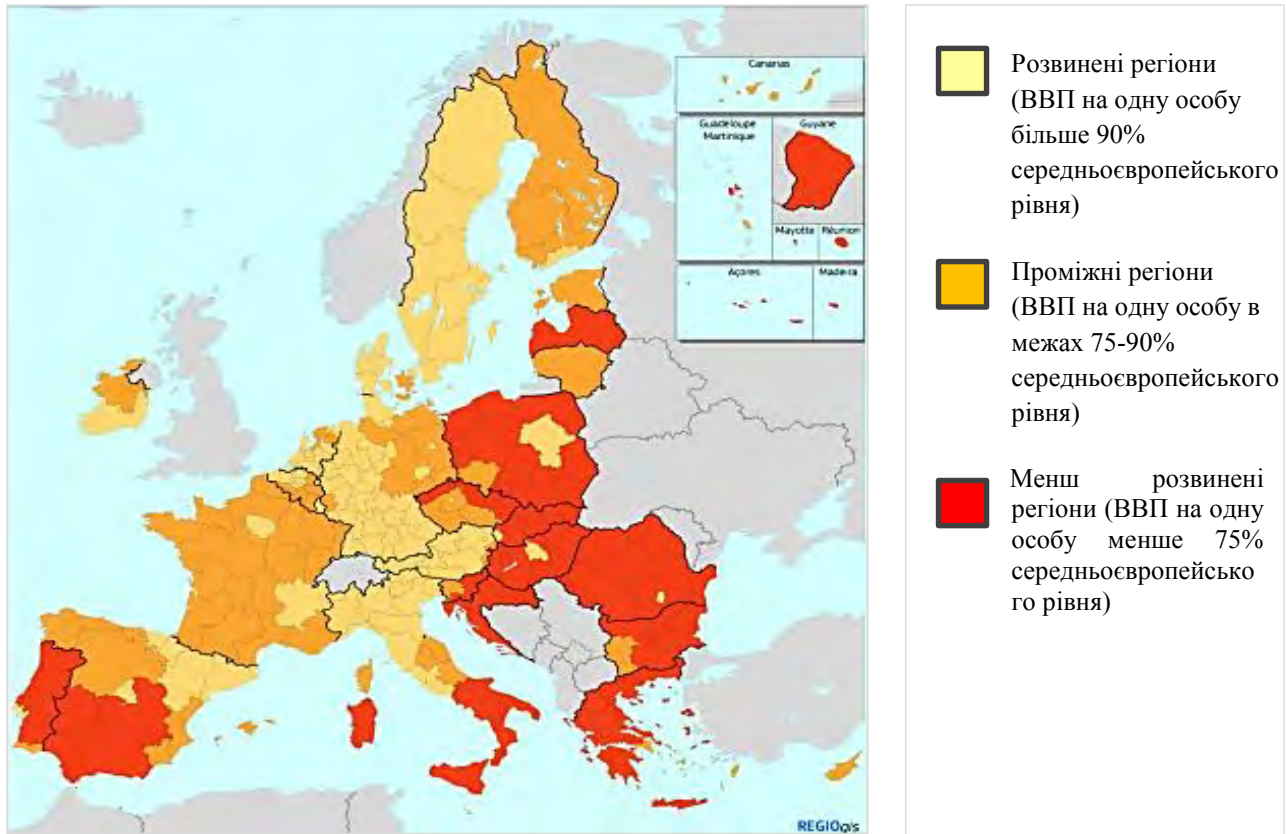

Рис. 4.1. Диференціація регіонів ЄС рівня NUTS 2 за показником ВВП на одну особу, 2014-2016 рр.

Джерело:¹⁴⁰

У новому довготерміновому бюджетному періоді ЄС на 2021-2027 роки, інвестиційна політика базуватиметься на п'яти основних пріоритетах: 1) **сма́рт Європа** (Smarter Europe) – підтримка інновацій, діджиталізації, економічних трансформацій, а також підтримка малого та середнього бізнесу; 2) **екологічна Європа** – імплементація Паризької угоди та інвестиції в зміни енергетики, перехід на відновлювані джерела енергії та боротьбу зі зміною клімату; 3) **об'єднана Європа** (Connected Europe) із стратегічними

¹³⁹ Caraveli H. The Dynamics of the EU Core-Periphery Division: Eastern vs. Southern Periphery – A Comparative Analysis from a New Economic Geography Perspective: Case Studies and Lessons from Eastern and Southern Europe. 2017. URL: 10.1108/978-1-78714-495-820171001 (дата доступу: червень 2021 р.)

¹⁴⁰ Berkowitz P. EU Budget for the future. The Future of Smart Specialisation in the European Union. European Commission. URL: <https://www.regjeringen.no/contentassets/bddde885a6d54598ad66a49b514256d8/berkowitz-future-of-smart-specialisation-verksted-2018.pdf> (дата доступу: червень 2020 р.)

4.1. Центро-периферійні взаємодії у країнах ЄС: закономірності розвитку та особливості активізації

транспортними та цифровими мережами; 4) **соціальна Європа** (Social Europe) – захист соціальних прав, підтримка проєктів пов'язаних із якістю життя, зайнятістю, освітою, розвитком людського капіталу, соціального включення та забезпечення рівного доступу до охорони здоров'я; 5) **Європа – ближча до громадян** (Europe closer to citizens) – підтримка локальних стратегій розвитку та сталого розвитку міст на території всього ЄС. Причому інвестиції в регіональний розвиток будуть чітко фокусуватися на цілях 1 та 2. Від 65% до 85% коштів Європейського фонду регіонального розвитку та Фонду гуртування (Cohesion Fund) будуть розподілятися відповідно до цих пріоритетів з урахуванням відносного багатства країн-членів¹⁴¹.

Т. Зінчук і Н. Куцмус зауважують, що розподіл фінансових ресурсів у новому програмному періоді (2021-2027 рр.), окрім критерію ВВП на душу населення, відбуватиметься з урахуванням рівня молодіжного безробіття, освіти, індикаторів змін клімату, прийому та інтеграції мігрантів. А політика згуртування включатиме й надалі підтримку стратегій локального розвитку на умовах фінансової автономності місцевих органів влади¹⁴².

За підтримки різних фондів реалізовувалися численні проєкти, спрямовані на оцінку соціально-економічного розвитку регіонів та їх центро-периферійних взаємодій.

Зокрема, Interreg – це низка програм, метою яких є стимулювання співпраці між регіонами, вирішення спільних викликів та прийняття спільних рішень у таких сферах, як охорона здоров'я, навколишнє середовище, дослідження, освіта, транспорт, стійка енергетика тощо. У п'ятому програмному періоді 2014-2020 рр. Interreg фінансувався Європейським фондом регіонального розвитку і включав програми транскордонної співпраці (Cross-border cooperation program), програми транснаціональної співпраці (Transnational cooperation programmes) та міжрегіональні програми (в тому числі ESPON, INTERACT, Interreg Europe, URBACT)¹⁴³.

Особливу увагу слід звернути на проєкти в межах ESPON, або Європейської мережі спостереження за територіальним розвитком і

¹⁴¹ Regional Development and Cohesion Policy beyond 2020: The New Framework at a glance URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/2021_2027/ (дата доступу: липень 2021 р.)

¹⁴² Зінчук Т.О., Куцмус Н.М. Політика Згуртування ЄС: задум, еволюція, критика. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2020. Випуск 825. Економіка. С. 3-11. URL: <https://doi.org/10.31861/ecovis/2020-825-1> (дата доступу: серпень 2021 р.)

¹⁴³ About Interreg. URL: <https://interreg.eu/about-interreg/> (дата доступу: серпень 2021 р.)

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

згуртованістю.

Проект ESPON BRIDGES (жовтень 2017 р. – квітень 2019 р.) спрямований на аналіз територій з географічними особливостями, виявлення проблем та потенціалу їх розвитку. До територій із географічними особливостями (далі ТГО) віднесено: малонаселені регіони; гірські райони; острови, включаючи острівні держави та прибережні райони. У межах проекту питання, на яких зосереджено увагу, структуровані у наступні модулі: інновації та економічний розвиток (особливості інноваційних процесів, перспективи і стратегії розвитку сталого туризму на територіях з географічними особливостями), доступність і транспорт (ідентифікація та імплементація надання публічних послуг та соціальні інновації у їх забезпеченні), соціальний розвиток (розуміння соціальних та економічних моделей функціонування ринку праці, місцева економіка), природне середовище, ресурси та енергія (збереження біорізноманіття та сталий розвиток, виробництво і забезпечення енергією, виклики спричинені зміною клімату). Проект дослідив ці питання на прикладі 60 тематичних досліджень територій (case studies) у 20 різних регіонах Європи.

Як результат, сформовано рекомендації для органів влади на наднаціональному, національному, регіональному та місцевому рівнях:

У сфері інновацій:

1) промоція програми «Місцевий розвиток під керівництвом громади» (CLLD) як інструменту, який відповідає потребам територій з географічними особливостями; активізація потенціалу місцевих груп у використанні CLLD для збільшення інновацій на територіях з географічними особливостями;

2) заохочення розвитку кластерів, обмін даними та інформацією, міжрегіональні програми співпраці за участі територій з географічними особливостями;

3) стимулювання міжрегіональної кооперації ТГО та ініціатив, які йдуть «знизу вгору». Для прикладу, Ініціатива розумних островів (Smart Islands Initiative) – це багаторічна співпраця між європейськими островами з метою об'єднання потенціалу островів та їх функціонування як лабораторій технологічних, соціальних, екологічних, економічних та політичних інновацій;

4) формування зв'язків, структур чи форумів обміну, які б поєднали національну, регіональну інноваційну політику з

4.1. Центро-периферійні взаємодії у країнах ЄС: закономірності розвитку та особливості активізації

особливими потребами та потенціалом територій з географічними особливостями;

5)сприяння формуванню регіональних мереж інновацій ТГО;

6)запровадження практики формування і реалізації мікропроектів, рамкових проектів на рівні муніципалітетів та підтримка проектів «людина-до-людини» (P2P);

7)розширення імплементації цільових технік маркетингу до таких територій, особливо в процесі промоції унікальних локальних продуктів поза межами регіону;

8)поєднання розвитку базової інфраструктури із розвитком підприємницької та інноваційної культури серед місцевого населення.

У сфері туризму:

9) промоція сталого туризму (еко-туризм);

10) проведення детального аналізу можливостей на напрямів розвитку сталого туризму на різних ТГО з урахуванням їх соціально-економічних особливостей та географічних характеристик;

11) в межах європейської політики сталого туризму стимулювання країн-членів розробляти інтегровані стратегії розвитку туризму на національному та субрегіональному рівнях, водночас, диверсифіковувати їх відповідно до географічних особливостей своїх територій;

12) використання інструментів транскордонної співпраці, якщо туризм виходить за межі однієї країни. Регіони та країни можуть отримати додаткову перевагу від транснаціональної кооперації з територіями з географічними особливостями. В такому випадку управління не може бути обмежене лише регіональним рівнем.

Надання публічних послуг:

13) багаторівневе управління повинно підсилити планування та імплементацію надання послуг;

14) заохочення територіальної кооперації, яка є особливо актуальною для ТГО, які виходять за межі одного регіону, чи пов'язані з сусідніми регіонами, які належать до інших країн;

15) диверсифікація транспортного сполучення. Є нагальна необхідність реалізації заходів із впровадження різних видів транспорту, адже багато регіонів покладаються лише на один вид сполучення через брак інфраструктури та обмеження інвестиційних ресурсів, які переважно спрямовуються на підтримку одного виду транспорту;

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

16) детальне окреслення ролі публічних послуг у регіональних та місцевих стратегіях розвитку;

17) забезпечення доступності послуг як вагомого індикатора соціальної згуртованості. Регулярне транспортне сполучення сприяє подоланню відстані та зменшує нерівності між мешканцями. Місцеве населення може отримати доступ до більш широкого спектру послуг, місць роботи, можливостей для відпочинку, а також розширити коло спілкування. У цьому контексті значною підтримкою є запровадження нижчих тарифів для окремих категорій громадян;

18) врахування вразливості транспортного сполучення під час планування надання інших послуг через технічні несправності, паводки, зсуви, адже окремі території можуть бути ізольовані, оскільки не мають альтернативного маршруту;

19) забезпечення відкритості процесу прийняття рішень щодо надання послуг та залучення представників громадянського суспільства до цього процесу.

Ринок праці:

20) моніторинг ринку праці в напрямі виявлення регіональних маятникових мігрантів, невідповідності навиків, наявних людських ресурсів, специфіки освітньої мобільності, що дозволить сформулювати уявлення про потоки (міграції та еміграції), ідентифікувати дисбаланси таких потоків та дасть змогу розробити стратегії для невілювання таких дисбалансів;

21) фінансування проєктів, які пов'язані із зайнятістю, професійним навчанням, навчанням протягом життя тощо, зокрема через Ініціативу зайнятості молоді (англ. YEI) та Європейський соціальний фонд (англ. ESF);

22) організація спільних платформ, поза національними кордонами, які б забезпечували інформацією про наявність робочих місць та освітні можливості у гірських районах, на островах тощо, що може стати альтернативою для стейкхолдерів на територіях;

23) координація національних, регіональних та місцевих органів влади у процесі модернізації інститутів ринку праці та їх сервісів;

24) реалізація досліджень з оцінки впливу нових технологій та діджиталізації на розвиток центральних і периферійних регіонів, їх ринків праці;

25) розробка стратегій щодо брендування регіонів для виявлення активів ТГО. Тут є подвійне та суперечливе завдання для ТГО - бути відкритим для відвідувачів та інвестицій, і в той же час

4.1. Центро-периферійні взаємодії у країнах ЄС: закономірності розвитку та особливості активізації

зберігати контроль над стійкістю природних та культурних цінностей свого регіону. На жаль, є багато прикладів регіонів, де напружені відносини між місцевими жителями і туристами, які сприймаються радше не як відвідувачі та джерело доходу, а як проблема;

26) розширення повноважень місцевих органів влади, а також участь місцевих мешканців у процесах прийняття рішень з метою вироблення ефективних рішень, які відповідають місцевим потребам.

Місцева економіка:

27) поглиблене дослідження дохідних потоків, що дозволить сформулювати уявлення про те, як наявне населення впливає на місцеву економіку;

28) пошук синергії між різними секторами економіки, особливо підтримка економіки ТГО, провідним видом діяльності яких є туризм, у напрямі більшої диверсифікації;

29) вирішення житлових питань, зокрема проблеми нестачі житла для домогосподарств з низьким рівнем доходів;

30) залучення нових мешканців та туристів (маркетингові кампанії, ярмарки поза межами територій з метою їх рекламування як місць з хорошими умовами життя, використання фондів підтримки підприємництва).

Біорізноманіття та сталий розвиток:

31) формування та підтримка мереж заповідних територій як національних і транснаціональних масштабів, в межах яких формуються можливості для обміну знаннями, проведення навчань та ширшого територіального підходу до збереження біорізноманіття. Це може бути особливо актуальним для ТГО, які мають, з одного боку, спільні проблеми, а з іншого мають відмінні риси та свою ідентичність;

32) транснаціональна кооперація є вагомою для захисту біорізноманіття. У цьому контексті є важливим дотримання основних принципів та реалізація спільних заходів в межах міжнародних конвенцій, таких як: Альпійська та Карпатська конвенції, конвенція про охорону ріки Дунай, конвенція із захисту морського середовища регіону Балтійського моря та ін.,

33) врахування основних принципів міжнародних конвенцій та політики ЄС під час розробки національних стратегій збереження біорізноманіття;

34) інтегрований підхід до вирішення проблем біорізноманіття. Зокрема, дослідження в межах проєкту виявили, що туризм – це

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

вагомий драйвер економічного розвитку ТГО, але без ефективного планування, може мати негативні наслідки для збереження біорізноманіття та екології. Відтак, інтеграція між біорізноманіттям та сталим туризмом є необхідною на всіх рівнях управління: місцевому, регіональному та національному. Наприклад, підтримка туристичних ініціатив, спрямованих на популяризацію місцевих і традиційних продуктів, спостереження за дикими тваринами, формування освітніх центрів, підтримка традиційних систем землеробства на природоохоронних територіях;

35) імплементація концепції «дикої природи» чи концепції абсолютної заповідності. Заповідники та зони дикої природи можуть бути важливим інструментом захисту біорізноманіття, а також ландшафтів, що мають значення для місцевих громад. В різних країнах-членах ЄС зони дикої природи охороняються по-різному, наприклад національні парки, заповідники. Існує також градієнт дозволеної людської діяльності, починаючи із заборони будь-якої економічної діяльності, окрім прогулянок по зазначених маршрутах до значно менш обмежувальних підходів, де за певних умов дозволено збирання врожаю, полювання, розвиток інфраструктури тощо;

36) розширення розуміння проблеми охорони навколишнього середовища у стратегіях місцевого рівня, формування планів управління заповідними територіями на місцевому рівні. Гірські території часто є на теренах декількох місцевих органів влади, а в деяких випадках і країн. Це може ускладнити координацію між місцевими планами та стратегіями, особливо коли сусідні адміністрації визначають різні пріоритети щодо розвитку, в тому числі і для захисту біорізноманіття. Відтак необхідною є координація різних органів влади на всіх рівнях, а також врахування думок основних стейкхолдерів¹⁴⁴.

Проект PROFECY – Процеси, характеристики та цикли внутрішніх периферій у Європі (Внутрішні периферії: національні території, які стикаються з проблемами доступу до базових послуг) (травень 2016 р. - грудень 2017 р.). Мета проєкту полягала у розробці стратегій внутрішньої периферії на європейському рівні для подолання їх маргіналізації.

¹⁴⁴ ESPON BRIDGES Balanced Regional Development in areas with Geographic Specificities, Applied Research, Final Report, Annex 1 - Module Reports, Version 02/10/2019, URL: www.espon.eu. (дата доступу: липень 2021 р.)

4.1. Центро-периферійні взаємодії у країнах ЄС: закономірності розвитку та особливості активізації

У дослідженні ідентифіковано три умови, які можуть призвести до віднесення території до категорії внутрішньої периферії:

1) території з низькою доступністю до центрів економічної активності – це регіони, які мають відносно високий рівень традиційної периферійності, але не знаходяться «на межі» Європи;

2) погана доступність базових послуг, або внаслідок географічної віддаленості, або через погіршення надання послуг у контексті економіки чи інших організаційних змін;

3) відсутність «відносної близькості» та виключення з «основного потоку» економічної діяльності через низький рівень взаємодії із зовнішнім світом – сюди віднесено соціальні та інституційні характеристики, а не географічні особливості. Зазвичай вони асоціюються з відстороненням від центрів політичного впливу та низьким рівнем впливу на управлінські рішення.

Загалом більшість територій, які можна ідентифікувати як внутрішня периферія, зазнають впливу комбінацій принаймні двох первинних умов, зазначених вище. Крім того, у більшості з них первинні процеси периферизації пов'язані з рядом вторинних процесів маргіналізації (міграція, старіння населення тощо). Відтак, внутрішні периферії можуть формуватися в різних масштабах, локальних, регіональних, національних.

Визначення внутрішньої периферії здійснювалося на основі чотирьох вимірів: часом добирання до регіональних центрів; рівнем економічного потенціалу; доступністю публічних послуг (час затрачений у дорозі машиною до певного виду послуг); динаміки розвитку (від'ємний приріст населення, рівень зростання безробіття, рівень ВВП) (рис.4.2).

Погана доступність публічних послуг є одним із критеріїв у визначенні внутрішньої периферії, зокрема таких послуг, як: охорона здоров'я (в тому числі лікарів загальної практики, лікарень, аптек), освіта (початкова та середня школи), громадський транспорт (залізничні станції), а також доступ до супермаркетів та інших роздрібних точок продажу, банківських відділень, кінотеатрів. Для кожного виду послуг встановлювався часовий ліміт доступності автомобільними дорогами (час затрачений у дорозі машиною), який коливався від 15 хв для початкових шкіл, аптек, і роздрібних точок продажу до 60 хв для лікарень. Відтак, регіони Європи, які мають поганий доступ до п'яти або більше видів публічних послуг, незалежно від їх виду, і в той же час обов'язково мають поганий доступ до лікарень (медична допомога), або поганий доступ до

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

початкових шкіл (базова освіта), або поганий доступ до залізничних станцій (базове забезпечення громадським транспортом), визначалися як внутрішня периферія.

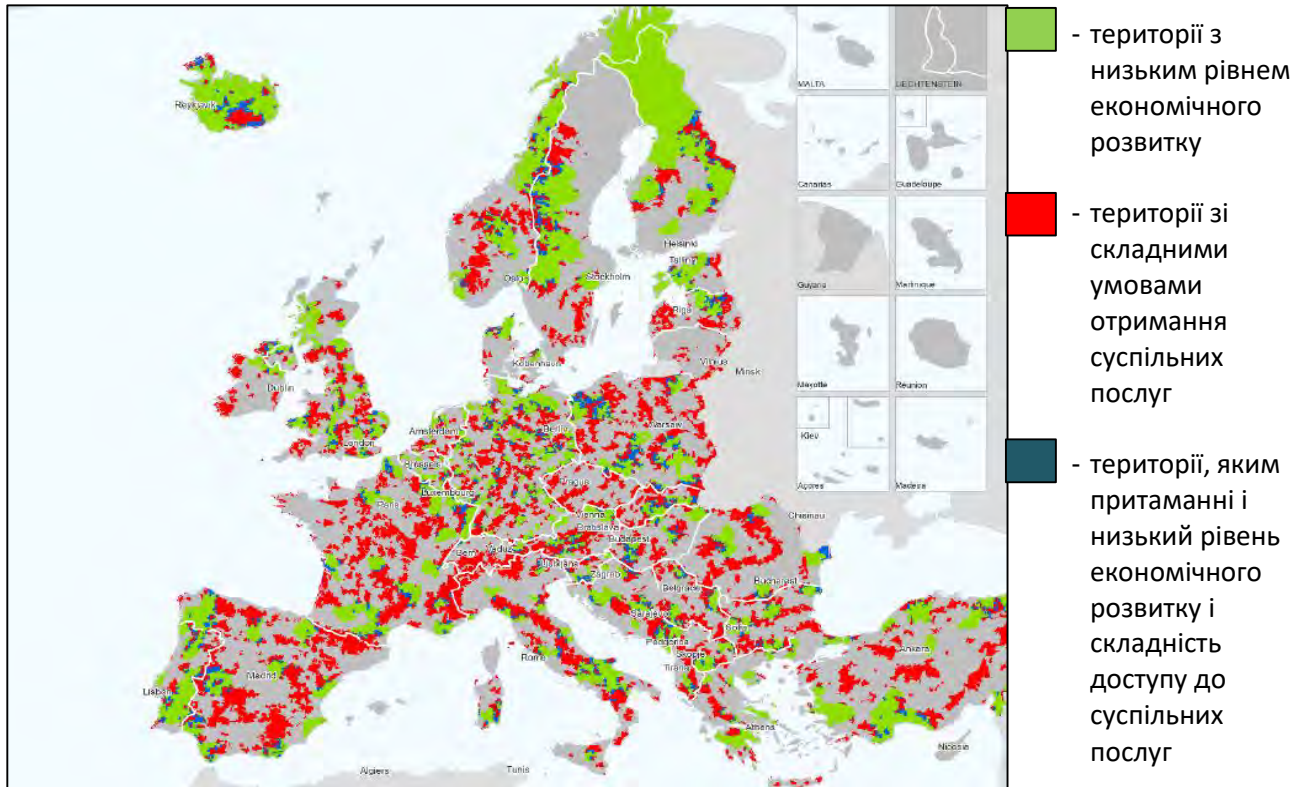

Рис. 4.2 Комбінація результатів різних вимірів внутрішньої периферії у ЄС в залежності від ключових умов (економічного потенціалу, низької доступності послуг чи поєднання поганої доступності та слабого соціально-економічного розвитку)

Джерело: ¹⁴⁵

Таким чином були ідентифіковані внутрішні периферії на рівні локальних адміністративних одиниць (англ. local administrative unit, LAU), та регіонів (NUTS-3) (рис. 4.3., 4.4) У межах проєкту окреслено рекомендації для органів влади, при формуванні регіональної політики¹⁴⁶:

1) передусім варто звертати увагу на первинні умови, драйвери формування внутрішньої периферії і відповідно до цього розробляти

¹⁴⁵ PROFECY – Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe (Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest), Final Report, Annex 7. Delineation 3 – Series of Maps illustrating the Delineation Process. Version 07/12/2017. URL: www.espon.eu (дата доступу: жовтень 2021 р.).

¹⁴⁶ PROFECY – Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe (Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest), Final Report, Version 07/12/2017, URL: www.espon.eu (дата доступу: серпень 2021 р.).

4.1. Центро-периферійні взаємодії у країнах ЄС: закономірності розвитку та особливості активізації

конкретні політичні рішення. Для прикладу, якщо внутрішня периферія визначається географічною віддаленістю від центрів економічної активності, тривалим часом добирання, то у такому випадку, слід здійснити заходи із покращення транспортної доступності території до Європейської транспортної мережі через поліпшення інфраструктури, логістичних систем або скорочення витрат на подорожі. З іншого боку, якщо периферійність обумовлена поганою доступністю послуг, то доцільним буде покращення доступності та якості послуг шляхом запровадження інноваційних рішень у їх наданні, використання сучасних ІКТ. Отже, слід чітко *виявити первинні умови, які призводять до периферійності та розробляти стратегії, виходячи з потреб конкретної території, та виробляти узгоджене рішення на всіх рівнях управління;*

Рис. 4.3. Внутрішня периферія у Європі на рівні локальних адміністративних одиниць на основі доступності публічних послуг
Джерело: ¹⁴⁷

¹⁴⁷ PROFECY – Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe (Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest), Final Report, Annex 7. Delineation 3 – Series of Maps illustrating the Delineation Process. Version 07/12/2017. URL: www.espon.eu (дата доступу: жовтень 2021 р.).

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

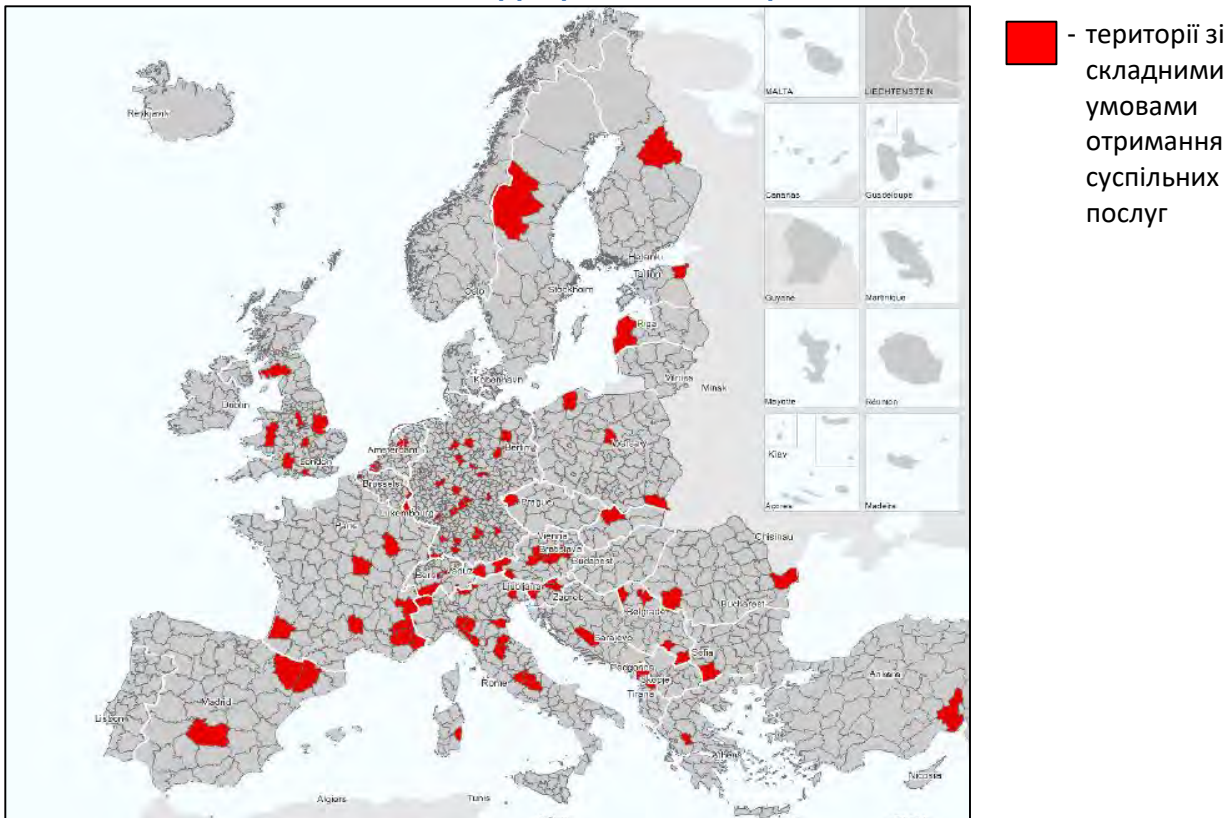

Рис. 4.4. Внутрішня периферія у Європі на рівні NUTS-3 на основі доступності публічних послуг

Джерело: 148

2) виробити спільне розуміння конкретного шляху змін для внутрішньої периферії з урахуванням інтересів зацікавлених сторін. Це дало б змогу збільшити використання потенціалу територій, які знаходяться під впливом периферійних процесів, а також підтримувати та розвивати мережі знань, орієнтовані на конкретні проблеми та активи таких територій;

3) особливу увагу звернути на необхідність співпраці та взаємодії як невід'ємних елементів процесу покращення відносно гіршого становища внутрішньої периферії порівняно із сусідніми територіями;

4) інтенсифікувати процеси використання соціальних, економічних та цифрових альтернатив надання послуг;

5) виявити особливий територіальний капітал периферії та звернути увагу на його здатність створювати зв'язок та взаємодію. Це вимагає місцевих та регіональних підходів, які є конкретними для

¹⁴⁸ PROFECY – Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe (Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest), Final Report, Annex 7. Delineation 3 – Series of Maps illustrating the Delineation Process. Version 07/12/2017. URL: www.espon.eu (дата доступу: жовтень 2021 р.).

4.1. Центро-периферійні взаємодії у країнах ЄС: закономірності розвитку та особливості активізації

кожної території та орієнтованими на ендогенні активи і зв'язки із зовнішніми регіонами. Частково такий підхід до місцевого розвитку відображено у програмах LEADER/CLLD та стратегіях «розумної спеціалізації»;

6) регіональним органам влади доцільно створити чи використовувати існуючі регіональні платформи з метою полегшення обміну інформацією у процесі прийняття рішень та оцінки впроваджених заходів;

7) розробка та дотримання регіональних планів співробітництва та стратегічних планів. Ці плани потребують інтеграційної бази, яка спирається на міжгалузевий підхід та оцінку регіонального прогресу, виявлення прогалин в контексті регіональних перспектив та пріоритетів;

8) на національному рівні варто посилити обговорення щодо просторової справедливості і порівнюваності стандартів щодо інфраструктури, фінансової підтримки в межах національних програм, переглянути існуючі програми щодо їх адаптованості до особливих потреб периферійних територій;

9) на європейському рівні: інтеграція існуючих програм забезпечить більш гнучкий доступ до фондів із урахуванням місцевих пріоритетів та потреб, забезпечити делегування повноважень та рішень периферійним територіям, а також полегшити адміністративний тягар та підзвітність, які супроводжують впровадження політики та програм ЄС¹⁴⁹.

Ключовою тезою **проєкту URRUC**, що тривав протягом 2018-2019 рр., було розуміння зв'язку між неметрополійними міськими центрами та сільськими територіями, а метою проєкту – вдосконалення транспортної політики та комунікації між містами та сільськими територіями на прикладі чотирьох країн та їх неметрополійних регіонів (Скарборо (Великобританія), Марина-Альта (Іспанія), регіон Лігурія, долина Арошія та провінція Імперія (Італія), регіон Вастерботтен (Швеція)), покращення розуміння мобільності та доступності між містами та сільськими поселеннями шляхом залучення зацікавлених сторін-учасників до процесів передачі знань та інформації.

¹⁴⁹ PROFECY – Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe (Inner Peripheries: National territories facing challenges of access to basic services of general interest). Applied Research. Final Report. Version 07/12/2017 Annex 19. Strategies for Inner Peripheries. Andrew Copus, Thomas Dax, Francesco Mantino and Barbara Forcina, Sabine Weck and Sabine Beißwenger. URL: <https://www.espon.eu/inner-peripheries> (дата доступу: липень 2021 р.)

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У межах проєкту неметрополійний регіон – це територія із населенням менше 250 тис., де є малі міські центри, які намагаються акумулювати ресурси, однак характеризуються недостатнім розвитком. *Центральною концепцією дослідження є концепція функціональних регіонів, що визначається соціально-економічною інтеграцією, а не адміністративними межами.*

Взаємозв'язок між містом та сільськими територіями описувався через три аспекти: економічний, просторовий, управлінський. Інтерпретація зв'язків між містами та сільськими територіями здійснювалася на основі груп показників:

- демографічні (урбанізація, маятникова міграція);
- економічні транзакції та інноваційна активність;
- надання послуг (отримання послуг у містах сільським населенням та доступність громадського транспорту);
- обмін зручностями та екологічними товарами (доступ до сільської місцевості для дозвілля та рекреації міськими жителями, сільські території як джерело води та відновлюваних джерел енергії, територія зберігання відходів).

Стійкі взаємозв'язки між містом і селом сприяють інтеграції сільських та міських територій у більш функціональну територію. Ці зв'язки спрямовані на покращення доступу до державних послуг у межах функціональних регіонів, а також на підвищення привабливості територій як місця проживання та економічної діяльності. Крім того, такі взаємозв'язки підсилюють взаємодоповнюваність міських і сільських територій та орієнтуються на більш збалансований територіальний розвиток, про який зазначено у стратегії «Європа-2020», що має на меті підтримку розумного, сталого та інклюзивного зростання.

Рекомендації, які запропоновані щодо формування політики ЄС у сфері транспорту та зв'язку, стосуються:

- 1) посилення територіальної згуртованості через налагодження громадського транспортного сполучення – вирішення питання доступності громадського транспорту є чинником, що пом'якшує соціальну ізоляцію внаслідок доступності основних послуг для людей із віддалених населених пунктів та сприяє мобільності, в тому числі у пошуку роботи. Наприклад, на основі аналізу чотирьох регіонів, запропоновано започаткування «сільського» мікроавтобуса для віддалених і малонаселених районів,

4.1. Центро-периферійні взаємодії у країнах ЄС: закономірності розвитку та особливості активізації

які не мають громадського сполучення із проміжними населеними пунктами та іншими сільськими районами;

2) *розвиток транспортного сполучення з урахуванням туристичних запитів* – у регіонах, де туризм є економічним драйвером, виникає сезонна проблема попиту та пропозиції на послуги громадського транспорту. Особливо це характерно для літнього періоду, коли багато туристів приїжджає на морські курорти (Скарборо та Маріна Альта). Відтак, доцільно розробити гнучку систему транспортних рішень на основі детального аналізу та дослідження моделей і трендів мобільності у таких регіонах;

3) *посилення співпраці між містом та сільськими територіями* у процесі планування політики розвитку є фундаментальним принципом, що дозволяє як сільському, так і міському населенню мати доступ до всіх видів місцевих послуг та економічної діяльності. Також варто започаткувати програми ЄС, які б фінансували проекти у сфері транспорту та зв'язку між сільськими та міськими територіями у неметрополійних регіонах;

4) *обґрунтування функціональних регіонів як передумова розумної системи управління територіальною мобільністю* – політика згуртованості ЄС має сприяти територіальним дослідженням, які вивчають чинники та характеристики моделей мобільності, моделюванню транспортної мережі та інтегрованої території, оскільки це є основою сприятливої комунікаційної та транспортної політики;

5) *підтримка економічної діяльності та заохочення зростання* – ефективне транспортне сполучення та зв'язок є основними пусковими механізмами місцевого розвитку, оскільки вони гарантують доступ до державних та комерційних послуг прилеглої території, що є визначальним фактором економічного розвитку території. Транспортна політика ЄС повинна стимулювати гнучкі, економічні та енергозберігаючі рішення з метою покращення мобільності та доступності;

6) *діджиталізація сервісів* (е-медицина, е-освіта, е-управління та ін.) – зменшує диспропорції, оптимізує витрати державного управління, пришвидшує отримання послуг, руйнує географічні бар'єри та робить сільські території більш привабливими для життя та бізнесу, позитивно впливаючи на загальний рівень якості життя громадян;

7) *покращення управління та співпраці* – національні та регіональні установи повинні розробляти механізми, які пов'язують

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

фінансування проєктів транспорту та зв'язку у сільській місцевості. Подібним чином слід розробляти конкретні програми та проєкти для неметрополійних регіонів із безпосереднім залученням місцевих стейкхолдерів, установ у сфері транспорту та зв'язку до планування та їх впровадження;

8) *стала транспортна політика* – для того, щоб сприяти тривалому та високоефективному використанню транспортних систем, проєкти повинні враховувати також їх подальше функціонування, зокрема витрати на технічне обслуговування, джерела фінансування інфраструктури та послуг. Також доречним є врахування періодів планування та випробування з метою перевірки доцільності та дієвості запропонованих рішень на практиці¹⁵⁰.

Поляризація призводить до дисбалансів у розвитку. У ЄС впродовж багатьох років зберігається поляризація між регіонами-центрами і регіонами, визначеними периферійними, містами-столичними агломераціями та сільськими територіями, регіонами із географічними та демографічними особливостями, що своєю чергою підриває збалансований територіальний розвиток.

Однак, як зауважує Х. Каравеллі, не зважаючи на те, що поки географічним центром ЄС досі залишаються регіони між Лондоном, Парижем, Міланом, Мюнхеном та Гамбургом, все ж центро-периферійні взаємодії зазнають змін. По-перше, у 90-х рр. у Південній Європі з'явилися нові центри, які утворили «південну зону розвитку», що простягалася від північно-східної Іспанії до північної Італії. По-друге, нові центри розвитку з'явилися за останні десять років у таких столицях, як Варшава, Прага, Братислава, Будапешт та Бухарест. І хоча в Європі досі існує поділ на центр та периферію, центро-периферійні відносини не є стабільними чи усталеними і відображаються у динаміці змін. З іншого боку, розрив між центром та периферією залишається досить сильним з точки зору конкурентоспроможності та рівня продуктивності, що в свою чергу послаблює конкурентні позиції ЄС загалом щодо інших економік світу (США, Японії, країн БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка))¹⁵¹.

¹⁵⁰ Urban-rural Connectivity in Non-metropolitan Regions (URRUC). Final Report. 05/06/2019. URL: <https://www.espon.eu/URRUC> (дата доступу: серпень 2021 р.)

¹⁵¹ Caraveli H. . The Dynamics of the EU Core-Periphery Division: Eastern vs. Southern Periphery – A Comparative Analysis from a New Economic Geography Perspective: *Case Studies and Lessons from Eastern and Southern Europe*, 2017. URL: 10.1108/978-1-78714-495-820171001 (дата доступу: вересень 2021 р.).

4.1. Центро-периферійні взаємодії у країнах ЄС: закономірності розвитку та особливості активізації

Головною метою політики територіальної згуртованості є гармонійний розвиток усіх територій, підвищення їх конкурентоспроможності, територіальної диверсифікації, потенціалу, доступності, кооперації, соціальної включеності та сталого розвитку. Водночас, ключовим залишається пошук балансу між сталим територіальним розвитком та підсиленням економічної конкурентоспроможності, використанням потенціалу до зростання із необхідністю збереження природних надбань та забезпечення соціальної згуртованості. Власне політика територіальної згуртованості ЄС покликана побудувати «мости» між економічною ефективністю, соціальною згуртованістю та екологічним балансом.

На прикладі розглянутих проєктів, можемо дійти висновку, що стимулювання центро-периферійних взаємодій у країнах Європейського Союзу, а також в межах їх окремих регіонів чи територій спирається на:

1) *комплексний підхід* до визначення стратегічних пріоритетів, планування та вирішення місцевих питань із урахуванням особливостей регіонів, територій (наприклад, надання послуг, транспортного сполучення, економічного розвитку тощо). Планування розвитку тих чи інших сфер відображено у місцевих, регіональних, національних стратегіях, водночас, місцеві та регіональні стратегії відповідають національній політиці, а національні стратегії відображають стратегічні пріоритети ЄС;

2) *багаторівневе управління*, що передбачає кооперацію та координацію всіх рівнів управління – місцевих, регіональних, національних органів влади;

3) *промоція і підтримка співпраці* між окремими громадами (територіальна), регіонами (міжрегіональна), територіями із різних країн (трансгранична) у вирішенні спільних питань чи проблем, формування спільних освітніх платформ, форумів обміну інформацією та досвідом тощо;

4) *заохочення усіх стейкхолдерів до вироблення спільного рішення*, що забезпечує врахування думок місцевих мешканців, організацій, бізнесу, а не тільки погляду представників апарату управління. Фактично, залучення широкого кола зацікавлених сторін, представників громадянського суспільства є фундаментальним принципом у прийнятті ефективних рішень, які найкраще відповідають місцевим потребам;

5) *підтримка місцевих ініціатив, імплементація підходу «знизу-вверх»* – формування та розвиток територіального та

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

соціального капіталу місцевих мешканців, імплементація та посилення принципів розширеної демократії;

6) *інтегрований підхід (міжгалузевий підхід)* – врахування різних секторів економіки, їх взаємовпливу, пошук синергії між їхнім розвитком.

7) розробка механізмів, інструментів *фінансової підтримки* – запровадження численних програм фінансової підтримки (напр., CLLD, YEI, ESF) мікропроектів (на рівні окремих громад), спрощення бюрократичних процедур, спрощення доступу до проектів, які фінансуються за кошти ЄС.

Отже, для стимулювання центрально-периферійних взаємодій потрібним є формування цілісної системи управління та координації усіх її рівнів (місцевих, регіональних, національних). Вирішення проблем периферійних регіонів та сприяння збалансованому поліцентричному територіальному розвитку вимагає, насамперед, проведення детального аналізу розвитку територій, розуміння їх особливостей, слабких та сильних сторін. На основі врахування соціально-економічної та територіальної специфіки виробляються стратегії розвитку територій. Водночас, місцеві органи влади та адміністрації не є ізольованими у вирішенні проблем своїх територій. Відбувається кооперація як між окремими сусідніми муніципалітетами (наприклад надання спільних послуг місцевому населенню), так і між місцевими та регіональними органами влади, а іноді навіть поза межами країн (спільні стратегії управління біосферними заповідниками). Підтримується обмін досвідом, спільні навчальні заходи та координація зусиль на різних рівнях управління. Не менш вагомим є залучення мешканців та широкого кола зацікавлених сторін до прийняття рішень щодо розвитку територій. Однак, усе це обов'язково підтримується фінансово, через різні програми, інструменти та механізми.

4.2. Шляхи досягнення згуртованості соціально-економічного простору регіону на сучасному етапі децентралізації

Співробітництво міських та сільських територій сьогодні є одним із трендів регіонального розвитку у країнах ЄС, оскільки сприяє зменшенню диспропорцій соціально-економічного розвитку територіальних громад, що активно пропагується у межах реалізації європейської регіональної політики згуртованості на період 2021-2027 рр. (Cohesion Policy). Головна ідея такого співробітництва полягає у залученні до співпраці функціональних територій, тобто адміністративно-територіальних одиниць або їхніх частин, пов'язаних певними економічними, соціальними, екологічними, інфраструктурними інтересами або участю в коопераційних, логістичних ланцюгах тощо. А основна мета співробітництва – покращення добробуту і підвищення функціональності територій внаслідок організації співпраці між ними.

У 2010 р. в ЄС було ухвалено акт RURBAN (Партнерство для сталого розвитку міст та сільських районів), яким регламентовано, що дії зі стимулювання співробітництва міських та сільських територій є підготовчими і мають сформувати фундамент для подальшого соціально-економічного і просторового розвитку зі значно меншими диспропорціями. Основною метою прийняття Акту є організація співробітництва між міськими та сільськими територіями на засадах взаємовигідної кооперації, розподілу повноважень, використання наявного потенціалу для наближення сільських територій до джерел концентрації інновацій, соціального, фінансового капіталу, інвестицій, об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури, водночас з більш активним залученням ресурсів сільських територій до процесів суспільного виробництва.

Основні положення Акту спрямовані на¹⁵²:

- аналіз практик територіального співробітництва великих і малих міст з сільськими територіями;
- досягнення кращої співпраці між тими, хто розробляє, впроваджує і реалізує ініціативи кооперації міських та сільських територій;
- розвиток територіального мультирівневого управління;

¹⁵² Rural-urban partnership: key to a prosperous future for Europe URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/videos/rural-urban-partnership-key-to-a-prosperous-future-for-europe

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

- досягнення економічного та соціального зростання завдяки активізації співпраці міських та сільських територій;
- визначення потенційної ролі партнерства міста і села для підвищення конкурентоспроможності та регіонального управління;
- визначення того, як фінансування ЄС може бути використано для підтримки кооперації міста і села.

Необхідність активізації співпраці між міськими та сільськими територіальними громадами обґрунтовується і у Резолюції конференції ООН «Поселення та стійкий міський розвиток» (UN Conference on Housing and Sustainable Urban Development, 2016 р.). Серед іншого, в документі відображено тенденції міського розвитку упродовж останніх 20-ти років та їх вплив на розвиток людства, добробут та системи державного управління в усьому світі. Зокрема, у Резолюції зазначається, що:

- близько 80% сільського населення мешкають поблизу міст;
- міські та сільські регіони користуються різними та часто взаємодоповнюючими активами, а краща інтеграція між містом і селом є важливою для зростання основних соціально-економічних показників адміністративних одиниць обох типів;
- потенційні зв'язки між містом і селом охоплюють демографічні, трудові, громадські послуги та екологічні аспекти. Органи місцевого самоврядування не можуть керувати цими взаємозв'язками, розвиваючи окремо міські і сільські території;
- партнерство міста і села є ефективним способом сприяння економічному розвитку та добробуту регіону;
- посилення зв'язків між містом і селом покращує доступ до робочих місць, об'єктів інфраструктури та різних видів послуг; сільські та міські партнерства допомагають регіонам активізувати виробництво суспільних благ.

Окрім зазначеного, Резолюцією регламентовано, що національні уряди повинні сприяти активізації взаємодії між містом і селом шляхом ведення відповідної секторальної підтримки, розробляти національну політику (програму) підтримки.

Сучасний стан розвитку регіонів України характеризується соціально-економічною диспропорційністю. Йдеться як про міжрегіональну, так і внутрішньорегіональну нерівномірність. Більшість фінансових потоків, нових бізнес-ідей та бізнес-рішень, інституційної та інноваційної інфраструктури тощо зосереджено у містах-обласних центрах.

4.2. Шляхи досягнення згуртованості соціально-економічного простору регіону на сучасному етапі децентралізації

Натомість розвиток периферійних територій (районів в областях країни, де переважають сільські території) здебільшого характеризується економічним та соціальним спадом, зумовленим низкою проблем, пов'язаних з недостатньо ефективним використанням людського, фінансово-економічного та інвестиційного потенціалу віддалених від «центру зростання» територій. Як наслідок, перед периферією постає низка викликів, зумовлених монофункціональним характером економічного розвитку (в основному аграрна спеціалізація зазначених територій, що, з-поміж іншого, обмежує можливості акумулювання достатньої кількості інвестиційних ресурсів, реалізації інноваційних проєктів тощо), погіршенням інституційного середовища ведення бізнесу (особливо малого), диспропорційністю ділової активності у просторі тощо. Ці та інші чинники ускладнюють процес формування конкурентоспроможних економічних комплексів¹⁵³. Зазначене актуалізує пошук шляхів та механізмів вирівнювання просторово-структурних та соціально-економічних деформацій периферійних територій України, де вагомим резервом є взаємодія обласного центра та районів області у вирішенні питань розвитку регіону.

Проведене у другому розділі авторське дослідження дозволяє констатувати – центр і периферія знаходяться в тісному взаємозв'язку, формуючи цілісну систему – регіон. Разом з тим, нами було емпірично доведено існування диспропорційності у розвитку центра та районів регіону. Зменшення розриву у рівні розвитку адміністративних одиниць області у перспективі здатне підвищити конкурентоспроможність регіону, що обумовлює необхідність пошуку шляхів взаємодії центра та районів регіону.

Базовим принципом політики підвищення центрально-периферійної взаємодії обласного центра та районів області має стати принцип сталості, який полягає у досягненні економічного, екологічного та соціального балансу. Натомість досягнення пріоритетів сталого розвитку повинно узгоджуватись з наступними принципами ефективної центрально-периферійної взаємодії:

– узгодження та синхронізація дій усіх рівнів влади та управління (підготовка регіональних стратегій розвитку з урахуванням державних пріоритетів; розробка стратегій розвитку

¹⁵³ Лещух І.В. Механізм формування інфраструктури підтримки малого бізнесу у системі метрополія-периферія. *Фінансовий простір*. № 3 (19). 2015. С. 219-224.

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

окремих громад, що враховують як загальнонаціональні пріоритети, так і стратегічні напрями розвитку регіонів)¹⁵⁴;

- інклюзивний розвиток;
- розвиток «зеленої» та циркулярної економіки;
- ефективність, результативність та стратегічна орієнтація;
- інноваційність – рішення, що ухвалюються

регіональними/місцевими органами влади, засади, на яких будується регіональна політика та напрями вирішення локальних проблем, повинні мати чіткий інноваційний вектор¹⁵⁵;

– розвитковість – проєкти регіонального розвитку, ухвалені відповідними органами влади, повинні створювати кумулятивний ефект для започаткування інших проєктів з розвитку території, а не бути суто декларативними;

- соціальна згуртованість;

– резистентність, тобто здатність регіональної економіки мінімізувати негативні наслідки екзогенних факторів впливу та адаптуватися до нових умов або змінювати вектор свого сталого розвитку;

– партнерство між різними стейкхолдерами, зокрема, в межах міжмуніципального/міжрегіонального співробітництва щодо реалізації крупних інфраструктурних, соціальних, культурних, інноваційних тощо проєктів. Дотримання принципу партнерства сприятиме просторовій та соціально-економічній інтегрованості всередині регіону.

Результати підвищення центрально-периферійної взаємодії обласного центра та районів області, на наш погляд, повинні задовольняти три компоненти життєдіяльності громад регіону:

1) економічний – покращення умов для економічного зростання та зайнятості, підвищення економічних можливостей та конкурентоспроможності території, забезпечення якості життя населення території;

2) соціальний – можливість соціального, інтелектуального та духовного розвитку; реалізація прав та свобод населення та бізнесу; можливість самореалізації потенціалу людини в соціальній сфері діяльності; комфортні соціально-побутові умови життя; соціальна

¹⁵⁴ Мельник М.І., Лещух І.В. Диверсифікація локальної структурної економічної політики міст: концептуальний аспект. *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 55. С. 109-121

¹⁵⁵ Там само.

4.2. Шляхи досягнення згуртованості соціально-економічного простору регіону на сучасному етапі децентралізації

безпека та захищеність; соціальна інтеграція (згуртованість) громади;

3) екологічний – стає управління навколишнім середовищем та природними ресурсами; підвищення якості життя населення; досягнення екологічної безпеки; здорове, тривале та комфортне проживання в центрі та на периферії.

З огляду на вище зазначене нами запропоновано концептуальний підхід до підвищення центрально-периферійної взаємодії обласного центра та районів області на сучасному етапі децентралізації (рис. 4.5).

Міжмуніципальне співробітництво (далі – ММС) в Європі – це стратегія, яка визнається як спосіб для місцевих урядів, що дозволяє досягати належного рівня розвитку територій і забезпечити надання кращих та якісних послуг в умовах постійного зростання потреб і впливу викликів ринку та суспільного попиту. У Польщі, наприклад, ММС великих міст та сіл результувалося: активізацією розвитку сільського господарства та промислового виробництва на інноваційних засадах; покращенням функціонування транспортної системи, розвитком іншої локальної інфраструктури; активізацією локального туризму; деяким зниженням просторових соціально-економічних диспропорцій¹⁵⁶.

ММС – це той інструмент взаємодії органів місцевого самоврядування, завдяки якому можливо реалізувати більш масштабні розвиткові проєкти через залучення більшого обсягу капіталовкладень і придбання кращих технологій.

Серед країн-членів ОЕСР найбільш «популярними» питаннями щодо яких укладаються договори ММС між великими містами та навколишніми адміністративними одиницями є питання, пов'язані з регіональним розвитком, транспортом, просторовим плануванням, а також водопостачанням та каналізацією, утилізацією відходів, культурою, дозвіллям та туризмом¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Огляд ситуації щодо впровадження партнерств міських та сільських територіальних громад в умовах децентралізації та змін у державній регіональній політиці в Україні: аналітична записка. URL: <4D6963726F736F667420576F7264202D2030315FC0EDE0EBB3F2E8F7EDE020E7E0EFE8F1EAE02D3832F1F2EEF02E646F63> (csi.org.ua) (дата звернення: жовтень 2021 р.).

¹⁵⁷ Аналіз та рекомендації щодо Проєкту Закону України «Про міські агломерації»: відповідність нормам та стандартам Ради Європи та кращим європейським практикам. URL: http://www.slgcoe.org.ua/wp-content/uploads/2018/03_CELGR-LEX20173.pdf (дата звернення: жовтень 2021 р.).

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Рис. 4.5. Концептуальний підхід до підвищення центрально-периферійної взаємодії обласного центра та районів області на сучасному етапі децентралізації

Джерело: складено автором

4.2. Шляхи досягнення згуртованості соціально-економічного простору регіону на сучасному етапі децентралізації

Однак, в Україні причетність міст-обласних центрів до ММС є вкрай низькою. Згідно із Реєстром договорів по співробітництву територіальних громад станом на 28.10.2021 р.¹⁵⁸ із 752 діючих договорів про ММС обласними центрами було укладено лише 12 договорів (1,6%), з них: Луцькою міською радою – 8 од., Тернопільською міською радою – 2 од., Ужгородською та Чернівецькою міськими радами – по 1 од. (табл. 4.1).

У контексті підвищення центрально-периферійної взаємодії обласного центра та районів області перспективним вбачається укладення договорів про ММС міст-обласних центрів та районів області щодо громадського транспорту, розвитку та обслуговування дорожньої інфраструктури, адже відсутність або неналежна якість дорожньо-транспортного з'єднання між обласним центром та районами регіону значно утруднює доступ населення периферії до місць праці та надання соціальних, публічних, побутових послуг тощо, які історично (традиційно) концентруються у великих містах.

Іноземний досвід засвідчує ефективність та результативність співпраці великих міст і навколишніх територій в контексті розбудови та модернізації «твердої» інфраструктури. Наприклад, завдяки укладеному договору про співробітництво «Долина Желява» (The Zielawa Valley), було залучено 3,1 млн. євро фондового фінансування з ЄС та збудовано/реконструйовано муніципальні дороги у п'ятих гмінах Люблінського воєводства Польщі. А кооперація м. Хорезу (Румунія) та прилеглих сільських громад дозволила вирішити питання, пов'язані із газопостачанням у зазначених адміністративних одиницях.

Важливим та актуальним питанням для адміністративних одиниць України є збір та утилізація відходів. Його вирішення також можливе у межах співпраці великих міст та навколишніх адміністративних одиниць. Підтвердження цьому – відповідний позитивний досвід країн ЄС. Зокрема, у межах ММС низці великих міст Польщі (наприклад, мм. Лодзь, Люблін та ін.) та навколишнім адміністративним одиницям вдалося вирішити проблеми, пов'язані із поводженням з відходами.

¹⁵⁸ Реєстр договорів по співробітництву територіальних громад станом на 28.10.2021р. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/rejestr/rejestr/> (дата звернення: жовтень 2021 р.).

Таблиця 4.1

Міжмуніципальне співробітництво міст-обласних центрів та адміністративних одиниць, 2021 р.

Найменування суб'єктів співробітництва	Питання, щодо яких здійснюється співробітництво	Форма співробітництва
Ужгородська міська рада / Оноківська сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад в частині делегування виконання завдань (у сфері первинної медичної допомоги)	Делегування виконання окремих завдань із передачею відповідних ресурсів
Тернопільська міська рада / Байковецька сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Село-Місто-Робота (Придбання автобуса для покращення транспортного сполучення населених пунктів Байковецької сільської об'єднаної територіальної громади з м. Тернополем)»	Реалізація спільних проєктів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів
Тернопільська міська рада / Байковецька сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Діти-наше майбутнє»	
Луцька міська рада / Прилуцька сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Активізація культурних послуг»	
Луцька міська рада / Прилуцька сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Покращення якості надання медичних послуг»	
Луцька міська рада / Прилуцька сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Ремонт дорожнього покриття»	
Луцька міська рада / Прилуцька сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Надання адміністративних послуг»	
Луцька міська рада / Прилуцька сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Організація пасажирських перевезень»	
Луцька міська рада / Прилуцька сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Якісна освіта»	
Луцька міська рада / Прилуцька сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Модернізація комунального господарства»	
Луцька міська рада / Боратинська сільська рада / Княгининівська сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Створення туристично-рекреаційної мережі міста Луцька та прилеглих сіл»	
Чернівецька міська рада / Топорівська сільська рада	Договір про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Модернізація віддалених робочих місць Першотравневого та Садгірського району ЦНАП Чернівецької міської ради та створення підрозділу Центру надання адміністративних послуг в с. Топорівці Новоселицького району Чернівецької області»	

Джерело: складено автором за даними¹⁵⁹¹⁵⁹ Реєстр договорів по співробітництву територіальних громад станом на 28.10.2021р. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/rejestr/rejestr/>

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

Крім цього, простежується наявність міжмуніципальних зв'язків центрів переробки сміття з іншими громадами, які кооперують щодо збирання та сортування сміття¹⁶⁰.

Туризм. Територія України багата унікальними об'єктами історико-культурної спадщини, мистецтва, лікувально-оздоровчими, водними і ландшафтними ресурсами, самобутніми традиціями та звичаями, які в поєднанні з вигідним географічним положенням мають значний потенціал для розвитку найрізноманітніших видів і форм туризму та відпочинку. Однак, туризм історично вважається відносно малим (в контексті впливу на формування ВВП) сектором в українській економіці, і тому підтримка його розвитку на національному рівні є мізерною.

Не отримав туризм жодних конкретних і відчутних заходів для мінімізації наслідків пандемії COVID-19. Зокрема, 240 млн грн (приблизно 8,8 млн дол. США), які було передбачено державою у проєкті бюджету на 2020 р. згодом було перерозподілено на інші статті бюджету, що загостило негативні наслідки для туристичної галузі України в умовах послаблення її розвитку, спричиненого пандемією¹⁶¹. Разом з тим, туризм – явище як соціальне, так і культурне. Він тісно взаємодіє з іншими галузями економіки та створює додаткові вигоди для численних суміжних секторів – роздрібної торгівлі, транспорту, легкої та харчової промисловості тощо.

Туристична діяльність розвиває й соціоекономічну складову, адже має здатність залучати на ринок праці робітників з різним рівнем освіти, а також тих, хто може працювати тільки частково чи працює не за спеціальністю¹⁶².

Іншою важливою характеристикою розвитку туризму є його тяжіння до великих міст. Реалізація потенціалу туризму як інструменту сталого та інклюзивного зростання в системі «центр-периферія» вимагає багатостороннього і багаторівневого підходу, заснованого на тісній співпраці між туристичними та нетуристичними

¹⁶⁰ Kołsut B. Inter-Municipal Cooperation in Waste Management: *The Case of Poland. Quaestiones Geographicae*. 2016. 35. 10.1515/quageo-2016-0018. URL: https://www.researchgate.net/publication/304003826_Inter-Municipal_Cooperation_in_Waste_Management_The_Case_of_Poland.

¹⁶¹ У 2020 р., порівняно із 2019 р., кількість туроператорів та турагентів - юридичних осіб знизилася 15,1%, а турагентів - фізичних осіб – підприємців – на 14,7%. Кількість реалізованих туроператорами туристичних пакетів знизилася удвічі, а турагентами – у 3,5 р.

¹⁶² Бондаренко М. Стабілізація та підтримка розвитку індустрії туризму в умовах економічної турбулентності. *Дослідження міжнародної економіки*. 2011. Вип.1(66). С.166-177. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/bondarenko3.htm?fbclid=IwAR28lwioXoxAwsNJvku_P5GFgq25UR5qxvfGHe54jNybdrrllofJdSsYkP7Y (дата звернення: жовтень 2021 р.).

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

структурами та органами влади «центру» і «периферії», а також постійну системну та комплексну взаємодію з приватним сектором, місцевим населенням і самими туристами.

На наш погляд, підвищення центрально-периферійної взаємодії обласного центра та районів області у сфері туризму можливе, насамперед, шляхом створення туристично-рекреаційної мережі міста-обласного центра та прилеглих адміністративних одиниць, у якій велике місто – насамперед ядро культурно-історичного туризму, а периферія – осередок розвитку зеленого, сільського та етнотуризму. Дієвим інструментом реалізації запропонованого напрямку може стати міжмуніципальне співробітництво. Напрями співпраці, завдання та вигоди для стейкхолдерів у межах співробітництва міста-обласного центра та прилеглих адміністративних одиниць у сфері туризму представлено на рис. 4.6.

Для «периферії» туризм часто є явищем сезонним, а залучений до нього переважно мікро-бізнес. Створення туристично-рекреаційної мережі дозволить сформувати більш сприятливі умови для розвитку підприємництва на відмінних від «центра» територіях, а бюджети останніх зможу акумулювати додаткові надходження від сплати податків за надання туристично-рекреаційних послуг.

Кластеризація, кооперація, розвиток інфраструктури підтримки бізнесу. За останні кілька десятиліть відбулося деяке зміщення у спеціалізації різних адміністративних одиниць. Великі міста все більше спеціалізуються на управлінських функціях, а менші міста та села – на виробництві. Ця тенденція є закономірною з огляду на наявність за межами великого міста земель та територій для будівництва заводів та інших виробничих комплексів. У цьому контексті актуальним завданням для регіональних органів влади є сприяння кластеризації та кооперації у системі «центр-периферія», стимулювання реновацій та ефективного використання незадіяних / залишених територій і виробничих об'єктів у населених пунктах, які розміщені за межами великого міста.

Сьогодні існування розвинутої, ефективної та дієвої інфраструктури підтримки бізнесу – важливий фактор стимулювання підприємницької діяльності та швидкої адаптації суб'єктів бізнесу до ринкових умов¹⁶³. Для країн Європейського Союзу характерною є різноманітність елементів, які формують інфраструктуру підтримки розвитку бізнесу.

¹⁶³ Мельник М. І., Лещух І. В. Розвиток інституційної інфраструктури підтримки бізнесу в регіоні: тенденції і перспективи. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.10.14.

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

Рис. 4.6. Напрями співпраці, завдання та вигоди для стейкхолдерів у межах співробітництва міста-обласного центра та прилеглих адміністративних одиниць у сфері туризму

Джерело: складено автором

До них належать: фінансові інституції; системи інформаційного та консультативного обслуговування, бізнес-центри та агентства

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

розвитку підприємництва; навчальні центри з підготовки та перепідготовки спеціалістів для роботи на підприємствах; бізнес-інкубатори, виробничі й технологічні парки, технологічні центри; спеціалізовані фірми, що надають послуги підприємствам (бухгалтерські та аудиторські фірми, рекламні агентства тощо)¹⁶⁴. В Україні, на жаль, відсутня цілісна та послідовна політика підтримки та системний підхід до розв'язання проблем бізнесу, насамперед малого. Це зумовлює асиметрії в економічних умовах функціонування підприємств, особливо тих, які розміщені за межами великих міст – центрів ділової активності та концентрації капіталу.

У липні 2019 р. в м. Львові було створено Центр розвитку підприємництва. Упродовж 2019-2020 рр. Центром було:

- надано низку безоплатних консультацій підприємцям та іншим стейкхолдерам щодо юридичних, фінансових, організаційних питань започаткування та розвитку бізнесу;
- проведено тренінги для студентів коледжів щодо відкриття власної справи, навчання для соціальних підприємств;
- реалізовано промоційну кампанію для львівських виробників тощо.

У межах програми підтримки суб'єктів підприємницької діяльності на період дії карантину за сприяння Центру, серед іншого, було відшкодовано частину відсотків за кредитами місцевих підприємств, а також витрати львівським товаровиробникам за участь у виставково-ярмаркових заходах (сума фінансової підтримки загалом становила понад 200 тис. грн).

В умовах децентралізації та створення Львівської територіальної громади (а також Львівської агломерації) та, зважаючи на позитивний досвід діяльності Центру, вважаємо доцільним масштабувати його діяльність на підприємства агломерації.

Комплекс заходів з розвитку інфраструктури підтримки розвитку бізнесу повинен також передбачати заходи із просування фінансово-інвестиційних послуг відповідних інституцій у системі «центр-периферія». Насамперед йдеться про¹⁶⁵:

¹⁶⁴ Лещух І. Механізм формування інфраструктури підтримки малого бізнесу у системі метрополія-периферія. *Фінансовий простір*. 2015. №3. С. 219-224. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/index.php/fp/article/view/408/405>. (дата звернення: жовтень 2021 р.).

¹⁶⁵ Лещух І.В. Пріоритети та інструменти розвитку фінансово-інвестиційної інфраструктури реалізації метрополійного потенціалу регіональних метрополій (на прикладі Західного регіону України). *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 713-718. URL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/146.pdf> (дата звернення: жовтень 2021 р.).

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

- розвиток комунікаційної мережі та впровадження дистанційного обслуговування клієнтів;

- підвищення якості послуг фінансово-інвестиційних інститутів великого міста, зокрема, шляхом:

- 1) впровадження спрощеної, гнучкої та трансформаційної системи мікрокредитування як інструменту підтримки малого бізнесу;

- 2) застосування інноваційних підходів до обслуговування клієнтів;

- 3) інтенсифікації та розширення спектру послуг з іпотечного кредитування;

- 4) диверсифікації та підвищення якості існуючих та впровадження нових сучасних фінансово-інвестиційних продуктів для обслуговування клієнтів;

- 5) активізації охоплення населення фінансово-інвестиційними послугами небанківських установ;

- 6) надання страхового захисту ширшому колу підприємств та організацій з урахуванням регіональних особливостей розвитку;

- 7) підтримки нововведень та інвестиційних проєктів внаслідок залучення ресурсів небанківських фінансових інститутів.

Агломерування. Важливою формою взаємодії та співпраці обласного центра та прилеглих територій є агломерація – територіальне скупчення населених пунктів, які об'єктивно об'єднані в єдине ціле інтенсивними, функціональними, у тому числі економічними, трудовими та соціальними, культурно-побутовими, рекреаційними та іншими зв'язками, а також екологічними інтересами. Однак, володіючи значним економічним та фінансовим потенціалом, життєдіяльність агломерацій все ж супроводжується існуванням низки проблем, як-от:

- неефективне транспортне сполучення в межах агломерації;

- високе навантаження на мережу інженерних комунікацій та житлово-комунальну сферу;

- незбалансованість темпів забудови житлових і соціальних об'єктів;

- загострення екологічної ситуації;

- невідповідність дорожньої, транспортної, логістичної інфраструктури сучасним потребам обсягу маятникових міграцій.

Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки (Розділ II. Регіональна політика на період до 2027 року. Ціль 1. Формування згуртованої країни в соціальному, економічному, екологічному та просторовому вимірах) передбачено стимулювання розвитку агломерацій, які визначено точками економічного

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

зростання. Разом з тим, Стратегією віднесено агломерації до «територій, що потребують особливої уваги з боку держави та застосування спеціальних механізмів та інструментів стимулювання їх розвитку»¹⁶⁶; регламентовано функціонування в Україні 7 агломерацій – Львівської, Київської, Одеської, Запорізької, Харківської, Дніпро-Кам'янської та Криворізької. Попри це, сьогодні так і не прийнятим залишається Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення правових підстав для утворення агломерації як однієї з форм співробітництва територіальних громад № 2637 від 19.12.2019 р.

Вважаємо, що в умовах реформування місцевого самоврядування, децентралізації влади та фінансів, а також зважаючи на об'єктивні процеси урбанізації в країні, вкрай необхідним та актуальним є нормативно-законодавче регламентування правового статусу агломерацій, процедури делімітація її меж, утворення ради агломерації та визначення її повноважень, уточнення переліку питань, які становлять спільний інтерес територіальних громад, що входять до агломерації (громадський транспорт, ремонт доріг, містобудування, поводження з відходами, водопостачання та водовідведення тощо), а також визначення алгоритму розроблення стратегій розвитку та планувальної і містобудівної документації агломерацій. При цьому, базовим принципом політики підвищення центрально-периферійної взаємодії населених пунктів у межах агломерації, на наш погляд, має стати *принцип паритетності*, тобто рівності сторін у їхніх взаємовідносинах.

Важливим стратегічним пріоритетом реалізації локальної політики в контексті підвищення центрально-периферійної взаємодії в агломерації є *діджиталізація соціально-економічної сфери*.

Діджиталізація має стати важливою компонентою механізму управління розвитком агломерації та її ресурсами, що проявляється у використанні спрощених технологій користування сервісами, які пропонують установи агломерації (активне використання різноманітних цифрових технологій; використання інформаційних та комунікаційних технологій для трансформації довкілля; впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у системи

¹⁶⁶Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету міністрів України від 05.08.2020 р. №695. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820> (дата звернення: жовтень 2021 р.).

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

управління тощо). Таким чином, фактично йде мова про широке *всєбічне впровадження концепції «Smart Agglomeration» («розумна агломерація»)* в управління розвитком агломерації.

Сьогодні в Україні саме міста-обласні центри є лідерами за показником діджиталізації процесів управління міським розвитком, масштабування впровадження інформаційних технологій на територію міських агломерацій – завдання актуальне та виправдане з точки зору підвищення рівня соціально-економічного розвитку території, а також якості життєдіяльності мешканців.

Ураховуючи досвід провідних країн світу та сучасні вітчизняні реалії, на наш погляд, пріоритетними напрямками для впровадження концепції «*Smart Agglomeration*» в агломераціях України можуть бути:

- ✓ е-демократія (громадський бюджет, електронні петиції тощо; управління інфраструктурою та ЖКГ міста; е-медицина (автоматизація реєстратур міських поліклінік; ведення електронних медичних карток; онлайн пошук медичних препаратів тощо);

- ✓ е-освіта;

- ✓ е-транспорт.

Отже, вдале використання інструментів співробітництва в системі «центр-периферія» сприятиме побудові урбанізованих поселень в селах, створення урбаністичних інноваційних кластерів з різною секторальною спрямованістю. В Україні партнерство обласних центрів та районів області має великий потенціал в контексті сприяння розвитку територій, адже його реалізація у довгостроковій перспективі дозволить подолати диспропорційність у рівні соціально-економічного розвитку територій та підвищити життєздатність регіону загалом. В контексті цього важливим є налагодження діалогу між територіальними громадами центру та периферії щодо пошуку можливостей та перспектив спільного розвитку.

4.3. ІНСТРУМЕНТАРІЙ РОЗВИТКУ МІСТ ОБЛАСНОГО ЗНАЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Головною ідеєю забезпечення добробуту жителів територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації та політики регіонального розвитку є пошук моделі, що передбачає рівень та якість життя, людський розвиток незалежно від місця проживання. Водночас територіальні диспропорції, які проявляються на міжрегіональному та внутрішньорегіональному рівнях і можуть бути узагальнені суперечністю «ареалу процвітання» та «ареалу невдоволення», унеможливають вказані процеси.

Поглиблення внутрішньорегіональної та міжрегіональної диференціації розвитку територіальних громад, що відбувається в умовах викликів, зумовлених впливом глобальних мегатрендів, економічною лібералізацією та навіть адміністративно-фінансовою децентралізацією, посилюють проблему нерівномірного потенціалу та недосконалість бюджетних механізмів. Водночас саме міські територіальні громади володіють значним потенціалом та спроможністю до підвищення власного соціально-економічного розвитку, генеруючи позитивні імпульси для розвитку прилеглих територій.

Як зазначається у звіті ОЕСР, більшість країн стикається з глобальними мегатRENдами, пов'язаними з демографічними (зменшення чисельності населення та старінням), технологічними (цифровізація та автоматизація) та зміною навколишнього середовища (забруднення, втрата біорізноманіття та зміна клімату). Вирішення цих глобальних зрушень потребує нових політичних підходів, а також зміцнення інституційного потенціалу та забезпечення ефективного управління. В Україні ці мегатренди також матимуть важливі наслідки на місцевому рівні з ризиком посилення територіальної нерівності. Вказані ризики по-різному впливатимуть на людей, громади та підприємства, що вимагатиме посилення дій від усіх рівнів публічного управління та використання місцевого підходу¹⁶⁷.

Водночас визнання внутрішньорегіональної та міжрегіональної

¹⁶⁷ OECD. Decentralisation and Regionalisation in Bulgaria : Towards Balanced Regional Development. 2020. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b5ab8109-en/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/b5ab8109-en&_csp_=4b1319ee002c3427874d97aca0071308&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e1271 (accessed: грудень 2020 р.)

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

соціально-економічної диференціації у багатьох країнах спричинили переосмислення традиційних підходів до політики регіонального розвитку, що окреслюється у шести конкретних вимірах:

1) від централізації до децентралізації: модель управління переходить від системи централізованого втручання, особливо у сприянні економічній діяльності до децентралізаційних заходів, спрямованих не лише на зменшення ваги центральних інституцій у вказаних процесах, а й у сприйнятті їх як ознак «доброго» урядування;

2) від територіальної симетрії до асиметричності: багато держав утримались від партикуляризму в розвитку своїх територій, сприймаючи різноманітні культури та ресурси як можливість обрати різні моделі розвитку;

3) від регіоналізації до регіоналізму: поки перший передбачає підхід централізованого планування, контрольованого державою за принципом «зверху-вниз», останні тенденції засвідчують зростання моделі за принципом «знизу-вгору», яка прагне розширити можливості регіону через такі аспекти як територіальний розвиток, регіональні інновації, ендогенний потенціал;

4) багаторівневе управління, що спирається на ідею вертикального та горизонтального підходів і базується на спільній участі всіх рівнів публічного управління, їх повноцінній співпраці та координації, а також можливості розширення горизонтальних відносин із відповідними зацікавленими сторонами;

5) від «головного агента» до неієрархічної моделі «вибору»: передбачає перехід від механічного виконання рішень, прийнятих на центральному рівні публічного управління щодо розвитку територій та територіальних громад в напрямі посилення ваги регіональних органів влади, які можуть створювати різні варіанти соціально-економічного розвитку територіальних громад. Така система є більш стратегічно орієнтованою у вказаних питаннях на протидію ієрархічно обумовленим;

6) від фіскальної централізації до децентралізації: більшість країн поступово відмовляються від перерозподільних процесів (бюджетна підтримка громад та територій) на користь додаткового фінансування та більших фінансових можливостей для місцевих та регіональних органів влади (сприяння розвитку громад та територій)¹⁶⁸.

Наголосимо, що реформа місцевого самоврядування й територіальної організації влади покликана сприяти виявленню

¹⁶⁸ Там само

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

невикористаного (прихованого) потенціалу для економічного зростання у територіальних громадах зі слабким фінансово-економічним потенціалом, ставши рушійною силою процесу внутрішньорегіональної конвергенції. Водночас в новій стратегії регіонального розвитку зазначено, що попри певні успіхи бюджетної децентралізації, «ще не відбулося реальної конвертації нових можливостей для розвитку територіальних громад та регіонів у кращу якість життя людини незалежно від місця її проживання»¹⁶⁹. З цієї точки зору, процес забезпечення добробуту територіальних громад потребує розгляду проблем жителів громади через призму їхньої спільної поведінки в конкретно локалізованому середовищі.

Забезпечення зростання рівня добробуту територіальних громад, зменшення соціально-економічної диференціації на засадах просторової інклюзії потребує урахування державної регіональної політики в напрямку підвищення ефективності бюджетного регулювання розвитку територіальних громад. Констатуємо, що в сучасних умовах передумовами політики регіонального розвитку є:

- 1) поглиблення внутрішньо- та міжрегіональної соціально-економічної диференціації;
- 2) недосконалість системи багаторівневого управління регіональним розвитком;
- 3) низький рівень спроможності територіальних громад у співфінансуванні проєктів регіонального розвитку;
- 4) надмірна політизованість субвенції на соціально-економічний розвиток;
- 5) недосконалий механізм розподілу коштів ДФРР.

Вважаємо, що поглиблення соціально-економічної диференціації підтверджує неможливість використання уніфікованого підходу до регулювання розвитку територіальних громад, в тому числі й міських, у рамках реалізації державної регіональної політики та потребує:

- ✓ узгодження цілей ДСРР та місцевих стратегій;
- ✓ забезпечення паритетної участі територіальних громад у заходах бюджетного стимулювання регіонального розвитку;
- ✓ трансформація механізму стимулювання громад через ДФРР;

¹⁶⁹ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова КМУ від 5.08.2020 р. № 695. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820> (дата звернення: липень 2021 р.)

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

✓ розроблення місцевих програм, спрямованих на активізацію ендogenous фінансово-економічного потенціалу¹⁷⁰.

Узгодження цілей ДСРР та місцевих стратегій. Нова державна стратегія регіонального розвитку, серед ключових напрямів якої є узгодження цілей ДСРР та місцевих стратегій для посилення вертикальної та горизонтальної координації, покликана гарантувати достатній ступінь узгодженості між розподілом ресурсів та відповідальності, що покладається на місцевий рівень. Відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики»¹⁷¹ державна стратегія регіонального розвитку визначає пріоритети регіональної політики і, за своєю природою, є документом виключно національного/центрального уряду. Разом з тим, важливим аспектом є включення усіх територіальних громад до процесів регіонального розвитку, що актуалізує синхронне взаємоузгодження за принципом «зверху-вниз» та «знизу-вверх».

Відтак зазначене потребує оновлення багаторівневої моделі управління та створення ефективних механізмів координації на всіх рівнях управління. Наголосимо, що сучасна модель регіонального управління не сприяє ефективній регіональній політиці, оскільки на регіональному рівні не вистачає ресурсів, можливостей та повноважень для здійснення своїх функцій та реалізації регіональної політики, яка повинна бути однією з основних їх функцій. Попри те, що регіони мають правосуб'єктність у реалізації політики регіонального розвитку, вони позбавлені достатніх бюджетних ресурсів для зазначених цілей.

Наголосимо, що система багаторівневого управління в контексті підходу, що ґрунтується на можливостях місць, розглядається в координатах двох вимірів: вертикальному (локальні, регіональні та національні державні інститути і структури) і горизонтальному (публічний, приватний і некомерційний сектори). Це означає, що відповідальність за економічне зростання та динамізм, а також за покращення добробуту місцевих жителів покладається на місцеве самоврядування та вказує на радикальну зміну парадигми щодо соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Посилення повноважень субнаціональних урядів дає змогу територіальним громадам взяти на себе більший контроль над

¹⁷⁰ Гринчишин І. М. Добробут територіальної громади: фінансове забезпечення в умовах нової парадигми регіонального розвитку / за наук. ред. І. З. Сторонянської; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2020. 380 с.

¹⁷¹ Закон України «Про засади державної регіональної політики»
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: вересень 2021 р.)

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

своїми траєкторіями розвитку через адаптацію видатків, політику й стратегічні підходи до місцевих контекстних умов, що суттєво відрізняється від політики «зверху-вниз», яка домінувала донедавна. Цей процес фактично відкрив можливості для впровадження місцевих територіальних підходів до розвитку, надавши територіальним громадам значну свободу для мобілізації знань щодо місцевих особливостей та уподобань, забезпечення суспільними благами і послугами та прийняття відповідних стратегічних рішень.

Важливим аспектом нової політики регіонального та місцевого розвитку є зміна підходу до управління від переважно централізованого до багаторівневого із залученням різних зацікавлених сторін (державні, приватні, неурядові організації, жителі територіальної громади) до вказаного процесу. Логіка таких змін аргументована ідеєю про те, що більшість знань, необхідних для повного використання потенціалу зростання місця є недоступними – будь то держава, великі корпорації або навіть місцеві зацікавлені сторони¹⁷². Отож, підхід, орієнтований на конкретний локалітет, що базується на місцевих знаннях, потребує скоординованих дій зазначених суб'єктів економіки. Водночас вказаний підхід базується на місцевих цінностях і «почутті спільності», про що йшлося раніше. Наголосимо, що він дає змогу розширити можливості місцевих зацікавлених сторін формувати підходи до місцевого економічного розвитку відповідно до місцевих норм і цінностей.

Зазначене доводить, що значна частина проблем носить внутрішньорегіональний та міжрегіональний характер. Окрім того багато питань залежить від позиції центральних органів влади. З огляду на це, диференційований підхід до регулювання розвитку територіальних громад має бути спрямованим на активізацію місцевого потенціалу територіальних громад, спираючись на існуючі сильні сторони та впровадження інновацій.

Важливим елементом дискусії щодо стимулювання розвитку територіальних громад та територій є джерело доходу, яке використовується субнаціональними органами влади для фінансування місцевих витрат.

Фінансове забезпечення реалізації ДСРР здійснюється за рахунок: коштів ДФРР, коштів ДБУ в межах бюджетних програм, що спрямовуються на розвиток відповідної сфери у регіонах; субвенцій,

¹⁷² Тимечко І. Р. Територіальна громада у транскордонному просторі: чинники, закономірності, пріоритети розвитку: монографія. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2019. 444 с.

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

інших трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам; коштів місцевих бюджетів; коштів технічної допомоги та секторальної підтримки ЄС, інших міжнародних донорів, міжнародних фінансових організацій; коштів інвесторів, власних коштів підприємств¹⁷³.

Джерелом фінансового забезпечення окремих завдань ДСРР може бути фонд розвитку сільських територій, що повинен бути створений шляхом внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу України, а також можуть бути кошти приватних інвесторів у рамках реалізації інвестиційних проєктів на регіональному рівні із застосуванням механізму державно-приватного партнерства.

В умовах економічної нестабільності проблеми бюджетної політики, наповнення бюджетів та фінансової безпеки держави проєктуються на рівень регіонів, при цьому відбувається загострення проблем регіонального рівня, їх трансформація і насичення регіональними аспектами. Сьогодні проблема диференціації регіонів за соціально-економічними показниками досить серйозна, що показано в значній кількості наукових робіт і досліджень.

Зазначене обумовлює і те, що ряд проблем дефіциту державного бюджету України пов'язаний з міжбюджетними трансфертами. З огляду на це, необхідно підвищити ефективність міжбюджетних трансфертів через надання фінансової допомоги з державного бюджету не просто на вирівнювання бюджетної забезпеченості, а на фінансування розвитку окремих напрямків діяльності регіонів та територіальних громад, підвищення ефективності цих вкладень. Всі ці аспекти наповнюють новим змістом регіональну фінансову політику як складову частину державного регулювання, комплекс законодавчих, адміністративних і економічних заходів, що сприяють найбільш раціональному розміщенню продуктивних сил і вирівнюванню рівня життя населення.

З огляду на це, зазначимо, що власні ресурси (наприклад, місцеве оподаткування та збори за послуги) надають місцевим органам влади сильний стимул для розширення податкової бази, від чого вони стають конкурентоспроможнішими та ефективнішими у використанні ресурсів, що більшою мірою сприяє регіональному зростанню, але не обов'язково конвергенції. Трансферти покликані вирівняти фіскальний потенціал територіальних громад, забезпечуючи рівний доступ до стандартизованих суспільних послуг по всій країні, однак вони меншою мірою стимулюють їх до

¹⁷³ Дуб А. Р. Фінансові механізми державної підтримки соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. *Проблеми економіки*. 2019. №1. С. 52–58.

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

інтенсифікації економічного розвитку¹⁷⁴.

Оскільки умови та середовище розвитку територіальних громад кардинально різняться, місцевий підхід, розроблений для однієї спільноти, може суттєво відрізнятись від підходу, розробленого для іншого середовища. Незважаючи на те, що підходи можуть мати подібність щодо, наприклад, широко визначених типів програм, напрямів та інструментарію, які вони використовують, слід звернути увагу на потребу в диференційованому підході до соціально-економічного розвитку територіальних громад і територій. З цієї точки зору наголосимо, що громадоцентричний підхід до місцевого розвитку на основі активів та ендогенного зростання передбачає: орієнтир на соціальні та економічні пріоритети; ефективне виконання функцій територіальної громади; якість публічних послуг; активізацію потенціалу громади та передбачає самостійне визначення територіальними громадами та регіонами власної довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку, вибір засобів її реалізації; всебічне врахування особливостей природно-ресурсних, демографічних, екологічних, інвестиційних та інших умов; активізацію ендогенних чинників соціально-економічного розвитку територіальних громад і територій.

В Україні створені необхідні умови для формування поліцентричної системи територіального розвитку держави завдяки мережі великих розвинених міст і відносно розвинених міст. Однак просування такої системи потребуватиме встановлення міцніших рамок для того, щоб «зв'язати» розвиток міст та міст-регіонів з інвестуванням в інфраструктуру його забезпечення. Для цього також потрібно, щоб місцеві адміністрації відігравали більш потужну роль у регіональній політиці, ніж передбачено у цьому чинним законодавством. Зазначимо, що будь-який регіон як складна соціально-економічна система, має власну множину цілей розвитку, тому перед демократичною державою стоїть завдання узгодження національних цілей з цілями регіональними.

Державний фонд регіонального розвитку. Основним фінансовим інструментом реалізації Державної стратегії регіонального розвитку є Державний фонд регіонального розвитку(ДФРР), який наразі реформується у напрямку підвищення прозорості та ефективності використання його коштів. Державний

¹⁷⁴ Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України"; наук. ред.: В. С. Кравців, І. З. Сторонянська. Львів, 2020. 531 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

фонд регіонального розвитку виділяє ресурси, що відповідає середньостроковій бюджетній програмі, на три роки (за можливості), з огляду на те, що 80% усіх ресурсів виділятимуть усім регіонам відповідно до індексу у розрахунку на одну особу, а 20% використовуватимуть як доповнення для регіонів з низьким рівнем ВРП, що виділяються відповідно до фіксованої формули.

Наголосимо, що трансформація традиційного підходу до регіонального та місцевого розвитку акцентує на просторових масштабах впливу, що передбачає розроблення політики, адаптованої до особливостей соціально-економічного розвитку регіонів й територіальних громад (чи їхніх об'єднань), на відміну від орієнтації тільки на адміністративно-територіальні одиниці з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. При цьому ідея внутрішньорегіонального збалансованого розвитку узгоджується з основними завданнями політики регіонального розвитку, яка спрямована на: загальне зростання економічної активності, продуктивності праці та якості життя в регіонах держави; згладжування різких диспропорцій в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів; трансформації в структурі економіки, соціальної сфери та системи розселення країни¹⁷⁵.

Отож констатуємо, що з метою активізації ендегенного потенціалу та просторової інклюзивності територіальних громад в умовах формування та реалізації нової політики регіонального розвитку консолідація простору регіонів потребує врахування рівня взаємодій між територіальними громадами («точок зростання» та периферії), а також ступеню генерування позитивних імпульсів та їхньої абсорбції. Відтак конфігурація центр-периферійних взаємодій в регіоні з позиції багаторівневої ієрархії з виділенням відповідних зрізів (економічного, соціального, просторового) дає змогу розробити необхідний бюджетний інструментарій реалізації політики регіонального розвитку. Активізація ендегенного розвитку на основі місцевих активів та знань відповідно до цього, крім традиційних субсидій та державних допомог, потребує використання різноманітного *інструментарію* в частині широкого спектру інструментів: цільових інвестицій в людський капітал; інфраструктурних інвестицій; підтримки розвитку бізнесу; підтримки досліджень та інновацій; координації дій між неурядовими суб'єктами.

Трансформація традиційного підходу до регіонального та місцевого розвитку акцентує на просторових масштабах впливу, що

¹⁷⁵ Там само.

РОЗДІЛ IV. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

передбачає розроблення політики, адаптованої до особливостей соціально-економічного розвитку регіонів й територіальних громад (чи їхніх об'єднань), на відміну від орієнтації тільки на адміністративно-територіальні одиниці з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Звідси змінюється основний фокус нової політики регіонального розвитку в напрямі активізації ендегенного розвитку на основі місцевих активів та знань.

Природньо, що саме міські територіальні громади можуть стати осередками економічної та соціальної активності в регіоні, поширюючи позитивні ефекти на прилеглу територію. Означена теза знайшла відображення у Державній стратегії регіонального розвитку до 2027 року (ДСРР-2027), де визначено, що заходи реалізації державної регіональної політики спрямовуватимуться на підтримку потенційних центрів економічного зростання (понад 150 центрів)¹⁷⁶. Серед критеріїв ідентифікації було обрано:

- динаміку чисельності населення;
- рівень бюджетних надходжень власних джерел;
- рівень інвестиційної активності¹⁷⁷.

На основі кластерного аналізу території поділено на 4 групи:

- центри, що мають ознаки ядер;
- центри, що потребують підтримки;
- центри, що потребують допомоги;
- центри, що гостро потребують допомоги.

Водночас зазначені критерії доволі побіжно пояснюють природу центрів економічного розвитку.

У ДСРР-2027 найбільшу кількість центрів зростання (а також підтримки та допомоги) серед досліджуваних областей (Львівська, Полтавська та Чернігівська) визначено у Львівській області, а саме 76. В Полтавській області ідентифіковано 5 центрів, що мають ознаки ядер, 16 центрів, що потребують підтримки, 12 центрів, що потребують допомоги, 2 центри, що гостро потребує допомоги. Натомість у Чернігівській області їх кількість становить 35, при цьому детерміновано лише 5 центрів економічного зростання, що є найнижчим значенням серед аналізованих областей (рис.4.7).

¹⁷⁶ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова КМУ від 5.08.2020 р. № 695. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820> (дата звернення: липень 2021 р.)

¹⁷⁷ Доповідь Кабінету міністрів України про стан реалізації генеральної схеми планування території України за 2019 рік. Київ, 2020. 130 с.

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

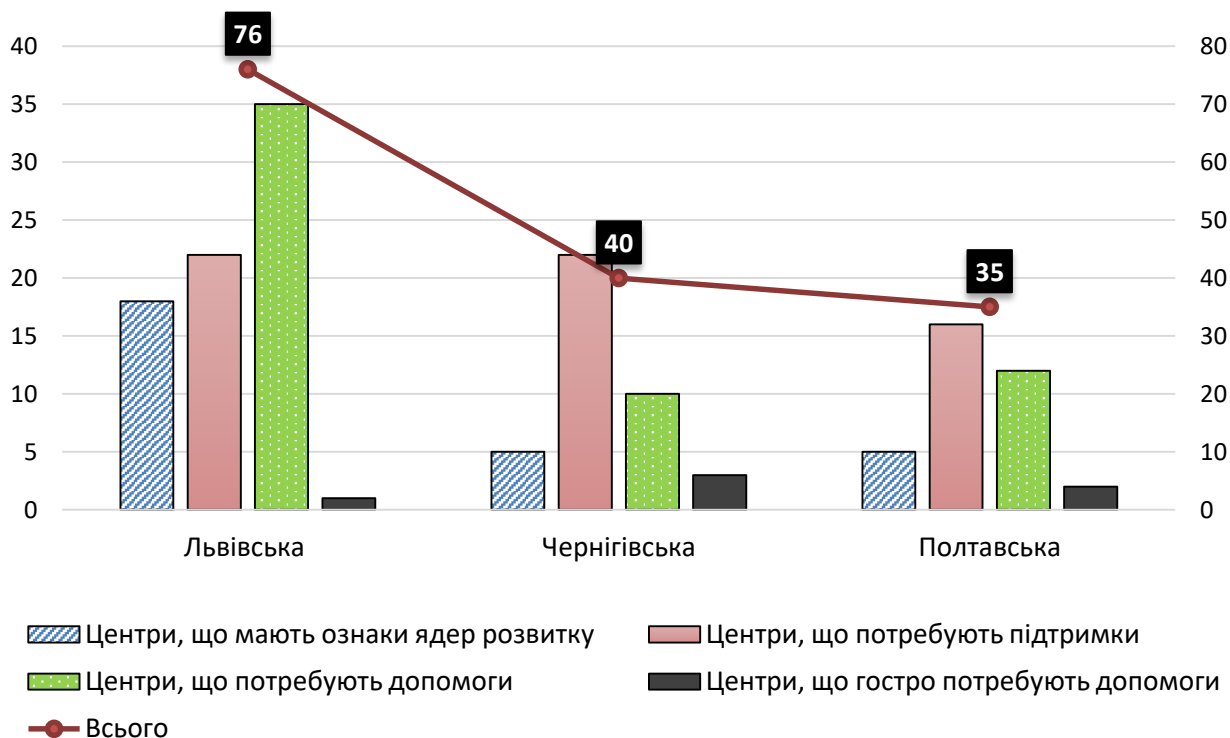

Рис. 4.7. Центри зростання/підтримки в окремих областях, ідентифіковані у ДСРР-2027

Джерело: побудовано на основі ¹⁷⁸

Сприяння збалансованому територіальному розвитку через поліцентричну мережу розвитку територіальних громад передбачає переосмислення політики регіонального розвитку із концентрації на вирішенні проблем окремих територіальних громад та територій до застосування диференційованого підходу їхнього соціально-економічного розвитку. Міські територіальні громади, як осередки економічної та соціальної активності в регіоні, що здатні генерувати позитивні імпульси для розвитку прилеглих територій, потребують окреслення, окрім загальних цілей розвитку територіальних громад, також і селективних в частині виокремлення критеріїв їх ідентифікації, розроблення дієвих програм та їх фінансування (рис.4.8), зокрема в контексті:

- формування міських територіальних громад як осередків соціального розвитку (освітніх, медичних, фінансових центрів);
- фінансування спеціалізованих публічних послуг на рівні міських територіальних громад.

¹⁷⁸ Функціональні типи територій. ГІС ДП "ДІПРОМІСТО" URL: <https://mrbu.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=3cb1d5b652d24f2cb7d35cb9e5761ddd> (дата звернення: жовтень 2021 р.).

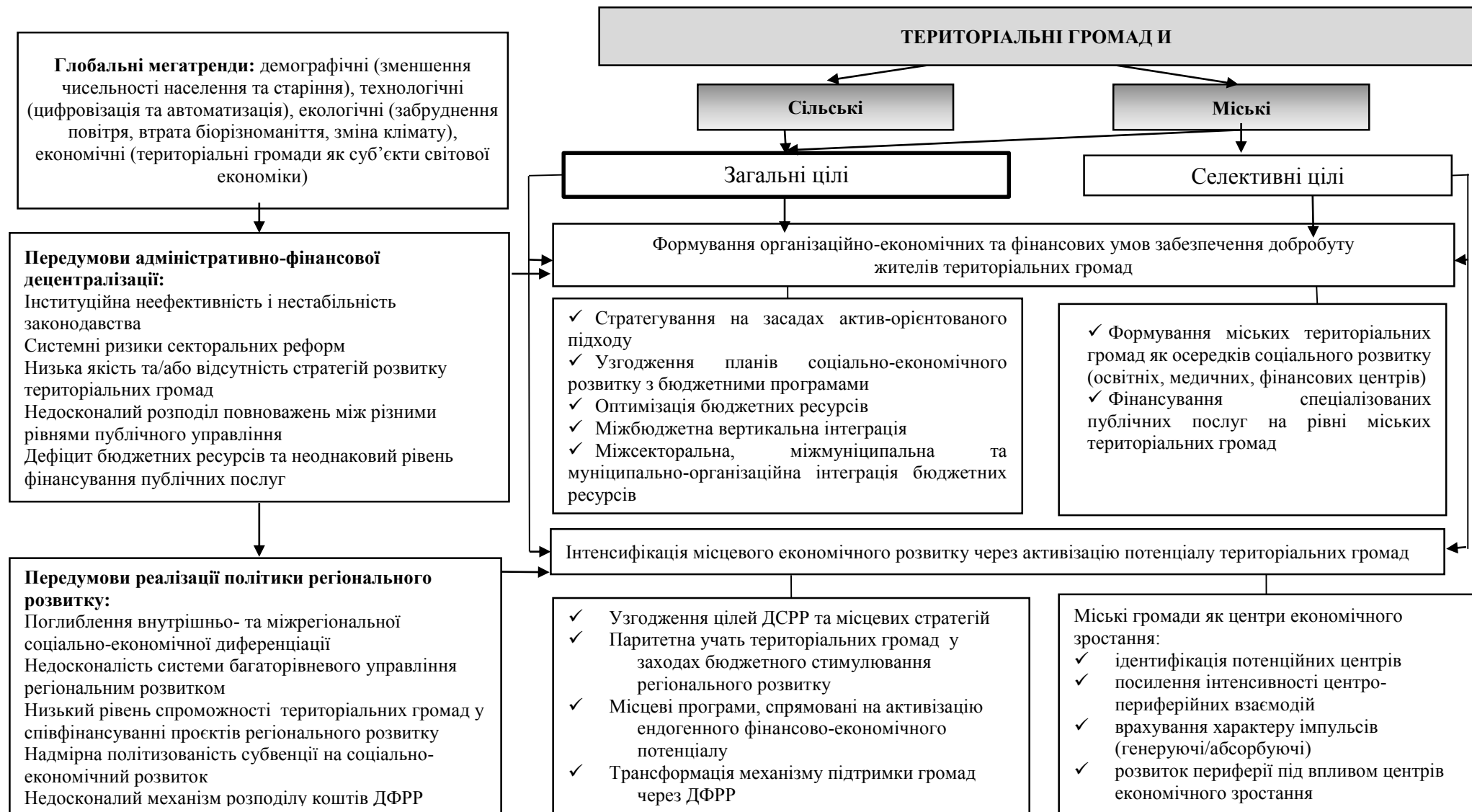

Рис.4.8. Загальні та селективні цілі розвитку міських територіальних громад як центрів економічного зростання в регіоні

4.3. Інструментарій розвитку міст обласного значення у контексті політики регіонального розвитку

Отож в регіональному розвитку сьогодні має домінувати орієнтація на децентралізацію влади та партнерство між різними її рівнями і гілками, а також партнерство із приватним і неурядовим секторами, а не надання прямих дотацій територіям з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Збалансований регіональний розвиток повинен забезпечуватися шляхом прискорення економічного зростання (збільшення продуктивності, відкриття нових підприємств та ін.) вирівнювання розвитку територіальних громад, більшою мірою через стимулювання розвитку менш розвинутих регіонів (чи громад), а не заходами перерозподільного характеру та зменшення рівня внутрішньорегіональної диференціації (в контексті поляризації, центрo-периферійних взаємодій, інших типів соціально-економічних нерівностей).

4.4. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В умовах адміністративно-територіальної реформи в Україні на локальному рівні відбулося формування центрo-периферійних взаємодій похідного характеру¹⁷⁹ внаслідок надання певним територіям центральних або периферійних функцій.

Мова йде про утворення територіальних громад у 2015-2020 рр. шляхом об'єднання місцевих рад, що передбачало нівелювання ролі більшості населених пунктів як самостійних адміністративно-територіальних одиниць з органами самоврядування на їх території. Очевидно, що разом із проведенням адміністративно-територіальної реформи відбулося формування центрo-периферійних взаємодій на рівні населеного пункту – адміністративного центру громади та периферійних населених пунктів. У цих умовах перш за все виникли взаємодії управлінського та політичного характеру, що пов'язано з законодавчим закріпленням повноважень органів місцевого самоврядування. Натомість формування інших типів центрo-периферійних взаємодій (інфраструктурних, культурно-релігійних,

¹⁷⁹ Патицька Х. О. Теоретичні засади визначення центрo-периферійних взаємодій в умовах соціально-економічної диференціації регіонального розвитку. *Регіональна економіка*. №1 (95), 2020. С. 33-41. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-1-4>. (дата звернення: листопад 2021 р.).

РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

соціально-демографічних, науково-освітніх) вимагає комплексного системного підходу до розвитку усіх населених пунктів територіальної громади у довгостроковому періоді та забезпечення ментального сприйняття мешканцями громади.

Ведучи мову про цілі децентралізації на локальному рівні, здебільшого акцентують увагу на забезпеченні економічного зростання та досягненні фінансової спроможності територіальних громад. Утім це не усі завдання, які ставилися в умовах реформування місцевого самоврядування в Україні. Основною метою реформи на локальному рівні було створення та підтримка повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних і доступних публічних послуг, а також становлення інститутів прямого народовладдя на відповідній території¹⁸⁰.

Досягнення цієї мети, на нашу думку, можливе лише через забезпечення самоідентифікації мешканців як членів територіальної громади та їх залучення до розвитку території. Проте в умовах реформи проблема забезпечення самоідентифікації жителів населених пунктів, які увійшли до складу територіальної громади, із самою громадою розглядалася лише у контексті добровільного характеру об'єднання і врахування історичних, соціально-економічних, етнічних, культурних, екологічних особливостей розвитку адміністративно-територіальних одиниць¹⁸¹, які входили до складу ТГ. Питання взаємодії соціально-психологічного характеру між членами громади, які представляють різні населені пункти/старостинські округи, не обговорювалося.

Водночас за результатами соціологічного дослідження, проведеного у липні-вересні 2021 р. у Заболотцівській, Кам'янка-Бузькій та Підберізцівській ТГ Львівської області¹⁸², встановлено, що соціально-психологічний клімат у громаді безпосередньо впливає на її сприйняття мешканцями. Виявлено вплив інтенсивності комунікації влади з населенням на:

- 1) задоволеність членів територіальної громади

¹⁸⁰ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 1 квітня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата доступу: листопад 2021 р.).

¹⁸¹ Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова Кабінету Міністрів України № 214 від 8 квітня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text> (дата доступу: листопад 2021 р.).

¹⁸² Центро-периферійні взаємодії у територіальних громадах Львівської області: соціологічна оцінка : електронне видання / Патицька Х. О., Максименко А. О. / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2021. 42 с.

4.4. Соціальний капітал як фактор забезпечення спроможності територіальних громадах в умовах децентралізації

функціонуванням органу місцевого самоврядування;

2) залученість жителів до вирішення питань розвитку громади.

Окрім того, результати опитування свідчать, що у кожній громаді прослідковується низька громадська активність мешканців та наявний ризик виникнення конфліктів внаслідок конкурентного характеру взаємодії представників різних населених пунктів. Виявлено, що зміни на місцевому рівні підвищили ризик несприйняття членами територіальних громад нової системи територіальної організації влади: для жителів периферійних населених пунктів він проявився у несприйнятті ліквідації органів місцевого самоврядування у їхніх населених пунктах, під чим вбачалося «пониження» в управлінській ієрархії; для жителів центру ТГ – з необхідністю «ділитися» власними ресурсами зі «слабшими» громадами.

Аналіз проведених в Україні змін в напрямі децентралізації та становлення ефективної системи місцевого самоврядування свідчить про орієнтування на орган місцевого самоврядування як рушія поступу та акцент на ролі голови місцевої ради як лідера ТГ. Як зауважують зарубіжні науковці¹⁸³, ¹⁸⁴, ефективне лідерство у громаді є необхідною, але недостатньою умовою для її розвитку на довгострокову перспективу. Адже посилення залежності соціально-економічного становища у ТГ від діяльності лідера громади супроводжується ризиком дестабілізації ситуації (по-перше, через вплив персональних характеристик та поведінкових особливостей особи-лідера, по-друге, в умовах проведення місцевих виборів / звільнення з займаної посади). Тому, як зауважують Дж. М. Холстед та С. Деллер, щоб бути ефективним, лідер повинен залучити широку спільноту до виявлення проблем, формулювання ідей та створення стратегії розвитку громади¹⁸⁵.

Для територіальних громад в Україні це важлива для вирішення проблема. Причому нагальною вона є передовсім для сільських ТГ, адже під впливом економічних, соціальних, політичних, культурних чинників, які спричинили впродовж останніх десятиліть структурні зміни у сільському господарстві та економічному розвитку села, відбулася маргіналізації сільських територіальних громад, яка

¹⁸³ Flora C.B., Flora J.L. Entrepreneurial social infrastructure: a necessary ingredient. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1993, 529(1):48-58.

¹⁸⁴ Swanson L.E. Social infrastructure and economic development. In T.D. Rowley, D.W. Sears, G.L. Nelson, J.N. Reid and M.J. Yetley (eds) *Rural Development Research: A foundation for policy*. Westport, CT: Greenwood Press. 1996.

¹⁸⁵ Halstead J. M., Deller S. C. Social Capital at the Community Level. *An Applied Interdisciplinary Perspective*. New York, 2015. 232 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315774978>.

РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

супроводжувалася соціально-економічним та культурним спадом (зокрема, зростанням безробіття та зменшенням кількості робочих місць, міграцією, старінням населення, зростанням бідності у сільській місцевості та соціальним відчуженням, поступовим погіршенням якості й умов надання соціальних послуг, стану інфраструктурних об'єктів, неефективністю використання активів громад, втратою культурних традицій та місцевої самобутності).

Хоча в умовах адміністративно-фінансової децентралізації сільські ТГ отримали «друге дихання» завдяки переданим на місцевий рівень ресурсам та повноваженням, проте не відбулося активізації соціальної детермінанти розвитку громад, внаслідок чого «взаємодія суб'єктів соціального розвитку сільських поселень залишається неефективною, а параметри людського розвитку змінюються повільно»¹⁸⁶.

Вітчизняні науковці виділяють три компоненти соціальної детермінанти розвитку ТГ, які нераціонально використовують під час формування та реалізації стратегій розвитку територіальних громад: людський капітал; потенціал неформальних організацій, які організовують та інтегрують індивідуальні зусилля; соціальний капітал¹⁸⁷. На ролі соціального капіталу як фундаменту сталого розвитку територіальної громади акцентували у своїх дослідженнях і зарубіжні вчені, Л. Ханіфан, Дж. Джейкобс, П. Бурдье, Дж. Коулман та Р. Патнем. В складі соціального капіталу він виділяє систему цінностей, сформовану в умовах довготривалого розвитку спільнот, як основу демократії та громадської участі. Важливо, що автор доводить взаємозалежність політичної та економічної ситуації у громадах від історично сформованих систем цінностей жителів, прийнятих соціальних норм та довіри населення¹⁸⁸.

Теорію, сформовану Р. Патнемом, розвинуто у дослідженнях Світового Банку. Встановлено, що «соціальна згуртованість має вирішальне значення для економічного процвітання суспільств і стійкого розвитку»¹⁸⁹, а розвиток ТГ залежить від впливу соціального

¹⁸⁶ Людський розвиток в Україні: пріоритети розвитку сільських поселень у контексті децентралізації управління / за ред. Е.М. Лібанової; відп. за вип. О.В. Макарова, Т.А. Заяць ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ : Академперіодика, 2020. 354 с.

¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ Peña García A. Social capital, culture and theories of development. Antipoda. Revista de Antropología y Arqueología, 2014, 18. DOI: <http://dx.doi.org/10.7440/antipoda18.2014.10>.

¹⁸⁹ Dasgupta P., Serageldin I. Social Capital. A Multifaceted Perspective. World Bank. 1999. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/663341468174869302/pdf/multi-page.pdf> (дата доступу: листопад 2021 р.)

4.4. Соціальний капітал як фактор забезпечення спроможності територіальних громадах в умовах децентралізації

капіталу на спроможність громади та розуміння потенційних можливостей його використання. Примітно, що за результатами проведених досліджень бідність також залежить від цінностей та форм взаємодії у соціальних групах¹⁹⁰.

Акцентуючи на тому, що соціальний капітал лежить в основі розвитку та економічного зростання ТГ, більшість дослідників цієї проблематики єдині у думці щодо міждисциплінарного підходу до його дослідження, який ґрунтується на теоретичних засадах економіки, соціології, психології та політології¹⁹¹. Зважаючи на широту проблематики, різні дисциплінарні підходи характеризуються розглядом проблеми з різних позицій: соціологи, як правило, зосереджуються на соціальних нормах та неформальних правилах поведінки, політологи – на інституційних структурах, які можуть сприяти розвитку соціального капіталу, а економісти — на ролі соціального капіталу у забезпеченні спроможності територіальних громад на довгострокову перспективу. В цьому напрямі здійснене наше дослідження, зокрема для пошуку відповіді на такі запитання:

- зважаючи на низьку участь та зацікавленість членів територіальних громад, як залучити їх до участі у прийнятті рішень щодо розвитку громади?

- яка роль у цьому процесі органу місцевого самоврядування та голови місцевої ради як лідера громади?

- за допомогою яких інструментів можна активізувати громадську участь?

Хоча єдиного підходу до визначення суті поняття «соціальний капітал» немає, його розглядають як систему взаємозв'язків і відносин між членами громади, які формуються і розвиваються на основі довіри та активної громадянської позиції, відповідно до ментальних характеристик і соціальних норм у спільноті, а результатом розвитку та задіяння соціального капіталу є високий рівень політичної співпраці, залучення мешканців до управління, ефективна місцева влада, здатна задовольняти потреби та інтереси мешканців¹⁹². Таким чином, в основі соціального капіталу лежать:

- 1) взаємна довіра між членами спільноти та налагоджені

¹⁹⁰ Peña García A. Social capital, culture and theories of development. *Antipoda. Revista de Antropología y Arqueología*, 2014, 18. DOI: <http://dx.doi.org/10.7440/antipoda18.2014.10>.

¹⁹¹ Halstead J. M., Deller S. C. Social Capital at the Community Level. *An Applied Interdisciplinary Perspective*. New York, 2015. 232 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315774978>.

¹⁹² Sandal J., Yakobchuk V., Lytvynchuk I., Plotnikova M. Institutions for Forming Social Capital in Territorial Communities. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 2019. 41 (1): 67-76. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2019.07>.

РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

соціальні мережі;

2) самоідентифікація жителів з громадою, соціальні норми;

3) сформовані інформаційні канали, які забезпечують доступ до інформації з зовнішніх джерел та всередині громади (рис. 4.9).

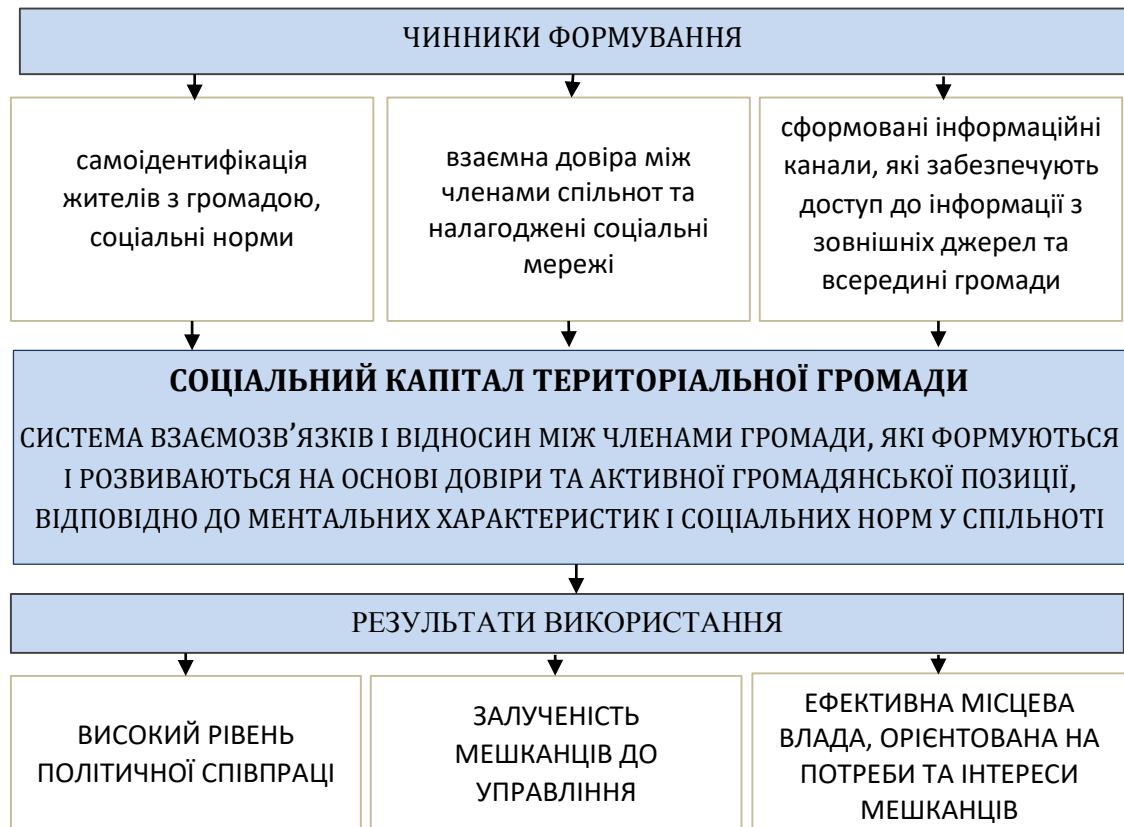

Рис. 4.9. Чинники формування та результати використання соціального капіталу територіальної громади

Джерело: складено автором

Використання соціального капіталу територіальної громади, сформованого в умовах високої громадської активності її жителів (участі у виборах, громадських об'єднаннях, взаємодії з органом місцевого самоврядування, зацікавленості питаннями місцевого розвитку), відбувається шляхом обміну матеріальними і нематеріальними активами, дольової участі у результаті або досягненні синергетичного ефекту від координації дій, кооперації чи інтеграції спільних зусиль (інститут довіри → обмін активами; інститут відповідальності → дольова участь у результаті; інститут легітимності → координація дій; інститут мотивації → кооперація та

4.4. Соціальний капітал як фактор забезпечення спроможності територіальних громадах в умовах децентралізації

інтеграція)¹⁹³.

Акцентуючи на ролі та можливостях використання соціального капіталу для розвитку територіальних громад, варто виділити умови, перспективи та ризики, які супроводжують цей процес.

По-перше, ключовою умовою розвитку соціального капіталу є якісне інституційне підґрунтя. Державна, регіональна та місцева влада має підтримувати цей процес не лише шляхом стимулювання взаємодії між членами громади, а й формування та укріплення зв'язків «назовні». В цьому контексті Дж. Візінґер зауважує необхідність збереження у сільських територіальних громадах поштових відділень, залізничних станцій, банківських відділень та інших установ для зупинення маргіналізації громад¹⁹⁴.

Прикладом ефективної роботи в цьому напрямі є програма ЄС LEADER/CLLD, мета якої полягає у залученні місцевих стейкхолдерів до розвитку територіальних громад шляхом формування місцевих груп дій (LAG), розробки та впровадження за їх участі стратегій розвитку. Програма ґрунтується на трьох ключових елементах: 1) місцевих групах дій; 2) інтегрованих стратегіях розвитку; 3) чітко визначених територіях реалізації програми. В її основі – сім принципів: місцевий підхід; партнерство; ініціатива «знизу вгору»; управління на основі залучення членів громади; інноваційність; глобальний багатогалузевий підхід; соціальні мережі та співробітництво¹⁹⁵.

По-друге, до ризиків, на які варто зважати у контексті розвитку соціального капіталу, відносяться: 1) загроза соціального відчуження членів громади, які не погоджуються прийняти місцеві соціальні норми; 2) розвиток ксенофобії та нетерпимості до нового у громаді як наслідок зміцнення зв'язків всередині спільноти; 3) нерівномірність включення різних соціальних груп.

По-третє, основним здобутком від використання соціального капіталу у територіальній громаді є можливість врахування комунікації і неформальних взаємозв'язків, які склалися між соціальними групами та членами ТГ. Це дає змогу виявити ментальні характеристики мешканців, особливості поведінки представників різних населених пунктів, їх сприйняття місцевої влади та

¹⁹³ Заяць Т. А., Жаховська В. Л. Конвертація соціального капіталу в Україні: суперечності, принципи і перспективи. *Демографія і соціальна економіка*, 2021, № 1(43). doi: <https://doi.org/10.15407/dse2021.01.063>.

¹⁹⁴ Wiesinger G. The importance of social capital in rural development, networking and decision-making in rural areas. *Journal of Alpine Research*, 95-4. 2007. DOI : <https://doi.org/10.4000/rga.354> (дата доступу: листопад 2021 р.).

¹⁹⁵ LEADER – CLLD. The European Network for Rural Development. An official website of the European Union. 2021. URL: https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en (дата доступу: листопад 2021 р.).

РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

сформувані політику розвитку громади з урахуванням цих аспектів.

Для розвитку та використання соціального капіталу на місцевому рівні в Україні варто звернути увагу на суспільні цінності та соціальні норми, яких дотримуються українці. Так, за оцінкою соціального капіталу Інституту Legatum¹⁹⁶ (табл. 4.2) та результатами Світового дослідження цінностей в Україні¹⁹⁷, соціальний капітал у територіальних громадах у нашій країні розвивається в умовах: по-перше, пріоритетності сім'ї та найближчого соціального оточення; по-друге, низького рівня залученості членів громад до суспільного життя поза межами власної сім'ї та родини; по-третє, середнього рівня соціальної довіри. Водночас, якщо говорити про рівень довіри до різних категорій людей і груп, найбільшою є довіра до членів своєї сім'ї, сусідів та знайомих, що є позитивним аспектом у контексті розвитку соціального капіталу територіальних громад (проте, значення показників за цими категоріями в нашій країні все одно нижчі порівняно з країнами ЄС); високою є також довіра до релігійних організацій.

Такі результати дослідження соціального капіталу в Україні підтверджуються і проведеним соціологічним опитуванням у територіальних громадах на локальному рівні (п. 3.2), адже нами виявлено низьку громадську активність мешканців і незацікавленість можливостями власної участі у житті громади. Утім за результатами опитування встановлено, що взаємодія органу місцевого самоврядування з жителями характеризується позитивними наслідками для ТГ (веде до підвищення довіри до місцевої влади, усвідомлення можливості впливу на прийняття рішень щодо розвитку громади). Тому, аналізуючи роль соціального капіталу як чинника забезпечення розвитку територіальної громади на довгострокову перспективу, акцентуємо увагу на питанні налагодження взаємодії між жителями громади та органом місцевого самоврядування і залучення мешканців до управління територією.

Проблема пошуку шляхів посилення взаємодії між жителями і владою у громадах є актуальною не лише для України. Ця тема широко розвинена та має позитивні результати у більшості країн з розвинутою системою місцевого самоврядування.

¹⁹⁶ The 2021 Legatum Prosperity Index. Ukraine. URL: https://docs.prosperity.com/6716/3515/5948/Ukraine_2021_Picountryprofile.pdf (дата доступу: листопад 2021 р.).

¹⁹⁷ Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. World Values Survey. Український центр європейської політики. Київ, 2020. URL: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf (дата доступу: листопад 2021 р.).

4.4. Соціальний капітал як фактор забезпечення спроможності територіальних громадах в умовах децентралізації

Таблиця 4.2

Показники розвитку соціального капіталу в Україні за методикою визначення The Legatum Prosperity Index 2021

Показники розвитку соціального капіталу		Частка осіб, які відповіли «так»	Місце у світовому рейтингу (167 країн)
1	Особисті та сімейні стосунки (ці відносини забезпечують емоційну та фінансову підтримку для індивіда)	74,9	62
1.1	Очікування на допомогу від родичів та друзів у проблемних ситуаціях	87,0	54
1.2	Позитивне сприйняття сім'ї	69,0	93
2	Соціальні мережі (визначають силу зв'язків та можливості, які мають індивіди як члени соціальних груп; такі зв'язки є важливою складовою соціальної підтримки особи та дають змогу отримати додаткові можливості для самореалізації)	57,9	127
2.1	Повага	85,0	107
2.2	Можливості формування дружніх стосунків	68,0	140
2.3	Допомога іншому домогосподарству	12,0	111
3	Міжособистісна довіра (оцінює рівень довіри у суспільстві, який охоплює довіру до незнайомців і тих, хто знаходиться за межами соціальної групи)	51,5	21
3.1	Узагальнена міжособистісна довіра	44,0	36
3.2	Допомога незнайомцю	66,0	33
4	Довіра до інституцій (поліції, політиків, фінансових установ та банків, судової системи, державної влади, ЗСУ) (фіксує ступінь довіри індивідів до інституцій; це вагомий чинник легітимності та стабільності політичних систем)	25,8	161
5	Громадська та соціальна участь (вимірює рівень громадської участі)	43,4	65
5.1	Благодійність	11,0	32
5.2	Явка виборців	49,2	105
5.3	Волонтерство	19,0	81
5.4	Озвучування власної позиції державним службовцям	24,0	40

Джерело: ¹⁹⁸

На сучасному етапі залучення громади розглядають як

¹⁹⁸ The 2021 Legatum Prosperity Index. Ukraine. URL: https://docs.prosperity.com/6716/3515/5948/Ukraine_2021_Picountryprofile.pdf (дата доступу: листопад 2021 р.).

РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРО-ПЕРИФЕРІЙНИХ ВЗАЄМОДІЙ В РЕГІОНІ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

двосторонній процес, який не лише передбачає врахування інтересів та потреб членів громади в умовах розроблення та реалізації політики розвитку території, а й їх активізацію як учасників цього процесу¹⁹⁹. Таким чином, реалізація заходів із залучення членів громади до її розвитку має ґрунтуватися на основі таких принципів: встановлення мети та меж участі; рівний доступ; інклюзивність; толерантність; послідовність взаємодії та прийняття рішень; зворотний зв'язок.

До основних методів залучення органом місцевого самоврядування членів громади відносяться такі:

- інформування – забезпечення доступу до збалансованої та об'єктивної інформації, метою якого є донесення до громадськості суті проблеми, ризиків та шляхів її вирішення. Важливою умовою ефективного інформування усіх верств та соціальних груп у ТГ є використання різних комунікаційних каналів для повного охоплення аудиторії (оприлюднення інформації на офіційних сайтах ТГ; блоги/коментарі у соціальних мережах; публікації у ЗМІ; плакати; вебінари);

- консультування – забезпечення зворотнього зв'язку в умовах інформування членів ТГ стосовно певної проблеми для виявлення: 1) впливу інформації на громадську думку та позиції стейкхолдерів; 2) виявлення різних точок зору для формування політичного рішення; 3) акумулювання досвіду учасників. Важливою умовою ефективного консультування є диверсифікації способів взаємодії, зокрема, використання тривалих консультацій для окремих цільових груп, які виявляють найбільший інтерес до відповідного питання. До методів консультування належать: опитування; фокус-групи; громадські слухання; освітні програми на базі ТГ; консультативні групи;

- взаємодія – робота із зацікавленими сторонами у громаді для врахування їхньої думки, проблем та очікувань в умовах втілення певного рішення та виявлення внеску членів ТГ на його прийняття і реалізацію на практиці. Прикладом цього напрямку залучення громади є громадянська панель (передбачає формування груп учасників, які збираються кілька разів на рік для обговорення різних питань та висловлення своєї думки шляхом таємного голосування);

¹⁹⁹ Principles of Community Engagement. Clinical and Translational Science Awards Consortium. Community Engagement Key Function Committee Task. Force on the Principles of Community Engagement. 2011. URL: https://www.atsdr.cdc.gov/communityengagement/pdf/PCE_Report_508_FINAL.pdf (дата доступу: листопад 2021р.).

4.4. Соціальний капітал як фактор забезпечення спроможності територіальних громадах в умовах децентралізації

-співпраця – спільна розробка варіантів рішення та його прийняття у співпраці із зацікавленими сторонами, що, відповідно, передбачає і розподіл відповідальності за наслідки. Прикладами методів включення зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень є громадське журі, дорадчий форум, спільне бюджетування;

-уповноваження – надання можливості членам територіальної громади самостійно приймати рішення в контексті вирішення певної проблеми. До методів, які дають змогу зацікавленим сторонам приймати участь у вирішенні певної проблеми та брати відповідальність за прийняті рішення, відносяться: спільне бюджетування, голосування, референдум.

Наслідками ефективного залучення членів громади до вирішення окремих питань її розвитку є:

1) формування постійних стабільних взаємовідносин місцевої влади, жителів та інших зацікавлених сторін ТГ, заснованих на довірі, повазі та взаємодії;

2) широка обізнаність органу самоврядування щодо потреб, проблем і пріоритетів членів ТГ та різних соціальних груп у громаді;

3) підвищення легітимності місцевої влади та зниження ризику несприйняття прийнятих управлінських рішень;

4) «накопичувальний ефект» – приклад ефективного залучення членів громади веде до розширення участі у розвитку ТГ.

Окрім наведених позитивних наслідків від використання органами місцевого самоврядування методів залучення громади до вирішення питань щодо розвитку власної території варто зауважити, що залучення мешканців громади є доцільним в умовах, коли доводиться приймати важкі суперечливі рішення, адже відкритість та спільність процесів результується вищим рівнем довіри і сприйняттям можливих наслідків.

З огляду на цей підхід розуміємо, що залучення мешканців громади до процесу змін на власній території є основою для успіху проєктів територіального розвитку, адже розвиток громад у цьому випадку ґрунтується не на екзогенних факторах (що супроводжується низкою ризиків для розвитку громади), а на ендегенних чинниках та інклюзії. Відтак відчуття приналежності до територіальної громади, високий рівень соціальної згуртованості та розвинений соціальний капітал дають внутрішній поштовх для розвитку території, адже члени громади перетворюються з одержувачів на активних учасників та новаторів, сприяючи підвищенню конкурентоспроможності території.

ВИСНОВКИ

✓ Розкрито зміст та розширено типізацію центрально-периферійних взаємодій у територіальному вимірі на основі положень теоретичної моделі «центр-периферія» та з урахуванням особливостей децентралізаційних процесів, що дало змогу визначити наявні та приховані центрально-периферійні залежності та особливості взаємовпливів центрів різного функціонально-ієрархічного рівня на соціально-економічний розвиток регіону.

✓ Поглиблено теоретико-методологічні засади дослідження центрально-периферійних взаємодій у регіоні на рівні «обласний центр – територія області» шляхом ідентифікації трьох рівнів взаємодій: обласний центр (ядро) ↔ центральні райони; обласний центр (ядро) ↔ напівпериферійні райони; обласний центр (ядро) ↔ периферійні райони. Визначено, що разом із позитивними екстерналіями, які отримують адміністративні одиниці області від розвитку обласного центру, у системі «центр – периферія» існує загроза підвищення рівня концентрації ресурсів і потенціалу у великому місті з одночасним прискоренням процесу деградації регіональної соціально-економічної системи внаслідок абсорбції містом ресурсів області.

✓ Обґрунтовано наукові засади дослідження центрально-периферійних взаємодій у регіоні за участю міст обласного значення через призму таких ієрархічних конструкцій: 1) конфігурація центрально-периферійних взаємодій в регіоні під впливом центру (міста – обласного центру) з означенням градації його впливу на решту території, в т.ч. міст обласного значення (зона сильного, середнього та слабого впливу); 2) місто обласного значення як «точка економічного зростання» та ареал його впливу на територію регіону (ближня та дальня периферія); 3) ступінь та інтенсивність впливу міст обласного значення на решту території.

✓ Набув розвитку науковий підхід до ідентифікації центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах, який ґрунтується на врахуванні похідного характеру взаємодій центру та периферії у громаді, оскільки їх формування відбулося внаслідок зміни напрямів управлінських відносин на території ТГ в умовах децентралізації. Аргументовано першочерговість дослідження ефективності реалізації політико-адміністративного управління територією в контексті забезпечення її розвитку як єдиного соціального та економічного простору, що нівелює ризики

невдоволення мешканців умовами розвитку населених пунктів в складі ТГ та знижує рівень конфліктогенності у громаді.

✓ Розроблено науково-методичний підхід до оцінювання центрально-периферійних взаємодій у регіоні на основі взаємопов'язаних етапів і методів на рівнях: обласний центр – територія області; міста обласного значення – зони їхнього впливу; центр – територія ТГ. Запропонований підхід передбачає обґрунтування особливостей формування та розвитку центрально-периферійних взаємодій у регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації, окреслення зон впливу соціально-економічних центрів на територію і виявлення інтенсивності такого впливу. Апробація методичного підходу на прикладі Львівської, Полтавської і Чернігівської областей дозволила визначити у регіоні просторові зони з різною інтенсивністю впливу «ядра» (міста – обласного центру), обґрунтувати ступінь генерування позитивних імпульсів та їх абсорбції у регіоні з акцентом на ролі міст обласного значення у цьому процесі, виявити закономірності формування центрально-периферійних взаємодій на рівні ТГ.

✓ Визначено специфіку формування і розвитку центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах на основі проведеного соціологічного опитування мешканців територіальних громад (в опитуванні взяли участь 474 жителі Заболотцівської, Підберізцівської, Кам'янка-Бузької ТГ Львівської області), що дало змогу виявити проблеми і ризики, які сповільнюють та стають на заваді активному соціально-економічному розвитку громад та формуванню у них комфортного соціально-психологічного клімату. Як результат, виявлено значний вплив міст (які знаходяться поблизу ТГ або є центрами таких громад) як осередків соціального розвитку на формування центрально-периферійних взаємодій у територіальних громадах, а також вплив конфігурації територіальної громади на формування і розвиток центрально-периферійних взаємодій у її межах. Обґрунтовано роль соціально-психологічного клімату у громадах та поведінкових аспектів сприйняття мешканцями своїх громад у взаємодії центру та периферійних населених пунктів.

✓ Розвинено концептуальний підхід до підвищення центрально-периферійної взаємодії обласного центра та районів області на сучасному етапі децентралізації на основі реалізації наступних напрямів: модернізація інфраструктури; створення туристично-рекреаційної мережі; розвиток галузевих кластерів; продукування інновацій; розвиток інфраструктури підтримки бізнесу;

діджиталізація; взаємодія в контексті розвитку соціальних та громадянських можливостей. Констатовано, що ключовими принципами політики згуртованого розвитку досліджуваних адміністративних одиниць мають стати сталість, паритетність, інклюзивність та ефективність.

✓ Актуалізовано можливість створення туристично-рекреаційної мережі міста-обласного центра та прилеглих адміністративних одиниць з огляду на важливість розвитку туризму як явища соціоекономічного та культурного. Визначено ролі обласного центра (ядро культурно-історичного туризму) та районів (осередки розвитку зеленого, сільського та етнотуризму) у зазначеній мережі. Обґрунтовано напрями співпраці, завдання та вигоди для стейкхолдерів у межах співробітництва міста-обласного центра та прилеглих адміністративних одиниць у сфері туризму.

✓ Запропоновано концептуальні напрями забезпечення розвитку міських територіальних громад як центрів економічного зростання, що передбачають досягнення загальних цілей розвитку територіальних громад через формування організаційно-економічних та фінансових умов забезпечення добробуту їхніх жителів, а також селективних цілей в частині ідентифікації міських територіальних громад як осередків економічного та соціального розвитку, із врахуванням характеру (генеруючі/абсорбуючі) та інтенсивності (високий, середній та низький рівень) імпульсів для розвитку прилеглих територій і регіону в цілому; обґрунтовано потребу розроблення програм та їх фінансового забезпечення, спрямованих на розвиток периферії під впливом центрів економічного зростання.

✓ Розвинуто напрями активізації взаємодії центру та периферії у контексті розвитку соціального капіталу як чинника забезпечення спроможності територіальних громад в умовах виявленої низької громадської активності мешканців на основі проведеного соціологічного опитування жителів територіальних громад Львівської області. Розвиток соціального капіталу територіальної громади на сучасному етапі лежить в площині налагодження взаємодії між жителями громади та органом місцевого самоврядування і залучення мешканців до управління територією, що дасть змогу забезпечити: формування постійних стабільних взаємовідносин місцевої влади, жителів та інших зацікавлених сторін ТГ, заснованих на довірі, повазі та взаємодії; широку обізнаність органу самоврядування щодо

ВИСНОВКИ

потреб, проблем і пріоритетів членів ТГ та різних соціальних груп у громаді; підвищення легітимності місцевої влади та зниження ризику несприйняття прийнятих управлінських рішень.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

Шановні голови об'єднаних територіальних громад

На виконання працівниками ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» наукового проєкту «Розвиток центрально-периферійних взаємодій в регіоні в умовах адміністративно-фінансової децентралізації», просимо Вас взяти участь в опитуванні. Ваші відповіді є дуже важливими і допоможуть оцінити формування центрально-периферійних взаємодій в ТГ.

Також для отримання додаткової інформації просимо надати такі документи: *Стратегію розвитку ТГ, паспорт ТГ, план/програму соціально-економічного розвитку ТГ, інвестиційний паспорт ТГ.*

Заздалегідь дякуємо за допомогу!

Заповніть таблицю:

	Запитання/показник	Одиниці вимірювання	Станом на 1 січня 2019 р.
Транспортне сполучення			
1.	Чи є регулярне автобусне сполучення між центром ТГ та населеними пунктами громади? Якщо частково, прохання вказати, з якими саме пунктами його немає?	так/ні	
2.	Чи є на території ОТГ залізнична станція?	так/ні	
Адміністративно-управлінська діяльність			
3.	Кількість старостинських округів у ТГ	кількість	
4.	Чи наявна у громаді посада помічника старости	так/ні	
5.	Склад депутатського корпусу	кількість осіб	
6.	Представниками яких населених пунктів є депутати?	Населений пункт 1 - кількість депутатів; пункт 2 – к-ість депутатів, пункт n - к-ість депутатів	
7.	Склад виконавчого комітету	осіб	
	з них:		
	посадовці ТГ (голова, заступники, керуючий справами (секретар) виконавчого комітету, секретар ради, керівники відділів, управлінь та інших виконавчих органів влади, старости)	осіб	
	керівники комунальних підприємств, закладів освіти, охорони здоров'я тощо	осіб	
	громадські активісти, місцеві підприємці, представники громадських організацій	осіб	

ДОДАТКИ

Інформаційно-комунікаційне середовище					
8.	Чи проведено на території ТГ мережевий Інтернет? Якщо ні, вкажіть, будь ласка, у яких населених пунктах його немає.	так/ні			
9.	Чи є у громади офіційний веб-сайт?	так/ні			
10.	Чи веде ТГ офіційну Facebook-сторінку?	так/ні			
	Запитання/показник	Одиниці вимірювання	Роки		
			2016	2017	2018
11.	Вкажіть, будь ласка, який «внесок» у доходи місцевого бюджету кожного старостинського округу.	пункт 1 - X; пункт 2 - Y;... пункт n - Z			
12.	Вкажіть, будь ласка, питому вагу коштів з місцевого бюджету на капітальні видатки в розрізі кожного старостинського округу.	пункт 1 - X; пункт 2 - Y;... пункт n - Z			
13.	Будь ласка, вкажіть суму, що витрачається на місцеві інвестиції (капіталовкладення) в інфраструктуру на території вашої ТГ, для кожного сектору, зазначеного нижче та з акцентом на тому, у якій саме ТГ таке фінансування здійснювалося:				
14.	Місцеві дороги та транспорт	Тис. грн. (населений пункт)			
15.	Освіта	Тис. грн. (населений пункт)			
16.	Охорона здоров'я	Тис. грн. (населений пункт)			
17.	Соціальна підтримка та супровід	Тис. грн. (населений пункт)			
18.	Культура та спорт	Тис. грн. (населений пункт)			
19.	Служби адміністративної підтримки (наприклад, ЦНАП)	Тис. грн. (населений пункт)			

1. Яким чином орган місцевого самоврядування інформує мешканців ТГ щодо проведення засідань місцевої ради? (оберіть необхідне)

- 1) дошка оголошення біля/у адмінбудівлях;
- 2) офіційний веб-сайт ТГ;
- 3) офіційна Facebook-сторінка ТГ;
- 4) Ваш варіант (вкажіть) _____

2. Вкажіть, будь ласка, яким чином орган самоврядування та голова місцевої ради налагоджує комунікацію з мешканцями громади, зазначте періодичність їх проведення:

	Захід	Періодичність
	проводяться збори/зібрання/зустрічі голови ради з мешканцями населених пунктів у старостинських округах	
	звітування голови ради перед мешканцями ТГ, яке організовується у старостинських округах	
	звітування голови ради перед мешканцями ТГ, яке організовується у центрі громади	
	проведення особистого прийому громадян головою місцевої ради у приміщенні адмінбудівлі ради ТГ	

ДОДАТКИ

	проводяться збори/зібрання/зустрічі голови ради з місцевими підприємцями	
	Ваш варіант (вказіть) _____	

3. Які інструменти громадської участі Ви вважаєте найбільш дієвими для вирішення суспільно важливих питань Вашої ТГ? (підкресліть необхідне):

- 1) Загальні збори;
- 2) Громадські слухання;
- 3) Місцеві ініціативи;
- 4) Громадський бюджет /Бюджет участі;
- 5) Громадська рада;
- 6) Молодіжна рада;
- 7) Електронні індивідуальні/колективні петиції;
- 8) Консультації з громадськістю;
- 9) Громадська експертиза;
- 10) Органи самоорганізації населення;
- 11) Жодний з вище перерахованих;
- 12) Ваш варіант (вказіть) _____.

4. На Вашу думку, для чого потрібні вище зазначені інструменти громадської участі на рівні ТГ? (оберіть не більше трьох основних):

- 1) інформування громадськості про діяльність апарату управління;
- 2) отримання підтримки населення на запропоновані рішення;
- 3) захист апарату управління від критики / потреба уникнути конфлікту між мешканцями громади, окремими групами осіб і апаратом управління ТГ;
- 4) забезпечення прозорості процесу прийняття рішень;
- 5) необхідність виконати формально-правові вимоги;
- 6) потреба уникнути конфлікту між самими мешканцями громади;
- 7) діагностика потреб та очікувань мешканців;
- 8) необхідність пошуку активних мешканців;
- 9) використання потенціалу місцевих жителів та додаткових ресурсів для розвитку громади;
- 10) Ваш варіант (вказіть) _____.

5. На скільки наступні твердження справедливі для Вашої громади (дайте відповідь по кожному рядку):

	ТАК	НІ
Мешканці не зацікавлені брати участь у місцевому самоврядуванні		
Мешканці зазвичай критикують владу, але не виражають ініціативи до спільних дій		
Зазвичай апарат ТГ, представники органів влади закликають мешканців брати участь у місцевому самоврядуванні, висловлювати ініціативи		
Мешканці висловлюють ініціативу тільки тоді, коли це стосується їх особистих інтересів чи інтересів окремих груп		
Мешканці беруть активну участь у місцевому самоврядуванні, висловлюють ініціативи		

6. Оцініть участь тих мешканців Вашої ТГ, які беруть участь у місцевому самоврядуванні (оберіть 1 варіант):

- 1) Тільки ускладнюють і затягують процес прийняття рішень, одна критика
- 2) Переважно ускладнюють і критикують, але іноді можна почути хорошу ідею

ДОДАТКИ

- 3) 50 на 50, часом ускладнюють, часом сприяють
4) Переважно сприяють пошуку конструктивних рішень та іноді затягують весь процес
5) Цілком сприяють пошуку конструктивних рішень, залученню додаткових ресурсів
6) Ваш варіант (вказіть) _____

7. На Вашу думку, хто активніше комунікує з органом самоврядування щодо питань місцевого розвитку?

- 1) переважно мешканці центру активніші ніж мешканці старостатів
2) в однаковій мірі, як мешканці старостатів, так і центру ТГ
3) переважно мешканці старостатів активніші, ніж мешканці центру ТГ
4) важко сказати, це все ситуативно, залежно від проблеми чи питання яке виникає
5) Ваш варіант (вказіть) _____

8. Чи діє у Вашій ТГ конкурс «Бюджет участі» / «Громадський бюджет»?

- 1) Так
2) Ні

Якщо конкурс діяв у 2016-2018 рр., вкажіть:

Рік проведення конкурсу	Кількість поданих заявок	Кількість проєктів-переможців
2016		
2017		
2018		

9. Чи розроблена Стратегія розвитку ТГ у Вашій громаді?

- 1) Так
2) Ні

Якщо **так**, зазначте хто брав участь у розробці Стратегії ТГ (*оберіть необхідні варіанти*):

- 1) орган місцевого самоврядування;
2) експерти;
3) члени громади (проводилися круглі столи, збори, опитування серед мешканців, підприємців);
4) Ваш варіант (вказіть) _____

10. Зазначте будь ласка, де здебільшого знаходить працевлаштування місцеве населення Вашої громади?

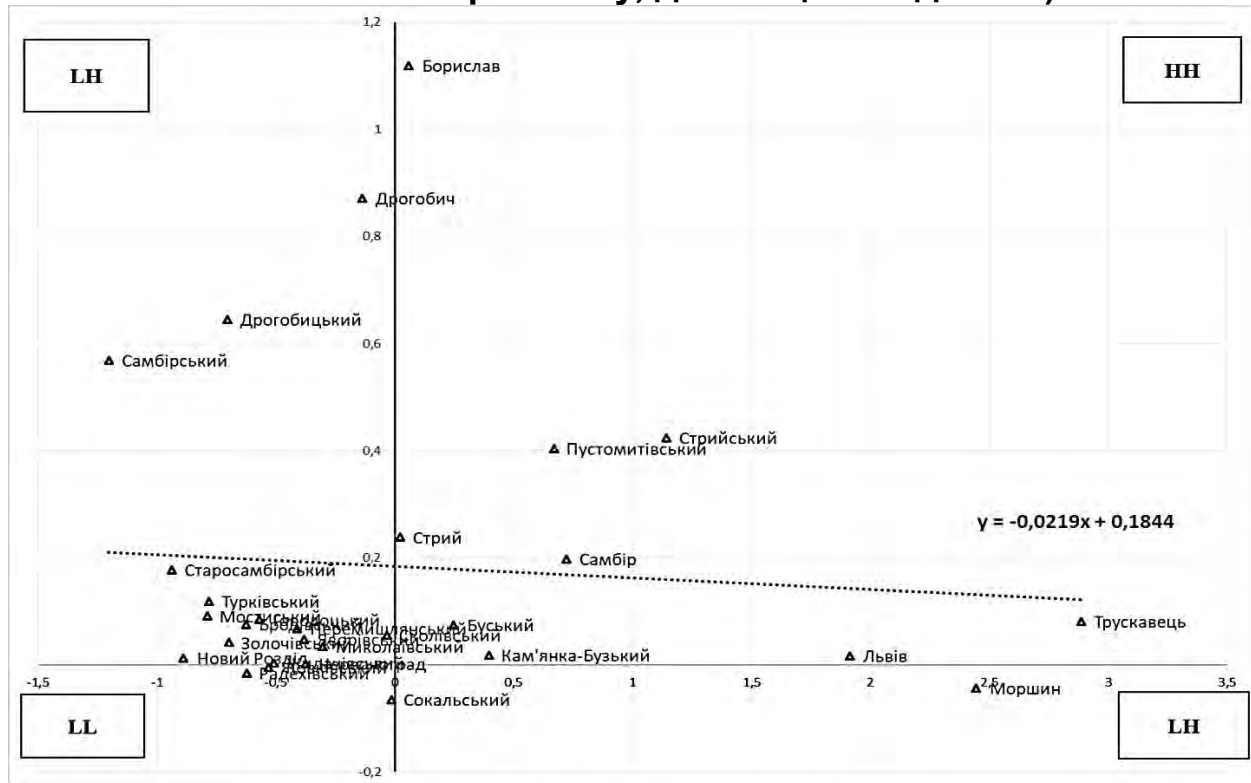
- 1) у межах ТГ;
2) у місті-обласному центрі;
3) у місті, яке знаходиться поблизу (вказіть, яке саме) _____;
4) у межах району, до якого відноситься ТГ;
5) у межах області;
6) у інших областях України;
7) за кордоном;
8) зайняте у здійсненні прикордонної торгівлі.

11. Чи з'явилися нові робочі місця на території ТГ за період з моменту її утворення? Вкажіть, будь-ласка, їх кількість. _____

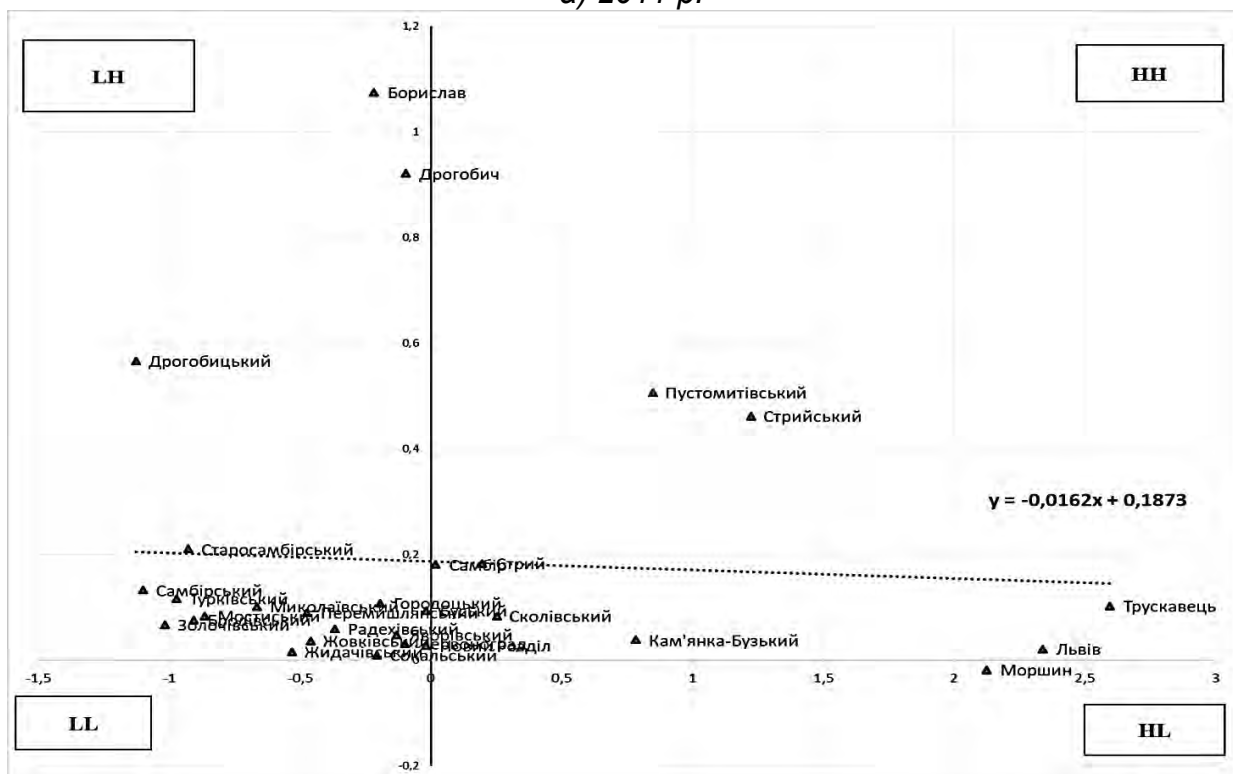
ДОДАТКИ

Додаток Б

Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Львівської області (індекс економічного розвитку, дистанція – відстань)

а) 2011 р.

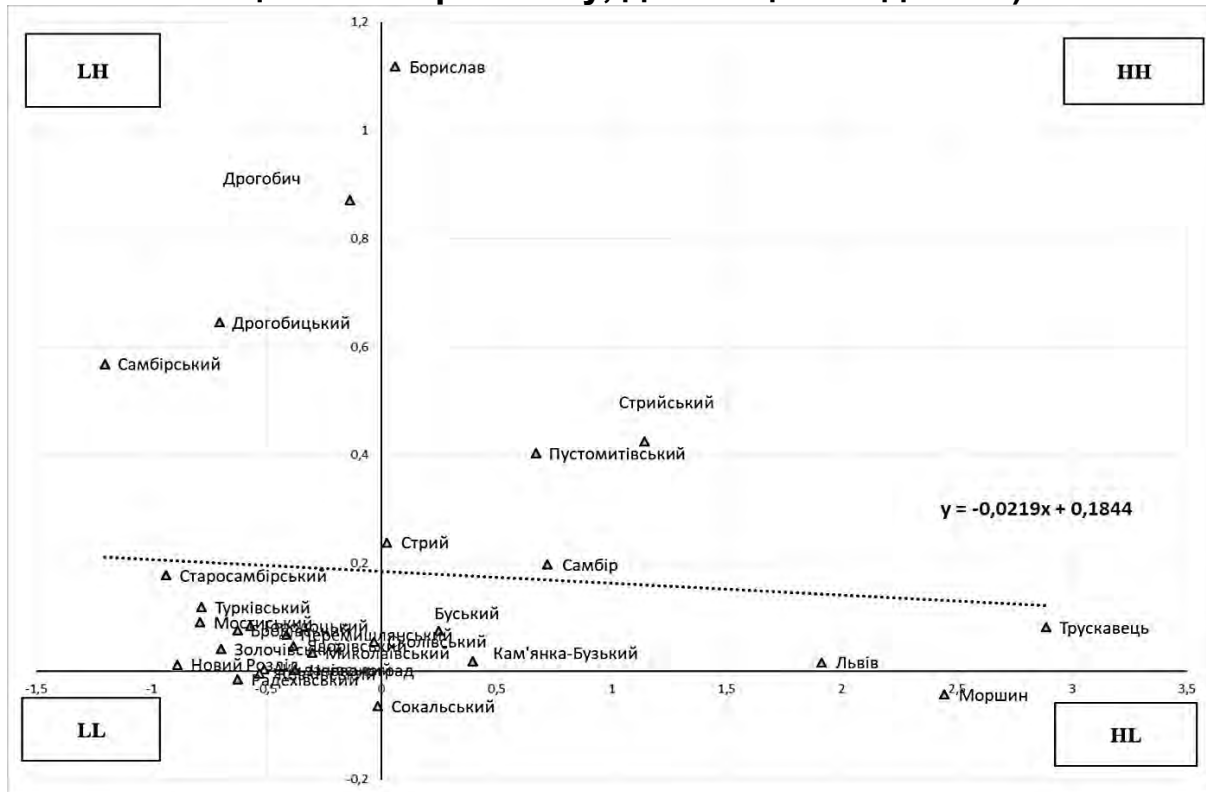
б) 2014 р.

Джерело: побудовано автором

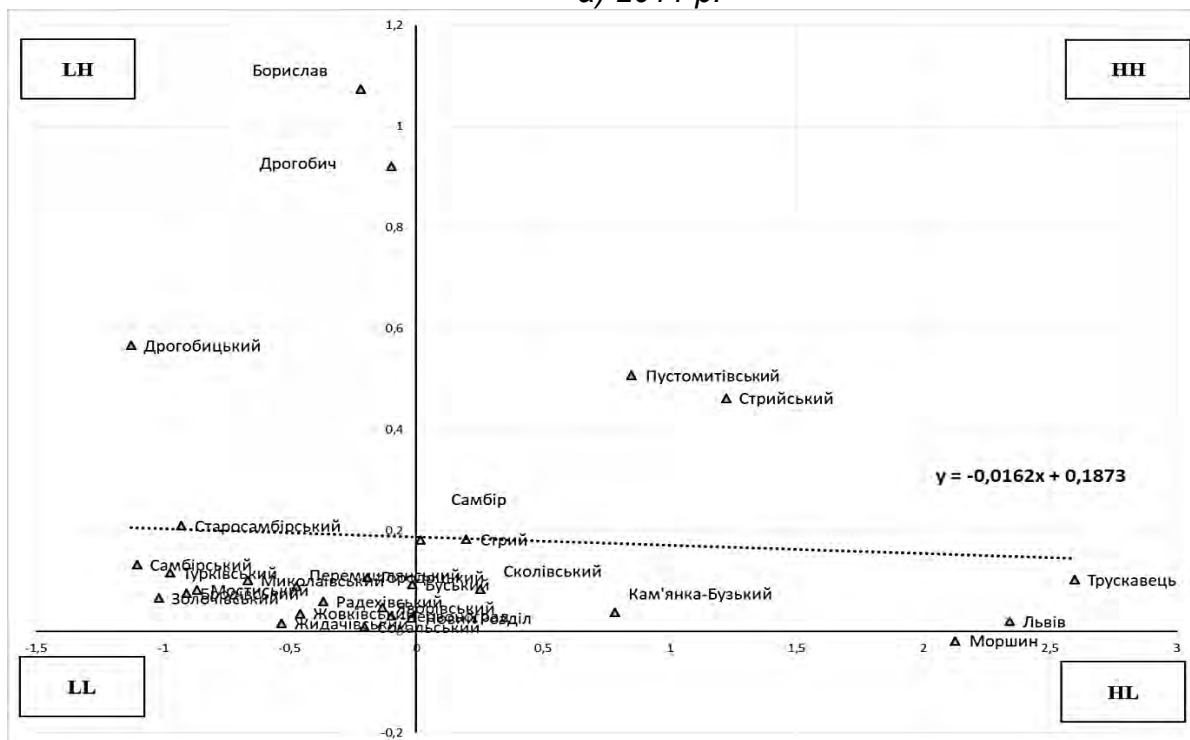
ДОДАТКИ

Додаток В

Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Львівської області (індекс соціального розвитку, дистанція – відстань)

а) 2011 р.

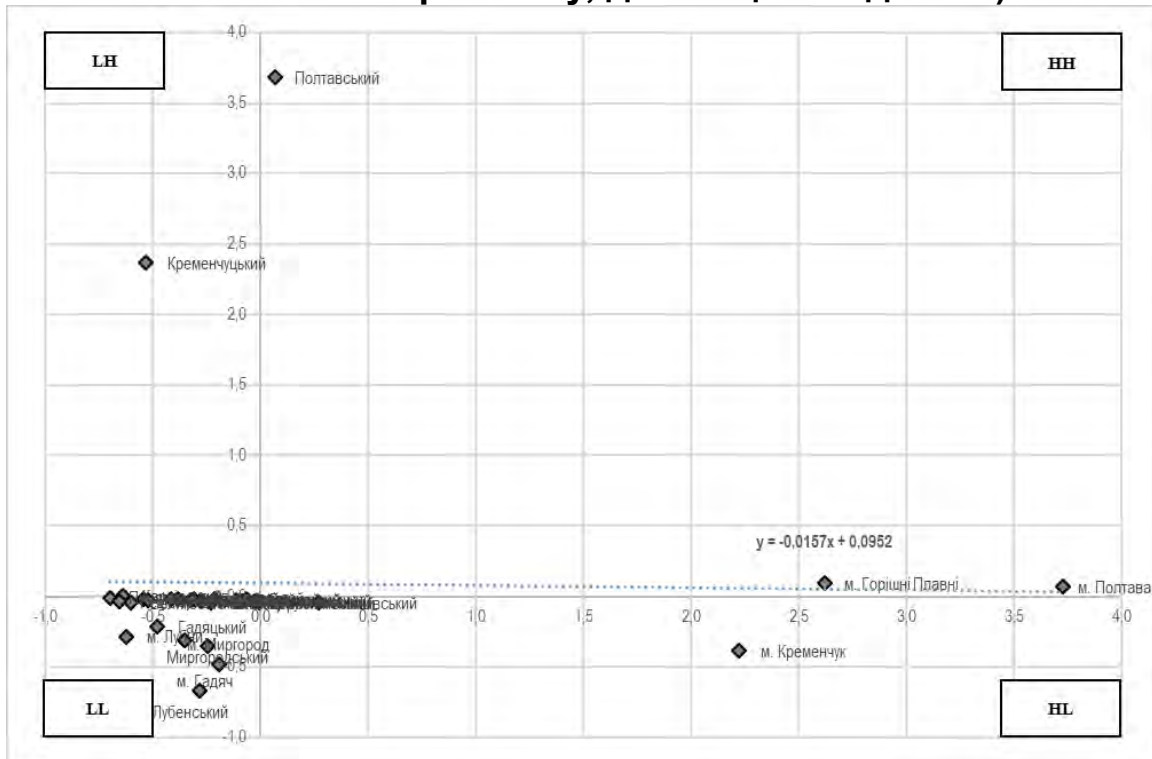
б) 2014 р.

Джерело: авторські розрахунки

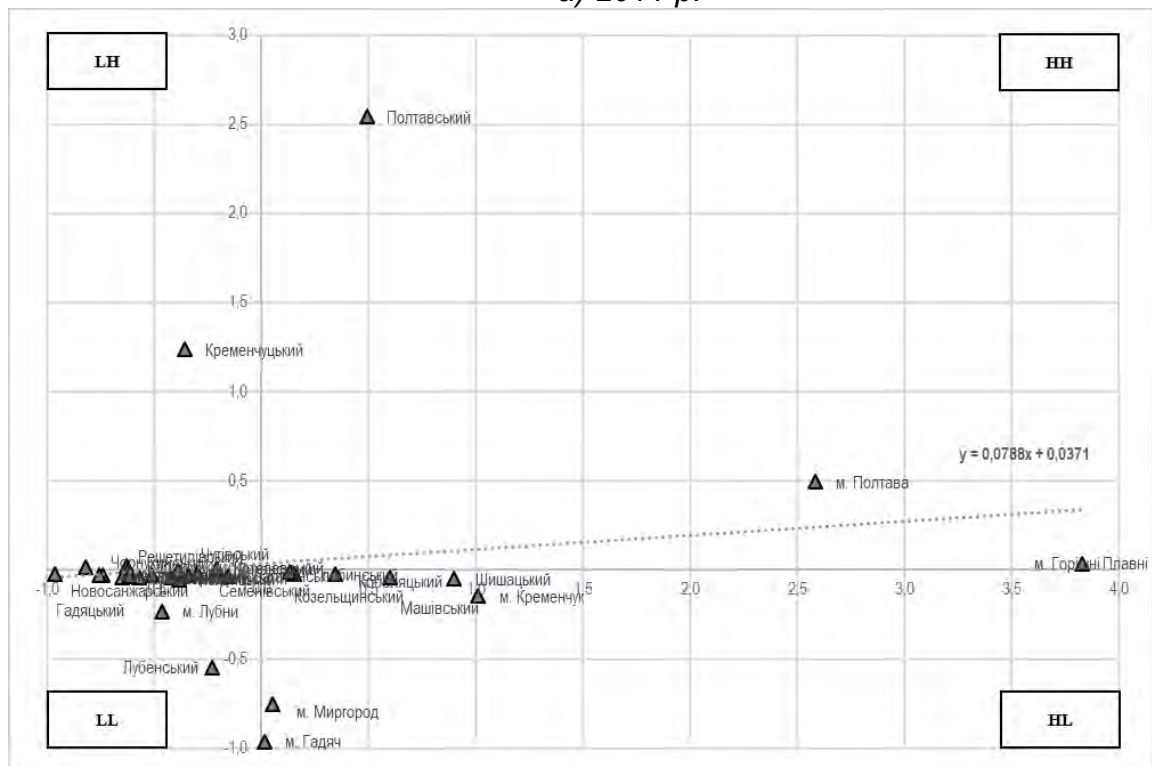
ДОДАТКИ

Додаток Г

Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Полтавської області (індекс економічного розвитку, дистанція – відстань)

a) 2011 p.

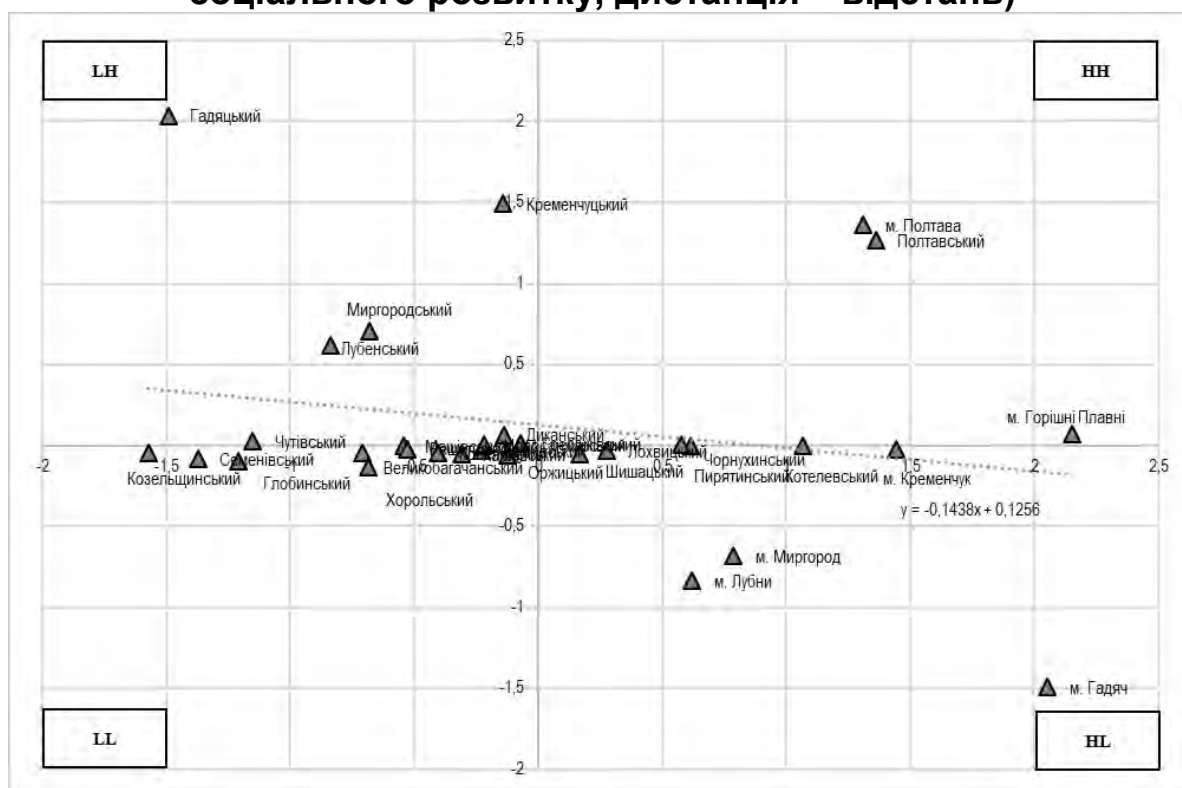
6) 2014 p.

Джерело: авторські розрахунки

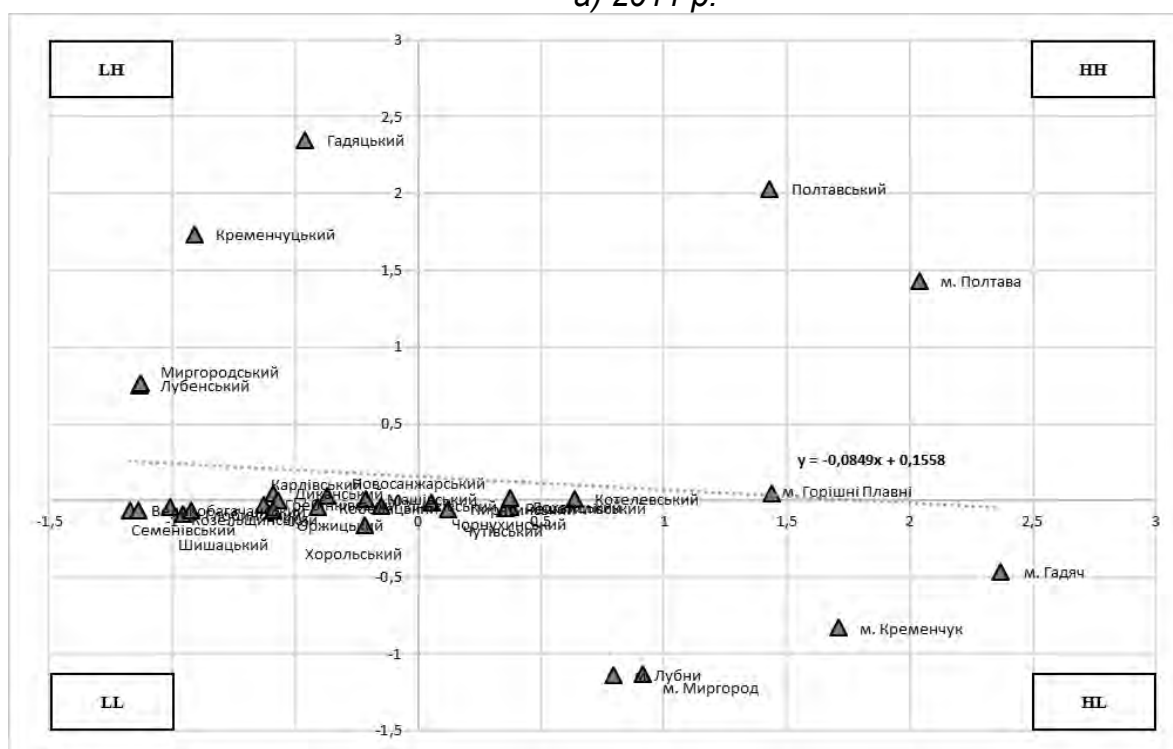
ДОДАТКИ

Додаток Д

Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Полтавської області (індекс соціального розвитку, дистанція – відстань)

а) 2011 р.

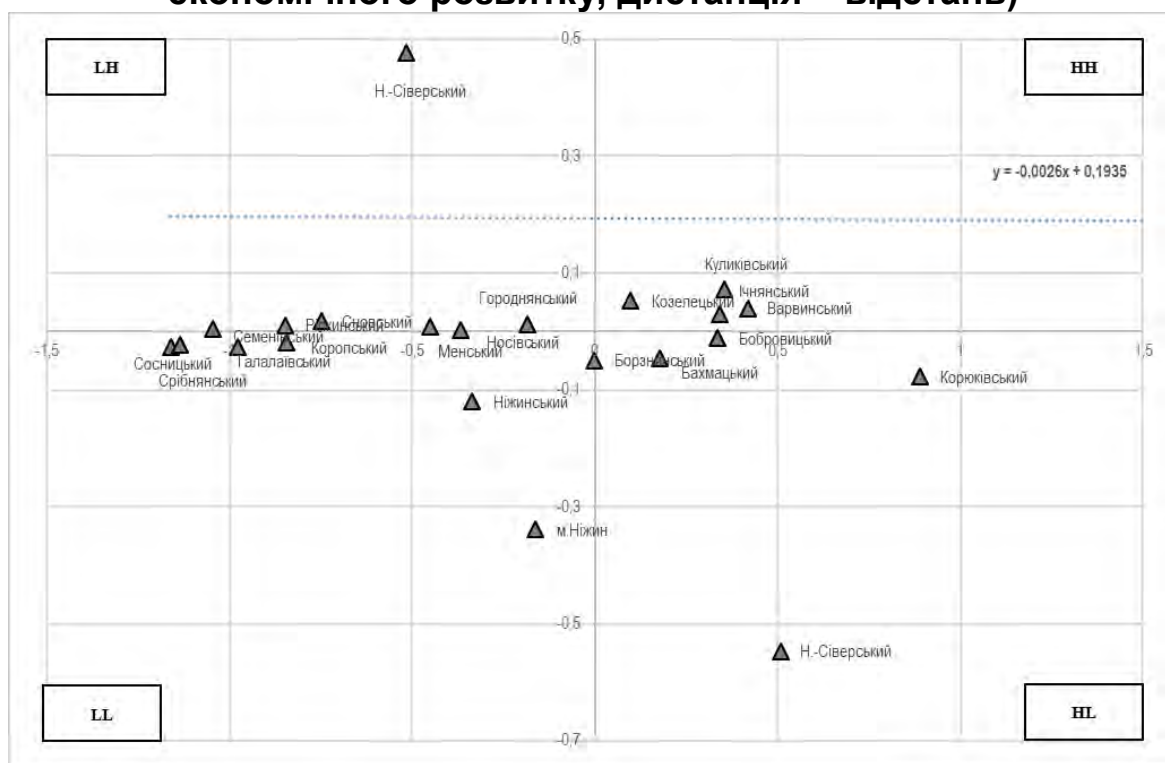
б) 2014 р.

Джерело: авторські розрахунки

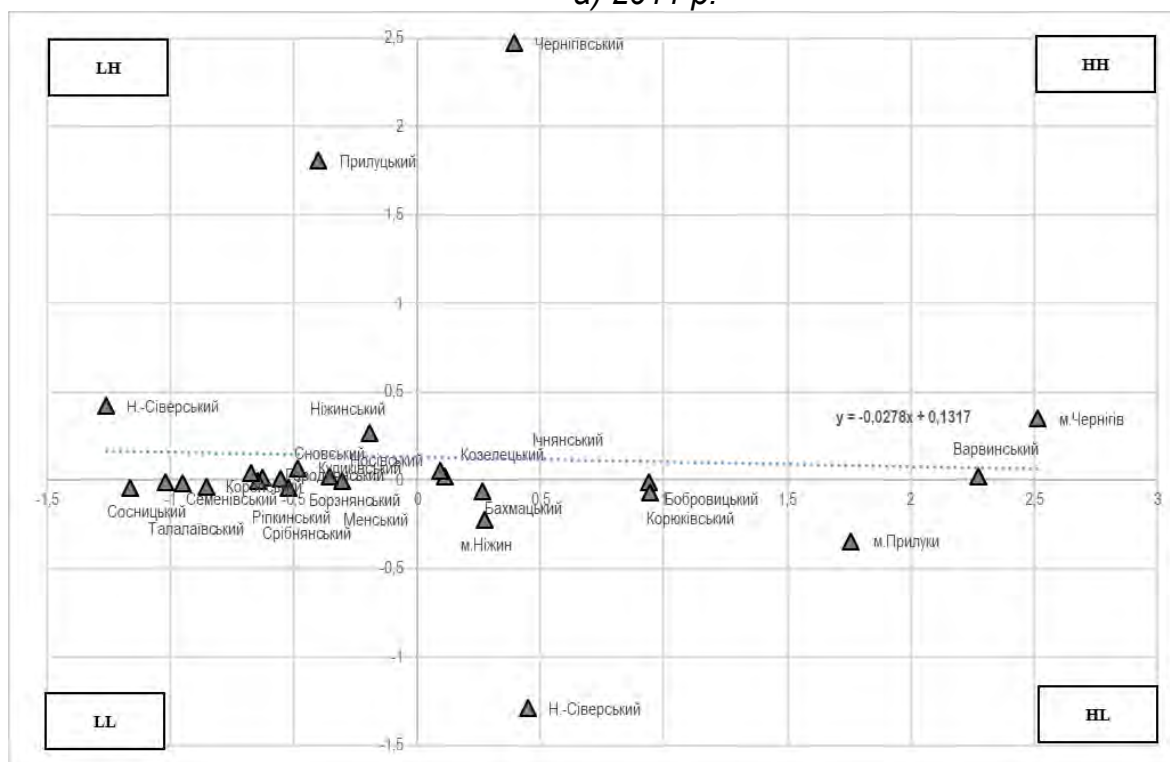
ДОДАТКИ

Додаток Е

Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Чернігівської області (індекс економічного розвитку, дистанція – відстань)

а) 2011 р.

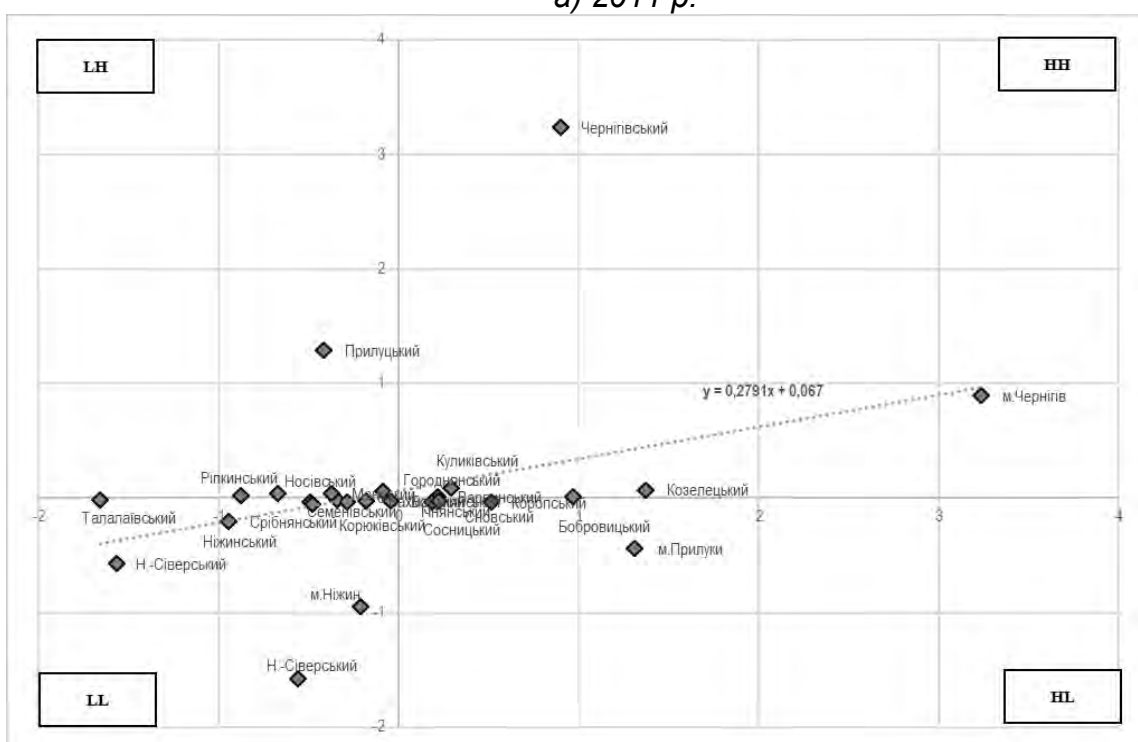
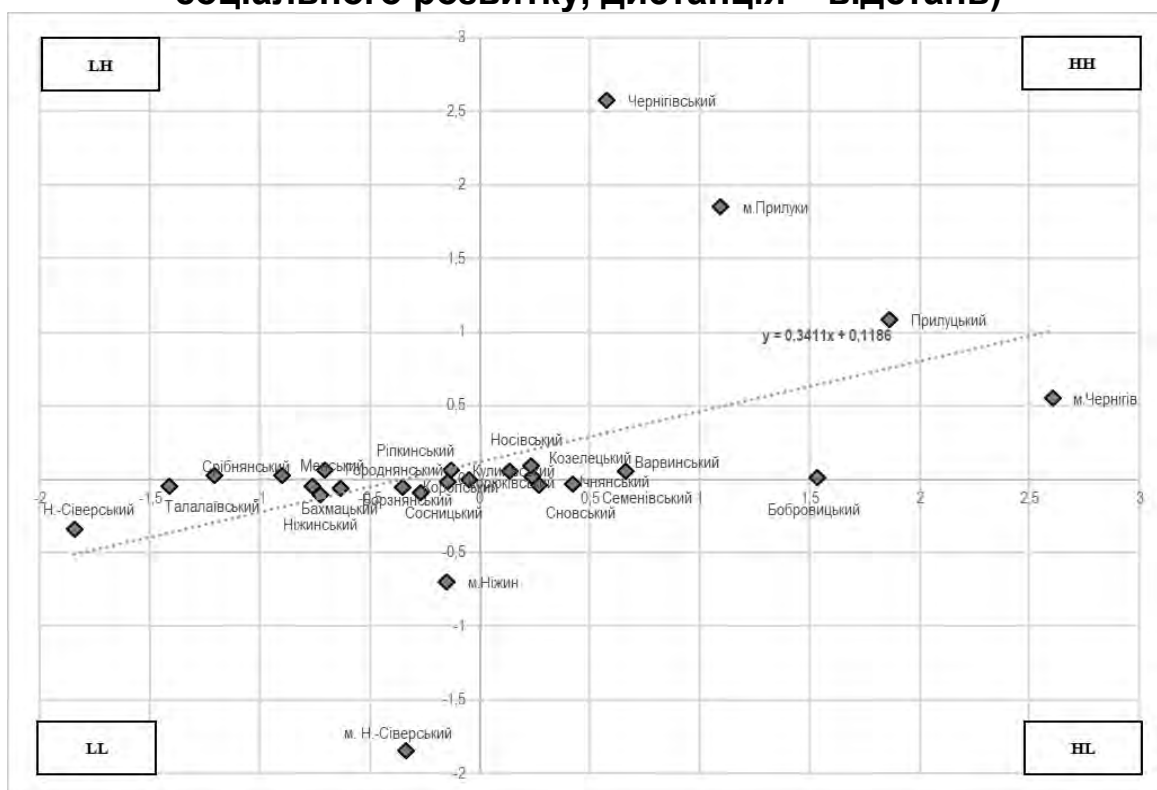
б) 2014 р.

Джерело: авторські розрахунки

ДОДАТКИ

Додаток Ж

Просторова діаграма розсіювання за значенням глобального індексу Морана для територій Чернігівської області (індекс соціального розвитку, дистанція – відстань)

Джерело: авторські розрахунки

ДОДАТКИ

Додаток 3

АНКЕТА ДЛЯ МЕШКАНЦІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Блок 1: Соціально-демографічний

1. Стать: 1) чоловік 2) жінка
2. Вік (років) _____
3. *Населений пункт, у якому мешкаєте:* _____

Блок 2: Послуги

4. Де зазвичай Ви користуєтесь/отримуєте наступні послуги? (дайте відповідь по кожному рядку)

		у населено му пункті, де живу	в іншому населено му пункті (ВКАЖІТ Ь НАЗВУ)	У м. Львів	Не користу- валися за останній рік
	Терапевт /сімейний лікар				
	Відвідування дит.садка (дитиною, онуками, які живуть разом з Вами)				
	Навчання дитини (дітей) в школі (онуками, які живуть разом з Вами)				
	Позашкільні гуртки, секції				
	Відвідування бібліотеки				
	Відвідування клубу				
	Соціальні послуги (оформлення субсидій, матеріальна доп. тощо)				
	Адміністративні послуги (видача паспортів, довідок, дозвільних док., вирішення земельних питань)				
	Придбання ліків у аптеці				
	Банкомат				

5. Чи знаєте Ви послуги, які стали доступними або якість яких покращилася у Вашій громаді після її утворення (вкажіть їх, будь ласка)?

ДОДАТКИ

6. Оцініть якість отриманих послуг, де 1 – погана, незадоволений, 5 – відмінно, цілком задоволений (дайте відповідь по кожному рядку)

		1	2	3	4	5	Важко сказати /не користуюся
	Терапевт /сімейний лікар	1	2	3	4	5	
	Дошкільна освіта	1	2	3	4	5	
	Шкільна освіта	1	2	3	4	5	
	Позашкільні гуртки, секції	1	2	3	4	5	
	Бібліотеки	1	2	3	4	5	
	Клубу	1	2	3	4	5	
	Соціальних послуг	1	2	3	4	5	
	Адміністративних послуг	1	2	3	4	5	

7. Оцініть наявне ТРАНСПОРТНЕ СПОЛУЧЕННЯ від населеного пункту де живе: (1 – погане, 5 – відмінне):

		1	2	3	4	5	Важко сказати /не користуюся
	До центру громади	1	2	3	4	5	
	До м. Львів	1	2	3	4	5	

8. Зазначте, де Ви працюєте/працювали:

1) у населеному пункті де проживаю	2) у іншому населеному пункті (вкажіть, назву) _____;	3) у м. Львів
4) не працюю	5) інше (вкажіть) _____	

Блок 3: Сприйняття громади

9. Яким із нижче запропонованих тверджень Ви б охарактеризували Вашу громаду ?

1. Тут мені комфортно жити
2. Я хочу, щоб тут жили мої діти
3. Тут є можливості для самореалізації
4. Я рекомендую громаду для проживання своїм знайомим | 5. Тут немає перспектив для розвитку
6. Я хочу звідси поїхати при першій можливості
7. Я змушений/ змушена тут жити |
|---|---|

ДОДАТКИ

10. На Вашу думку, чи правильно об'єднали населені пункти у Вашій ОТГ?

1) Так, я бачу позитивні наслідки приєднання	2) Так, але поки позитивних змін нема	3) Ні, не бачу позитивних наслідків	4) Ні, краще мій населений пункт був би частиною іншої громади	5) Ні, я взагалі проти об'єднання	6) Важко відповісти	7) Мені байдуже
--	---------------------------------------	-------------------------------------	--	-----------------------------------	---------------------	-----------------

11. Загалом кажучи, чи задоволені Ви тим, як працює місцева влада у Вашій громаді?

1) Так	2) Скоріше так	3) Скоріше ні	4) Ні	5) Важко відповісти
--------	----------------	---------------	-------	---------------------

Блок 4: Наміри громадської участі

12. Чи за останні півроку Ви мали: (дайте відповідь по рядку)

Особисту зустріч з головою громади	Так	Ні
Особисту зустріч із старостою	Так	Ні
Особисту зустріч з депутатом місцевої ради	Так	Ні

13. Чи брали Ви участь протягом останніх 6 місяців у ГРОМАДСЬКОМУ ОБГОВОРЕННІ якого-небудь питання:

1) Ні, не знаю коли таке відбувається	2) Ні, бо там обговорювали питання, які для мені неважливі (не стосуються мене та моєї сім'ї)	3) Так, один раз (вказіть з якого питання_____)	4) Так, декілька разів
---------------------------------------	---	---	------------------------

14. Яким чином ВИ МОГЛИ Б ДОЛУЧИТИСЯ до життя громади?

- 1) Сортувати власне сміття на категорії;
- 2) Брати участь у днях благоустрою
- 3) Брати участь у культурних заходах (концертах, святкуваннях), спортивних змаганнях
- 4) Офіційно працювати у громаді (найманий працівник, чи зареєстрований як ФОП)
- 5) Брати участь у роботі Молодіжної чи Громадської Ради
- 6) Брати участь у діяльності місцевої громадської організації
- 7) Ніяк, бо не маю часу
- 8) Ніяк, хай ліпше молодь займається розвитком громади

ДОДАТКИ

9) інше (вказіть) _____

15. На Вашу думку, чи мешканці Вашої громади мають вплив на прийняття рішень місцевою владою?

1) Цілком так	2) Скоріше так	3) Скоріше ні	4) Цілком ні	5) Важко відповісти
--------------------------	---------------------------	--------------------------	-------------------------	--------------------------------
